

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 6
Європейської конвенції
з прав людини

Право на справедливий суд
(цивільний аспект)

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням: <https://ks.ЕСПЛ.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ЕСПЛ_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи та Європейським судом з прав людини і виконано Верховним Судом (Україна).

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Зміст	3
Передмова	5
I. Сфера застосування: поняття «права та обов’язки цивільного характеру»	7
A. Загальні вимоги до прийнятності за пунктом 1 статтею 6	7
1. «Справжній і серйозний» «спір» з вирішальним результатом	8
2. Існування оспорюваного права або обов’язку в національному законодавстві	11
3. «Цивільний» характер права або обов’язку	19
B. Застосування до інших видів спорів	20
C. Спори за участю державних службовців.....	24
1. Застосування дворівневого підходу Вільхо Ескелінена	25
2. Спори за участю суддів і прокурорів	28
D. Застосування статті 6 до інших процедур, окрім основних.....	31
E. Питання, що не входять до сфери застосування статті	34
F. Зв’язок з іншими положеннями Конвенції.....	36
1. Стаття 2 (право на життя).....	36
2. Стаття 5 (право на свободу).....	36
3. Пункт 1 статті 6 (справедливий судовий розгляд кримінальної справи)	37
4. Пункт 2 статті 6 (презумпція невинуватості)	38
5. Стаття 8 (приватне і сімейне життя).....	38
6. Стаття 10 (свобода вираження поглядів)	39
7. Інші статті	39
II. Право на суд	40
A. Право і доступ до суду	40
1. Право як таке, що застосовується на практиці і є ефективним	42
2. Обмеження: судові збори, строки, обов’язкове юридичне представництво, імунітети тощо.....	53
B. Відмова від права.....	59
1. Принцип	59
2. Умови	60
C. Правова допомога.....	61
1. Гарантії надання правової допомоги	61
2. Ефективність наданої правової допомоги.....	63
III. Основні вимоги	63
A. Поняття «суд»	64
1. Принцип незалежності суду	64
2. Рівень юрисдикції.....	66
3. Розгляд справи судом, що має повну юрисдикцію	67
4. Виконання рішень	73
B. Встановлений законом	80
1. Принципи	80

2. Застосування цих принципів	82
C. Незалежність і безсторонність	83
1. Загальні питання.....	83
2. Незалежний суд.....	85
3. Безсторонній суд	90
IV. Процесуальні вимоги	98
A. Справедливість.....	98
1. Основні принципи	98
2. Сфера застосування.....	101
3. Четверта інстанція	112
4. Змагальний судовий процес	119
5. Рівність сторін	121
6. Розгляд доказів.....	124
7. Підстави для винесення судового рішення	129
B. Публічний розгляд справи.....	132
1. Розгляд справи	132
2. Винесення рішення	138
C. Тривалість проваджень	140
1. Визначення тривалості провадження	141
2. Оцінка вимоги щодо розумного строку	142
Перелік цитованих справ	149

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 6 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідною судовою практикою. Окрім цього Посібника, читачі можуть звернутися до [Посібника зі статті 6 \(кримінальний аспект\)](#).

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами («[Ірландія проти Сполученого Королівства](#)» (*Ireland v. the United Kingdom*), 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — «[Єронович проти Латвії](#)» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], № 44898/10, § 109, 5 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції («[Константін Маркін проти Росії](#)» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012 р.).

Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини («[Босфорус Гава Йоллари Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії](#)» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі «[Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії](#)» (*N.D. and N.T. v. Spain*) [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, а державна влада та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство так, щоб забезпечити повну реалізацію прав та свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї («[Гженда проти Польщі](#)» (*Grzeńda v. Poland*) [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в [Переліку ключових слів](#), вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

[База даних HUDOC](#) практики Суду дає змогу здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, всі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. [Посібник користувача HUDOC](#).

Пункт 1 статті 6 Конвенції — Право на справедливий суд

“1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. ...”

Ключові слова HUDOC

Права та обов'язки цивільного характеру (6-1) – Вирішення (6-1) – Спір (6-1) – Кримінальне обвинувачення (6-1) – Встановлення обґрунтованості (6-1) – Доступ до суду (6-1) – Справедливий розгляд (6-1) – Змагальність сторін (6-1) – Рівність сторін (6-1) – Правова допомога (6-1) – Відкрите судове засідання (6-1) – Усне засідання (6-1) – Недопущення преси (6-1) – Недопущення публіки (6-1) – Необхідні в демократичному суспільстві (6-1) – Захист моралі (6-1) – Захист громадського порядку (6-1) – Національна безпека (6-1) – Захист неповнолітніх (6-1) – Захист приватного життя сторін (6-1) – Суворо необхідна міра (6-1) – Заподіяння шкоди інтересам правосуддя (6-1) – Розумний строк (6-1) – Незалежний суд (6-1) – Безсторонній суд (6-1) – Суд, встановлений законом (6-1) – Публічне проголошення судового рішення (6-1)

I. Сфера застосування: поняття «права та обов'язки цивільного характеру»

Пункт 1 статті 6 Конвенції

“1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... судом, ..., який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру ...”

A. Загальні вимоги до прийнятності за пунктом 1 статтею 6

1. Поняття «права та обов'язки цивільного характеру» не можна розглядати лише у контексті національного законодавства Держави-відповідача; це «автономне» поняття Конвенції («*Ґженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], § 287). Пункт 1 статті 6 застосовується незалежно від статусу сторін, виду законодавства, яке встановлює визначення для терміну «спір» (цивільне, кримінальне, адміністративне право тощо), а також органу влади, що має повноваження у даному питанні (звичайний суд, адміністративний орган тощо) («*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015, § 43; «*Найт-Ліман проти Швейцарії*» (*Nait-Liman v. Switzerland*) [ВП], 2018, § 106; «*Георґіадіс проти Греції*» (*Georgiadis v. Greece*), 1997, § 34).

2. Однак положення щодо того, що автономні ідеї, що містяться у Конвенції, необхідно розглядати з урахуванням сучасних умов, не надає Суду права розглядати текст пункту 1 статті 6 як такий, у якому немає прикметника «цивільний» (разом із обмеженнями, які прикметник обов'язково встановлює для категорії «права та обов'язки», до якої застосовується стаття) («*Феррадіні проти Італії*» (*Ferrazzini v. Italy*) [ВП], 2001, § 30).

3. У рішенні у справі «*Ґженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, нещодавно було узагальнено застосовні принципи прецедентного права (§§ 257-259). Застосування пункту 1

статті 6 у цивільних правовідносинах, по-перше, залежить від наявності «спору» (французькою мовою “*contestation*”). По-друге, спір має стосуватися «права», про яке можна сказати, що воно, принаймні на спірних підставах, визнається національним законодавством, незалежно від того, чи захищається воно Конвенцією. Спір має бути справжнім і серйозним; він може стосуватися не лише фактичного існування права, але і його обсягу та способу реалізації. Нарешті, результат провадження повинен мати безпосереднє вирішальне значення для відповідного права «цивільного характеру», при цьому самих лише опосередкованих зв'язків або непрямих наслідків для застосування пункту 1 статті 6 недостатньо («*Карой Надь проти Угорщини*» (*Károly Nagy v. Hungary*) [ВП], 2017, § 60; «*Регнер проти Чеської Республіки*» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 99; «*Найт-Ліман проти Швейцарії*» (*Naït-Liman v. Switzerland*) [ВП], 2018, § 106; «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 44).

4. Два аспекти — цивільний та кримінальний — статті 6 Конвенції не обов'язково є взаємовиключними, тому, якщо пункт 1 статті 6 є застосовним відповідно до його цивільної частини, Суд може оцінити, чи застосовується ця стаття також і у своїй кримінальній частині («*Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 121, та «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 43). Суд вважає, що він має юрисдикцію розглядати за власною ініціативою питання застосовності статті 6, навіть якщо уряд-відповідач не порушував це питання перед ним («*Селмані та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія*» (*Selmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2017, § 27).

1. «Справжній і серйозний» «спір» з вирішальним результатом

5. Терміну «спір» необхідно надавати основного, а не формального значення («*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981, § 45; «*Морейра де Азеведо проти Португалії*» (*Moreira de Azevedo v. Portugal*), 1990, § 66; «*Міссен проти Бельгії*» (*Miessen v. Belgium*), 2016, § 43). Важливо також не звертати уваги на форму та мовні засоби, що використовуються, а спиратися на реалії події відповідно до обставин кожної справи («*Гору проти Греції (№2)*» (*Gorou v. Greece (№ 2)*) [ВП], 2009, § 29; і «*Булуа проти Люксембургу*» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], 2012, § 92). Відтак провадження, що містить поєднання спірних і неспірних аспектів, може підпадати під дію пункту 1 статті 6 («*Омдаль проти Норвегії*» (*Omdahl v. Norway*), 2021, § 47, щодо поділу майна померлої особи між спадкоємцями). Однак, стаття 6 не застосовується у провадженнях, у яких немає спору між сторонами, чи у односторонніх провадженнях, у яких немає двох сторін спору, та за відсутності прав, у якості предмету спору («*Алавердян проти Вірменії*» (*Alaverdyan v. Armenia*) (ухв.), 2010, § 35). Стаття 6 також не застосовується до інформації щодо розслідувань, спрямованих на встановлення та фіксацію фактів, що згодом можуть бути використані як підстава для дій інших компетентних органів — прокуратури, регуляторних, дисциплінарних або навіть законодавчих органів (навіть якщо ця інформація може зашкодити репутації відповідних осіб («*Фаяд проти Сполученого Королівства*» (*Fayed v. the United Kingdom*), 1994, § 61).

6. «Спір» повинен бути справжнього і серйозного характеру («*Спорронг і Лённрот проти Швеції*» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), 1982, § 81; «*Чіполлетта проти Італії*» (*Cipolletta v. Italy*), 2018, § 31; «*Янков проти Болгарії*» (*Yankov v. Bulgaria*) (ухв.), 2019, §§ 26-27). Ця умова виключає, наприклад, цивільні провадження проти керівництва закладів обмеження волі щодо перебування у в'язниці ВІЛ-інфікованих в'язнів («*Скоробогатих проти Росії*» (*Skorobogatykh v. Russia*) (ухв.), 2006). Суд також визнав «спір» дійсним у справі стосовно запиту до прокурора подати касацію, оскільки невід'ємною частиною провадження було те, що заявник виступив стороною у цивільному процесі з метою отримання компенсації («*Гору проти Греції (№2)*» (*Gorou v. Greece (№ 2)*) [ВП], 2009, § 35).

7. Якщо провадження стосується виключно питань дотримання критеріїв прийнятності, як правило, немає «спору» щодо прав та обов'язків «цивільного характеру» («*Ніколас проти*

Кіпру» (Nicholas v. Cyprus) (ухв.), 2000; *«Нешев проти Болгарії» (Neshev v. Bulgaria)* (ухв.), 2003, з подальшими посиланнями на судову практику; порівняйте з розглядом суддів, який не обмежувався суто формальними вимогами, ; *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, §§ 206-209). У низці справ, у яких позови в національних судах були відхилені на процесуальних підставах (через те, що не було використано попередній засіб правового захисту або провадження було порушено в суді, який не мав юрисдикції), Суд постановив, що «спір», порушений заявниками в національних судах, не був ні «справжнім», ні «серйозним», а це означає, що пункт 1 статті 6 не підлягав застосуванню. Роблячи такий висновок, він зазначив, що відхилення позову було передбачуваним і що заявники не мали жодних перспектив змінити ситуацію, на яку вони скаржилися (*«Астікос Ойкодомікос Синетайрісмос Неа Константінополіс проти Греції» (Astikos Oikodomikos Synetairismos Nea Konstantinoupolis)* (ухв.), 2005; *«Арванітакіс та інші проти Греції» (Arvanitakis and Others v. Greece)* (ухв.), 2014; *«Ставроулакіс проти Греції» (Stavroulakis v. Greece)* (ухв.), 2014). Іншою є ситуація, коли національні суди (які відмовили у відкритті провадження через відсутність юрисдикції) вперше були покликані вирішити порушене правове питання (*«Маркович та інші проти Італії» (Markovic and Others v. Italy)* [ВП], 2006, §§ 100-01). Висновок про відсутність юрисдикції у національного суду, до якого було подано позов, може також бути результатом детального вивчення застосовного права (*«Карой Надь проти Угорщини» (Károly Nagy v. Hungary)* [ВП], 2017, §§ 60, 72 і 75).

8. Спір може стосуватися не лише існування права, а також сфери його застосування чи порядку, у якому воно має бути використано (*«Бентем проти Нідерландів» (Benthem v. the Netherlands)*, 1985, § 32; *«Чіполлетта проти Італії» (Cipolletta v. Italy)*, 2018, § 31). Наприклад, той факт, що Держава-відповідач фактично не оспорує існування права жертв катувань на отримання компенсації, а скоріше екстериторіальне застосування цього права, не означає, що не може бути «спору» щодо цього права для цілей Конвенції (*«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Nait-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 107). Спір може також стосуватися фактичних обставин справи.

9. У справі *«Чіполлетта проти Італії» (Cipolletta v. Italy)*, 2018, Суд розвинув свою практику щодо наявності справжнього та серйозного «спору» у провадженні про адміністративну ліквідацію компанії. Він визнав за доцільне прийняти новий підхід, який гармонізує його судову практику щодо гарантій, наданих кредиторам, як у контексті процедури неплатоспроможності, так і в рамках спеціальної процедури адміністративної ліквідації (§§ 33-37). Щодо ліквідації банку див. рішення у справі *«Капітал Банк АД проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria)*, 2005, §§ 86-88.

10. Результат проваджень має бути значущим для відповідного права (див., наприклад, *«Ульянов проти України» (Ulyanov v. Ukraine)* (ухв.), 2010 і *«Альмінович проти Росії» (Alminovich v. Russia)* (ухв.), 2019, §§ 31-32). Відповідно, опосередкований зв'язок або непрямі наслідки є недостатніми обставинами для застосування пункту 1 статті 6 (*«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)* [ВП], 2012, § 90). Наприклад, Суд визнав провадження щодо оскарження законності продовження терміну дії ліцензії атомної електростанції як таке, що не входить у сферу застосування пункту 1 статті 6, тому що зв'язок між продовженням ліцензії і правом на життя, особистою недоторканністю та недоторканністю права власності був «занадто опосередкованим і непрямим», заявникам не вдалось довести наявності неминучої загрози їх життям (*«Атанасоглу та інші проти Швейцарії» (Athanasoglou and Others v. Switzerland)* [ВП], 2000, §§ 46-55); *«Бальмер-Шафрот та інші проти Швейцарії» (Balmer-Schafroth and Others v. Switzerland)*, 1997, § 40; див. нещодавно, *«Матері південної Чехії проти Чеської республіки» (Sdružení Jihočeské Matky v. the Czech Republic)* (ухв.), 2006; справа стосовно обмеження шуму на заводі (*«Заплетал проти Чехії» (Zapletal v. the Czech Republic)* (ухв.), 2010, або можливий вплив на оточуюче середовище заводу з переробки відходів гірського виробництва (*«Іван Атанасов проти Болгарії» (Ivan Atanasov v. Bulgaria)*, 2010, §§ 90-95; порівняйте з *«Бурса Баросу*

Башканлигі та інші проти Туреччини» (Bursa Barosu Başkanlığı and Others v. Turkey), 2018, §§ 127-128).

11. У справі *«Окяй та інші проти Туреччини» (Okuy and Others v. Turkey)*, 2004, § 65, Суд встановив, що конституційне право заявників на «життя в здоровому навколишньому середовищі» було порушено через експлуатацію теплової електростанції, що зумовило виникнення ризику для життя і здоров'я населення Егейського регіону, до якого належали заявники. Незважаючи на те, що в цій справі заявники не зазнали жодних економічних чи інших збитків, вони мали право за турецьким законодавством скаржитися на небезпечну діяльність електростанцій, і національні суди винесли рішення на їхню користь. Як наслідок, Суд визнав статтю 6 застосовною до національних проваджень. Натомість у справі *«Кангі та інші проти Туреччини» (Cangi and Others v. Türkiye)*, 2023, Суд встановив, що лише ті заявники, які проживали в «безпосередній близькості» від золотодобувної шахти, можуть стверджувати, що провадження щодо остаточного закриття шахти мало безпосереднє вирішальне значення для їхніх прав цивільного характеру. Стосовно заявників, що брали участь у цьому провадженні як «громадські наглядачі», і що не зазнали «прямого й особистого впливу» через діяльність копальні, то їхні скарги за статтею 6 були визнані неприйнятними *ratione materiae* (§§ 33-38).

12. Дисциплінарне провадження, яке безпосередньо не втручається в право продовжувати займатися професійною діяльністю, оскільки такий результат вимагає відкриття окремого провадження, також не є «вирішальним» для цілей статті 6 (*«Марушич проти Хорватії» (Marušić v. Croatia)* (ухв.), 2017, §§ 74-75; див., в іншому контексті, *«Моравська проти Польщі» (Morawska v. Poland)* (ухв.), 2020, § 72). У справі *«Актай проти Туреччини» (Aktay v. Türkiye)* (ухв.), 2024, §§ 36-46, заявник скаржився на те, що накладення дисциплінарного штрафу за вчинення дисциплінарного проступку під час провадження у Конституційному Суді вплинуло на його право здійснювати адвокатську діяльність і зашкодило його професійній репутації. Суд не погодився з цим аргументом, встановивши, що жодних інших заходів, окрім штрафу як такого, до заявника не було вжито, а вплив цього заходу на його репутацію був мінімальним. Найголовніше, Суд зазначив, що дисциплінарний захід, застосований Конституційним Судом, мав процесуальний характер, спрямований на забезпечення належного здійснення правосуддя, і не передбачав визначення прав або обов'язків цивільного характеру: факт наявності «матеріального» елемента сам по собі не є достатнім для застосування «цивільної» частини пункту 1 статті 6.

13. Провадження, порушене проти автора книги за ймовірний плагіат, не є безпосередньо вирішальним, з точки зору статті 6, для цивільного права автора на добру репутацію (§§ 72 і 73). Однак Суд встановив, що результат спору щодо призначення іншого кандидата на посаду, на яку претендував заявник, був вирішальним для права на законну і справедливую процедуру просування по службі (*«Бара і Кола проти Албанії» (Bara and Kola v. Albania)*, 2021, § 58, та наведені посилання на судову практику; див. також *«Октай Алкан проти Туреччини» (Oktay Alkan v. Türkiye)*, 2023).

14. Навпаки ж, Суд вирішив застосувати пункт 1 статті 6 у справі стосовно будівництва дамби, що могла затопити поселення заявників (*«Горраїз Лізаррага та інші проти Іспанії» (Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain)*, 2004, § 46), та у справі щодо діючого дозволу золотої копальні, що використовує ціанування поблизу поселень заявників (*«Ташкін та інші проти Туреччини» (Taşkın and Others v. Turkey)*, 2004, § 133; *«Зандер проти Швеції» (Zander v. Sweden)*, §§ 24-25).

15. У справі, у якій на судовий розгляд місцевою асоціацією з захисту довкілля подано проект будівництва, Суд визнав наявність істотного зв'язку між спором і правом, заявленим суб'єктом права, особливо зважаючи на статус асоціації та її засновників, та того факту, що мета, яку вони переслідували була обмежена за змістом і часом (*«Л'Ераблієр А.С.Б.Л. проти Бельгії» (L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium)*, 2009, §§ 28-30). Провадження стосовно відновлення право- та

дієздатності особи також є безперечно значущими для її цивільних прав та обов'язків («*Станев проти Болгарії*» (*Stanev v. Bulgaria*) [ВП], 2012, § 233).

16. У справі «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, заявник був звільнений з посади голови апеляційного адміністративного суду за неналежне виконання своїх адміністративних обов'язків. Він залишився на посаді судді того ж суду. Суд постановив, що спір щодо здійснення заявником свого права обіймати цю адміністративну посаду, на яку його було призначено на п'ятирічний строк, був серйозним з огляду на роль, відведену голові суду національним законодавством, і потенційні прямі матеріальні наслідки (§§ 47-49).

17. У справі «*“Ферейн КлімаСеніоріннен Швайц” та інші проти Швейцарії*» (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*) [ВП], 2024, у контексті судового процесу, пов'язаного зі зміною клімату, Суд дійшов висновку, що позов, поданий екологічною асоціацією до національних судів, який стосувався невиконання Урядом встановлених законодавством цілей зі скорочення викидів, мав прямий і достатній зв'язок з правами цивільного характеру її членів на життя, здоров'я та фізичну недоторканність, беручи до уваги роль таких асоціацій у контексті зміни клімату: асоціація-заявник мала фактичний і достатньо тісний зв'язок з оскаржуваним питанням та її окремими членами, що шукали захисту від негативних наслідків зміни клімату, а також діяла як засіб, за допомогою якого можна було захистити права тих, хто постраждав від зміни клімату. Водночас Суд відмовився визнати, що національне провадження було «безпосередньо вирішальним» для окремих заявників, які також брали участь у цьому провадженні, оскільки наслідки бездіяльності Уряду не були «немінучими і певними» (§§ 619-625).

18. У справі «*Левро проти Монако*» (*Levrault v. Monaco*), 2024, заявник — незалежний французький суддя, відряджений для роботи в Монако, — скаржився на те, що його відрядження не було продовжено, всупереч звичайній практиці й позитивному попередньому висновку компетентного органу Монако. Суд зазначив, однак, що таке відрядження відбувалося в контексті дипломатичних відносин, не було обов'язковим для влади Монако і не створювало «права» для заявника. Суд також зазначив (§ 57), що «право» заявника не може бути виведене ні з конституційних принципів, що гарантують незалежність судової влади (з огляду на дуже специфічну законодавчу базу тимчасового відрядження), ні з конкретного контексту, у якому заявник здійснював свій початковий мандат, ні з «інтересів служби», на які посилався заявник. Тільки суверенний акт уряду Монако міг створити таке право: такого акта ніколи не було видано. Суд дійшов висновку, що стаття 6 не підлягає застосуванню.

Застосування статті 6 до проміжних проваджень (тобто тих, які не є безпосередньо вирішальними для основного предмета справи) обговорюється в підрозділі D нижче.

2. Існування оспорюваного права або обов'язку в національному законодавстві

19. Стосовно існування «права», «автономного» поняття, що впливає з Конвенції, «повинен існувати “спір” щодо “права”, про яке можна сказати, що воно, принаймні на спірних підставах, визнається національним законодавством, незалежно від того, чи захищається воно Конвенцією» («*Булуа проти Люксембургу*» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], 2012, § 90; «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 44; «*Білген проти Туреччини*» (*Bilgen v. Turkey*), 2021, §§ 56 і 63).

20. Відтак матеріальне право, на яке посилається заявник у національних судах, або «обов'язок» («*Еверс проти Німеччини*» (*Evers v. Germany*), 2020, §§ 67-68), повинно мати правову основу у відповідній Державі («*Рош проти Сполученого Королівства*» (*Roche v. the United Kingdom*) [ВП], 2005, § 119; «*Булуа проти Люксембургу*» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], 2012, § 91; «*Карой Надь проти Угорщини*» (*Károly Nagy v. Hungary*) [ВП], 2017, §§ 60-61). Необхідно з'ясувати, чи були

аргументи заявника «достатньо переконливими», а не те, чи досяг би він успіху (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, §§ 268-269, див. також § 286).

21. Для того, щоб вирішити, чи дійсно «право» або «обов'язок», про які йдеться, мають основу в національному законодавстві, початковою точкою повинні бути положення відповідного національного законодавства та їх тлумачення національними судами (*«Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, § 97; *«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, § 100; *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, § 45; *«Еверс проти Німеччини» (Evers v. Germany)*, 2020, § 66), і Суд може посилається на джерела міжнародного права або спільні цінності Ради Європи при винесенні рішення щодо тлумачення існування «права» (*«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, § 101; *«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)* [ВП], 2012, §§ 101-102; *«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Naït-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, §§ 106 і 108; і нещодавно, *«Білген проти Туреччини» (Bilgen v. Turkey)*, 2021, § 53, §§ 62-64).

22. Вирішення проблем тлумачення національного законодавства належить насамперед до компетенції національних органів влади, зокрема судів. Роль Суду обмежується перевіркою сумісності наслідків такого тлумачення з Конвенцією. Відтак, за винятком випадків очевидного свавілля, Суд не має права ставити під сумнів тлумачення національного законодавства національними судами (*«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Naït-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 116). У такий спосіб, якщо вищі національні суди всебічно та переконливо проаналізували точний характер оскаржуваного обмеження на основі відповідної практики Конвенції та принципів, що з неї випливають, Суду необхідні вагомі підстави для ухвалення рішення, яке відрізнятиметься від висновків вищих національних судів, шляхом підміни їхніх власних поглядів на питання тлумачення національного законодавства і встановлення, всупереч їхнім висновкам, що вірогідно існувало право, визнане національним законодавством (*«Карой Надь проти Угорщини» (Károly Nagy v. Hungary)* [ВП], 2017, §§ 60 і 62; *«X та інші проти Росії» (X and Others v. Russia)*, 2020, § 48).

23. У справі *«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Naït-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, Судом також було взято до уваги певні аспекти міжнародного права, коли він дійшов висновку, що заявник може претендувати на право, визнане швейцарським законодавством. Зокрема, Суд послався на Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти катувань, яка, після ратифікації Швейцарією, стала невід'ємною частиною її національної правової системи, створюючи зобов'язання для національних органів влади дотримуватися її положень (§ 108; див. також *«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, § 101; і порівняйте *«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)* [ВП], 2012, § 102).

24. Слід зазначити, що саме право, про яке заявник стверджував у національному провадженні, має братися до уваги для того, щоб оцінити, чи застосовується пункт 1 статті 6 (*«Організація “Матері Сребрениці” та інші проти Нідерландів» (Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands)* (ухв.), 2013, § 120). Якщо на початку провадження існував справжній і серйозний спір щодо наявності такого права, той факт, що національні суди дійшли висновку про його відсутність, не робить у зворотному порядку скаргу заявника безпідставною (*«3 та інші проти Сполученого Королівства» (Z and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, §§ 88-89; див. також, коли національні суди були покликані вперше прийняти рішення з цього питання, *«Маркович та інші проти Італії» (Markovic and Others v. Italy)* [ВП], 2006, §§ 100-02; і *«Тамазунт та інші проти Франції» (Tamazount and Others v. France)*, 2024, § 109; для порівняння і як протилежний приклад *«Карой Надь проти Угорщини» (Károly Nagy v. Hungary)* [ВП], 2017, §§ 75-77 і *«X та інші проти Росії» (X and Others v. Russia)*, 2020, § 47).

Аналогічно, коли заявник намагався отримати компенсацію за смерть родича, яка сталася в результаті стверджуваного воєнного злочину, скоєного за кордоном іноземними громадянами,

статтю 6 було визнано застосовною, незважаючи на те, що, зрештою, національні суди дійшли висновку, що вони не мають юрисдикції розглядати такі спори (*«Кусо Пермуї проти Іспанії» (Couso Permu v. Spain)*, 2024, §§ 109-111).

25. Щодо моменту часу, до якого має відноситися оцінка наявності чи відсутності «оспорюваного» права у національному законодавстві в разі зміни законодавства, див. *«Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary)* [ВП], 2016, § 110, та *«Гжєнда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 285, у якій Суд встановив, що на питання, чи «існувало» право у національному законодавстві, не можна відповісти на підставі нового законодавства. Відтак той факт, що відповідні повноваження заявників (як Голови Верховного Суду / члена Національної ради судочинства) були припинені *ex lege*, не може розглядатися як такий, що усуває у зворотному порядку «обґрунтованість» «права», на яке вони могли б претендувати за пунктом 1 статті 6 відповідно до правил, що діяли на момент їхнього призначення. У справі *«Стояногло проти Республіки Молдова» (Stoianoglo v. the Republic of Moldova)*, 2023, § 29, Суд застосував аналогічний підхід до провадження, у якому Генеральний прокурор намагався оскаржити своє відсторонення. На думку Суду, відповідь на питання, чи мав Генеральний прокурор право на продовження виконання своїх функцій, що підлягало захисту, варто шукати не на основі нового законодавства, а на основі законодавства, яке існувало на момент його призначення. Аналогічно, Суд дійшов висновку, що заявники мали право на захист у справі *«Пайонк та інші проти Польщі» (Pajok and others v. Poland)*, 2023, §§ 120-125, яка стосувалася застосування нового законодавства, що знизило пенсійний вік для суддів і запровадило нову процедуру продовження мандата після досягнення нового (нижчого) віку виходу на пенсію. Так, Суд встановив, що заявник, державний службовець, мав право на певні умови служби, навіть якщо після законодавчої реформи обсяг цього права або процесуальні механізми його реалізації були змінені. Аналогічно, у справі *«Гюлумян та інші проти Вірменії» (Gyulumyan and Others v. Armenia)* (ухв.), 2023, Суд застосував той самий підхід до спору, що виник у зв'язку з достроковим припиненням повноважень кількох суддів та Голови Конституційного Суду, незважаючи на те, що припинення відбулося автоматично внаслідок внесення змін до Конституції (§§ 65-67).

26. «Право» у розумінні пункту 1 статті 6 існує тоді, коли матеріальне право, визнане у національному законодавстві, супроводжується процесуальним правом на його захист у суді (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, § 99, і, наприклад, *«М.К. та інші проти Франції» (M.K. and Others v. France)*, 2022, § 110). Те, чи користувалися органи влади дискреційними повноваженнями при прийнятті рішення про вжиття заходу, що цього просив заявник, може братися до уваги і навіть мати вирішальне значення (*«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)* [ВП], 2012, § 93; *«Фодор проти Німеччини» (Fodor v. Germany)* (ухв.), 2006). Водночас сам факт того, що формулювання правового положення передбачає елемент розсуду, не виключає існування «права» (*«Пудас проти Швеції» (Pudas v. Sweden)*, 1987, § 34; *«Міссен проти Бельгії» (Miessen v. Belgium)*, 2016, § 48). Дійсно, стаття 6 застосовується, коли судові провадження стосуються дискреційного рішення, що призводить до втручання в права заявника (*«Обермайєр проти Австрії» (Obermeier v. Austria)*, 1990, § 69; *«Матс Якобссон проти Швеції» (Mats Jacobsson v. Sweden)*, 1990, § 32).

27. Так, у справі *«Вік проти Німеччини» (Wick v. Germany)*, 2024, заявник оскаржив низку рішень щодо його неодноразових переведень з однієї в'язниці до іншої. За німецьким законодавством не існує права відбувати покарання в певній пенітенціарній установі, і будь-яке рішення адміністрації в'язниці про переведення ув'язненого містить важливий елемент дискреції. Оскільки, однак, обґрунтованість таких рішень може бути оскаржено в суді, а це означає, що дискреційні повноваження органів влади не були необмеженими, заявник мав «право» у розумінні статті 6 Конвенції (§ 76).

28. У справі *«Зубулідіс проти Греції (№ 3)» (Zouboulidis v. Greece (№ 3))*, 2024, Суд розглянув питання про те, чи існує в національному правопорядку право вимагати відшкодування збитків за судову помилку. У 1998 році апеляційну скаргу заявника в цивільній справі було визнано

неприйнятною. У 2007 році Суд встановив *порушення статті 6* (доступ до суду) у зв'язку з надмірно формальним застосуванням критеріїв прийнятності в цьому провадженні. Незабаром після цього заявник подав позов проти Держави про відшкодування збитків за судову помилку в першому провадженні. Він стверджував, що якби цієї помилки не було допущено, йому б виплатили певну допомогу, пов'язану з його службою. Адміністративні суди (двох інстанцій), застосувавши за аналогією закон про відповідальність Держави за шкоду, встановили, що заявник має право на відшкодування, але тільки у випадку «явної помилки». Оскільки помилка грецьких судів у першому провадженні не була «явною», вимогу заявника про відшкодування збитків було відхилено по суті. У 2021 році Вищий Адміністративний Суд (ВАС) скасував ці рішення, встановивши, що адміністративні суди не мали юрисдикції розглядати такі позови, оскільки грецьке законодавство на той час не передбачало права на відшкодування унаслідок судової помилки, навіть якщо таке відшкодування могло вимагатися Конституцією. Закон встановлював лише правила відповідальності *інших* державних органів за неправомірні дії і не повинен був застосовуватися за аналогією до неправомірних дій органів судової влади. Суд зазначив, що адміністративні суди двох інстанцій розглянули справу заявника по суті, і, що стосується позиції ВАС, якби відповідне законодавство про відповідальність Держави за судову помилку було прийнято, справа була б розглянута по суті (§ 37). Вузький підхід ВАС не усунув аргументованість вимоги заявника. Суд дійшов висновку, що за таких умов стаття 6 застосовувалася в даному провадженні.

29. Однак стаття 6 не застосовується, якщо національне законодавство, не наділяючи правом, надає певну перевагу, яку неможливо визнати в суді («*Булуа проти Люксембургу*» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], 2012, §§ 96 і 101). Така ж ситуація виникає, коли права особи згідно з національним законодавством обмежуються простою надією на отримання такого права, при цьому фактичне надання цього права залежить від дискреційного та необґрунтованого рішення органів державної влади («*Рош проти Сполученого Королівства*» (*Roche v. the United Kingdom*) [ВП], 2005, §§ 122-125; «*Массон і Ван Зон проти Нідерландів*» (*Masson and Van Zon v. the Netherlands*), 1995, §§ 49-51; «*Анкаркрона проти Швеції*» (*Ankarcrona v. Sweden*) (ухв.), 2000). Слід зазначити, що навіть за наявності певного ступеня толерантності з боку національних органів влади, закон не може визнавати «право» на вчинення дій, заборонених законом («*Де Бруїн проти Нідерландів*» (*De Bruin v. the Netherlands*) (ухв.), 2013, § 58).

30. У деяких випадках національне законодавство, не визнаючи, що особа має суб'єктивне право, надає їй право на процедуру розгляду її скарги, включаючи питання визначення того, чи було рішення свавільним або *ultra vires*, або чи було допущено процедурних порушень («*Ван Марле та інші проти Нідерландів*» (*Van Marle and Others v. the Netherlands*), 1986, § 35). Це стосується певних рішень, коли органи влади мають суто дискреційні повноваження надавати або відмовляти в перевагах чи привілеях, при цьому закон надає зацікавленій особі право звернутися до суду, який може скасувати рішення, якщо визнає його незаконним. У такому випадку застосовується пункт 1 статті 6 за умови, що перевага або привілей після її або його надання породжує право цивільного характеру («*Регнер проти Чеської Республіки*» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 105). У згаданій справі заявник не мав права на отримання допуску до державної таємниці, оскільки це питання залишалось на розсуд органів влади, але після того, як такий допуск було надано для виконання ним своїх обов'язків у Міністерстві оборони, він мав право вимагати його скасування.

31. У справі «*Міровні Інститут проти Словенії*» (*Mirovni Inštitut v. Slovenia*), 2018, Суд застосував ці принципи у зв'язку з оголошеним органами влади конкурсом на отримання гранту на проведення досліджень (§ 29). Незважаючи на те, що інститут-заявник не мав права на присудження фінансової винагороди, а розгляд по суті різних тендерних пропозицій належав до компетенції органів влади, Суд вказав, що інститут-заявник явно користувався процесуальним правом на законний і належний розгляд тендерних пропозицій. Якби його пропозицію було прийнято, він мав би право цивільного характеру, надане йому. Відтак стаття 6 підлягала

застосуванню (§§ 28-30). У більш загальних рисах Суд переглянув свою практику щодо застосовності статті 6 до тендерних процедур (див. також *«Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії» (Marina Aucanada Group S.L. v. Spain)*, 2022, § 33).

32. У контексті призначення на державну посаду зазначене право може складатися не з права бути призначеним як такого (яке не обов'язково визнається в національному правовому порядку), а з права на справедливу процедуру призначення. Так, у справі *«Октай Алкан проти Туреччини» (Oktay Alkan v. Türkiye)*, 2023, заявник був кандидатом на посаду судді, який завершив навчання і мав право стати суддею. Рада суддів і прокурорів відмовилася затвердити його призначення, і він не мав доступу до суду, щоб оскаржити це рішення. Суд дійшов висновку, що кандидати на посаду судді, які подали заяву про призначення на посаду, мають «право проти свавільного призначення або відмови», навіть якщо рада суддів здійснювала дискреційні повноваження щодо останнього етапу підтвердження призначення на посаду судді і якщо це дискреційне рішення не могло бути переглянуте судом (див., у цьому ж контексті, *«Лоренцо Брагадо та інші проти Іспанії» (Lorenzo Bragado and Others v. Spain)*, 2023, § 98).

33. Питання про те, чи мав заявник право на «справедливу процедуру», яке пов'язано зі здійсненням органом державної влади дискреційних повноважень, залежить від стану національного законодавства і практики на момент подій. Так, у справі *«Стіліанідіс проти Кіпру» (Stylianidis v. Cyprus)* (ухв.), 2024, Суд вирішив, що відмова у призначенні заявника на посаду Голови районного суду не вплинула на «право цивільного характеру» заявника. Суд зазначив, зокрема, що рішення органу, який призначає на посаду, Вищої ради правосуддя (ВРП), було прийнято за відсутності будь-якого положення законодавства, що регулює процедуру просування по службі, і на підставі дуже загальних критеріїв, таких як здібності та заслуги. Повноваження ВРП з цього питання були суто дискреційними, «справедливої процедури» не було встановлено, а суди систематично відмовлялися розглядати такі рішення як такі, що підлягають судовому перегляду, що привело Суд до висновку, що заявник не мав права подати позов (§§ 40-46).

34. Суд зазначив, що наявність в особи можливості подати позов на національному рівні може залежати не лише від змісту, власне кажучи, відповідного, визнаного національним законодавством права цивільного характеру, але й від наявності процесуальних заборон, які перешкоджають або обмежують можливості подання потенційних позовів до суду (*«Фаяд проти Сполученого Королівства» (Fayed v. the United Kingdom)*, 1994, § 65). Тоді національне законодавство визнає, що особа має матеріальне право, навіть якщо з будь-якої причини вона не має законних засобів для відстоювання або захисту цього права в судовому порядку. У таких випадках може застосовуватися пункт 1 статті 6 (*«Аль-Адсані проти Сполученого Королівства» (Al-Adsani v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 47; *«МакЕлхінні проти Ірландії» (McElhinney v. Ireland)* [ВП], 2001, § 25). Однак інститути Конвенції не можуть створювати шляхом тлумачення пункту 1 статті 6 матеріальне право цивільного характеру, яке не має правової основи у відповідній Державі (*«Карой Надь проти Угорщини» (Károly Nagy v. Hungary)* [ВП], 2017, §§ 60-61; *«Рош проти Сполученого Королівства» (Roche v. the United Kingdom)*, 2005, § 117). У справі *«Карой Надь проти Угорщини» (Károly Nagy v. Hungary)* [ВП], 2017, §§ 60-61, Суд підкреслив важливість збереження відмінностей між процесуальними та матеріальними елементами: якими б незначними вони не були в конкретній сукупності національних правових положень, вони залишаються визначальними для застосування і, відповідно, обсягу гарантій статті 6. Суд підтвердив свою практику, згідно з якою стаття 6 не може застосовуватися до суттєвих обмежень права, що існують у національному законодавстві (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 100; *«Рош проти Сполученого Королівства» (Roche v. the United Kingdom)*, 2005; *«Булуа проти Люксембургу» (Boulois v. Luxembourg)*, 2012).

35. Враховуючи різницю між істотними обмеженнями і процесуальними нормами, Суд, наприклад, визнав пункт 1 статті 6 застосовним до цивільних справ проти правоохоронних

органів щодо їх недбалості («*Осман проти Сполученого Королівства*» (*Osman v. the United Kingdom*), 1998) чи проти органів місцевої влади («*З та інші проти Сполученого Королівства*» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2001), та визначив чи відповідає обмеження (звільнення від обвинувачення чи зобов'язань) положенням пункту 1 статті 6. Імунітет тут слід розглядати не як ознаку матеріального права, а як процесуальну перешкоду для повноважень національних судів визначати це право («*Аль-Адсани проти Сполученого Королівства*» (*Al-Adsani v. the United Kingdom*) [ВП], 2001, § 48; «*Цудак проти Литви*» (*Cudak v. Lithuania*) [ВП], 2010, § 57). З іншого боку, Суд постановив, що звільнення державної влади від цивільної відповідальності щодо співробітників збройних сил виходить з істотного обмеження, та, що національне законодавство не визнає «право» у значенні, яке йому надається пунктом 1 статті 6 («*Рош проти Сполученого Королівства*» (*Roche v. the United Kingdom*) [ВП], § 124; «*Хоттер проти Австрії*» (*Hotter v. Austria*) (ухв.), 2010; та «*Андронікашвілі проти Грузії*» (*Andronikashvili v. Georgia*) (ухв.), 2010). У справі «*Карой Надь проти Угорщини*» (*Károly Nagy v. Hungary*) [ВП], 2017, § 60, було розглянуто заяву, відповідно до якої одна з гілок судової системи заперечила наявність у неї юрисдикції розглядати вимогу заявника про відшкодування шкоди. Посилаючись на національне законодавство, що діяло на момент звернення заявника до суду, Суд встановив, що заява національних судів про відсутність у них юрисдикції не була ні свавільною, ні явно необґрунтованою. Відтак заявник ніколи не мав «права», про яке можна було б сказати, принаймні на спірних підставах, що воно визнається національним законодавством (§§ 75-77). У справі «*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, § 41, Суд визнав існування «оспорюваного» права на відшкодування шкоди.

36. Суд визнав, що гарантії пункту 1 статті 6 також розповсюджуються на об'єднання, у разі, коли вони вимагають визнати права чи інтереси їх членів («*Горраїс Лісарага та інші проти Іспанії*» (*Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain*), 2004, § 45), або навіть права, що гарантовані їм, як юридичним особам (такі як право «громадян» на інформацію та участь у громадських процесах, що стосуються довкілля («*Національна група інформації і протидії заводу "Мелокс" – Група "Зупинимо "Мелокс" і МОКС-паливо"*» (*Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox v. France*) (ухв.), 2006), або коли дію об'єднання не можна розглядати як *actio popularis* («*Л'Ераблієр А.С.Б.Л. проти Бельгії*» (*L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium*), 2009). Як було підкреслено у справі «*Асоціація "Бурестоп 55" та інші проти Франції*» (*Association Burestop 55 and Others v. France*, 2021), об'єднання відіграють важливу роль, *inter alia*, у підтримці тих чи інших позицій у національних органах влади або судах, особливо у сфері захисту довкілля, а це означає, що вищезазначені критерії підлягають гнучкому застосуванню, коли об'єднання скаржаться на порушення пункту 1 статті 6 (§§ 53 і далі).¹

37. Однак це не означає, що об'єднання повинні мати можливість порушувати провадження в інтересах суспільства та в будь-якій сфері: національне законодавство повинно визнавати, що об'єднання мають певні права в конкретній сфері й можуть у зв'язку з цим брати участь у процесі прийняття рішень, як це було продемонстровано у справі «*ТММОВ і Каракуш Кандан проти Туреччини*» (*TMMOB and Karakuş Candan v. Türkiye*), 2024. У цій справі палата архітекторів звернулася до суду з позовом, оскаржуючи план міського розвитку, який зачіпав історичну пам'ятку. Суд дійшов висновку, що результат цього провадження не мав прямого впливу на «права цивільного характеру» об'єднання-заявника, а отже, стаття 6 не підлягала застосуванню (§§ 46 і 47).

38. Незважаючи на те, що за Конвенцією в принципі не існує права обіймати державну посаду, пов'язану зі здійсненням правосуддя, таке право може існувати на національному рівні («*Ґженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 270, щодо обрання на чотирирічний термін до Національної ради судочинства, і §§ 282-286). У справі «*Регнер проти Чеської Республіки*» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, Суд нагадав про відсутність сумнівів щодо

¹ Див. *Посібник з навколишнього середовища*.

існування права в розумінні пункту 1 статті 6, якщо матеріальне право, визнане національним законодавством, супроводжується процесуальним, яке передбачає виконання цього права в судовому порядку. Один лише факт того, що формулювання правового положення передбачає елемент дискреції, не виключає існування права. Дійсно, стаття 6 застосовується, коли судове провадження стосується дискреційного рішення, яке призводить до втручання в права заявника (§ 102). Суд постановив, що право на участь у законній і справедливій процедурі призначення на посаду державної служби є «правом» у значенні пункту 1 статті 6 («Фрезаду проти Греції» (*Frezadou v. Greece*), 2018, § 30). Відповідно, право на законну і справедливу процедуру призначення на посаду або просування по службі може визнаватися національним законодавством, як було встановлено Судом, наприклад, у зв'язку зі спором щодо призначення державного службовця на посаду ректора університету («Бара та Кола проти Албанії» (*Bara and Kola v. Albania*), 2021, §§ 55-56). Право на законну процедуру своєчасного розгляду прийнятних кандидатур на доступ до державної посади може існувати навіть тоді, коли право бути обраним як таке не визнається національним законодавством («Лоренцо Брагадо та інші проти Іспанії» (*Lorenzo Bragado and Others v. Spain*), 2023, § 98; див. також «Октай Алкан проти Туреччини» (*Oktay Alkan v. Türkiye*), 2023, § 41).

39. У випадку, коли законодавством висуваються умови для того, щоб обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю, кандидат, який задовольняє ці вимоги, має право обіймати дану посаду чи виконувати певну діяльність («Де Моор проти Бельгії» (*De Moor v. Belgium*), 1994, § 43). Наприклад, якщо скарга заявника стосується його відповідності вимогам для отримання лікарської ліцензії, застосовується стаття 6 («Шевроль проти Франції» (*Chevrol v. France*), 2003, § 55; див. протилежний випадок, «Буйок проти Франції» (*Bouillo v. France*) (ухв.), 2006). В усіх випадках, коли судовою інстанцією розглядається відповідність справи, що стосується цивільних прав заявника, законодавству повинно бути зроблено висновок, що мав місце «спір» стосовно «цивільних прав», навіть якщо суд вивив, що заявник не відповідав необхідним вимогам (наприклад, право продовжувати лікарську практику за спеціалізацією, яку лікар отримав закордоном: «Кок проти Турції» (*Kök v. Turkey*), 2006, § 37, або заява про надання звання судового експерта, «Чимпершек проти Словенії» (*Cimperšek v. Slovenia*), 2020, §§ 35-36).

40. Прийняття на роботу в контексті доступу до працевлаштування становить у принципі привілей, який може бути наданий на розсуд відповідного органу влади і не може бути встановлений законодавством. Для цілей статті 6 це питання слід відрізнити від продовження трудових правовідносин або умов, за яких вони здійснюються. Хоча доступ до працевлаштування та виконуваних функцій може в принципі становити привілей, який не може бути встановлений законодавством, це не стосується продовження трудових правовідносин або умов, за яких вони здійснюються («Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 117). Наприклад, у рішенні у справі «Бака проти Угорщини» (*Baka v. Hungary*) [ВП], 2016, Суд визнав право голови Верховного суду Угорщини обіймати цю посаду повний шестирічний строк відповідно до угорського законодавства (§§ 107-111); у справі «Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, Суд дійшов аналогічного висновку щодо судді, обраного до Національної ради судочинства (§ 282; див. також «Журек проти Польщі» (*Żurek v. Poland*), 2022, § 131, щодо судді, який виконував обов'язки прес-секретаря Національної ради судочинства), і послався на міжнародні джерела (§ 284). Крім того, у приватному секторі трудове законодавство, як правило, надає працівникам право оскаржити своє звільнення в суді, якщо вони вважають, що їх звільнили незаконно або в односторонньому порядку внесли суттєві зміни до їхнього трудового договору. Те саме стосується і працівників державного сектору, за винятком випадку, передбаченого у рішенні у справі «Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*), 2007 («Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 117; і «Ковеші проти Румунії» (*Kövesi v. Romania*), 2020, § 115, щодо прокурора).

41. При цьому не кожна зміна посади або функцій державного службовця автоматично впливає на його права, передбачені національним законодавством. Так, у справі *«Давчев проти Болгарії» (Davchev v. Bulgaria)* (ухв.), 2023, Суд дійшов висновку, що болгарське законодавство не надавало заявнику жодного права продовжувати виконувати повноваження адміністративного керівника департаменту розслідування, а також не встановлювало процесуальних чи матеріальних норм для дострокового припинення виконання таких повноважень. Такі посади були виключені зі сфери дії конституційної гарантії незалежності прокурорських працівників, а вплив цієї зміни на заробітну плату або репутацію заявника був мінімальним. Суд дійшов висновку, що адміністративні повноваження, які виконував заявник, були радше «перевагою, яку неможливо визнати в суді»: отже, стаття 6 не підлягала застосуванню. Варто відзначити посилання Суду на той факт, що в цій справі не порушувалося питання незалежності судової влади (§§ 37 і 39).

42. У справі *«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, посадовець Міністерства оборони оскаржив анулювання його дозволу на допуск до державної таємниці, що перешкоджало йому продовжувати виконувати обов'язки заступника першого віцеміністра. Слід визнати, що допуск до державної таємниці не є автономним правом. Однак воно було основоположною умовою для виконання заявником своїх обов'язків. Анулювання дозволу на допуск до державної таємниці мало вирішальний вплив на його особисте та професійне становище, унеможлививши виконання ним певних обов'язків у міністерстві і перешкодивши його перспективам отримати нову посаду в органах державної влади. Ці фактори були визнані достатніми для того, щоб заявник міг стверджувати про наявність «права» для цілей статті 6, оскаржуючи анулювання його дозволу на допуск до державної таємниці (§ 119; див. також посилання на судову практику в § 109 у справі *«Терновскіс проти Латвії» (Ternovskis v. Latvia)*, 2014, §§ 9-10, і в § 112 у справі *«Міріана Петрова проти Болгарії» (Miryana Petrova v. Bulgaria)*, 2016, §§ 30-35).

43. Для того, щоб вирішити, чи мав заявник «оспорюване право», необхідно розглянути природу суперечки, яка лежить в основі справи. Так, у справі *«Тімпау проти Румунії» (Țîmpău v. Romania)*, 2023, §§ 119 - 140, заявницю, шкільну вчительку православної релігії, було звільнено після рішення Архієпископа відкликати «схвалення», яке, відповідно до закону, було передумовою для продовження її контракту зі школою. Заявниця не оскаржувала рішення Архієпископа в церковних судах, але намагалася оскаржити своє звільнення в державному суді, уповноваженому розглядати трудові спори. Державний суд, однак, відмовився переглядати рішення Архієпископа, оскільки воно регулюється законами, специфічними для цієї релігійної конфесії, а не звичайним світським законодавством. Суд дійшов висновку, що по суті заявник намагався захистити в державних судах право, яке не визнавалося національним законодавством.

44. Справа, яка стала підставою для *консультативного висновку № P16-2022-001*, 2023, стосувалася усиновлення повнолітньої особи її тіткою, яка була сестрою біологічної матері першої особи. Біологічна мати заперечувала проти усиновлення. Її було допитано в суді як свідка, проте фінські суди відмовилися визнати за нею статус зацікавленої сторони, що дало б можливість подати апеляцію. Суд зазначив, що згідно з національним законодавством суди не зобов'язані розглядати в процесі усиновлення повнолітніх осіб інтереси будь-якої іншої сторони, крім усиновлюваної особи та особи, яка бажає стати усиновлювачем. Беручи до уваги зміст і обґрунтування відповідних законодавчих положень, Суд дійшов висновку, що право, на яке претендувала біологічна мати, не існує, навіть на спірних підставах, у національному законодавстві.

45. Питання про те, чи визнається право — принаймні на небезпідставній основі — у національному законодавстві, розглядалося у справі *«Ферейн КлімаСеніоріннен Швайц та інші проти Швейцарії» (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland)* [ВП], 2024, у контексті судового процесу, пов'язаного зі зміною клімату. Незважаючи на те, що певні

елементи позову, пред'явленого асоціацією-заявником, стосувалися вимог щодо законодавчих і регуляторних дій, і тому виходили за рамки пункту 1 статті 6, позов також був спрямований на забезпечення виконання встановленої в законодавстві мети скорочення небезпечних викидів на 20%, а отже стосувався недостатньо ефективного механізму впровадження заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, передбачених чинним законодавством. Суд також дійшов висновку, що право на життя і право на захист здоров'я та фізичної недоторканності є «цивільними» у швейцарському правопорядку (§§ 615-619).

3. «Цивільний» характер права або обов'язку

46. Чи є право або обов'язок (*«Еверс проти Німеччини» (Evers v. Germany)*, 2020, §§ 65) цивільним у контексті Конвенції, залежить від його основного змісту і юридичної сили, а не його кваліфікації, у національному законодавстві відповідної Держави. Виконуючи функції державного органу нагляду, Суд також мусить брати до уваги предмет і завдання Конвенції, та судову систему інших Договірних Держав (*«Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, 1978, § 89).

47. Практичне застосування пункту 1 статті 6 у спорах між фізичними особами-громадянами згідно із національним законодавством є беззаперечним для Суду (справа щодо окремого проживання подружжя — див. *«Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, 1979, § 21). Суд застосовував статтю 6 (цивільний аспект) до спорів, переданих на розгляд арбітражу (див. *«Муту і Пехштейн проти Швейцарії» (Mutu and Pechstein v. Switzerland)*, 2018, §§ 56-59, і, наприклад, *«Ксав'є Лукас проти Франції» (Xavier Lucas v. France)*, 2022, §§ 30-32).

48. Суд також визнає застосування пункту 1 статті 6 у провадженнях, які розглядаються національним законодавством у контексті «публічного права», і рішення у яких є вирішальними для прав та зобов'язань фізичних осіб або захисту «матеріальних прав» (див. нещодавнє узагальнення у справі *«Білген проти Туреччини» (Bilgen v. Turkey)*, 2021, § 65). Такі провадження, *inter alia*, можуть стосуватись дозволу на продаж землі (*«Рінгайзен проти Австрії» (Ringeisen v. Austria)*, 1971, § 94), ведення приватної клініки (*«Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, 1978, §§ 94-95), дозволу на будівництво (див., *inter alia*, *«Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden)*, 1982, § 79), встановлення права власності, зокрема на культурову споруду (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, §§ 71-73), адміністративного дозволу, пов'язаного із вимогами до виконання певної професійної діяльності (*«Бентем проти Нідерландів» (Bentem v. the Netherlands)*, 1985, § 36), ліцензією на реалізацію алкогольних напоїв (*«Тре Тракторер проти Швеції» (Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden)*, 1989, § 43), чи спору стосовно виплати компенсації за отримання професійного захворювання або щодо нещасного випадку на виробництві (*«Шоде проти Франції» (Chaudet v. France)*, 2009, § 30). Заява про перегляд законності ліцензій, виданих конкурентній компанії на будівництво та експлуатацію аналогічного підприємства в сусідньому районі, оскільки вона стосується втрати клієнтури, спричиненої конкурентом, стосується «матеріального інтересу», що підпадає під дію пункту 1 статті 6 (*«Сіне Цаггаракіс А.Е.Е. проти Греції» (Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece)*, 2019, §§ 38-43).

49. У справі, що стосувалася відмови адміністративних органів влади виконати остаточні рішення про анулювання дозволу на будівництво фабрики, зокрема, з екологічних міркувань, Суд постановив, що, незважаючи на загальний характер інтересу, який захищали заявники, стаття 6 підлягала застосуванню. Як мешканці прилеглих територій, вони скаржилися до національних судів на те, що діяльність фабрики має шкідливий вплив на навколишнє середовище, і суди дійшли висновку, що вони можуть претендувати на наявність у них права цивільного характеру. Суд взяв до уваги важливість предмету провадження, характер оскаржуваних заходів і правовий статус заявників відповідно до національного законодавства (*«Бурса Баросу Башканлігі та інші проти Туреччини» (Bursa Barosu Başkanlığı and Others v.*

Turkey), 2018, §§ 127-128; див. також *«Stichting Landgoed Steenbergen та інші проти Нідерландів» (Stichting Landgoed Steenbergen and Others v. the Netherlands)*, 2021, § 30).

50. Стаття 6 застосовується у справах проти Держави щодо недбалості (*«Х проти Франції» (X. v. France)*, 1992), у заявах, спрямованих на скасування рішення суду з адміністративного провадження, яке порушує права заявника (*«Де Жуфр де ла Прадель проти Франції» (De Geouffre de la Pradelle v. France)*, 1992), в адміністративних провадженнях стосовно заборони рибацтва у водоймищах заявника (*«Алатулккіла та інші проти Фінляндії» (Alatulkkila and Others v. Finland)*, 2005, § 49), і справи стосовно визнання недійсним контракту, у якому не виконується право цивільного характеру, а саме, право захисту від дискримінації за релігійною приналежністю та політичними уподобаннями під час укладання цивільно-трудоових договорів (*«Тіннеллі і Суні Лтд та інші і МакЕлдуфф та інші проти Сполученого Королівства» (Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom)*, 1998, § 61; для порівняння *«I.T.C. Лтд проти Мальти» (I.T.C. Ltd v. Malta)* (ухв.), 2007). Стаття 6 також було визнано застосовною до адміністративних процедур, пов'язаних з анулюванням ліцензії на вогнепальну зброю, коли заявники були внесені до бази даних, що містить інформацію про осіб, які становлять потенційну небезпеку для суспільства (*«Поціус проти Литви» (Pocius v. Lithuania)*, 2010, §§ 38-46; *«Ужукаускас проти Литви» (Užkauskas v. Lithuania)*, 2010, §§ 34-39). Заявники подали позов до суду, оскаржуючи включення їх до поліцейської бази даних і домагаючись видалення їхніх імен. Суд дійшов висновку, що стаття 6 підлягала застосуванню на тій підставі, що включення імен заявників до бази даних вплинуло на їхню репутацію, приватне життя та перспективи працевлаштування.

51. Пункт 1 статті 6 також застосовується у цивільних справах проти державних органів влади стосовно їх стверджуваного неналежного ставлення (*«Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey)*, 1996, § 92, щодо періоду тримання під вартою з подальшим скасуванням обвинувального вироку (*«Георгіадіс проти Греції» (Georgiadis v. Greece)*, 1997, §§ 35-36), або щодо позову проти органу державної влади про відшкодування моральної шкоди та витрат (*«Ротару проти Румунії» (Rotaru v. Romania)* [ВП], 2000, § 78), або щодо анулювання дозволу на допуск до державної таємниці, який був виданий заявнику для виконання ним обов'язків заступника віцеміністра оборони (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, §§ 113-127).

В. Застосування до інших видів спорів

52. Сфера застосування поняття «цивільний» у статті 6 не обмежується безпосереднім предметом спору. Натомість Суд розробив ширший підхід, згідно з яким «цивільна» сфера охоплює справи, що, на перший погляд, можуть не стосуватися прав цивільного характеру, але можуть мати прямі та суттєві наслідки для приватного майнового чи немайнового права, що належить особі. Завдяки цьому підходу сфера застосування цивільного аспекту статті 6 поширюється на різноманітні спори, які можуть бути класифіковані в національному законодавстві як публічно-правові (*«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, § 51).

53. Стаття 6 застосовується до *дисциплінарних проваджень* у професійних органах, коли право на здійснення професійної діяльності безпосередньо поставлено під загрозу (*«Речкович проти Польщі» (Reczkowicz v. Poland)*, 2021, §§ 183-185 та наведені посилання на судову практику щодо суддів і практикуючих юристів; *«Ле Компт, Ван Левен і Де Меєр проти Бельгії» (Le Compte, Van Leuven та De Meyere v. Belgium)* (лікарі); *«Філіс проти Греції (№ 2)» (Philis v. Greece (№ 2))*, 1981, § 45 (інженер); *«Пелекі проти Греції» (Peleki v. Greece)*, 2020, § 45, щодо нотаріуса; для порівняння і як протилежний приклад *«Алі Різа та інші проти Туреччини» (Ali Rıza and Others v. Turkey)*, 2020, §§ 155 і 159-160, щодо спортивних спорів). Застосовність статті 6 до дисциплінарного провадження визначається на підставі санкцій, які особа *ризикуює* понести

внаслідок стверджуваного правопорушення (*«Марушич проти Хорватії» (Marušić v. Croatia)* (ухв.), 2017, §§ 72-73 — стаття 6 не застосовується). Конкретний результат провадження не має вирішального значення для оцінки застосовності пункту 1 статті 6; у відповідних випадках достатньо того факту, що предмет спору ставить під загрозу право на здійснення професійної діяльності, просто тому, що відсторонення від здійснення професійної діяльності фігурує серед заходів, які потенційно можуть бути застосовані до заявника (*«Пелекі проти Греції» (Peleki v. Greece)*, 2020, § 39). Для встановлення «цивільного характеру» дисциплінарного спору у справі *«Тьєррі проти Франції» (Thierry v. France)*, 2023, Суд послався на суттєву зміну характеру обов'язків заявника та зниження рівня відповідальності, що мало значний і тривалий вплив на його професійну ситуацію (§ 22). Пункт 1 статті 6 також було визнано застосовним щодо дисциплінарних санкцій у сфері спорту (*«Седат Доган проти Туреччини» (Sedat Doğan v. Turkey)*, 2021, §§ 20-21, і *«Накі та АМЕД Спортіф Фаалієтлер Кулюбю Дернегі проти Туреччини» (Naki and AMED Sportif Faaliyetler Kulübü Derneği v. Turkey)*, 2021, § 20). Див. також нижче.

54. Слід зазначити, що статтю 6 було визнано незастосовною до (недисциплінарного) процесуального заходу, вжитого суддею проти адвокатів, відповідно до якого їх було виключено з провадження, у якому вони брали участь, на підставі того, що вони діяли некомпетентно, неналежним чином і безвідповідально. Адвокати-заявники втім залишалися вільними консультувати своїх клієнтів поза межами слухань у відповідному суді і надавати свої послуги будь-якому іншому потенційному клієнту: вони могли продовжувати займатися своєю професією (*«Ангер'ярв і Грейноман проти Естонії» (Angerjäv and Greinoman v. Estonia)*, 2022, §§ 95-102). Суд постановив, що пункт 1 статті 6 застосовується у спорах, що стосуються соціальних питань, таких як провадження стосовно звільнення працівника приватної фірми (*«Буххольц проти Німеччини» (Buchholz v. Germany)*, 1981), соціальної допомоги населенню (*«Фелдбрюгге проти Нідерландів» (Feldbrugge v. the Netherlands)*, 1986, § 40; *«Доймеланд проти Німеччини» (Deumeland v. Germany)*, 1986, § 74), навіть щодо виплат соціальних пенсій (*«Салезі проти Італії» (Salesi v. Italy)*, 1993), соціальної допомоги та забезпечення житлом (*«Фазія Алі проти Сполученого Королівства» (Fazia Ali v. the United Kingdom)*, 2015, §§ 58-59, зокрема забезпечення житлом іноземців у надзвичайних ситуаціях (*«М.К. та інші проти Франції» (M.K. and Others v. France)*, 2022, §§ 107-108 та 116-117), а також стосовно примусових внесків до фонду соціального страхування (*«Шутен та Мельдрум проти Нідерландів» (Schouten and Meldrum v. the Netherlands)*, 1994). (Стосовно оскарження роботодавцем висновку про те, що захворювання робітника викликано виконанням ним своїх трудових обов'язків див. *«Етерніт проти Франції» (Eternit v. France)* (ухв.), 2012, § 32). У цих справах Суд дотримувався позиції домінування приватного права над публічним. Крім того, Суд постановив, що існують схожі аспекти між правом на надбавку та правом на отримання компенсації від фонду приватного права за переслідування нацистськими угрупованнями (*«Вовш проти Польщі» (Woś v. Poland)*, 2006, § 76). У своєму рішенні у справі *«М.К. та інші проти Франції» (M.K. and Others v. France)*, 2022, § 108, Суд роз'яснив, що застосування пункту 1 статті 6 не залежить від правового статусу відповідної особи.

55. Пункт 1 статті 6 також застосовується до скарги цивільної сторони в кримінальному провадженні (*«Перез проти Франції» (Perez v. France)* [ВП], 2004, §§ 70-71), за винятком випадків, коли цивільний позов подається виключно для приватної помсти або з метою покарання (*«Сігалас проти Греції» (Sigalas v. Greece)*, 2005, § 29; *«Міхова проти Італії» (Mihova v. Italy)* (ухв.), 2010). Дійсно, Конвенція не надає жодного права, як такого, на обвинувачення або засудження третіх осіб за вчинення кримінального правопорушення (див. також *«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015, § 218; порівняйте з випадком взаємозалежних цивільних і кримінальних проваджень: *«Козій проти України» (Koziy v. Ukraine)*, 2009, §§ 24-25). Для того, щоб підпадати під дію Конвенції, таке право має бути нероздільно пов'язаним з правом потерпілого подати цивільний позов у національному законодавстві (*«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, §§ 188 і 194), навіть якщо це стосується лише символічного відшкодування

шкоди або захисту такого права цивільного характеру, як право на «добру репутацію» (*«Перез проти Франції» (Perez v. France)* [ВП], 2004, § 70; див. також, щодо символічної виплати, *«Гору проти Греції (№ 2)» (Gorou v. Greece (№ 2))* [ВП], 2009, § 24). Відтак стаття 6 застосовується до проваджень за скаргами цивільних осіб з моменту залучення заявника як цивільної сторони, зокрема на стадії досудового розслідування, проведеного самостійно (*«Ніколае Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, § 207), за винятком випадків, коли заявник однозначно відмовився від права на відшкодування шкоди (*«Арнольдї проти Італії» (Arnoldi v. Italy)*, 2017), і до тих пір, поки кримінальне провадження має вирішальне значення для права цивільного характеру на відшкодування шкоди, яке відстоюється заявником (*«Александреску та інші проти Румунії» (Alexandrescu and Others v. Romania)*, 2015, § 22, щодо права потерпілих знати правду про масові порушення основоположних прав). Відповідно, для визначення того, чи визнає національна правова система наявність у заявника інтересу цивільного характеру, який він може відстоювати в кримінальному провадженні, необхідно проводити експертизу в кожному конкретному випадку (*«Арнольдї проти Італії» (Arnoldi v. Italy)*, 2017, §§ 36-40). Потрібно встановити, що заявник прагне забезпечити захист свого цивільного права і зацікавлений в отриманні компенсації, навіть на більш пізній стадії, за порушення цього права. Крім того, результат розгляду справи має бути вирішальним для отримання відшкодування за завдану шкоду (*«Арнольдї проти Італії» (Arnoldi v. Italy)*, 2017, §§ 25-40). Суд зазначив, що питання застосування пункту 1 статті 6 не може залежати від визнання формального статусу «сторони» у національному законодавстві. Для застосування статті 6 дата подання вимоги про компенсацію не є вирішальною, оскільки Суд визнав статтю 6 застосовною у випадках, коли таку вимогу ще не було подано або взагалі не було подано, навіть якщо така можливість існувала в національному законодавстві (§ 29 та §§ 37-40). Той факт, що відповідна особа вже отримала компенсацію від інших органів, наприклад, після нещасного випадку, що призвів до смерті члена сім'ї, сам по собі не перешкоджає застосуванню пункту 1 статті 6 (*«Грасія Гонсалес проти Іспанії» (Gracia Gonzalez v. Spain)*, 2020, §§ 50-55).

56. Суд постановив — у контексті ув'язнення — що деякі обмеження прав ув'язнених та можливі наслідки таких обмежень підпадають під сферу «прав цивільного характеру» (див. стислий виклад судової практики з цього питання у справі *«Де Томмазо проти Італії» (De Tommaso v. Italy)* [ВП], 2017, §§ 147-50). У такий спосіб стаття 6 застосовується до відбування ув'язненими строку покарання (наприклад, спори стосовно обмежень, яких зазнають ув'язнені у результаті перебування у місцях позбавлення волі суворого режиму (*«Енеа проти Італії» (Enea v. Italy)* [ВП], 2009, §§ 97-107) або у камері суворого режиму (*«Стегареску і Бахрін проти Португалії» (Stegarescu and Bahrin v. Portugal)*, 2010), або у дисциплінарних провадженнях стосовно обмежень на візити родичів до в'язниці (*«Гюльмез проти Туреччини» (Gülmez v. Turkey)*, 2008, § 30) або інших видів обмежень прав ув'язнених (*«Ганчі проти Італії» (Ganci v. Italy)*, 2003, § 25). Пункт 1 статті 6 також підлягав застосуванню в провадженні, розпочатого адміністрацією в'язниці, яка вимагала присутності працівника в'язниці на зустрічах між ув'язненим і його адвокатом, хоча цей захід був спрямований насамперед на збереження порядку і безпеки у в'язниці. Виявивши, що особисті розмови адвоката з клієнтом підпадають під поняття «приватного життя» у розумінні статті 8 Конвенції, Суд дійшов висновку, що спір мав переважно особистий та індивідуальний характер (*«Алтай проти Туреччини (№ 2)» (Altay v. Turkey (№ 2))*, 2019, §§ 61, 67-69). І навпаки, стаття 6 не застосовується до проваджень щодо умов застосування законодавства про амністію (*«Монкорне де Комон проти Франції» (Montcornet de Caumont v. France)* (ухв.), 2003) і не гарантує права на певну форму виконання вироку або на умовно-дострокове звільнення (*«Баллікташ Бінгоглу проти Туреччини» (Ballıktaş Bingöllü v. Turkey)*, 2021, § 48).

57. У справі *«Вік проти Німеччини» (Wick v. Germany)*, 2024, Суд дійшов висновку, що поміщення заявника в одиночну камеру, значне скорочення його соціальних контактів, а також заходи відеоспостереження, що втручалися в його приватність, вплинули на його «права цивільного характеру» (§ 74). У цій же справі Суд встановив, що неодноразові переведення з однієї в'язниці

до іншої на короткі проміжки часу — навіть якщо ці в'язниці не знаходилися у віддалених або ізольованих місцях — могли вплинути на його соціальне та приватне життя і, зокрема, на терапію, яку він проходив, а отже, на його права «цивільного характеру» (§ 77).

58. Стаття 6 також застосовується до спеціальних заходів нагляду в контексті примусового припису про визначення місця проживання, що тягне за собою, зокрема, обмеження свободи пересування («*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, §§ 151-55). У згаданій справі Суд встановив, що деякі обмеження — такі як заборона виходити на вулицю вночі, залишати район проживання, відвідувати публічні зібрання або користуватися мобільними телефонами чи засобами радіозв'язку — належать до сфери особистих прав, а отже, є «цивільними» за своєю природою.

59. Стаття 6 охоплює також право на захист репутації («*Гелмерс проти Швеції*» (*Helmers v. Sweden*), 1991, § 27, а отже, провадження у справі про наклеп — «*Толстой Милославський проти Сполученого Королівства*» (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*), 1995, § 58); право на доступ до офіційних документів («*Луазо проти Франції*» (*Loiseau v. France*) (ухв.), 2003) або до доказів у матеріалах розслідування («*Савицький проти України*» (*Savitskyu v. Ukraine*), 2012, §§ 143-145); спори щодо невнесення відомостей про судимість («*Александрє проти Португалії*» (*Alexandre v. Portugal*), 2012, §§ 54-55) або видалення відомостей про судимість («*Баллікташ Бінгоглу проти Туреччини*» (*Ballıktas Bingöllü v. Turkey*), 2021, § 50), скарги проти залучення до провадження, що впливає на репутацію, право на захист власності й можливість працевлаштування, а отже можливості заробляти собі на життя («*Поціус проти Литви*» (*Pocius v. Lithuania*), 2010, §§ 38-46, та «*Ужукаускас проти Литви*» (*Užikauskas v. Lithuania*), 2010, §§ 32-40); провадження щодо застосування запобіжних заходів, не пов'язаних з позбавленням волі («*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, § 151), провадження щодо відновлення певних прав (доступу до певних видів зайнятості) після відбуття кримінального покарання («*Баллікташ Бінгоглу проти Туреччини*» (*Ballıktas Bingöllü v. Turkey*), 2021, § 50), право на об'єднання «*Сакелларопулос проти Греції*» (*Sakellarpoulos v. Greece*) (ухв.), 2011; «*Ловріч проти Хорватії*» (*Lovrić v. Croatia*), 2017, §§ 55-56) — також провадження стосовно законності існування громадських прав асоціації, навіть якщо відповідно до національного законодавства свобода асоціації стосується публічного права («*АПЕХ Ільдєзеттеінек Севетшеге та інші проти Угорщини*» (*APEH Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary*), 2000, §§ 34-35) — і, нарешті, право продовжувати навчання у вищому навчальному закладі («*Емін Арак проти Туреччини*» (*Emine Arac v. Turkey*), 2008, §§ 18-25), підхід, який так само використовується в контексті початкової освіти («*Оршуш та інші проти Хорватії*» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, § 104).

60. Стаття 6 також застосовується до інших питань, таких як проблеми навколишнього середовища, у зв'язку з якими можуть виникати спори, пов'язані з правом на життя, здоров'я або здорове навколишнє середовище («*Ташкін та інші проти Туреччини*» (*Taşkin and Others v. Turkey*), 2004); виховання дітей («*МакМайкл проти Сполученого Королівства*» (*McMichael v. the United Kingdom*), 1995); організація навчання дітей у школі («*Еллес та інші проти Швейцарії*» (*Ellès ta інші проти Швейцарії*), 2010); право на встановлення батьківства («*Алавердян проти Вірменії*» (*Alaverdyan v. Armenia*) (ухв.), 2010, § 33); право на свободу («*Аертс проти Бельгії*» (*Aerts v. Belgium*), 1998, § 59; «*Лейден проти Франції (№ 2)*» (*Laidin v. France (№ 2)*), 2003); і люстраційні провадження (див., наприклад, «*Полях та інші проти України*» (*Polyakh and Others v. Ukraine*), § 153 та наведені посилання на судову практику).

61. Право на свободу вираження поглядів («*Кенеді проти Угорщини*» (*Kenedi v. Hungary*), 2009, § 33; і, для застосування в дисциплінарному контексті, «*Седат Доган проти Туреччини*» (*Sedat Doğan v. Turkey*), 2021, §§ 20) і право журналістів отримувати та поширювати інформацію через пресу з метою здійснення своєї професії («*Шаповалов проти України*» (*Shapovalov v. Ukraine*), 2012, § 49; «*Селмані та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія*» (*Selmani*

and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), 2017, § 47) також розглядалися як «цивільні» за своєю природою.

62. Отже, у судовій практиці відбулися помітні зміни в бік застосування цивільного аспекту статті 6 до справ, що на перший погляд можуть не стосуватися прав цивільного характеру, але можуть мати «прямі та значні наслідки для приватного права, що належить особі» («*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, § 151; «*Александрє проти Португалії*» (*Alexandre v. Portugal*), 2012, §§ 51 і 54), навіть у професійному контексті («*Поціус проти Литви*» (*Pocius v. Lithuania*), 2010, § 43; «*Селмані та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія*» (*Selmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2017, § 47; «*Міровні інститут проти Словенії*» (*Mirovni Inštitut v. Slovenia*), 2018, § 29), зокрема на державній службі (наприклад, «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, §§ 52-53 і наведені посилання на судову практику; «*Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018).

63. Стаття 6 може застосовуватися навіть тоді, коли право, про яке йдеться, пов'язане зі здійсненням політичних дискреційних повноважень. Так, у справі «*Лоренцо Брагадо та інші проти Іспанії*» (*Lorenzo Bragado and Others v. Spain*), 2023, Суд постановив, що кандидати на посади членів ради суддів можуть мати «право на законну процедуру своєчасного розгляду прийнятних кандидатур [заявників]» (§ 98), навіть якщо вони не мали права бути призначеними (що залежало від голосування в парламенті). У цій справі Суд зазначив, що іспанський парламент мав юридичне зобов'язання завершити «обов'язковий процес відбору» кандидатів протягом певного періоду часу, який «повинен був завершитися голосуванням» (§ 102). Справа ґрунтувалася на фактичних і правових елементах, що не були «явно безперспективними, легковажними або іншим чином очевидно незаслуженими», і Уряд не заперечував, що провадження було безпосередньо вирішальним для права заявників. Суд дійшов висновку, що «право», на яке посилалися заявники — «право на законну процедуру» — можна сказати, принаймні на спірних підставах, визнається іспанським законодавством (§ 107). Суд також зазначив, що з огляду на характер повноважень, яких домагався заявник, спір щодо процедури призначення не стосувався «політичних» прав (§§ 114-115).

64. Стаття 6 застосовується до проваджень, пов'язаних з визнанням групи релігійною громадою («*Релігійне об'єднання Свідків Єгови та інші проти Австрії*» (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*), 2008, § 107). Однак, якщо група має правосуб'єктність і може провадити діяльність, вона повинна довести, що її реєстрація як «релігійної громади» (особлива категорія релігійних об'єднань відповідно до національного законодавства) може вплинути на її цивільно-правову позицію, щоб Суд визнав застосовність статті 6 («*Федерація релігійних громад Австрії проти Австрії*» (*Föderation der Aleviten Gemeinden in Österreich v. Austria*), 2024, §§ 70-71).

С. Спори за участю державних службовців

65. Спори, що стосуються державних службовців, у принципі, підпадають під дію пункту 1 статті 6. Суд визнав, що пункт 1 статті 6 підлягає застосуванню в провадженні стосовно несправедливого звільнення співробітників посольства (секретаря і телефоністки: «*Цудак проти Литви*» (*Cudak v. Lithuania*) [ВП], 2010, §§ 44-47; головного бухгалтера: «*Сабах Ель Лейл проти Франції*» (*Sabah El Leil v. France*) [ВП], 2011, § 39); працівника сфери культури та інформаційної сфери: «*Наку проти Литви та Швеції*» (*Naku v. Lithuania and Sweden*), 2016, § 95), співробітника Міністерства внутрішніх справ («*Фазлійський проти Болгарії*» (*Fazliyski v. Bulgaria*), 2013, § 55), старшого офіцера поліції / перфекта («*Шукіч проти Хорватії*» (*Šikić v. Croatia*), 2010, §§ 18-20) або армійського офіцера у військових судах («*Васільченко проти Росії*» (*Vasilchenko v. Russia*), 2010, §§ 34-36), у провадженні стосовно права обіймати посаду помічника парламентаря («*Савіно та інші проти Італії*» (*Savino and Others v. Italy*), 2009), і військовослужбовця

регулярної армії («*P.C. проти Німеччини*» (*R.S. v. Germany*) (ухв.), 2017, § 34), а також у провадженнях, що стосуються професійної кар'єри працівника митниці (право подати заяву на призначення на вищу посаду: «*Фіуме проти Італії*» (*Fiume v. Italy*), 2009, §§ 33-36).

66. У рішенні у справі «*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, (§§ 50-62) Суд уточнив обсяг поняття «цивільний» і розробив нові критерії застосування пункту 1 статті 6 до трудових спорів, що стосуються державних службовців (див. також «*Бака проти Угорщини*» (*Baka v. Hungary*) [ВП], 2016, § 103; «*Регнер проти Чехії*» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 107). Відтак у принципі немає жодних обґрунтувань для виключення з-під дії гарантій статті 6 звичайних трудових спорів, таких як ті, що стосуються заробітної плати, надбавок або подібних виплат, на підставі особливого характеру відносин між конкретним державним службовцем і відповідною Державою (щодо окремого випадку змішаних систем, які поєднують норми трудового права, що застосовуються в приватному секторі, з певними специфічними нормами, що застосовуються до державної служби, див. рішення у справі «*Пішкін проти Туреччини*» (*Pişkin v. Turkey*), 2020, п. 98, стосовно звільнення працівника державної установи). Наразі принцип полягає у тому, що тепер існує презумпція застосування статті 6 для того, щоб дати зрозуміти Державі-відповідачу, що, по-перше, заява державного службовця не може бути прийнята судом на основі національного законодавства, а, по-друге, що позбавлення державних службовців прав, гарантованих статтею 6, є правомірним («*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, § 62).

67. Відповідно, Держава не може покладатися на статус заявника як державного службовця, щоб виключити його з-під захисту, передбаченого статтею 6, якщо не дотримані дві умови. По-перше, національне законодавство повинно прямо або опосередковано позбавити особу, яка обіймає відповідну посаду, або категорію працівників доступу до суду, як це роз'яснено в рішенні у справі «*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 292 (див. також «*Стояногло проти Республіки Молдова*» (*Stoianoglo v. the Republic of Moldova*), 2023, §§ 30-35, у контексті спору за участю прокурора). По-друге, позбавлення має бути виправданим «об'єктивними підставами в інтересах Держави» (див. «*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, § 62, і роз'яснення викладені в рішенні у справі «*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, §§ 299-300; див. також розділ «Питання, що не входять до сфери застосування статті» нижче).

68. Виконання двох умов, передбачених підходом у справі *Вільхо Ескелінен*, є необхідним для правомірного виключення з-під захисту статті 6 («*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 291; «*Бака проти Угорщини*» (*Baka v. Hungary*) [ВП], 2016, § 118 — див. також «*Ковеші проти Румунії*» (*Kövesi v. Romania*), 2020, § 124, у якій, хоча першу умову й не було виконано, Суд вважав доцільним розглянути другу умову в обставинах справи). Відповідно, Суд зміг залишити відкритим питання про те, чи було виконано першу умову, тоді як другу — ні («*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, §§ 294 і 328).

1. Застосування дворівневого підходу *Вільхо Ескелінен*

а. Чи виключає закон доступ до суду для цього конкретного типу спорів?

69. Якщо національне законодавство однозначно надає державному службовцю доступ до Суду у зв'язку зі спором, пов'язаним з трудовими відносинами, перша умова підходу *Вільхо Ескелінен* для виключення застосування статті 6 не виконується, що робить статтю 6 застосовною — див., наприклад, рішення у справі «*Курал проти Туреччини*» (*Kural v. Türkiye*), 2024, § 36, яке стосувалося переведення працівника поліції на іншу посаду.

70. Рішення у справі «*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, «уточнило» першу умову підходу *Вільхо Ескелінен*. Так, «перша умова може вважатися виконаною, якщо, навіть

за відсутності прямого про це положення, було чітко доведено, що національне законодавство виключає доступ до суду для відповідного типу спору». Коротко кажучи, ця умова вважається виконаною, по-перше, «якщо національне законодавство містить пряму заборону на доступ до суду. По-друге, цю ж умову може бути виконано й тоді, коли така заборона має неявний характер, зокрема, коли воно впливає з системного тлумачення застосовної правової бази або всього масиву правового регулювання» (§§ 288-292). Цей підхід може бути продемонстрований у справі *«Гюлумян та інші проти Вірменії» (Gyulumyan and Others v. Armenia)* (ухв.), 2023, у якій Суд зазначив, що заявники (судді конституційного суду, які втратили свої мандати внаслідок внесення змін до Конституції) не мали доступу до суду з огляду на «системне тлумачення застосовної нормативно-правової бази або всього масиву правового регулювання», що виключає будь-яку можливість судового перегляду конституційних змін (§ 70).

71. Крім того, будь-який виняток зі застосування статті 6 має бути сумісним з принципом верховенства права. Для цього він повинен ґрунтуватися на акті загального застосування (*«Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary)* [ВП], 2016, § 117), а не на положенні, спрямованому проти конкретної особи, оскільки закони, спрямовані проти конкретних осіб, суперечать принципу верховенства права (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 296, § 299). У рішенні у справі *«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* додається, що якщо предмет справи тісно пов'язаний з питанням незалежності суддів, це має бути враховано при перевірці другої умови підходу *Вільхо Ескелінена* (§ 300). Дуже мало справ призвели до висновку про виконання двох умов підходу *Вільхо Ескелінена*.

72. Той факт, що судовий контроль може мати дуже обмежену сферу застосування, не обов'язково означає, що можливість його застосування прямо чи опосередковано виключено. Справа *«Лоренцо Брагадо та інші проти Іспанії» (Lorenzo Bragado and Others v. Spain)*, 2023, стосувалася довготривалої парламентської процедури обрання членів ради суддів. Заявники намагалися оскаржити бездіяльність парламенту в Конституційному суді, який визнав апеляцію за процедурою ампаро неприйнятною, оскільки її було подано з пропуском строку. Уряд стверджував, що в будь-якому випадку конституційний контроль, який міг би бути здійснений Конституційним судом у такій ситуації, був би дуже обмеженим за обсягом (через принцип парламентської автономії). Суд, однак, зазначив, що «навіть якщо обсяг такого виду конституційного контролю був обмежений, не було чітко доведено, що доступ до суду був прямо виключений» (§§ 124-127). Відтак перша умова застосовності статті 6 відповідно до підходу *Вільхо Ескелінена*, схоже, застосовується навіть тоді, коли судовий контроль, передбачений національним законодавством, є обмеженим за обсягом.

73. У випадку, коли заявник мав доступ до суду відповідно до національного законодавства, стаття 6 підлягає застосуванню (навіть до діючих військовослужбовців та їхніх позовів до військових судів): *«Придатченко та інші проти Росії» (Pridatchenko and Others v. Russia)*, 2007, § 47). Для цілей застосування підходу *Вільхо Ескелінена*, 2007, ніщо не заважає Суду охарактеризувати певний національний орган, що не належить до судової системи, як «суд» (*«Джоджай проти Албанії» (Xhoxhaj v. Albania)*, 2021, §§ 284-288). У цьому контексті адміністративний або парламентський орган, створений законом як тимчасовий захід (*там само*, § 288), може розглядатися як «суд», що робить статтю 6 застосовною до спорів державних службовців, які вирішуються цим органом (*«Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, 2013, § 88; *«Грейс Гатт проти Мальти» (Grace Gatt v. Malta)*, 2019, §§ 61-62, та наведені посилання на судову практику). Варто зазначити, що факт відсутності можливості перегляду оскаржуваного рішення сам по собі не свідчить про позбавлення доступу до суду для цілей першої умови (*«Каменос проти Кіпру» (Katenos v. Cyprus)*, 2017, §§ 75 і 84; див. також *«Ковеші проти Румунії» (Kövesi v. Romania)*, 2020, §§ 122-123). У справі *«Каменос проти Кіпру» (Katenos v. Cyprus)*, 2017, заявник отримав дисциплінарне покарання від одного органу, Вищої ради юстиції, рішення якого було остаточним (§ 84). Водночас цей орган становив «суд» у

розумінні статті 6, а тому звільнений державний службовець мав доступ до суду для цілей першої умови підходу *Вільхо Ескелінена*.

74. Суд зазначив, що ніщо не заважає йому охарактеризувати певний національний орган, що не належить до судової системи, як «суд» для цілей підходу *Вільхо Ескелінена* (про принцип див. рішення у справі *«Білген проти Туреччини» (Bilgen v. Turkey)*, 2021, § 71). Отже, адміністративний або парламентський орган може розглядатися як «суд», що робить статтю 6 застосовною до спорів державних службовців, які вирішуються цим органом (*«Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, 2013, § 88); це також може стосуватися дисциплінарного органу (*«Каменос проти Кіпру» (Katenos v. Cyprus)*, 2017, §§ 82-88), а може і не стосуватися (*«Білген проти Туреччини» (Bilgen v. Turkey)*, 2021, §§ 74-75). Також можуть існувати особливі обставини, коли Суд повинен визначити, чи був доступ до суду виключений національним законодавством до моменту прийняття оскаржуваного заходу щодо заявника чи під час його прийняття (*«Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary)* [ВП], 2016, §§ 115-16).

75. Слід зазначити, що факт відсутності можливості перегляду оскаржуваного рішення сам по собі не означає, що доступ до суду виключений для цілей першої умови (*«Каменос проти Кіпру» (Katenos v. Cyprus)*, 2017, §§ 75 і 84; див. також *«Кьовесі проти Румунії» (Kövesi v. Romania)*, 2020, §§ 122-123). У справі *«Каменос проти Кіпру» (Katenos v. Cyprus)*, 2017, заявник отримав дисциплінарне покарання від одного органу, Вищої ради юстиції, рішення якого було остаточним (§ 84). Водночас цей орган становив «суд» у розумінні статті 6, а тому звільнений державний службовець мав доступ до суду для цілей першої умови підходу *Вільхо Ескелінена*.

б. Чи існують об'єктивні підстави в інтересах Держави, що виправдовують виключення?

76. Стосовно другого критерію підходу *Вільхо Ескелінена*, то Державі недостатньо встановити, що відповідний державний службовець реалізує повноваження у сфері державної влади або що між державним службовцем і Державою як роботодавцем існує особливий обов'язок проявляти лояльність і довіру. Держава також повинна довести, що предмет спору пов'язаний зі здійсненням державної влади або що він поставив під сумнів існування особливого зв'язку між державним службовцем і Державою (*«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Wilho Eskelinen and Others v. Finland)* [ВП], 2007, § 62). Відтак, у принципі, може й не існувати виправдання для позбавлення гарантій статті 6 Конвенції у зв'язку зі звичайними трудовими спорами, зокрема пов'язаними із заробітною платою, надбавками чи подібними правами, на підставі особливого характеру відносин між конкретним державним службовцем і відповідною Державою (див., наприклад, спір стосовно призначення спеціальної надбавки співробітникам поліції — *«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Wilho Eskelinen and Others v. Finland)* [ВП], 2007 — див. також рішення у справах *«Заллі проти Албанії» (Zalli v. Albania)*, 2011; *«Онберг проти Австрії» (Ohneberg v. Austria)*, 2012). У рішенні у справі *«Гржеда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, зазначено, що якщо предмет справи тісно пов'язаний з питанням незалежності суддів, це має бути враховано при перевірці другої умови підходу *Вільхо Ескелінена* (див. §§ 299-300, а також нижче щодо суддів).

77. Отож, щодо другого критерію підходу, встановленого у справі *«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Wilho Eskelinen and Others v. Finland)*, Суд проводить розмежування між становищем суддів і військовослужбовців та інших державних службовців вищого рівня, підпорядкованих ієрархії виконавчої влади. Цю відмінність було чітко визначено у справі *«Пайонк та інші проти Польщі» (Pajók and others v. Poland)*, 2023, § 138. У цій справі Суд зазначив, що особливий зв'язок довіри та лояльності, який існує між Державою та деякими категоріями державних службовців (наприклад, військовослужбовцями), може виправдовувати обмеження доступу до судів у зв'язку з певними видами службових спорів. Однак це виправдання не поширюється на суддів, чия позиція визначається необхідністю збереження

суддівської незалежності. У цій справі Суд дійшов висновку, що, з огляду на міжнародні стандарти незалежності суддів, судді повинні мати доступ до суду у справах, пов'язаних з достроковим припиненням їхніх повноважень (або певної адміністративної функції в судовій системі), чи то в результаті дисциплінарного стягнення, чи то в силу нових правил, що регулюють тривалість таких повноважень, включаючи нові правила щодо пенсійного віку (§ 139).

78. Суд постановив, що стаття 6 не застосовується у випадку солдата, звільненого зі служби у війську через порушення дисципліни, який не мав можливості оскаржити своє звільнення в суді, а його «особливий зв'язок довіри та лояльності» з Державою було поставлено під сумнів («Сукют проти Туреччини» (*Suküt v. Turkey*) (ухв.), 2007)². Суд дійшов аналогічного висновку щодо деяких вищих посадових осіб у стратегічно важливих сферах («Спуліс і Вашкевичс проти Латвії» (*Spūlis and Vaškevičs v. Latvia*) (ухв.), 2014). Однак у рішеннях у справах «Білген проти Туреччини» (*Bilgen v. Turkey*), 2021, §§ 79-81, та «Емінагаоглу проти Туреччини» (*Eminağaoğlu v. Turkey*), 2021, §§ 76-80, щодо суддів, Суд вказав, що така аргументація не може застосовуватись до представників судової влади, особливо з огляду на гарантії їхньої незалежності. Згодом у рішенні у справі «Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, було розтлумачено доречність міркувань, пов'язаних з незалежністю суддів, у справах, що стосуються не лише основної професійної функції судді (здійснення правосуддя), але й інших офіційних функцій (таких як членство в судовій раді; наприклад, § 303). Справа стосувалася діючого судді, який був обраний членом органу, що несе конституційну відповідальність за забезпечення незалежності суддів (Національної ради судочинства). Його було достроково звільнено з цієї посади на підставі закону за відсутності будь-якого судового нагляду за законністю цього заходу (при цьому він залишався на посаді судді в тому ж судовому органі). Суд дійшов висновку, що відсутність нагляду за заходом, пов'язаним із захистом незалежності суддів, не може розглядатися як така, що відповідає інтересам правової Держави, а отже, друга умова підходу *Вільхо Ескелінена* не була виконана; Суд зазначив, що «представники судової влади повинні — як і інші громадяни — користуватися захистом від свавілля з боку законодавчої та виконавчої влади, і лише нагляд незалежного судового органу за законністю такого заходу, як відсторонення від посади, може гарантувати ефективність такого права» (§§ 295-327).

2. Спори за участю суддів і прокурорів

79. Незважаючи на те, що в рішенні у справі «Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, Суд зазначив, що його міркування стосуються лише державних службовців, він постановив, що судова влада є частиною типової публічної служби, навіть якщо вона не є частиною звичайної державної служби («Бака проти Угорщини» (*Baka v. Hungary*) [ВП], 2016, § 104). Відповідно, судді не можуть бути виключені з-під захисту статті 6 лише на підставі їхнього правового статусу; до того ж Суд взяв до уваги суддів не лише через призму їх основної функції здійснення правосуддя, але й у контексті інших офіційних функцій, тісно пов'язаних з судовою системою, що можуть виконуватися суддями («Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 303).

80. Окрім того, трудові відносини суддів з Державою слід розглядати в контексті конкретних гарантій, необхідних для забезпечення незалежності суддів. Так, коли йдеться про «особливу довіру та лояльність», які вони мають проявляти, мається на увазі лояльність до принципу верховенства права та демократії, а не до носіїв державної влади. Цей складний аспект трудових відносин між суддею і Державою вимагає, щоб представники судової влади були достатньо відокремлені від інших гілок влади під час виконання своїх обов'язків, щоб вони могли безпристрасно та об'єктивно ухвалювати рішення *a fortiori* на підставі вимог закону і справедливості («Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 264).

² Див. розділ «Застосування до інших видів спорів».

Застосування пункту 1 статті 6 до дострокового припинення повноважень заявника як члена Національної ради судочинства, поки він залишався діючим суддею, було розглянуто у справі *«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022 (§§ 265 і 288). Суд постановив, що позбавлення доступу до суду судді, який був членом Національної ради судочинства і якого було достроково звільнено з посади внаслідок законодавчої реформи, не було виправдано об'єктивними підставами в інтересах Держави (§§ 325-326).

Суд постановив, що всі представники судової влади повинні користуватися захистом від можливого свавілля з боку законодавчої та виконавчої влади, і що тільки нагляд незалежного судового органу за законністю обмежувального заходу (такого як відсторонення від посади) може зробити такий захист ефективним (§ 327).

81. У рішенні у справі *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, наведено детальний огляд судової практики та відповідних принципів щодо застосування статті 6 до звичайних трудових спорів за участю суддів (див. §§ 46-49 і відповідна судова практика, §§ 52-55 — див. також *«Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 120, та *«Емінагаоглу проти Туреччини» (Eminağaoğlu v. Turkey)*, 2021, §§ 62-63); слід мати на увазі, що йдеться також про дисциплінарні провадження (див., наприклад, *«Емінагаоглу проти Туреччини» (Eminağaoğlu v. Turkey)*, 2021, § 65 і далі, а також див. вище). У рішенні у справі *«Білген проти Туреччини» (Bilgen v. Turkey)*, 2021, роз'яснюється, що це стосується спорів щодо вжиття заходу, який має значний вплив на професійне життя і кар'єру судді, навіть без прямого впливу в матеріальному плані або на його приватне чи сімейне життя (§§ 68-69). Справа *«Долінська-Фічек та Озімек проти Польщі» (Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland)*, 2021, стосувалася двох суддів, які подали заяву на призначення на іншу посаду в суді вищої інстанції (§ 231, а також див. короткий огляд судової практики щодо суддів у §§ 227-228).

82. У справі *«Білген проти Туреччини» (Bilgen v. Turkey)*, 2021, Суд роз'яснив умови застосування статті 6 (цивільний аспект) до скарг суддів на відсутність доступу до суду (див. першу умову підходу *Вільхо Ескелінена*) з метою оскарження одностороннього рішення, що впливає на їхнє професійне життя (переведення). Суд взяв до уваги важливість забезпечення автономії та незалежності судової влади для збереження верховенства права. Відповідно, у спорах такого роду він повинен був визначити, чи забезпечує національна судова система захист суддів від потенційно свавільного рішення, яке може вплинути на їхню кар'єру або професійний статус (у цій справі — переведення до суду нижчої інстанції — див. §§ 57-59, §§ 61-63). Відтак спір стосувався їхнього «права», у розумінні Конвенції (запозиченому з міжнародних джерел), на захист від свавільного переведення або призначення (§ 64). Однак порівняйте цей підхід зі справою *«Левро проти Монако» (Levrault v. Monaco)* (ухв.), 2024, що стосувалася продовження терміну повноважень французького судді, відрядженого для роботи в Монако. Суд зазначив, що відрядження відбулося в контексті дипломатичних відносин, що не зобов'язували владу Монако / не створювали «права» для заявника, а також існування «права» не впливало з конституційних принципів, що гарантують незалежність суддів.

83. Якщо Президент за поданням Міністерства юстиції ухвалює рішення про звільнення з посади генерального прокурора, відсутність будь-якого судового нагляду за законністю цього рішення не може бути «в інтересах Держави» для цілей другого критерію *Ескелінена*, згаданого вище. Вищі посадові особи судової влади повинні — як і інші громадяни — користуватися захистом від свавілля з боку виконавчої влади, і лише нагляд незалежного судового органу за законністю рішення про звільнення може гарантувати ефективність такого права (*«Ковеші проти Румунії» (Kövesi v. Romania)*, 2020, § 124; і див. *«Емінагаоглу проти Туреччини» (Eminağaoğlu v. Turkey)*, 2021, § 76 *in fine*).

84. У справі *«Стояногло проти Республіки Молдова» (Stoianoglo v. the Republic of Moldova)*, 2023, §§ 30-35, яка стосувалася відсторонення Генерального прокурора від посади, Суд

підкреслив, що за статтею 6 тільки судді, а не прокурори, повинні бути незалежними. При цьому прокурори також повинні користуватися захистом від свавільного втручання органів державної влади у виконання ними своїх функцій, а межу, що розділяє суддів і прокурорів, з огляду на їхню незалежність, важко провести, особливо якщо законодавство самої Держави-відповідача не проводить чіткого розмежування між суддями і прокурорами в цьому аспекті (§§ 38 і 39). Суд дійшов висновку про відсутність об'єктивних підстав для виключення таких спорів зі сфери дії гарантій статті 6 відповідно до другої частини підходу, встановленого у справі *«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland)*.

85. Конкретну ситуацію суддів конституційного суду було проаналізовано Судом у справі *«Гюлумян та інші проти Вірменії» (Gyulumyan and Others v. Armenia)* (ухв.), 2023. У цій справі судді конституційного суду втратили свої мандати в результаті внесення змін до Конституції та не мали можливості оскаржити це рішення. Суд зазначив, застосовуючи другу частину підходу, встановленого у справі *«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland)*, що припинення повноважень суддів Конституційного Суду було наслідком внесення змін до Конституції в 2020 році. Було б немисливо надати звичайним судам повноваження переглядати ці зміни та пов'язану з ними втрату мандатів (§ 70). У такий спосіб судді Конституційного Суду повинні були б самі вирішувати власну ситуацію, що суперечить принципу *nemo iudex in causa sua*. Суд нагадав, що принцип незмінюваності суддів не є абсолютним. Дослідивши історію конституційної реформи у Вірменії, Суд дійшов висновку, що реформа від 2020 року переслідувала законні цілі (§ 78) і не стосувалася конкретно заявників (§ 84). Суд також проаналізував «доктрину необхідності», згідно з якою у виняткових випадках судді — якому в іншому випадку було б заявлено про відвід — дозволяється вирішувати справу, щоб уникнути несправедливості. Однак Суд дійшов висновку, що «доктрина необхідності» не могла застосовуватись *in casu*, зазначивши, що оскаржувані зміни мали негативні наслідки виключно для самих заявників. Суд дійшов висновку, що принцип *nemo iudex in causa sua* повинен переважати, і що неможливість заявників домогтися перегляду втрати їхніх мандатів судом (що означало, за конкретних обставин, ними самими) була виправданою.

86. Суд застосовував критерії *Вільхо Ескелінен* до всіх видів спорів щодо суддів, зокрема тих, що стосуються найму або призначення (*«Юричич проти Хорватії» (Juričić v. Croatia)*, 2011), кар'єри або просування по службі (*«Джиджева-Трендафілова проти Болгарії» (Dzhidzheva-Trendafilova v. Bulgaria)* (ухв.), 2012, і *«Цанова-Гечева проти Болгарії» (Tsanova-Gecheva v. Bulgaria)*, 2015, §§ 85-87), переведення (*«Тості проти Італії» (Tosti v. Italy)* (ухв.), 2009, і *«Білген проти Туреччини» (Bilgen v. Turkey)*, 2021, § 79), відсторонення від роботи (*«Палуда проти Словаччини» (Paluda v. Slovakia)*, 2017, §§ 33-34, і *«Камелія Богдан проти Румунії» (Camelia Bogdan v. Romania)*, 2020, § 70), дисциплінарне провадження (*«Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 120; *«Ді Джованні проти Італії» (Di Giovanni v. Italy)*, 2013, §§ 36-37; і *«Емінаґаоґлу проти Туреччини» (Eminağaoğlu v. Turkey)*, 2021, § 80; про догану, винесену судді, див. рішення у справі *«Катана проти Республіка Молдова» (Catană v. the Republic of Moldova)*, 2023, §§ 42-45 і наведені посилання на судову практику), а також звільнення (*«Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, 2013, §§ 91 і 96; *«Куликов та інші проти України» (Kulykov and Others v. Ukraine)*, 2017, §§ 118 і 132; *«Стуруа проти Грузії» (Sturua v. Georgia)*, 2017, § 27; *«Каменос проти Кіпру» (Kamenos v. Cyprus)*, 2017, §§ 82-88; і *«Олуїч проти Хорватії» (Olujić v. Croatia)*, 2009, §§ 31-43), зменшення заробітної плати після засудження за серйозний дисциплінарний проступок (*«Харабін проти Словаччини» (Harabin v. Slovakia)*, 2012, §§ 118-123), відсторонення від посади (наприклад, голови Верховного суду, голови апеляційного суду або заступника голови обласного суду), залишаючись при цьому суддею (*«Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary)* [ВП], 2016, §§ 31-43; і **Error! Hyperlink reference not valid.** [ВП], 2018, § 54; і *«Брода і Бояра проти Польщі» (Broda and Wojara v. Poland)*, 2021, §§ 121-123), або перешкоджання суддям виконувати свої судові функції після законодавчої реформи (*«Гуменюк та інші проти України» (Gumenyuk and Others v. Ukraine)*, 2021, §§ 61 і 65-67). Він також

застосував критерії *Вільхо Ескелінена* до спору щодо дострокового припинення повноважень генерального прокурора («*Ковеші проти Румунії*» (*Kövesi v. Romania*), 2020, §§ 124-125), до оскарження прокурором президентського указу про його переведення («*Заллі проти Албанії*» (*Zalli v. Albania*) (ухв.), 2011, та наведені посилання на судову практику), а також до пониження прокурора в посаді («*Чівінскайте проти Литви*» (*Čivinskaitė v. Lithuania*), 2020, § 95) і відсторонення Генерального прокурора («*Стояногло проти Республіки Молдова*» (*Stoianoglo v. the Republic of Moldova*), 2023, §§ 30-35).

87. При цьому не кожен спір, що виникає у зв'язку з професійною діяльністю судді, обов'язково підпадає під цивільний аспект статті 6. Так, у справі «*Туля проти Польщі*» (*Tuleya v. Poland*), 2023, Суд постановив, що позбавлення судді імунітету від притягнення до кримінальної відповідальності (через ймовірне несанкціоноване розголошення матеріалів розслідування під час судового засідання) підпадає під кримінальний аспект статті 6 (§§ 280 і далі).

88. Суд також дійшов висновку, що стаття 6 підлягала застосуванню у справі про судовий перегляд призначення голови суду («*Цанова-Гечева проти Болгарії*» (*Tsanova-Gecheva v. Bulgaria*), 2015, §§ 84-85). Визнаючи, що стаття 6 не гарантує право на просування по службі або призначення на посаду на державній службі, Суд усе-таки зазначив, що право на законну і справедливую процедуру найму або просування по службі або на рівний доступ до працевлаштування і до державної служби можна вважати правами, визнаними національним законодавством, оскільки національні суди визнали їх існування і розглянули підстави, надані зацікавленими особами у зв'язку з цим (див. також рішення у справах «*Фіуме проти Італії*» (*Fiume v. Italy*), 2009, § 35, і «*Майські проти Хорватії*» (№ 2) (*Majski v. Croatia* (№ 2), 2011, § 50).

89. Нарешті, підхід *Вільхо Ескелінена* щодо застосування пункту 1 статті 6 однаково стосується як справ щодо права на доступ до суду (див., наприклад, «*Неделчо Попов проти Болгарії*» (*Nedelcho Popov v. Bulgaria*), 2007; «*Сукют проти Туреччини*» (*Suküt v. Turkey*) (ухв.), 2007), так і справ щодо інших гарантій, закріплених у статті 6.

D. Застосування статті 6 до інших процедур, окрім основних

90. *Попередній розгляд справ*, у яких застосовувався попередній захід, такий як судова заборона, зазвичай «не визначав» прав та обов'язків цивільного характеру. Однак у 2009 році Суд, спираючись на свою попередню практику, застосував новий підхід. У справі «*Мікалефф проти Мальти*» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, §§ 80-86, Суд визначив, що застосування статті 6 до попередніх заходів залежить від виконання певних умов. По-перше, право, з приводу якого проводяться, як основні процедури, так і процедури щодо забезпечення розгляду справи, має бути «цивільним» відповідно до Конвенції. По-друге, має бути розглянутий характер попереднього заходу, його предмет, завдання та вплив на конкретне право. Якщо попередній захід можна вважати ефективним для визначення права чи обов'язку цивільного характеру у справі, незважаючи на термін його дії, застосовується стаття 6 (див. також про тимчасове відсторонення від посади судді в рамках дисциплінарного провадження, «*Камелія Богдан проти Румунії*» (*Camelia Bogdan v. Romania*), 2020, § 70, і про запобіжний адміністративний захід у вигляді тимчасового відсторонення від посади під час триваючого кримінального провадження, «*Локіфер проти Бельгії*» (*Loquifer v. Belgium*), 2021, §§ 34-35; див. також «*Пенгезов проти Болгарії*» (*Pengezov v. Bulgaria*), 2023, § 37).

91. Проміжне рішення може бути еквівалентне попереднім або забезпечувальним заходам і процедурам. Такий принцип застосовується і у визначенні застосування цивільного аспекту статті 6 («*Меркіка та інші проти Мальти*» (*Mercieca and Others v. Malta*), 2011, § 35).

92. Знову посилаючись на положення, сформовані у справі «*Мікалефф проти Мальти*» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, стаття 6 може бути застосована у випадках призупинення виконавчих проваджень за умовами, перерахованими вище («*Корпорація розвитку*

Центрального Середземномор'я проти Мальти (№ 2)» (Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (№ 2), 2011, §§ 21-23).

93. Стаття 6 застосовується до *тимчасових проваджень*, що переслідують ту саму мету, що й основне провадження, яке ще триває, а тимчасова заборона суду підлягає негайному виконанню і передбачає винесення рішення щодо того ж права (*«РТБФ проти Бельгії» (RTBF v. Belgium), 2011, §§ 64-65*). Наприклад, статтю 6 було визнано застосовною до невиконання рішення адміністративного суду про відстрочку виконання, яке було остаточним і підлягало виконанню, але якого не дотримались органи влади (*«Курал проти Туреччини» (Kural v. Türkiye), 2024, § 37*), і яке стосувалося переведення поліцейського на іншу посаду.

94. *Провадження, у якому вирішується питання задоволення апеляційної або касаційної скарги*: відповідно до рішення у справі *«Хансен проти Норвегії» (Hansen v. Norway), 2014, § 55*, переважає підхід, згідно з яким пункт 1 статті 6 застосовується до таких проваджень (див. *«Мартіні проти Франції» (Martinie v. France) [ВП], 2006, §§ 11*; *«Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Monnell and Morris v. the United Kingdom), 1987, §§ 54 і 53-55*; див. також *«Паскуїні проти Сан-Маріно» (Pasquini v. San Marino), 2019, § 89*). Спосіб застосування статті 6 залежить від особливостей відповідного провадження, при цьому слід враховувати повноту провадження в національній правовій системі, а також роль суду апеляційної або касаційної інстанції в цих провадженнях (*там само*; див. також *«Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Monnell and Morris v. the United Kingdom), 1987, § 56*).

95. *Паралельні кримінальні та цивільні провадження*: якщо національне законодавство передбачає провадження, що складаються із двох стадій — у першому суд визначає наявність збитків, а у другому — їх розмір — доцільно, у контексті статті 6, визначати цивільні права як такі, що не були «визначені», поки не було визначено конкретний розмір збитків: визначення права впливає на рішення не тільки стосовно наявності права, а також щодо його сфери та форми застосування, що, беззаперечно, включає визначення грошової компенсації (*«Торрі проти Італії» (Torri v. Italy), 1997, § 19*).

96. *Конституційні провадження* також можуть підпадати під дію статті 6, якщо їх результат має вирішальне значення для прав або обов'язків цивільного характеру (*«Зюссманн проти Німеччини» (Süßmann v. Germany), 1996, § 41*; *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland), 2021, §§ 203 і далі, зокрема § 206*; *«Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), 1993 — див. нещодавнє рішення у справі «Пінкас та інші проти Боснії та Герцеговини» (Pinkas and Others v. Bosnia and Herzegovina), 2022, § 38*). Це не стосується спорів, пов'язаних з указом президента про надання громадянства особі як виняткового заходу, або з визначенням того, чи порушив президент свою конституційну присягу (*«Паксас проти Литви» (Paksas v. Lithuania) [ВП], 2011, §§ 65-66*). Не має особливого значення, чи стосується провадження в конституційному суді передачі питання для винесення попереднього рішення або конституційної скарги на судові рішення (*«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland), 2021, §§ 188-191 і наведені посилання на судову практику*). Стаття 6 також застосовується, в принципі, коли конституційний суд розглядає скаргу, яка безпосередньо оскаржує закон, якщо національне законодавство передбачає такий засіб правового захисту (*«Фоггенрайтер проти Німеччини» (Voggenreiter v. Germany), 2004, §§ 31-33 і 36, і наведені посилання на судову практику*). Позицію Суду з цього питання було розвинуто в рішенні у справі *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland), 2021* у відповідь на аргумент Уряду-відповідача, який наголошував на специфіці національної конституційної моделі (див. §§ 192 і далі, зокрема міркування щодо ефективності конституційної скарги для цілей пункту 1 статті 35 Конвенції та застосовності пункту 1 статті 6, § 201). Крім того, критерії, що регулюють застосування пункту 1 статті 6 до тимчасових заходів, поширюються і на Конституційний суд (*«Кюблер проти Німеччини» (Kübler v. Germany), 2011, §§ 47-48*).

97. Виконання судових рішень: пункт 1 статті 6 застосовується на усіх стадіях провадження з метою «визначення прав та обов'язків цивільного характеру», враховуючі додаткові процедури у справі. Виконання рішення суду будь-якої інстанції необхідно розглядати як важливу частину «судового провадження» відповідно до статті 6 («Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*), 1997, § 40; «Романчик проти Франції» (*Romańczyk v. France*), 2010, § 53, стосовно виконання рішення щодо відшкодування боргу за аліменти). Незважаючи на те, чи застосовується стаття 6 у первинних провадженнях, державний орган влади, який визначає цивільні права, не обов'язково повинен спиратися на провадження, до яких застосовується стаття 6 («Буй проти Хорватії» (*Buj v. Croatia*), 2006, § 19).

98. Пункт 1 статті 6 також застосовується до виконання остаточних іноземних судових рішень у цивільних справах (дозвіл на виконання рішення — див. «Авотінш проти Латвії» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], 2016, § 96 та наведені посилання на прецедентне право). Дозвіл на виконання рішення іноземного суду у вигляді майнового покарання входить до сфери застосування цивільного аспекту статті 6 («Саккочча проти Австрії» (*Saccoccia v. Austria*) (ухв.), 2007).

99. Заяви щодо відновлення проваджень провадження за скаргами в екстраординарному порядку: у справі «Бочан проти України (№ 2)» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015 розтлумачено судову практику щодо застосовності статті 6 до проваджень за скаргами в екстраординарному порядку в рамках цивільного судочинства. Конвенція, в основному, не гарантує право на поновлення провадження у справі, розгляд якої було припинено, і стаття 6 не застосовується у провадженнях стосовно повторного відкриття справ, що були закриті остаточним рішенням («Саблон проти Бельгії» (*Sablon v. Belgium*), 2001, § 86). Теж саме стосується і заяв щодо відновлення проваджень, у яких Суд визнав порушення Конвенції («Об'єднання проти промислового тваринництва проти Швейцарії (№ 2)» (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland (№ 2)*), 2007, § 24). Отже, стаття 6 не підлягає застосуванню в таких випадках. Справа в тому, що тією мірою, якою питання охоплюється принципом *res judicata* остаточного рішення в рамках провадження на національному рівні, в принципі не можна стверджувати, що наступна заява або скарга в екстраординарному порядку породжує небезпідставне твердження щодо наявності визнаного національним законодавством права або щодо того, що результати провадження, у рамках якого вирішувалось питання про перегляд справи, є вирішальними для «вирішення спору щодо прав та обов'язків цивільного характеру» («Бочан проти України (№ 2)» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015, §§ 44-45).

100. Проте у разі, якщо скарга у екстраординарному порядку стосується або призводить до повторного розгляду справи, стаття 6 Конвенції застосовуватиметься до провадження щодо «повторного розгляду» за загальним правилом (*там само*, § 46). Стаття 6 Конвенції визнавалась застосовною у певних випадках, коли провадження, хоч і характеризувалось за національним законодавством як «екстраординарним» або «виключним», видавалися за своєю природою та обсягом схожими на звичайне провадження у рамках оскарження, при цьому кваліфікація провадження на національному рівні для питання застосовності не вважалася вирішальною («Сан-Леонард Бенд Клуб проти Мальти» (*San Leonard Band Club v. Malta*), 2004, §§ 41-48). У підсумку Суд встановив, що хоча пункт 1 статті 6 зазвичай не застосовується до скарг щодо перегляду завершених судових справ у екстраординарному порядку, природа, обсяг та специфічні риси провадження за такою скаргою у відповідній правовій системі можуть бути такими, що провадження за такою скаргою охоплюватиметься сферою застосування пункту 1 статті 6 Конвенції та гарантіями щодо справедливого суду, якими він наділяє сторони провадження. Відповідно, Суд має розглянути природу, обсяг та специфічні риси скарги про перегляд у зв'язку з винятковими обставинами, зазначеної у справі («Бочан проти України (№ 2)» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015, § 50). У згаданій справі ці критерії застосовувалися до «скарги в екстраординарному порядку», у якій заявниця, посилаючись на рішення Європейського суду з прав людини, що встановило порушення статті 6, звернулася до Верховного суду своєї країни з проханням скасувати рішення національних судів. Хоча у цій

справі Суд постановив, що пункт 1 статті 6 застосовується до відповідного виду провадження (§§ 51-58), цього не сталося у справі *«Мунтяну проти Румунії» (Munteanu v. Romania)* (ухв.), 2020, §§ 38-44.

101. Статтю 6 також визнано такою, що застосовується у *заявах третіх осіб*, що мають прямий вплив на права та обов'язки цивільного характеру заявника (*«Какамукас та інші проти Греції» (Kakamoukas and Others v. Greece)* [ВП], 2008, § 32), і до *провадження щодо витрат*, яке здійснюється окремо від основного «цивільного» провадження (*«Робінс проти Сполученого Королівства» (Robins v. the United Kingdom)*, 1997, § 29).

Е. Питання, що не входять до сфери застосування статті

102. Лише факт того, що спір є *«матеріальним»* за своїм характером, не є підставою для застосування пункту 1 статті 6 у частині прав та обов'язків цивільного характеру (*«Феррадзіні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy)* [ВП], 2001, § 25). Тому *процесуальний захід*, вжитий судом в інтересах належного здійснення правосуддя, сам по собі не тягне за собою захист за статтею 6 в її цивільному аспекті, навіть якщо такий захід передбачає штраф (див. *«Актай проти Туреччини» (Aktay v. Türkiye)* (ухв.), 2024, §§ 36 - 46).

103. Серед питань, що не входять до сфери застосування статті 6 — *податкові провадження*: податкові питання все ще є одним з основних виняткових прав державної влади, але у той самий час стосунки публічного характеру між платником податків і суспільством є домінуючими (*«Веготекс Інтернешнл С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 66; *«Феррадзіні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy)* [ВП], 2001, § 29). За таким принципом, винятком також є сумарні провадження щодо забезпечення розгляду справи стосовно ввізного мита і митних зборів (*«Емеса Шугар Н.В. проти Нідерландів» (Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands)* (ухв.), 2005).

104. Теж саме стосується й *імміграційних питань*, а саме, в'їзду, проживання та виїзду іноземців, проваджень стосовно гарантії політичного притулку чи депортації (заява щодо постанови, яка скасовує наказ про депортацію: див. *«Маауїя проти Франції» (Maaoouia v. France)* [ВП], 2000, § 38; протилежний випадок: див. *«Пенаф'ел Салгадо проти Іспанії» (Peñafiel Salgado v. Spain)* (ухв.), 2002; *«Маматкулов і Аскарров проти Туреччини» (Matatkulov and Askarov v. Turkey)* [ВП], 2005, §§ 81-83; відмова у видачі віз: див. *«М.Н. та інші проти Бельгії» (M.N. and Others v. Belgium)* [ВП], 2020, § 137; та у провадженнях стосовно відшкодування збитків біженцю, якому було відмовлено у наданні притулку: див. *«Панджехейгалехей проти Данії» (Panjeheighalehei v. Denmark)* (ухв.), 2009), незважаючи на можливість серйозних наслідків для приватного та сімейного життя чи для перспектив працевлаштування (див. також *«М.К. та інші проти Франції» (M.K. and Others v. France)*, 2022, § 106 і наведені посилання на судову практику). Однак у своєму рішенні у справі *«М.К. та інші проти Франції» (M.K. and Others v. France)*, 2022, Суд розтлумачив, що такі обмеження матеріальної сфери застосування пункту 1 статті 6 не стосуються предмета спору (§§ 106-108 і наведені посилання на судову практику). У цій справі Суд постановив, що рішення про надання або відмову в наданні житла шукачам притулку та їхнім дітям в умовах надзвичайної ситуації має «цивільний» характер (§ 117), див. також, аналогічно, *«Камара проти Бельгії» (Camara v. Belgium)*, 2023, §§ 93-94).

Незастосовність статті 6 також поширюється на іноземців у шенгенській інформаційній системі (*«Далеа проти Франції» (Dalea v. France)* (ухв.), 2010). Право володіти паспортом (*«Алпеева і Джалагонія проти Росії» (Alpeyeva and Djalagoniya v. Russia)*, 2018, § 129) і право мати національність не є правами цивільного характеру в розумінні статті 6 (*«Смірнов проти Росії» (Smirnov v. Russia)* (ухв.), 2006). Однак право іноземця подавати заявку на роботу може входити до сфери застосування статті 6, як для роботодавця, так і для робітника, навіть якщо відповідно до національного законодавства робітник не має *locus standi* подавати заявку на дозвіл на

роботу, за умови, що справа стосується лише процесуальної частини і не впливає на сутність права («*Юрисич і колегіум Мерерау проти Австрії*» (*Jurisch and Collegium Mehrerau v. Austria*), 2006, §§ 54-62).

105. Відповідно до матеріалів справи «*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, *спори, що стосуються державних службовців*, не входять у сферу застосування статті 6, у випадку виконання наступних двох умов одночасно: Держава у своєму національному законодавстві повинна прямо (або опосередковано, як роз'яснено у рішенні у справі «*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 292) — позбавити особу, яка обіймає відповідну посаду, або категорію працівників доступу до «суду», і це позбавлення має бути виправданим «об'єктивними підставами в інтересах Держави» («*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, § 62, з роз'ясненнями, викладеними у рішенні у справі «*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, §§ 261 і 299-300; див. також «*Бака проти Угорщини*» (*Baka v. Hungary*) [ВП], 2016, § 103; «*Регнер проти Чехії*» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 107). Згідно з підходом, застосованим у справі *Вільхо Ескелінен*, перебування заявника у секторі чи відділі, який бере участь у реалізації повноважень, передбачених публічним правом, саме собою не є вирішальним¹.

106. *Політичні права*, серед яких право висувати свою кандидатуру на виборах чи право залишати за собою певну посаду (виборчий спір: див. «*Пьер-Блок проти Франції*» (*Pierre-Bloch v. France*), 1997, § 50), право на пенсію парламентаря («*Папон проти Франції*» (*Paron v. France*) (ухв.), 2005), право політичної партії здійснювати свою політичну діяльність (справа стосовно розпуску партії див. «*Рефах Партісі (Партія добробуту) та інші проти Туреччини*» (*Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*) (ухв.), 2000), не можуть розглядатися як права цивільного характеру в розумінні пункту 1 статті 6. Членство в політичній партії або асоціації та виключення з неї також не охоплюються статтею 6 («*Ловріч проти Хорватії*» (*Lovrić v. Croatia*), 2017, § 55). У справі, у якій недержавній організації, що здійснювала спостереження за парламентськими виборами, відмовили у доступі до документів, що не містять даних, які стосуються заявника, також не застосовується пункт 1 статті 6 («*Гераян Хорхурд Патгамаворакян Акумб проти Вірменії*» (*Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia*) (ухв.), 2009). Суд підтвердив, що питання, пов'язані з поведінкою на політичній посаді, зокрема обов'язок запобігати конфлікту інтересів, мають політичний, а не цивільний характер («*Кетенічу проти Румунії*» (*Cătănciu v. Romania*) (ухв.), 2018, § 35).

107. Крім того, Конвенція не надає жодного права, як такого, на обвинувачення або засудження третіх осіб за вчинення кримінального правопорушення («*Перез проти Франції*» (*Perez v. France*) [ВП], 2004, § 70; «*Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини*» (*Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey*) [ВП], 2015, § 218, щодо оскарження рішення про непритягнення іншої особи до кримінальної відповідальності; «*Бакоянні проти Греції*» (*Bakoyanni v. Greece*), 2022, § 65), або будь-якого права, як такого, на оскарження в цивільних справах («*Дурізотто проти Італії*» (*Durisolto v. Italy*) (ухв.), 2014, § 53, та наведені посилання на судову практику). Стаття 6 також не застосовується до проваджень щодо умов застосування законодавства про амністію («*Монкорне де Комон проти Франції*» (*Montcornet de Caumont v. France*), 2003) і не гарантує права на певну форму виконання вироку або на умовно-дострокове звільнення («*Баллікташ Бінголлю проти Туреччини*» (*Ballıktaş Bingöllü v. Turkey*), 2021, § 48). Пункт 1 статті 6 також не вимагає наявності національного суду, уповноваженого визнавати недійсним або скасовувати чинний закон («*Джеймс та інші проти Сполученого Королівства*» (*James and Others v. the United Kingdom*), 1986, § 81). До того ж стаття 6 було визнано незастосовною до недисциплінарних процесуальних заходів, вжитих суддею проти адвокатів у дуже специфічних провадженнях, де їхню професійну поведінку було поставлено під сумнів, з метою забезпечення належного здійснення правосуддя («*Ангер'ярв і Грейноман проти Естонії*» (*Angerjäärv and Greinoman v. Estonia*), 2022, §§ 95-102).

¹ Більш детально з цього питання див. розділ I-C вище «Спори за участю державних службовців».

108. Право звітувати про питання, заявлені на публічному слуханні, не належить до права «цивільного характеру» в розумінні Конвенції («*Маккей та BBC Шотландія проти Сполученого Королівства*» (*Mackay and BBC Scotland v. the United Kingdom*), 2010, §§ 20-22).

109. Висновок: Коли існує «спір» стосовно «прав та обов'язків цивільного характеру», визначених за вищеперерахованими критеріями, пункт 1 статті 6 гарантує особі право подати на розгляд суду скаргу, що стосується його прав та обов'язків. Таким чином у статті представлено «право на суд», разом із правом на доступ до суду, тобто правом звертатися до суду з цивільними скаргами, що складають єдине ціле. До цього додаються гарантії пункту 1 статті 6 стосовно як організації та складу суду, так і розгляду справи. У підсумку, ці права є складовими «права на справедливий судовий розгляд» («*Голдер проти Сполученого Королівства*» (*Golder v. the United Kingdom*), 1975, § 36).

Ф. Зв'язок з іншими положеннями Конвенції²

110. Конвенцію слід розглядати як єдине ціле і тлумачити таким чином, щоб сприяти внутрішній узгодженості та гармонії між її різними положеннями (щодо цього принципу див., наприклад, «*Міхалаче проти Румунії*» (*Mihalache v. Romania*) [ВП], 2019, § 92).

1. Стаття 2 (право на життя)

111. У справі «*Фернандеш де Олівейра проти Португалії*» (*Fernandes de Oliveira v. Portugal*) [ВП], 2019, син заявниці, який був поміщений до психіатричної лікарні, втік і покінчив життя самогубством. Посилаючись на статтю 2, заявниця скаржилася на те, що органи влади не захистили право її сина на життя. Вона також скаржилася за пунктом 1 статті 6 на тривалість провадження за позовом про відшкодування шкоди, який вона подала проти лікарні. Велика Палата вирішила розглянути всі скарги лише за статтею 2 Конвенції (§§ 80-81).

112. Стаття 6 встановлює вимогу незалежності, а процесуальний захист права на життя, передбачений статтею 2 Конвенції, передбачає, що розслідування має бути достатньо незалежним. У справі «*Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини*» (*Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey*) [ВП], 2015, Велика Палата надала певні роз'яснення щодо того, чи повинні, зокрема, органи розслідування відповідати тим же критеріям незалежності за статтею 2, що й за статтею 6 (§§ 217 і далі).

113. У справі «*Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії*» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], 2019, Велика Палата підкреслила різницю між правом на ефективне розслідування за статтею 2 Конвенції та правом на доступ до суду за пунктом 1 статті 6, який стосується права потерпілого вимагати відшкодування за завдану шкоду (§ 193).

2. Стаття 5 (право на свободу)³

114. Пункт 4 статті 5 є *lex specialis* стосовно статті 6 (цивільний аспект), і між цими двома положеннями Конвенції існує тісний зв'язок, хоча процедура, передбачена пунктом 4 статтею 5, не завжди повинна супроводжуватися тими ж гарантіями, які вимагаються статтею 6 для цивільного або кримінального судочинства («*Мансано Діас проти Бельгії*» (*Manzano Diaz v. Belgium*), § 38).

² Див. також Посібники з наступних статей: [стаття 2](#) (право на життя), [стаття 6](#) (кримінальний аспект) (право на справедливий суд), [стаття 8](#) (право на повагу до приватного і сімейного життя), [стаття 13](#) (право на ефективний засіб правового захисту) та [стаття 1 Першого протоколу](#) (захист власності).

³ Див. [Посібник зі статті 5 \(Право на свободу та особисту недоторканність\)](#).

115. Процесуальні гарантії у провадженнях, у рамках яких вирішується питання про право на свободу, можуть бути більш вимогливими, ніж ті, що застосовуються у цивільних справах (*«Корнескі проти Румунії» (Corneschi v. Romania)*, 2022, § 106).

3. Пункт 1 статті 6 (справедливий судовий розгляд кримінальної справи)⁴

116. Суд вважає, що права осіб, обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення, потребують більшого захисту, ніж права сторін у цивільному провадженні. Відтак принципи і стандарти, що застосовуються до кримінального провадження, повинні бути викладені з особливою ясністю і точністю (*«Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (№ 2))* [ВП], 2017, § 67). Вимоги, притаманні поняттю «справедливий судовий розгляд», не обов'язково є аналогічними у справах, що стосуються визначення прав та обов'язків цивільного характеру: «Договірні Держави мають більшу свободу дій при розгляді цивільних справ, що стосуються прав та обов'язків цивільного характеру, ніж при розгляді кримінальних справ» (*«Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів» (Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands)*, 1993, § 32; *«Компанія “Леваж Престашенс Сервісез” проти Франції» (Levages Prestations Services v. France)*, 1996, § 46; див. також нижче). Цивільний позивач не перебуває в такому ж становищі, як інші сторони кримінального провадження, де двома протилежними сторонами є обвинувачений, який намагається довести необґрунтованість обвинувачення, і прокурор, який представляє органи досудового розслідування. Особа, яка вступає в процес як цивільний позивач, хоча і прагне підтримати обвинувачення, перш за все, прагне отримати компенсацію за шкоду, яку вона, за її твердженням, зазнала. У такий спосіб цивільний позивач бере участь не в кримінальному, а в цивільному аспекті провадження. Відповідно, права цивільної сторони стосовно принципів рівності сторін і змагальності не є такими ж, як права обвинуваченого стосовно прокурора (*«Гору проти Греції (№ 4)» (Gorou v. Greece (№ 4))*, 2007, §§ 26-27, щодо відмови у відкладенні розгляду справи, і § 22, щодо апеляції з правових питань; порівняйте з *«Андреєва проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia)* [ВП], 2009, §§ 100-102, щодо ролі прокурора/прокуратури стосовно сторони цивільного судочинства).

117. При розгляді провадження, що підпадає під цивільний аспект статті 6, у своїй практиці Суд може вважати за необхідне застосувати підхід, який він застосовував при розгляді кримінально-правових питань (*«Михайло Михайлеску проти Румунії» (Mihail Mihăilescu v. Romania)*, 2021, § 75, а також у розділі *«Справедливість: Загальні принципи»* нижче, і навпаки, *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 209 і 250; див. також *«Пелекі проти Греції» (Peleki v. Greece)*, 2020, §§ 55-56).

118. Слід зазначити, що здійснення кримінального провадження може в певних випадках мати потенційний вплив на справедливість вирішення «цивільного» спору (див., зокрема, конкретне питання про цивільну сторону або права цивільного характеру, пов'язані з процедурою кримінального розслідування у справах *«Михайло Михайлеску проти Румунії» (Mihail Mihăilescu v. Romania)*, 2021, §§ 74-89, включаючи питання *res judicata*; *«Віктор Лауренціу Марін проти Румунії» (Victor Laurențiu Marin v. Romania)*, 2021, §§ 144-150; і *«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, §§ 192-201).

119. Варто також зазначити, що стосовно інституційних вимог пункту 1 статті 6, таких як незалежність і безсторонність «суду, встановленого законом», та основоположних принципів Конвенції, Суд спирався на свої прецеденти як у «цивільних», так і в «кримінальних» справах при розробці своєї практики (див., наприклад, *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 211 і далі; *«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], 2015). Інші цивільні принципи однаково застосовуються до кримінальних справ

⁴ Див. *Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект)*.

(див., наприклад, *«Веготекс Інтернешнл С.А. проти Бельгії» (Vegotex International S.A. v. Belgium)* [ВП], 2022, § 94, § 133).

120. Нарешті, застосовність пункту 1 статті 6 у її цивільному аспекті не перешкоджає Суду розглянути питання про те, чи підлягає ця стаття застосуванню також у її кримінальному аспекті (*«Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 121, та *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, § 43). Слід зазначити, що усталена позиція Суду полягає в тому, що дисциплінарне провадження як таке не є «кримінальним» за своєю природою (*«Пелекі проти Греції» (Peleki v. Greece)*, 2020, §§ 35-36).

4. Пункт 2 статті 6 (презумпція невинуватості)

121. Справи, що стосуються цивільних позовів про відшкодування шкоди, у випадку виправдання або закриття кримінальної справи зазвичай розглядаються відповідно до пункту 2 статті 6 Конвенції. Суд розглядав справу, у якій заявниця скаржилася на те, що її цивільно-правову відповідальність за дії її неповнолітнього сина було встановлено на підставі кримінального провадження, у якому її син був лише свідком, а вона сама не мала жодного процесуального статусу. Ні в кримінальному, ні в цивільному провадженні не стверджувалося, що сама заявниця вчинила будь-які протиправні дії. Відтак справа не стосувалася її права на презумпцію невинуватості, гарантовану пунктом 2 статті 6. Водночас Суд постановив, що принципи, розроблені в його практиці за цим положенням, стосуються ситуації, розглянутої за пунктом 1 статті 6 у справі, що розглядається (*«Кожемякіна проти Литви» (Koźmiakina v. Lithuania)*, 2018, § 51).

5. Стаття 8 (приватне і сімейне життя)

122. Якщо майновий елемент спору вважається важливим для застосування пункту 1 статті 6 у його цивільному аспекті, стаття 8 не стає автоматично застосовною з точки зору права на повагу до «приватного життя» (*«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, §§ 54 і 122; див. також *«Баллікташ Бінголлю проти Туреччини» (Ballıktaş Bingöllü v. Turkey)*, [ВП], 2021, §§ 60-61, з іншим висновком щодо застосовності статей 6 і 8). З іншого боку, поняття «приватне життя» у значенні пункту 1 статті 8 Конвенції є елементом, який слід брати до уваги, роблячи висновок про застосовність пункту 1 статті 6 (див. рішення у справі *«Алтай проти Туреччини (№ 2)» (Altay v. Turkey (№ 2))*, 2019, § 68).

123. Тоді як пункт 1 статті 6 пропонує процесуальні гарантії у цивільних справах, стаття 8 має ширшу мету — забезпечити повагу до приватного та сімейного життя. Хоча стаття 8 не містить чітких процесуальних умов, процес прийняття рішень щодо втручання повинен бути справедливим і забезпечувати належну повагу до інтересів, захищених цим положенням (*«Скальцо проти Італії» (Scalzo v. Italy)*, 2022, § 29).

124. Суд наголосив на особливому характері провадження відповідно до сімейного права з точки зору пункту 1 статті 6 (*«Плацці проти Швейцарії» (Plazzi v. Switzerland)*, 2022, §§ 58-59 і 77) у справі, яку він не розглядав окремо за статтею 8 (порівняйте, наприклад, тривалість провадження у зв'язку з опікою над дитиною та місцем її проживання за статтею 8, *«М.Х. проти Польщі» (M.H. v. Poland)*, 2022, § 55; див. також *«Верес проти Іспанії» (Veres v. Spain)*, 2022, §§ 52-54). Суд визнав, що можуть існувати виняткові ситуації, належним чином обґрунтовані найкращими інтересами дитини, у яких особлива терміновість вимагає, щоб один з батьків мав можливість змінити місце проживання дитини, не чекаючи остаточного рішення по суті справи. Однак Суд уточнив, що за таких обставин один з батьків повинен бути впевнений, що зможе звернутися до суду до того, як постанова про скасування зупинення виконання судового рішення набуде чинності, і повинен бути поінформований про процедуру, якої він повинен дотримуватися (див. також рішення у справі *«Рот проти Швейцарії» (Roth v. Switzerland)*, 2022, §§ 67 і 84).

125. У справі *«Лопес Рібальда та інші проти Іспанії» (López Ribalda and Others v. Spain)* [ВП], 2019, Суд розглянув питання про те, чи підірвало використання зображень, отриманих за допомогою прихованих камер відеоспостереження, як доказів у цивільному провадженні (стаття 8), справедливість провадження в цілому (§§ 154-158, і щодо перехоплення телефонних розмов див. *«Адомайтис проти Литви» (Adomaitis v. Lithuania)*, 2022, §§ 68-74). У справі *«Еверс проти Німеччини» (Evers v. Germany)*, 2020, Суд постановив, що в контексті даного провадження право вразливих осіб з психічними розладами на самовизначення та гідність для цілей статті 8 було дотримано (§§ 82-84). У справі *«М.Л. проти Словаччини» (M.L. v. Slovakia)*, 2021, Суд провів паралель між процесуальним захистом, що впливає зі статті 8, і прямим захистом, передбаченим пунктом 1 статті 6 (§ 57; *«Папаррігопулос проти Греції» (Paparrigopoulos v. Greece)*, 2022, § 49) — див. також *«Овчаренко і Колос проти України» (Ovcharenko and Kolos v. Ukraine)*, 2023, § 126, про зв'язок між статтями 6 і 8).

6. Стаття 10 (свобода вираження поглядів)

126. Суд розглядав справи, у яких заявники були засуджені за неповагу до суду через коментарі, зроблені в залі судового засідання або спрямовані на адресу суддів. Спочатку Суд провів окремий розгляд скарг, поданих до нього за статтями 6 і 10 Конвенції, зазначивши при цьому, що його висновок про процесуальну несправедливість у спрощеному провадженні про неповагу до суду лише посилив відсутність пропорційності (*«Кіпріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus)* [ВП], 2005, § 181). Пізніше він постановив, що з огляду на недоліки в розглянутому провадженні (що призвело до встановлення порушення пункту 1 статті 6) обмеження права заявника на свободу вираження поглядів не супроводжувалося ефективними та «адекватними гарантіями» проти зловживань, а отже, не було необхідним у демократичному суспільстві, що є порушенням статті 10 (*«Сломка проти Польщі» (Słomka проти Польщі)* [ВП], 2018, §§ 69-70).

7. Інші статті

127. Пункт 1 статті 6 є *lex specialis* стосовно статті 13: вимоги пункту 1 статті 6, що передбачають повний обсяг судової процедури, є більш суворими, ніж вимоги статті 13, і поглинають їх (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 352, і *«Кудла проти Польщі» (Kudła v. Poland)* [ВП], 2000, § 146 — порівняйте з *«Лосте проти Франції» (Loste v. France)*, 2022, § 61).

128. У справі *«Чернюс і Рінкявічюс проти Литви» (Černius and Rinkevičius v. Lithuania)*, 2020, § 49, Суд, відповідно до пункту 1 статті 6, розглянув скаргу заявників щодо відмови національних судів присудити їм відшкодування судових витрат після успішного судового провадження, тоді як заявники подали скаргу за статтею 1 Першого протоколу в поєднанні зі статтею 13 Конвенції (порівняйте з *«Таратухін проти Росії» (Taratukhin v. Russia)* (ухв.), 2020, § 27, і щодо стягнення заборгованості див. *«Гогіч проти Хорватії» (Gogić v. Croatia)*, 2020, § 45). У справі *«Ціндріч і Бешлич проти Хорватії» (Cindrić and Bešlić v. Croatia)*, 2016, §§ 119-123, стосовно сплати судових витрат, що склалися з гонорарів державних службовців, Суд розглянув скаргу за обома статтями (§§ 110 і 119-123; порівняйте з *«Бурсач та інші проти Хорватії» (Bursać and Others v. Croatia)*, 2022, §§ 107-108). Див. також *«Зустович проти Хорватії» (Zustović v. Croatia)*, 2021, §§ 98-100, і *«Чолич проти Хорватії» (Čolić v. Croatia)*, 2021, §§ 39-48, для короткого викладу про судову практику.

129. Також може існувати зв'язок між питанням ефективності конституційного засобу правового захисту для цілей пункту 1 статті 35 і питанням застосовності пункту 1 статті 6 до провадження в тому самому Конституційному суді (*«Компанія "Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о." проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, §§ 201-209).

II. Право на суд

Пункт 1 статті 6 Конвенції

“1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру ...”

А. Право і доступ до суду

130. Право на доступ до суду для цілей статті 6 було визначено у справі *«Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)*, 1975, §§ 28-36 (див., як нещодавній приклад, *«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, §§ 342-343). Посилаючись на принципи верховенства права та запобігання свавіллю влади, що лежать в основі Конвенції, Суд постановив, що право доступу до суду було невід'ємним аспектом гарантій, закріплених у статті 6 (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 298; *«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, §§ 76 і далі). У випадку, коли доступу до незалежного і безстороннього суду немає, питання дотримання верховенства права виникатиме завжди (*там само*, § 343). Так, для того, щоб національне законодавство, яке виключає доступ до суду, мало будь-якою дію відповідно до пункту 1 статті 6 у конкретній справі, воно повинно бути сумісним з принципом верховенства права (*там само*, § 299, у контексті розгляду другої умови підходу *Вільхо Ескелінена*).

131. Право на справедливий судовий розгляд, що гарантується пунктом 1 статті 6, передбачає наявність у сторін судового розгляду ефективного судового захисту з метою захисту їх прав цивільного характеру (*«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Nait-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 112; *«Белеш та інші проти Чеської Республіки» (Beles and others v. the Czech Republic)*, 2002, § 49).

132. Кожен має право на судовий розгляд справи, що стосується його «прав та обов'язків цивільного характеру». Так, у пункті 1 статті 6 представлено «право на суд», разом із правом на доступ до суду, тобто правом звертатися до суду з цивільними скаргами, що складають єдине ціле (*«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Nait-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 113; *«Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)*, 1975, § 36; і наведені посилання на судову практику). Отже, на пункт 1 статті 6 може посилатися кожен, хто вважає, що втручання у здійснення одного з його прав цивільного характеру є незаконним, і скаржитися на те, що він не мав можливості подати цю скаргу до суду, який відповідає вимогам пункту 1 статті 6. Якщо існує серйозний і справжній спір щодо законності такого втручання, який стосується або самого існування, або обсягу заявленого права цивільного характеру, пункт 1 статті 6 надає зацікавленій особі право «вимагати, щоб це питання внутрішнього права було вирішене судом» (*«З та інші проти Сполученого Королівства» (Z and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 92; *«Маркович та інші проти Італії» (Markovic and Others v. Italy)* [ВП], 2006, § 98). Відмова суду розглядати твердження осіб щодо сумісності певної процедури з основними процесуальними гарантіями справедливого судового розгляду обмежує їхній доступ до суду (*«Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, § 131).

133. «Право на суд» та право на доступ не є абсолютними. Права можуть бути обмежені, але лише таким способом та до такої міри, що не порушують зміст цих прав (*«Станев проти Болгарії» (Stanev v. Bulgaria)* [ВП], 2012, § 229; *«Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary)* [ВП], 2016, § 120; *«Найт-Ліман проти Швейцарії» (Nait-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 113; *«Філіс проти Греції (№ 1)» (Philis v. Greece (№ 1))*, 1991, § 59; *«Де Жуффер де ла Прадель проти Франції»*

(*De Geouffre de la Pradelle v. France*), 1992, § 28)⁵. Крім того, обмеження не буде сумісним з пунктом 1 статті 6, якщо воно не переслідує законної мети і якщо не існує належного пропорційного співвідношення між використаними засобами та метою, якої прагнуть досягнути («Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*) [ВП], 2016, § 89; «Найт-Ліман проти Швейцарії» (*Naït-Liman v. Switzerland*) [ВП], 2018, § 115).

134. Стаття 6 не гарантує право на доступ до суду, який може визнати недійсним або скасувати закон, прийнятий законодавчим органом. Водночас, якщо указ (виданий на підставі закону), рішення або інший захід, який, хоч формально й не адресований будь-якій окремій фізичній або юридичній особі, по суті впливає на «права» або «обов'язки» «цивільного характеру» такої особи або групи осіб, що перебувають у подібній ситуації через певні властиві їм ознаки або через фактичну ситуацію, яка відрізняє їх від усіх інших осіб, пункт 1 статті 6 може вимагати, щоб суть рішення або заходу, про який йдеться, могла бути оскаржена цією особою або групою осіб у «суді», який відповідає вимогам цього положення («*Пості та Рахко проти Фінляндії*» (*Posti and Rahko v. Finland*), 2002, §§ 53-54). Це застосовується *a fortiori* до заходу, який застосовує відповідне законодавство до конкретної справи («*Компанія "Проект-Трейд д.о.о." проти Хорватії*» (*Project-Trade d.o.o. v. Croatia*), 2020, §§ 67-68).

135. Незважаючи на те, що право на звернення до суду з цивільним позовом є одним із «загально визнаних основоположних принципів права», Суд не вважає, що ці гарантії належать до норм *jus cogens* у сучасному стані міжнародного права («*Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії*» (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [ВП], 2016, § 136).

136. У справі «*Бака проти Угорщини*» (*Baka v. Hungary*) [ВП], 2016, Суд відзначив зростаюче значення, яке міжнародні документи і документи Ради Європи, практика міжнародних судів та інших міжнародних органів надають процесуальній справедливості у справах, пов'язаних з відстороненням або звільненням суддів, зокрема втручання органу, незалежного від виконавчої і законодавчої влади, щодо кожного рішення, яке впливає на припинення повноважень судді (§ 121 — і див. («*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, §§ 327 і 345). У справі «*Ковеші проти Румунії*» (*Kövesi v. Romania*), 2020, ті ж самі міркування застосовувались до прокурорів (§ 156). Див. також, щодо дисциплінарних питань, «*Рамос Нунеш де Карвалью е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 176-186, і «*Емінагаоглу проти Туреччини*» (*Eminağaoğlu v. Turkey*), 2021, §§ 99-104; і щодо примусового переведення, «*Білген проти Туреччини*» (*Bilgen v. Turkey*), 2021, § 63.

У справі «*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, заявника було достроково звільнено з посади члена Національної ради судочинства на підставі закону без будь-якої можливості судового нагляду (§§ 345-348). Суд постановив, що процесуальні гарантії, подібні до тих, що мають бути доступними у випадках звільнення або відсторонення суддів, мають також бути доступними у випадках, коли суддю-члена Національної ради судочинства (органу, відповідального за забезпечення незалежності суддів) було усунуто з посади (§ 345). За таких обставин слід враховувати «значний суспільний інтерес у підтримці незалежності судової влади та верховенства права», а також загальний контекст, у якому відбувалася реформа судової системи (§§ 346 і 348-349).

137. У своєму рішенні у справі «*Ловріч проти Хорватії*» (*Lovrić v. Croatia*), 2017, щодо виключення з членів об'єднання, Суд зазначив, що обмеження права на доступ до суду для оскарження такого заходу переслідує «законну мету» збереження організаційної автономії об'єднань (з посиланням на статтю 11 Конвенції). Обсяг судового контролю за таким заходом

⁵ Див. також розділ «Справедливість».

може бути обмежений, навіть значною мірою, але зацікавлена особа не повинна бути позбавлена права на доступ до суду (§§ 71-73).

1. Право як таке, що застосовується на практиці і є ефективним

138. Право на доступ до суду має «застосовуватися на практиці і бути ефективним» («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 76-79; «*Белле проти Франції*» (*Bellet v. France*), 1995, § 38), з огляду на важливе місце, яке займає в демократичному суспільстві право на справедливий суд («*Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини*» (*Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*) [ВП], 2001, § 45). Для того, щоб право на доступ було ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує її права» («*Белле проти Франції*» (*Bellet v. France*), 1995, § 36; «*Нун'єш Діаш проти Португалії*» (*Nunes Dias v. Portugal*) (ухв.), 2003, щодо норм, що регулюють судові виклики і повідомлення; «*Фазлійський проти Болгарії*» (*Fazliyski v. Bulgaria*), 2013, щодо відсутності судового перегляду експертного висновку, який мав вирішальне значення для вирішення трудового спору, що стосувався національної безпеки; і щодо автоматичного відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з реалізацією нею права на оскарження дисциплінарного рішення про її звільнення, «*Камелія Богдан проти Румунії*» (*Camelia Bogdan v. Romania*), 2020, §§ 75-77), або чіткої практичної можливості вимагати відшкодування шкоди («*Георґел та Джорджета Стоїческу проти Румунії*» (*Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania*), 2011, § 74). Це право слід відрізнити від права, гарантованого статтею 13 Конвенції («*X та інші проти Росії*» (*X and Others v. Russia*), 2020, § 50).⁶

139. Норми, що регулюють етапи і строки, яких необхідно дотримуватися при поданні апеляційної скарги або заяви про судовий перегляд, спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і дотримання, зокрема, принципу правової визначеності («*Кан'ете де Гоньї проти Іспанії*» (*Cañete de Goñi v. Spain*), 2020, § 36). Водночас відповідні норми або їх застосування не повинно перешкоджати сторонам використовувати наявні засоби судового захисту («*Міраґаль Есколано та інші проти Іспанії*» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), 2000, § 36; «*Звольський та Звольська проти Чехії*» (*Zvolsky and Zvolaska v. the Czech Republic*), 2002, § 51). Зокрема, кожна справа повинна оцінюватися з огляду на особливості провадження, про яке йдеться («*Куршун проти Туреччини*» (*Kurşun v. Turkey*), 2018, §§ 103-104).

Застосовуючи процесуальні норми, суди повинні уникати як надмірного формалізму, який може зашкодити справедливості провадження, так і надмірної гнучкості, яка може зробити недійсними процесуальні вимоги, викладені в законах («*Хасан Тунч та інші проти Туреччини*» (*Hasan Tunç and Others v. Turkey*), 2017, §§ 32-33). Так, у справі «*Патріколо та інші проти Італії*» (*Patricolo and Others v. Italy*), 2024, касаційні скарги заявників не підлягали розгляду, оскільки заявники не додали до касаційної скарги копію повідомлення про вручення рішення суду нижчої інстанції. Обов'язок сторони, яка подає касаційну скаргу, подати таке повідомлення дозволяє Касаційному Суду оцінити, чи був дотриманий строк на подання касаційної скарги. У своїй нещодавній практиці Касаційний Суд переглянув попередній суворий підхід і встановив, що скарги, дотримання строків подання яких можна негайно і безпосередньо оцінити з матеріалів справи, не повинні визнаватися неприйнятними, навіть якщо вони не містили відповідного повідомлення. Одна група заявників не подали повідомлення, а інформації про дату вручення оскаржуваних судових рішень не було в матеріалах їхніх справ: хоча вони стверджували, що їм повинно бути надано можливість виправити їхню процесуальну помилку внаслідок подання відповідного повідомлення пізніше, Суд не погодився з цим твердженням, зазначивши, що розгляд несвоєчасних подань порушив би мету забезпечення швидкого провадження, їхні справи були розглянуті в судах двох інстанцій, і дійшов висновку, що Касаційний Суд мав вагомні підстави для оголошення скарги непринятною (§§ 77-85). Друга

⁶ Див. *Посібник зі статті 13 — Право на ефективний засіб правового захисту*.

група заявників подали повідомлення у вигляді електронного листа від суду нижчої інстанції та копію оскаржуваного судового рішення, яке вони отримали в електронному вигляді. Незважаючи на те, що Касаційний Суд вузько тлумачив наявні правила, наполягаючи на тому, що прийматися повинні тільки належним чином завірені паперові копії, Суд зазначив, що заявники отримали документи в електронному вигляді від суду нижчої інстанції, і що цілісність документів, поданих до суду, як правило, забезпечується кримінальними та дисциплінарними санкціями, тому визнання скарг неприйнятними без надання заявникам справедливого шансу подати належним чином засвідчені копії на більш пізній стадії, особливо на перехідному етапі від ведення справи в паперовому до електронного формату, виходило за рамки забезпечення правової визначеності й належного здійснення правосуддя. Отже, мало місце порушення статті 6 щодо цієї другої групи заявників (§§ 94-104).

140. Коротко кажучи, дотримання формалізованих правил цивільного судочинства, за допомогою яких сторони забезпечують вирішення спору, є цінним і важливим, оскільки воно здатне обмежити дискреційні повноваження, забезпечити рівність сторін, запобігти свавілля, забезпечити ефективне вирішення спору та винесення рішення протягом розумного строку, а також забезпечити правову визначеність і повагу до суду («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, § 96). Однак право на доступ до суду порушується, коли правила перестають слугувати цілям «правової визначеності» та «належного здійснення правосуддя» і утворюють своєрідний бар'єр, що перешкоджає сторонам у справі розглянути її справу по суті компетентним судом («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, § 98). Якщо органи влади надали неточну або неповну інформацію про строки, національні суди повинні достатньою мірою враховувати конкретні обставини справи і не застосовувати відповідні правила та судову практику занадто жорстко (порівняйте рішення у справах «*Гайтани проти Швейцарії*» (*Gajtani v. Switzerland*), 2014, і «*Клав'єн проти Швейцарії*» (*Clavien v. Switzerland*) (ухв.), 2017).

141. Право на подання позову чи апеляційної скарги повинно виникати з моменту, коли сторонам фактично стало відомо про судові рішення, яке покладає на них обов'язок або може завдати шкоди їхнім законним правам чи інтересам. В іншому випадку суди можуть суттєво скоротити строки на подання апеляційної скарги або навіть унеможливити будь-яке оскарження шляхом затримки вручення судових рішень. Як засіб комунікації між судовим органом і сторонами, вручення судового рішення передбачає доведення самого рішення і його підстав до відома сторін спору, що дає їм можливість подати апеляцію, якщо вони цього бажають («*Міраґаль Есколано та інші проти Іспанії*» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), 2000, § 37), або дає можливість втрутитися зацікавленій третій стороні («*Кан'єте де Гоньї проти Іспанії*» (*Cañete de Goñi v. Spain*), 2002, § 40, щодо заявниці, яку не викликали для надання показань як зацікавлену особу в судовому процесі, результати якого спричинили для неї збитки).

142. У більш широкому сенсі, національні органи влади зобов'язані діяти з необхідною ретельністю для забезпечення того, щоб учасники судової справи були поінформовані про провадження, яке їх стосується, щоб вони могли з'явитися і захистити себе; повідомлення про провадження не може бути повністю залишено на розсуд протилежної сторони (короткий огляд судової практики див. у справі «*Шмідт проти Латвії*» (*Schmidt v Latvia*), 2017, §§ 86-90, 92 і 94-95, у якій заявник не був поінформований про відкриття провадження щодо розірвання шлюбу, і Суд підкреслив, що з огляду на предмет провадження, від органів влади вимагалася особлива ретельність для забезпечення дотримання права на доступ до суду). У рішенні у справі «*Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії*» (*Marina Aucanada Group S.L. v. Spain*), 2022, підкреслено важливість належного повідомлення у випадках, коли апеляція має бути подана протягом визначеного строку (§ 41).

143. У випадку, коли адміністративні рішення можуть потенційно вплинути на третіх осіб, має функціонувати узгоджена система повідомлень, яка забезпечує доступ до відповідних даних у відповідні строки для будь-якої потенційно зацікавленої особи («*Стіхтінг Ландгоед Стінберген та інші проти Нідерландів*» (*Stichting Landgoed Steenbergen and Others v. the Netherlands*), 2021,

§ 47, щодо системи виключно онлайн-повідомлень/комунікації, §§ 50-53). Система загальної публікації адміністративних рішень, яка забезпечує справедливий баланс між інтересами органів влади та зацікавлених осіб, зокрема, надаючи останнім чітку, практичну та ефективну можливість оскаржити рішення, не є непропорційним втручанням у право на доступ до суду (*«Геффре проти Франції» (Geffre v. France)* (ухв.), 2003).

Ці принципи застосовувалися в провадженні, яке триває в суді, коли суддя постановив опублікувати в офіційному друкованому виданні оголошення із закликом до будь-якої «зацікавленої сторони» взяти участь у провадженні (*«Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії» (Marina Aucanada Group S.L. v. Spain)*, 2022, §§ 40-44). Незважаючи на те, що в цій справі, власне, не було створено узгодженої системи повідомлень, Суд дійшов висновку, що компанія-заявник цілком могла знати про існування відповідного провадження, і не виявив порушення права на доступ до суду (§ 51). Провадження було ініційовано з метою скасування публічного оголошення про проведення тендеру й висвітлювалося в місцевій пресі, але без прямої згадки учасників тендеру як зацікавлених осіб (див. §§ 44-54, включаючи обов'язок проявляти старанність з боку компаній, що беруть участь у публічних тендерах, §§ 52-53).

Справа *«Заводник проти Словенії» (Zavodnik v. Slovenia)*, 2015, стосувалася повідомлення під час провадження у справі про банкрутство. Суд постановив, що спосіб повідомлення про проведення судового засідання (розміщення повідомлення на дошці оголошень суду та в офіційному друкованому виданні) був неналежним і не дозволив заявнику оскаржити розподіл майна (*«Заводник проти Словенії» (Zavodnik v. Slovenia)*, 2015, §§ 78-81).

144. Гарантії доступу до суду застосовуються однаковою мірою як до спорів між приватними особами, так і до проваджень, у яких беруть участь органи державної влади, незважаючи на те, що ці фактори можуть мати вплив на оцінку пропорційності оскаржуваного заходу (*«Чолич проти Хорватії» (Čolić v. Croatia)*, 2021, § 53).

145. За певних обставин справи практичний та ефективний характер права на доступ до суду може бути порушено, наприклад:

- через непомірно високу вартість провадження, зважаючи на фінансові можливості особи:
 - надмірне страхування витрат для залучення заяви до кримінальної справи у якості цивільної (*«Аїм-Мухуб проти Франції» (Aït-Mouhoub v. France)*, 1998, §§ 57-58; *«Гарсія Манібардо проти Іспанії» (García Manibardo v. Spain)*, 2000, §§ 38-45);
 - надмірні судові збори (*«Кройц проти Польщі» (Kreuz v. Poland)*, 2001, §§ 60-67; *«Подбельські і ППС Полпуре проти Польщі» (Podbielski and PPU Polpure v. Poland)*, 2005, §§ 65-66; *«Вайсман та інші проти Румунії» (Weissman and Others v. Romania)*, 2006, § 42; *«Георгел і Джорджета Стоїческу проти Румунії» (Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania)*, 2011, §§ 69-70, і, див. також протилежну думку, *«Ройтер проти Німеччини» (Reuther v. Germany)* (ухв.), 2003). У цих справах Суд розглядав судові збори, що мали бути стягнуті до відкриття провадження в цивільній справі і, як наслідок, перешкоджали доступу до суду в першій інстанції або на наступній стадії провадження для заявників, які не могли їх сплатити (порівняйте з рішенням у справі *«Толстой Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom)*, 1995, §§ 62-67, щодо сплати застави на покриття судових витрат як передумови для подання апеляції). Суд зазначив, що якщо існує можливість звільнення заявника від сплати судового збору після оцінки його фінансового стану, органи влади повинні оперативно прийняти таке рішення (*«Лачі проти Албанії» (Laçi v. Albania)*, 2021, §§ 53-60), а від заявника очікується прояв ретельності (*«Елкомп сп. з о.о. проти Польщі» (Elcomp sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, § 41).

Якщо Держава має систему розрахунку судових зборів, що ґрунтується на сумі спору, то для дотримання статті 6 ця система повинна бути достатньо гнучкою, щоб

дозволити можливість повного або часткового звільнення від сплати цього збору або зменшення суми, що підлягає сплаті (див. *«Налбант та інші проти Туреччини» (Nalbant and Others v. Turkey)*, 2022, §§ 39 і 40, а також §§ 41-45, коли компанія-заявник відмовилася від апеляційної скарги, оскільки не змогла сплатити покладений на неї судовий збір).

У рішенні у справі *«Станков проти Болгарії» (Stankov v. Bulgaria)*, 2007, § 53, Суд постановив, що значні судові витрати, що підлягали сплаті наприкінці провадження, також могли становити обмеження права на суд (див., зокрема, справи щодо надмірної тривалості провадження, виправдувального вироку або необґрунтованого тримання під вартою під час досудового розслідування, §§ 59 і 62, а також вимогу про відшкодування за напад, *«Чоліч проти Хорватії» (Čolić v. Croatia)*, 2021, §§ 58-59); див. також щодо відмови у відшкодуванні судових витрат, *«Чернюс і Рінкявічюс проти Литви» (Černius and Rinkevičius v. Lithuania)*, 2020, §§ 68-69 і § 74; і порівняйте з провадженням щодо оскарження судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, *«Таратухін проти Росії» (Taratukhin v. Russia)* (ухв.), 2020, §§ 36 і далі. Нещодавній огляд судової практики див. у рішенні у справі *«Бенгезаль проти Франції» (Benghezal v. France)*, 2022, §§ 43-45.

У справах, що стосуються судових витрат, слід також враховувати поведінку сторони судового провадження (*«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 120) або очевидну відсутність будь-якої перспективи успіху позову (*«Маріч проти Хорватії» (Marić v. Croatia)* (ухв.), 2020, §§ 58 і 52, щодо обов'язку сторони, яка програла справу, сплатити судові витрати (правило «той, хто програв, платить»); див. також *«Станкевич проти Польщі» (Stankiewicz v. Poland)*, 2006, §§ 62 і далі; *«Клауз проти Хорватії» (Klauz v. Croatia)*, 2013, §§ 77 і далі; та *«Сіндріч і Бешліч проти Хорватії» (Cindrić and Bešlić v. Croatia)*, 2016, §§ 119-123). Стосовно судових витрат у провадженнях, які не призвели до ухвалення рішення по суті, див. *«Карахасаноглу проти Туреччини» (Karahasanoglu v. Turkey)*, 2021, §§ 136-137. Нарешті, Суд заперечив проти правила, згідно з яким кожна сторона повинна нести власні судові витрати незалежно від результату провадження (*«Зустович проти Хорватії» (Zustović v. Croatia)*, 2021, §§ 102-106, і див. також §§ 99-100 щодо обов'язку Держави понести витрати за свої помилки в цьому контексті); він також розглянув правило, згідно з яким кожна сторона повинна нести свої судові витрати без будь-якого винятку, у справі *«Драган Ковачевич проти Хорватії» (Dragan Kovačević v. Croatia)*, 2022, §§ 67-85, і наголосив на важливості обґрунтовувати рішення про відмову у відшкодуванні витрат, понесених стороною, на користь якої ухвалено судове рішення (§ 83). Однак Суд не встановив порушення статті 6 щодо норми національного законодавства, яка передбачала, що витрати, пов'язані з розглядом справи, повинні відшкодовуватися стороні, виправданій в адміністративному провадженні, лише у тих випадках, коли відповідні органи влади діяли незаконно (*«Якутавічюс проти Литви» (Jakutavičius v. Lithuania)*, 2024, §§ 80-86). Суд зазначив, що заявник сам посприяв прийняттю поліцією рішення про накладення санкції: хоча цю санкцію пізніше було скасовано, Суд не зміг встановити, що заявник був змушений нести відповідальність за помилки державних органів. Так, той факт, що заявнику довелося понести свої витрати в адміністративному провадженні, не порушив його право на доступ до суду (*там само*, §§ 84-85; порівняйте з рішенням у справі *«Русуніду проти Кіпру» (Rousounidou v. Cyprus)* (ухв.), 2023, щодо відсутності в національному законодавстві аргументованого права на відшкодування витрат, понесених обвинуваченим, виправданим у кримінальній справі).

Стосовно надмірного судового збору, покладеного на комерційну компанію, див. *«Налбант та інші проти Туреччини» (Nalbant and Others v. Turkey)*, 2022, § 39. Заявники, які звертаються з позовом про звільнення від сплати судового збору,

повинні діяти з належною ретельністю при наданні суду доказів щодо свого фінансового стану. У справі *«Центрум Хандлоу Агора СП. З О.О. проти Польщі»* (*Centrum Handlowe Agora SP. Z O.O. v. Poland*) (ухв.), 2024, компанія-заявник повинна була обґрунтувати свою тривалу неспроможність сплатити судовий збір, однак цього не зробила (вона не змогла чітко сформулювати свої твердження, пов'язані з арештом її рахунків). Незважаючи на те, що документи, що підтверджували арешти, було додано до заяви компанії-заявника про звільнення від сплати судового збору, без чітко сформульованого аргументу з цього приводу не можна було очікувати, що національні суди проведуть подальше розслідування з цього питання: компанія-заявник, не продемонструвавши належної ретельності, позбавила національні суди можливості всебічно оцінити своє фінансове становище (§ 32).

- Накладення штрафів з метою запобігання накопиченню справ у судах та забезпечення належного здійснення правосуддя саме по собі не є несумісним з правом на доступ до суду. Однак розмір таких штрафів є важливим фактором, який слід враховувати (*«Case Електрик Тікарет ве Санайі А.Ш. проти Туреччини»* (*Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş. v. Turkey*), 2013, §§ 26 і далі, щодо обов'язкового штрафу в розмірі 10% від суми пропозиції у разі невдалої спроби оскаржити публічні торги).
- через проблеми, пов'язані зі строками:
 - час, витрачений на розгляд скарги судом апеляційної інстанції, став причиною визнання її неприйнятною (*«Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії»* (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), 2000, § 38; *«Мельник проти України»* (*Melnyk v. Ukraine*), 2006, § 26). Стосовно непередбачуваного застосування нового строку, запровадженого після подання скарги, що порушило принцип правової визначеності, див. *«Чела проти Албанії»* (*Çela v. Albania*), 2022, §§ 34-40, і *«Легрос та інші проти Франції»* (*Legros and Others v. France*), 2023, §§ 149-165. Водночас сторони судового процесу зобов'язані діяти з необхідною ретельністю (*«Катенова проти Болгарії»* (*Katenova v. Bulgaria*), 2018, §§ 52-55; порівняйте з *«Чела проти Албанії»* (*Çela v. Albania*), 2022, § 39).
 - У справі *«Іванова та Івашова проти Росії»* (*Ivanova and Ivashova v. Russia*), 2017, Суд постановив, що національні суди не повинні тлумачити національне законодавство у негнучкий спосіб, що призводить до накладання зобов'язань, які сторони не можуть виконати. Вимога подати апеляційну скаргу протягом одного місяця з дати, коли канцелярія суду склала повну копію судового рішення — а не з моменту, коли особа, яка подала скаргу, фактично дізналася про рішення, — ставила вплив відповідного строку в залежність від фактору, що перебуває поза межами контролю апелянта. Суд встановив, що право на апеляційне оскарження повинно було набути чинності з моменту, коли заявник міг фактично ознайомитися з повним текстом рішення.
 - строки позовної давності для подання позову (див., щодо шкоди фізичній недоторканності, посилання на судову практику, наведені в пунктах 53-55 рішення у справі *«Санові Пастер проти Франції»* (*Sanofi Pasteur v. France*), 2020, зокрема *«Говард Мур та інші проти Швейцарії»* (*Howald Moor and Others v. Switzerland*), 2014, §§ 79-80; *«Ягтілар та інші проти Греції»* (*Yagtzilar and Others v. Греція*), 2001, § 27; див. також справи, згадані у рішенні у справі *«Лосте проти Франції»* (*Loste v. France*), 2022, §§ 68-70). Наприклад, Суд встановив порушення права на доступ до суду в низці справ, у яких припинення кримінального провадження і, як наслідок, нерозгляд цивільного позову були пов'язані з недостатньою ретельністю з боку національних органів влади (*«Атанасова проти Болгарії»* (*Atanasova v. Bulgaria*), 2008, §§ 35-47). Надмірні затримки в розгляді позову також можуть позбавити сенсу

право на доступ до суду (*«Крістіансен і Тайвік проти Норвегії» (Kristiansen and Tyvik AS v. Norway)*, 2013).

- надання дозволу на апеляційне оскарження з порушенням строків і, як наслідок, розгляд звичайної апеляційної скарги, поданої через значний проміжок часу, з причин, що не видаються особливо переконливими, може призвести до порушення принципу правової визначеності та права на суд (*«Магомедов та інші проти Росії» (Magomedov and Others v. Russia)*, 2017, §§ 87-89, де апеляційні скарги, подані з пропущенням строків, сприяли компетентним органам влади й ці скарги було прийнято до розгляду після поновлення строку на апеляційне оскарження без будь-яких поважних для цього причин).
 - тривалість досудового розслідування, що залежило від органів влади й завадило заявнику приєднатися до кримінального провадження як цивільному позивачу, який вимагав відшкодування збитків, або подати цивільний позов про відшкодування шкоди (*«Петрелла проти Італії» (Petrella v. Italy)*, 2021, §§ 51-53 і наведені в ній посилання).
 - затягування національними органами влади розгляду заяви заявниці (оскарження процедури відбору на посаду, на яку вона претендувала), у результаті чого провадження було припинено на підставі відсутності юридичного інтересу в задоволенні заяви, оскільки термін дії адміністративного рішення, про яке йдеться, закінчився (*«Фрезаду проти Греції» (Frezadou v. Greece)*, 2018, § 47 — порівняйте зі справою *«Вітрильний клуб Халкідіки “І Келіфос” проти Греції» (Sailing Club of Chalkidiki «I Kelyfos» v. Greece)*, 2019, § 72). Загалом, у виняткових випадках, коли розгляд справи триває надмірно довго, це може порушити право на доступ до суду (*«Крістіансен і Тайвік АС проти Норвегії» (Kristiansen and Tyvik AS v. Norway)*, 2013, § 57). Невиправдана відсутність рішення протягом особливо тривалого періоду судом, який розглядає справу, може вважатися відмовою в правосудді; у такий спосіб засіб правового захисту, яким користується заявник, може бути позбавлений ефективності, якщо відповідний суд не встигає вирішити спір вчасно, як того вимагають обставини й предмет справи (*«Вітрильний клуб Халкідіки “І Келіфос” проти Греції» (Sailing Club of Chalkidiki «I Kelyfos» v. Greece)*, 2019, § 60).
- питання юрисдикції (див., наприклад, *«Арлевін проти Швеції» (Arlewin v. Sweden)*, 2016, щодо телевізійної програми, яка транслювалася з іншої країни Європейського Союзу) або надмірно обмежувальне тлумачення змісту заявленої мети об'єднання, що позбавляє його права на доступ до суду (*«Асоціація “Бурестоп 55” та інші проти Франції» (Association Burestop 55 and Others v. France)*, 2021, § 71). Крім того, якщо проти Держави подано позов про відшкодування шкоди, вона має позитивне зобов'язання сприяти встановленню органу-відповідача (*«Георгел і Джорджета Стоїческу проти Румунії» (Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania)*, 2011, §§ 69-71).
- через питання доказів, коли вимоги до тягаря доказування є надмірно жорсткими (*«Тенсе проти Словенії» (Tence v. Slovenia)*, 2016, §§ 35-38); щодо формалізму в поданні доказів, див. *«Ефстратіу та інші проти Греції» (Efstratiou and Others v. Greece)*, 2020, §§ 44 і далі).
- через існування процесуальних заборон, які унеможливають або обмежують можливість звернення до суду:
 - надто суворе тлумачення національним законодавством процесуальної норми (надмірний формалізм) може позбавити заявників права доступу до суду (*«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 97; *«Перес де Рада Каваніллес проти Іспанії» (Pérez de Rada Cavanilles v. Spain)*, 1998, § 49; *«Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії» (Miragall Escolano and Others v. Spain)*, 2000, § 38; *«Сотіріс і Нікос Кутрас АТТЕЕ проти Греції» (Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece)*, 2000, § 20;

«Белеш та інші проти Чеської Республіки» (*Běleš and Others v. the Czech Republic*), 2002, § 50; «РТБФ проти Бельгії» (*RTBF v. Belgium*), 2011, §§ 71-72, 74); «Міссен проти Бельгії» (*Miessen v. Belgium*), 2016, §§ 72-74; «Гіл Санжуан проти Іспанії» (*Gil Sanjuan v. Spain*), 2020, § 34; і щодо конституційного суду, «Дос Сантос Каладо та інші проти Португалії» (*Dos Santos Calado and Others v. Portugal*), 2020, §§ 118-130), беручи до уваги, що необґрунтоване формулювання процесуальної вимоги обмежує право на ефективний судовий захист («Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), 2000, § 37). Загальні принципи, встановлені в рішенні у справі «Зубак проти Хорватії» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 80-99, також застосовуються *mutatis mutandis* до процесуальних норм, використаних судом першої й останньої інстанції при винесенні рішення (див. «Макрилакис проти Греції» (*Makrylakis v. Greece*), 2022, §§ 36, 38-50, де підкреслюється специфіка ситуації, коли справа розглядається одним судом, § 49). Стосовно зворотного застосування нового критерію прийнятності після подання апеляційної скарги, то тут виникає питання щодо принципу правової визначеності («Гіл Санжуан проти Іспанії» (*Gil Sanjuan v. Spain*), 2020, §§ 35-45; див. також «Чела проти Албанії» (*Čela v. Albania*), 2022, §§ 34-40 і «Легрос та інші проти Франції» (*Legros and Others v. France*), 2023, §§ 149-165).

- врахування цінності предмета спору (поріг прийнятності *ratione valoris*) для визначення юрисдикції суду вищої інстанції («Зубак проти Хорватії» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], § 73, §§ 85-86);
- вимоги, пов'язані з виконанням попереднього рішення, можуть порушувати право доступу до суду, наприклад, у випадку, коли заявник не має можливості навіть розпочати виконання попереднього рішення через нестачу коштів («Анноні ді Гуссола та інші проти Франції» (*Annoni di Gussola and Others v. France*), 2000, § 56; порівняйте з «Арванітакіс проти Франції» (*Arvanitakis v. France*) (ухв.), 2000).
- процесуальні норми, що позбавляють суб'єктів права можливості звертатися до суду («Святі монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*), 1994, § 83; «Філіс проти Греції (№ 1)» (*Philis v. Greece (№ 1)*), 1991, § 65; «Лупаш та інші проти Румунії» (*Lupaş and Others v. Romania*), 2006, §§ 64-67; і, стосовно повнолітніх неправоздатних осіб, «Станев проти Болгарії» (*Stanev v. Bulgaria*) [ВП], 2012, §§ 241-45; «Наталія Михайленко проти України» (*Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine*), 2013, § 40; «Ніколян проти Вірменії» (*Nikolyan v. Armenia*), 2019, і порівняйте з «Р. П. та інші проти Сполученого Королівства» (*R. P. and Others v. United Kingdom*) [ВП], 2012);
- через межі доступного судового перегляду, наприклад, щодо випадку, коли оскарження президентського указу до адміністративного суду передбачало лише перегляд дотримання зовнішніх формальностей при прийнятті указу, тоді як скарга заявника вимагала розгляду по суті й внутрішньої законності указу («Кьовесі проти Румунії» (*Kövesi v. Romania*), 2020, §§ 153-164, щодо дострокового усунення з посади прокурора), і *a fortiori* через відсутність судового перегляду (див. «Камелія Богдан проти Румунії» (*Camelia Bogdan v. Romania*), 2020, §§ 76-77, щодо автоматичного тимчасового відсторонення судді від посади до розгляду її апеляційної скарги на рішення про її звільнення). У контексті сімейно-правових спорів, у справах «Плацці проти Швейцарії» (*Plazzi v. Switzerland*) (§§ 44-67) та «Рот проти Швейцарії» (*Roth v. Switzerland*), 2022, (§ 77), щодо скасування без судового перегляду зупиняючої дії апеляційних скарг батьків, що дозволило їхнім дітям виїхати з країни разом з матерями й усунуло юрисдикцію національних судів, Суд встановив порушення, підкресливши, що невідкладність, на яку посилалися, не була достатньо серйозною, щоб виправдати перешкоджання батькам звернутися до суду до того, як скасування зупиняючої дії набуло чинності (див. «Плацці проти Швейцарії» (*Plazzi v. Switzerland*), 2022, §§ 58-59, та особливий характер провадження у сімейному праві).

- У справі «*Ксав'є Лукас проти Франції*» (*Xavier Lucas v. France*), 2022, надавши перевагу правилу, згідно з яким заяви до Апеляційного Суду мають подаватися в електронному вигляді (електронне правосуддя), не беручи до уваги практичні перешкоди, з якими стикався при цьому заявник, Касаційний Суд застосував формалістичний підхід, який не є необхідним для забезпечення правової визначеності або належного здійснення правосуддя, а тому є «надмірним» (§ 57).

146. Однак, знову ж таки, щодо формалізму, умови прийнятності касаційної скарги, можуть цілком правомірно бути суворішими, ніж для звичайної скарги («*Турізм Д'єффер проти Франції*» (*Tourisme d'affaires v. France*), 2012, § 27 *in fine*). Зважаючи на особливий характер суду касаційної інстанції, процедура в суді касаційної інстанції може бути більш формальною, особливо, якщо провадження в ньому відбувається після розгляду справи судом першої інстанції, а потім апеляційним судом, кожен з яких має повну юрисдикцію («*Леваж Престасьон Сервісез проти Франції*» (*Levages Prestations Services v. France*), 1996, §§ 44-48; «*Бруалла Гомес де ла Торпе проти Іспанії*» (*Brualla Gómez de la Torre v. Spain*), 1997, §§ 34-39), але національні органи влади не користуються необмеженою свободою розсуду в цьому питанні («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 108-109). У цьому контексті Суд послався на принцип субсидіарності та свою практику щодо систем фільтрації засобів правового захисту у верховних судах («*Суччі та інші проти Італії*» (*Succi and Others v. Italy*), 2021, § 85).

Суд також взяв до уваги особливу роль Вищого Адміністративного Суду й визнав прийнятним існування більш суворих критеріїв прийнятності для провадження в ньому («*Папаіоанну проти Греції*» (*Papaioannou v. Greece*), 2016, §§ 42-49). Розглядаючи скаргу заявника на нові умови оскарження в цьому суді, Суд постановив, що його завданням є не висловлення думки про доцільність вибору національними судами прецедентної політики або вибору законодавчої політики, а виключно перевірка того, чи відповідають наслідки цього вибору Конвенції (*там само*, § 43; див. також «*Рональд Вермеулен проти Бельгії*» (*Ronald Vermeulen v. Belgium*), 2018, § 53). Крім того, з огляду на особливу роль, яку відіграє Конституційний Суд як суд останньої інстанції для захисту основоположних прав, можна також визнати, що провадження в ньому може бути більш формальним («*Аррібас Антон проти Іспанії*» (*Arribas Antón v. Spain*), 2015, § 50 і нижче — щодо застосування конституційним судом своїх процесуальних норм див. «*Пінкас та інші проти Боснії і Герцеговини*» (*Pinkas and Others v. Bosnia and Herzegovina*), 2022, § 48).

147. У більш загальному значенні рішення у справі «*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, підтвердило загальні принципи доступу до суду вищої інстанції (§§ 80-82 і § 84) та судову практику щодо формалізму (§§ 96-99). Зокрема, питання «правової визначеності» і «належного здійснення правосуддя» є двома центральними елементами для розмежування надмірного формалізму та прийняттого застосування процесуальних формальностей (§ 98). Ці принципи також застосовуються до провадження в конституційному суді («*Фрейле Ітурральде проти Іспанії*» (*Freile Iturralde v. Spain*) (ухв.), 2019, §§ 36-37; «*Дос Сантос Каладо та інші проти Португалії*» (*Dos Santos Calado and Others v. Portugal*), 2020, §§ 111-112).

148. Роль Суду полягає не у вирішенні спорів щодо тлумачення національно-правових положень, що регулюють доступ до суду, а у встановленні того, чи є наслідки такого тлумачення сумісними з Конвенцією («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, § 81). У зв'язку з цим Суд розглядає, чи вважається процедура, якої потрібно дотримуватися при зверненні до відповідного засобу правового захисту, «передбачуваною» для сторони судового провадження. Узгодженість національної судової практики й послідовне застосування цієї практики зазвичай задовольняють критерій передбачуваності щодо обмеження доступу до суду вищої інстанції (*там само*, § 88; «*С.Н. проти Люксембургу*» (*C.N. v. Luxembourg*), 2021, § 44, і щодо передбачуваності одночасного застосування різних законодавчих положень уперше Касаційним Судом див. §§ 45 і далі, та «*Ксав'є Лукас проти Франції*» (*Xavier Lucas v. France*), 2022, § 50). Важливо, щоб національний суд обґрунтовував своє застосування національного законодавства, оскільки це дає можливість перевірити, чи було досягнуто «справедливого балансу» між

законним прагненням забезпечити дотримання процесуальних вимог щодо подання касаційної скарги, з одного боку, і правом на доступ до суду, з іншого боку (*«Гренасія проти Люксембургу» (Ghrenassia v. Luxembourg)*, §§ 34-37).

149. Вимога «передбачуваності» не обов'язково означає, що кожне обмеження або процесуальна умова для порушення справи або подання скарги завжди повинна бути чітко сформульована в самому законі: обмеження, встановлені суддею, також можуть бути прийнятними. Так, у справі *«Легрос та інші проти Франції» (Legros and Others v. France)*, 2023, §§ 134-148, апеляційні скарги заявників щодо низки адміністративних актів було відхилено через несвоєчасне подання з посиланням на рішення Державної ради Франції, яким було встановлено строк для відповідного апеляційного оскарження. Цей новий строк замінив попередню судову практику, згідно з якою апеляційні скарги на цю категорію адміністративних актів могли подаватися й прийматися до розгляду протягом невизначеного строку. Нове правило, сформульоване Державною радою, зробило такі скарги неприйнятними, якщо вони були подані після закінчення «розумного строку», як правило, одного року з моменту, коли сторони у справі стало відомо про оскаржуваний акт. Цей строк може бути продовжений за конкретних обставин в індивідуальному порядку. Суд зазначив, що строк, запроваджений Державною радою, є достатньо тривалим, що це нове правило слугує інтересам правової визначеності та належного здійснення правосуддя і що воно допускає винятки. Суд дійшов висновку, що такий спосіб формулювання обмежень права на доступ до суду не є несумісним зі статтею 6 Конвенції (§ 148). Натомість Суд встановив порушення статті 6 у зв'язку зі зворотним застосуванням цього нового правила до проваджень, що вже були розпочаті, коли це правило було сформульовано (§§ 149-162). Суд зазначив, зокрема, що заявники не могли передбачити такого розвитку подій, і що, хоча цей новий строк підлягав продовженню, підстави для такого продовження на той час не було визначено в судовій практиці. Уряд не зміг пояснити, чому запровадження цього нового строку не могло бути відкладено (§ 160). Суд дійшов висновку, що застосування нового критерію неприйнятності до скарг заявників, що вже перебували на розгляді в адміністративних судах, порушило їхнє право на доступ до суду.

150. Відповідно до рішення у справі *«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, при визначенні пропорційності правових обмежень на доступ до судів вищих інстанцій слід враховувати три фактори: (i) процедура оскарження має бути передбачуваною для сторони судового провадження (див. також, щодо конституційного суду, *«Аррозпиде Сарасола та інші проти Іспанії» (Arrozpide Sarasola and Others v. Spain)*, 2018, § 106); (ii) після виявлення процесуальних помилок, допущених під час провадження, що зрештою не дозволило заявнику отримати доступ до суду, необхідно визначити, чи мав заявник нести надмірний тягар у результаті таких помилок. Якщо процесуальну помилку, про яку йдеться, було допущено лише з одного боку — заявником або відповідними органами, зокрема судом (судами) — залежно від обставин, Суд, як правило, схильний покласти тягар на сторону, яка допустила помилку (*«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 90 і наведені приклади); та (iii) чи можна сказати, що обмеження, про які йдеться, містять «надмірний формалізм» (§ 97; див. також, щодо конституційного суду, *«Дос Сантос Каладо та інші проти Португалії» (Dos Santos Calado and Others v. Portugal)*, 2020, §§ 116-117, і наведені приклади).

151. У справі *«Гіл Санжуан проти Іспанії» (Gil Sanjuan v. Spain)*, 2020, Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку зі зворотним застосуванням нового критерію прийнятності скарги до Верховного Суду після того, як її було подано (§ 45). Посилаючись на принцип правової визначеності, Суд встановив, що поява нового критерію не була передбачуваною для заявниці (§§ 38-39), а тому вона не могла виправити будь-які потенційні наслідки застосування нового критерію (§§ 40-43). Аналогічно, у справі *«Ханжевачки проти Хорватії» (Hanževački v. Croatia)*, §§ 36-41, Суд дійшов висновку, що непередбачуване запровадження у зворотному порядку процесуальної умови для подання конституційної скарги — умови, яку заявник більше не міг виконати — порушило право заявника на суд такою мірою, що було порушено саму суть цього

права. Див. також *«Чела проти Албанії» (Çela v. Albania)*, 2022, §§ 34-40 і *«Легрос та інші проти Франції» (Legros and Others v. France)*, 2023, §§ 149-165).

152. У справі *«Тревісанато проти Італії» (Trevisanato v. Italy)*, 2016, Суд не встановив порушення щодо вимоги до адвокатів-спеціалістів завершувати кожну підставу для звернення до Касаційного Суду пунктом, що підсумовує аргументацію та чітко визначає правовий принцип, який, як стверджується, був порушений (§§ 42-45). У справі *«Суччі та інші проти Італії» (Succi and Others v. Italy)*, 2021, Суд наголосив на рівні знань, який очікується від адвокатів-спеціалістів при складанні касаційних скарг (§ 113), й у справі *«Гренасія проти Люксембургу» (Ghrenassia v. Luxembourg)*, 2021, Суд звернув увагу на відсутність системи адвокатів-спеціалістів для провадження в Касаційному Суді (§ 36).

Суд також постановив, що міркування, пов'язані з прискоренням і спрощенням розгляду справ Касаційним Судом, були законними (*«Міссен проти Бельгії» (Miessen v. Belgium)*, 2016, § 71).

153. У принципі, встановлення певного порогу (критерію прийнятності *ratione valoris*) для доступу до верховного суду переслідує законну мету забезпечення того, щоб цей суд розглядав лише питання такої важливості, яка відповідає його ролі (*«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 73, § 83 та § 105 — щодо застосування принципів *«Зубак» (Zubac)* [ВП] до суду, що виносить рішення як суд першої та останньої інстанції, див. *«Макрилакис проти Греції» (Makrylakis v. Greece)*, 2022, § 36). Однак пропорційність такого обмеження повинна оцінюватися в кожному конкретному випадку (§§ 106-107), і Суд встановив чіткі критерії для оцінки того, чи перевищили національні органи влади свою свободу розсуду у відповідній справі (§§ 108-109).

154. Крім того, пункт 1 статті 6 гарантує не лише право звертатися до суду, а також право на вирішення спору судом (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 86; *«Кутіч проти Хорватії» (Kutić v. Croatia)*, 2002, § 25 і § 32, щодо призупинення провадження; *«Ачімовіч проти Хорватії» (Aćimović v. Croatia)*, 2003, § 41; *«Бенефіціо Капелла Паоліні проти Сан-Маріно» (Beneficio Cappella Paolini v. San Marino)*, 2004, § 29, щодо відмови у правосудді; *«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania)*, 2007, §§ 118-123, щодо відмови в ухваленні остаточного рішення за конституційною скаргою заявника внаслідок розподілу голосів порівну, і *«Гогіч проти Хорватії» (Gogić v. Croatia)*, 2020, §§ 40-41, щодо наслідків помилок, допущених судовими органами). Розподіл голосів порівну сам по собі не є порушенням статті 6 — наприклад, якщо в результаті розподілу голосів порівну було відхилено апеляційну скаргу, а підстави для відхилення впливають з міркувань суддів, висловлених під час голосування, Суд дійшов висновку, що статтю 6 не було порушено (*«Лоїзідес проти Кіпру» (Loizides v. Cyprus)*, 2022, §§ 41-50). Однак у справі *«Мелі та Свінкельс Феміді Брюерс Н.В. проти Албанії» (Meli and Swinkels Family Brewers N.V. v. Albania)*, 2024, голосування, що завершилось рівним розподілом голосів, не супроводжувалося жодним описом аргументації Конституційного Суду (у рішенні лише зазначалися результати голосування). Оскільки суть скарги заявників до Конституційного Суду полягала саме у відсутності належного обґрунтування рішень судів нижчих інстанцій, Суд не прийняв аргумент Уряду про те, що позицію Конституційного Суду слід трактувати як таку, що погоджується з аргументацією судів нижчих інстанцій (§ 73).

155. У випадках, коли закриття кримінального провадження унеможлиблює розгляд цивільних позовів, поданих заявниками в контексті цього провадження, Суд розглядає, чи могли заявники скористатися іншими засобами для захисту своїх цивільних прав. У тих випадках, коли Суд встановив наявність інших доступних та ефективних засобів юридичного захисту, він не виявив порушення права на доступ до суду (*«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, § 198). У більш загальному сенсі, нерозгляд заяви цивільної сторони по суті не є *ipso facto* необґрунтованим обмеженням права на доступ до суду (*«Петрелла проти Італії» (Petrella v. Italy)*, 2021, §§ 49-53 і наведені посилання). Справа *«Міладінова проти Болгарії» (Miladinova v. Bulgaria)*, 2023, стосувалась відновлення

прокурором кримінального провадження проти заявниці, яке було закрито на її користь, після того, як вона подала цивільний позов про відшкодування слідчими органами шкоди, завданої шляхом висунення незаконних обвинувачень. Суд встановив порушення, оскільки заявниця в такий спосіб опинилася в явно невігідному становищі порівняно з органами прокуратури, які користувалися дискреційними повноваженнями, що дозволило їм впливати на цивільне провадження про відшкодування шкоди, порушене проти них заявницею (§§ 40-41).

156. Право на суд також може бути порушено, коли суд не дотримується встановлених законодавством строків розгляду апеляційних скарг на рішення, що мають обмежений термін дії («*Мусумечі проти Італії*» (*Musumeci v. Italy*), 2005, §§ 41-43), або за відсутності рішення («*Ганчі проти Італії*» (*Ganci v. Italy*), 2003, § 31). «Право на суд» також включає виконання рішень⁹.

157. При перевірці пропорційності обмеження доступу до цивільного суду Суд бере до уваги процесуальні помилки, допущені під час провадження, які перешкоджали заявнику користуватися таким доступом, і визначає, чи не мав заявник нести надмірний тягар у зв'язку з такими помилками. Наприклад, у справі «*Ксав'є Лукас проти Франції*» (*Xavier Lucas v. France*), 2022, Суд встановив, що з огляду на обставини справи, адвокат заявника не може нести відповідальність за процесуальну помилку, про яку йдеться, а саме — подання заяви в паперовому, а не в електронному вигляді (§§ 54-56). Було створено критерії, на які потрібно посилалися при оцінці того, хто повинен нести відповідальність за наслідки будь-яких помилок — заявник чи компетентні органи влади («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 90-95, § 119). Коли помилки було допущено в судах нижчих інстанцій, Суд оцінив подальшу роль Верховного Суду (§§ 122-124). Наприклад, неприйнятність скарги може бути наслідком низки упущень і невизначеностей, допущених національними судами, за які заявник не може нести об'єктивну відповідальність («*Макрилакис проти Греції*» (*Makrylakis v. Greece*), 2022, §§ 43-46 — див. також «*Гогіч проти Хорватії*» (*Gogić v. Croatia*), 2020, § 40).

158. Крім того, якщо особа вимагає право на доступ до суду, це право, що передбачається Конвенцією, може суперечити праву іншої сторони на правову визначеність, яке також закріплено в Конвенції. Така ситуація вимагає балансування між конфліктуєчими інтересами, і Суд надає Державі широкую свободу розсуду («*Санові Пастер проти Франції*» (*Sanofi Pasteur v. France*), 2020, §§ 56-58).

159. Суд постановив, що цифрові технології (електронний суд/е-правосуддя) можуть допомогти покращити здійснення правосуддя і використовуватись для просування прав, гарантованих пунктом 1 статті 6, переслідуючи в такий спосіб «законну мету» («*Ксав'є Лукас проти Франції*» (*Xavier Lucas v. France*), 2022, § 46). Суд також постановив, що вимога подавати заяви в електронному/цифровому вигляді у провадженнях, що передбачають обов'язкове представництво адвокатом, є сумісною з пунктом 1 статті 6 (§ 51). Однак вимога подавати заяву в електронному вигляді може викликати проблеми з точки зору доступу до суду, коли вона застосовується на практиці, наприклад, коли подання заяви в електронному вигляді вимагає від адвоката заявника заповнення форми з використанням невідповідних юридичних понять (§§ 52-57, порушення).

160. Право на доступ до суду може стати неефективним, якщо органи влади-відповідачі уникають судового контролю, змінюючи правове становище заявника. У справі «*Вік проти Німеччини*» (*Wick v. Germany*), 2024, заявник неодноразово скаржився до органів судової влади на постійні переведення з однієї в'язниці до іншої, але його скарги залишалися без розгляду: суди або вважали, що це тимчасові заходи, що не підлягають судовому перегляду, або відмовлялися розглядати його скарги як спірні, оскільки заявника тоді вже перевели до іншої в'язниці (§§ 99-103).

⁹ Див. розділ «Виконання судових рішень».

2. Обмеження: судові збори, строки, обов'язкове юридичне представництво, імунітети тощо.

161. Право на доступ до суду не є абсолютним. Суд, до якого подано позовну заяву, може відмовити в юрисдикції на переконливих та обґрунтованих підставах («Алі Різа проти Швейцарії» (*Ali Riza v. Switzerland*), 2021, §§ 94-96), а також існують обмеження, що дозволяються опосередковано («Станев проти Болгарії» (*Stanev v. Bulgaria*) [ВП], 2012, § 230; «Зубак проти Хорватії» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, § 78; «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), [ВП], 1975, § 38). Це стосується, зокрема, умов прийнятності скарги, що за своїм характером регулюються Державою, яка користується певною свободою розсуду в цьому питанні («Зубак проти Хорватії» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 107-109; «Луордо проти Італії» (*Luordo v. Italy*), 2003, § 85), або коли йдеться про належне здійснення правосуддя та ефективність національних судових рішень («Алі Різа проти Швейцарії» (*Ali Riza v. Switzerland*), 2021, § 97).

162. Однак, застосовані обмеження не можуть звужувати або зменшувати право доступу до суду таким способом або такою мірою, що порушує саму сутність права. Крім того, обмеження не є сумісним з пунктом 1 статті 6, якщо не переслідує «законну мету» («Ооржак проти Росії» (*Oorzhak v. Russia*), 2021, §§ 20-22) і якщо не існує «належного пропорційного співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою» («Маркович та інші проти Італії» (*Markovic and Others v. Italy*) [ВП], 2006, § 99; «Наїт-Ліман проти Швейцарії» (*Nait-Liman v. Switzerland*) [ВП], 2018, §§ 114-115; «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*), 1985, § 57; «Файєд проти Сполученого Королівства» (*Fayed v. the United Kingdom*), 1994, § 65).

163. Право на доступ до суду, за деяких обставин, також може бути предметом правомірних обмежень, таких як, наприклад, встановлені законом строки позовної давності («Санюфі Пастер проти Франції» (*Sanofi Pasteur v. France*), 2020, §§ 50-55, щодо відповідача та потерпілого, що вимагали відшкодування збитків; «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства» (*Stubbings and Others v. the United Kingdom*), 1996, §§ 51-52), забезпечення судових витрат («Толстой Милославський проти Сполученого Королівства» (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*), 1995, §§ 62-67), вимоги щодо представництва («Р.П. та інші проти Сполученого Королівства» (*R.P. and others v. the United Kingdom*), 2012, §§ 63-67; але порівняйте з рішенням у справі «Кітановська та Барбуловські проти Північної Македонії» (*Kitanovska and Barbulovski v. North Macedonia*), 2023, §§ 59-61), вимога щодо спроби дружнього врегулювання спору перед тим, як подати позов про відшкодування збитків проти Держави («Момчилович проти Хорватії» (*Momčilović v. Croatia*), 2015, §§ 55-57), або дотримання правил вручення сторонам провадження процесуальних документів, що стосуються касаційної скарги («С.Н. проти Люксембургу» (*C.N. v. Luxembourg*), 2021, § 55). Те ж саме стосується вимоги бути представленим у Касаційному Суді адвокатом-спеціалістом («Бонковська проти Польщі» (*Bąkowska v. Poland*), 2010, §§ 45-46, 48). Крім того, відмова захисника подати касаційну скаргу з огляду на її безперспективність сама по собі не суперечить пункту 1 статті 6 (§ 47).

164. Крім того, обмеження доступу до судового перегляду може бути прийнято з метою дотримання організаційної автономії асоціації або професійного органу, який має певний ступінь автономії у вирішенні внутрішніх питань, таких як правила поведінки своїх членів, поза дисциплінарним контекстом («Білан проти Хорватії» (*Bilan v. Croatia*) (ухв.), 2020, §§ 27-31, щодо письмового попередження, винесеного нотаріусу; відрізняється від рішення у справі «Ловріч проти Хорватії» (*Lovrić v. Croatia*), 2017, § 73). Обмеження доступу до суду може бути наслідком рішення верховного суду про обмеження в часі положення про визнання закону неконституційним. Це не порушує пункт 1 статті 6 у виняткових випадках, коли це виправдано міркуваннями суспільного інтересу. Дійсно, може існувати необхідність уникнути будь-яких явно надмірних наслідків визнання неконституційності того чи іншого акту в такій стратегічно

важливій сфері, як, наприклад, економічна політика країни під час серйозної економічної кризи (*«Францескакі проти Греції» (Frantzeskaki v. Greece)* (ухв.), 2019, §§ 38-40 і наведені посилання).

165. Якщо доступ до суду обмежений законом або практикою, Суд досліджує чи впливає таке обмеження на сутність права, а саме, чи переслідує обмеження «законну мету» (що має вказуватись Урядом-відповідачем: *«Ооржак проти Росії» (Oorzhak v. Russia)*, 2021, §§ 20-22) і чи забезпечується при цьому належне пропорційне співвідношення між використаними засобами й переслідуваною метою: *«Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (Ashingdane v. the United Kingdom)*, 1985, § 57. Стосовно пропорційності обмеження, обсяг свободи розсуду Держави може залежати, *inter alia*, від відповідного міжнародного права у цій сфері (*«Наїм-Ліман проти Швейцарії» (Naït-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, §§ 173-174). У зв'язку з цим навіть загальні процесуальні обмеження можуть непропорційно обмежувати доступ до суду залежно від обставин справи. Так, наприклад, хоча обов'язкове юридичне представництво вважалося прийнятним у провадженні в суді касаційної інстанції (*«Маширевич проти Сербії» (Maširević v. Serbia)*, 2014, § 47), у справі *«Кітановська та Барбуловські проти Північної Македонії» (Kitanovska and Barbulovski v. North Macedonia)*, 2023, Суд постановив, що витрати на послуги адвоката при розгляді простої та однотипної справи в суді першої інстанції були занадто високими порівняно з вартістю позову. Крім того, суд першої інстанції не мав повноважень звільнити заявницю від таких витрат і не дозволив їй повторно подати позов через адвоката. За таких обставин вимога обов'язкового юридичного представництва була непропорційною (§§ 57-61).

У справах, що стосуються питань, які зазнають постійних змін у Державах-членах, обсяг свободи розсуду може також залежати від того, чи існує «європейський консенсус» або принаймні певна тенденція серед Держав-членів (*«Наїм-Ліман проти Швейцарії» (Naït-Liman v. Switzerland)* [ВП], 2018, § 175). Пункт 1 статті 6 не порушується, якщо обмеження відповідає принципам, встановленим Судом.

166. Те, чи має особа право на пред'явлення позову в національному суді, може залежати не лише від матеріального змісту, власне кажучи, відповідного права цивільного характеру, визначеного національним законодавством, але й від наявності процесуальних перешкод, що унеможливають або обмежують можливості подання потенційних позовів до суду (*«МакЕлхінні проти Ірландії» (McElhinney v. Ireland)* [ВП], 2001, § 24). Пункт 1 статті 6 не гарантує жодного конкретного змісту для цивільних «прав» у матеріальному праві Договірних Держав: Суд не може створювати шляхом тлумачення пункту 1 статті 6 матеріальне право, яке не має правової основи у відповідній Державі (*«З та інші проти Сполученого Королівства» (Z and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, §§ 87 і 98). У справі *«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, Суд постановив, що труднощі, з якими зіткнулися заявники у своїх спробах домогтися повернення церковної будівлі, стали результатом застосовного матеріального права і не були пов'язані з будь-яким обмеженням права на доступ до суду. Тому Суд встановив відсутність порушення пункту 1 статті 6 (§§ 99 і 106)¹⁰.

167. Встановлені законом строки переслідують законну мету збереження правової визначеності; однак ці строки повинні бути пропорційними цій меті: у справі *«Янн-Цвікер і Янн проти Швейцарії» (Jann-Zwicker and Jann v. Switzerland)*, 2024, §§ 78-81, Суд постановив, що позови, пов'язані зі шкодою, заподіяною здоров'ю впливом азбесту, майже завжди будуть обмежені в часі, головним чином через (потенційно) дуже довгий «латентний період» між контакту з азбестом та проявом раку, спричиненим азбестом. Тому встановлені законом строки непропорційно обмежували право заявників на доступ до суду (§§ 78-83).

¹⁰ Див. також у цьому контексті судову практику щодо існування «оспорюваного права або обов'язку» як передумови застосування статті 6, описане в розділі I-A-2 вище.

168. Крім того, сам факт визнання скарги неприйнятною через відсутність законного інтересу не означає відмову в доступі до суду, якщо подані заявником матеріали були належним чином розглянуті («*Обермайєр проти Австрії*» (*Obermeier v. Austria*), 1990, § 68, і щодо міжнародного суду, «*Конкуррентен.но АС проти Норвегії*» (*Konkurrenten.no AS v. Norway*) (ухв.), 2019, §§ 46-48).

169. *Обмеження юрисдикції національних судів щодо дій, вчинених за кордоном*: такі обмеження можуть переслідувати законні цілі, пов'язані з принципами належного здійснення правосуддя і збереження ефективності національних судових рішень (щодо відсутності універсальної цивільної юрисдикції у справах, пов'язаних з катуваннями, див. «*Наїт-Ліман проти Швейцарії*» (*Nait-Liman v. Switzerland*) [ВП], 2018, § 122, а також §§ 218-220, щодо доступу до суду для отримання компенсації; «*Хуссейн та інші проти Бельгії*» (*Hussein and Others v. Belgium*), 2021, §§ 59-73). Ці принципи були підтверджені у справі «*Кусо Пермуї проти Іспанії*» (*Couso Permu v. Spain*), 2024, у якій Суд зазначив (§ 142), що Держави не зобов'язані за міжнародним правом розшукувати воєнних злочинців за межами своєї території і претендувати на юрисдикцію щодо притягнення їх до відповідальності/ініціювання судового провадження щодо них, якщо з Державою немає жодних юрисдикційних зв'язків, і що для Держави не є свавільним або явно необґрунтованим обмежувати універсальну юрисдикцію лише тими справами, у яких існує достатній зв'язок з цією Державою (§ 147).

170. Відсутність юрисдикції для розгляду скарги може ґрунтуватися на доктрині *актів уряду* або *актів Держави*. Досить часто такі акти мають дипломатичний або військовий характер. Так, у справі «*Тамазунт та інші проти Франції*» (*Tamazount and Others v. France*), 2024, заявники стверджували, що після проголошення незалежності Алжиру Франція не вжила заходів для захисту харкі (членів алжирських допоміжних сил, які співпрацювали з французькими військовими до проголошення незалежності) від репресій. Французькі адміністративні суди відмовилися розглядати вимоги заявників про компенсацію, подані на підставі відповідальності Держави за недбалість, посилаючись на доктрину актів Держави. Суд дійшов висновку, що це обмеження переслідувало законну мету (збереження принципу поділу влади між виконавчою і судовою гілками влади), а це означає, що суди не можуть ставити під сумнів дипломатичні рішення. Дії та бездіяльність, що їх заявник інкримінував Франції, не могли бути відокремлені від таких дипломатичних актів. Водночас відмова розглянути вимоги заявника на підставі стверджуваної недбалості Держави не виключало можливості посилатися на сувору відповідальність Держави. Тому обмеження доступу заявників до суду не було абсолютним, а отже, воно було пропорційним переслідуваній законній меті (§§ 112-127).

171. *Імунітет міжнародних організацій від юрисдикції національних судів* (див., зокрема, «*Організація "Матері Сребрениці" та інші проти Нідерландів*» (*Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands*) (ухв.), 2013, § 139): це договірне правило, що переслідує законну мету («*Вейт і Кеннеді проти Німеччини*» (*Waite and Kennedy v. Germany*) [ВП], 1999, § 63), допускається пунктом 1 статті 6, тільки якщо викликане ним обмеження не є непропорційним. Отже, воно відповідає пункту 1 статті 6, якщо учасникам справи відповідно до Конвенції доступні належні альтернативні засоби для ефективного захисту своїх прав (*там само*, §§ 68-74; «*Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини*» (*Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*) [ВП], 2001, § 48; «*Чепмен проти Бельгії*» (*Charman v. Belgium*) (ухв.), 2013, §§ 51-56; і «*Клаузекер проти Німеччини*» (*Klausecker v. Germany*) (ухв.), 2015, §§ 69-77, щодо альтернативи арбітражному провадженню). Однак з цього не випливає, що за відсутності альтернативного засобу правового захисту визнання імунітету міжнародної організації *ipso facto* є порушенням права на доступ до суду («*Організація "Матері Сребрениці" та інші проти Нідерландів*» (*Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands*) (ухв.), 2013, § 164).

172. Ухвала у справі «*Організація "Матері Сребрениці" та інші проти Нідерландів*» (*Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands*) (ухв.), 2013, стосувалася надання імунітету Організації Об'єднаних Націй (ООН) у національних судах. Суд постановив, що операції,

засновані резолюціями Ради Безпеки ООН відповідно до Глави VII Статуту ООН, мають основоположне значення для місії ООН із забезпечення міжнародного миру та безпеки. Відповідно, Конвенція не може тлумачитися в такий спосіб, щоб підпорядковувати дії та бездіяльність Ради Безпеки національній юрисдикції за відсутності відповідного рішення ООН. Віднесення таких операцій до сфери внутрішньодержавної юрисдикції було б рівнозначним дозволу будь-якій окремій Державі через свої суди втручатися у виконання ключової місії ООН у цій сфері, зокрема в ефективне проведення її операцій (§ 154). Суд додав, що міжнародне право не підтримує позицію, згідно з якою пред'явлення цивільного позову є підставою для зняття національними судами судового імунітету Організації Об'єднаних Націй з тієї лише причини, що позов ґрунтується на твердженні про особливо серйозне порушення норми міжнародного права, навіть норми *jus cogens* (§ 158).

173. Імунітет Держави: доктрина імунітету іноземної Держави зазвичай приймається міжнародним товариством (*«Організація “Матері Сребрениці” та інші проти Нідерландів» (Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands)* (ухв.), 2013, § 158). Заходи, вжиті Державою-учасницею, що відображають загальноновизнані норми публічного міжнародного права щодо імунітету Держави, не обов'язково створюють непропорційне обмеження права доступу до суду (*«Фогарті проти Сполученого Королівства» (Fogarty v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 36; *«МакЕлхінні проти Ірландії» (McElhinney v. Ireland)* [ВП], 2001, § 37; *«Сабех Ель-Лейль проти Франції» (Sabeh El Leil v. France)* [ВП], 2011, § 49).

174. Юрисдикційний імунітет іноземних Держав: надання імунітету слід розглядати не як ознаку матеріального права, а як процесуальну перешкоду для повноважень національних судів визначати це право (*«Дж.К. та інші проти Бельгії» (J.C. and Others v. Belgium)*, 2021, §§ 58-59). Іноземна Держава може відмовитися від свого права на імунітет у судах іншої Держави шляхом надання чіткої та недвозначної згоди (*«Ндайегаміє-Мпорамазіна проти Швейцарії» (Ndayegamiye-Mporamazina v. Switzerland)*, 2019, §§ 57 і 59). У випадках, коли застосування принципу юрисдикційного імунітету Держави обмежує використання права на доступ до суду, необхідно з'ясувати, чи виправдовують обставини справи таке обмеження (наприклад, *«Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини» (Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany)* [ВП], 2001, §§ 51-70). Обмеження має переслідувати законну мету та бути пропорційним такій меті (*«Цудак проти Литви» (Cudak v. Lithuania)* [ВП], 2010, § 59; *«Сабех Ель-Лейль проти Франції» (Sabeh El Leil v. France)* [ВП], 2011, §§ 51-54). Надання суверенного імунітету Державі в цивільних провадженнях переслідує «законну мету» дотримання норм міжнародного права для забезпечення гармонії і добрих відносин між Державами (*«Фогарті проти Сполученого Королівства» (Fogarty v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 34; *«Аль-Адсані проти Сполученого Королівства» (Al-Adsani v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 54; *«Треска проти Албанії та Італії» (Treska проти Албанії та Італії)* (ухв.), 2006; *«Дж.К. та інші проти Бельгії» (J.C. and Others v. Belgium)*, 2021, § 60). Стосовно того, чи є вжитий захід пропорційним (див. короткий виклад принципів у рішенні у справі *«Дж.К. та інші проти Бельгії» (J.C. and Others v. Belgium)*, 2021, §§ 61 і 63), то в одних випадках він може порушувати саму сутність права особи на доступ до суду (*«Цудак проти Литви» (Cudak v. Lithuania)* [ВП], 2010, § 74; *«Сабех Ель-Лейль проти Франції» (Sabeh El Leil v. France)* [ВП], 2011, § 49; *«Наку проти Литви та Швеції» (Naku v. Lithuania and Sweden)*, 2016, § 95), а в інших випадках — ні (*«Аль-Адсані проти Сполученого Королівства» (Al-Adsani v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 67; *«Фогарті проти Сполученого Королівства» (Fogarty v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 39; *«МакЕлхінні проти Ірландії» (McElhinney v. Ireland)* [ВП], 2001, § 38; і нещодавнє рішення у справі *«Дж.К. та інші проти Бельгії» (J.C. and Others v. Belgium)*, 2021, § 75, де Суд постановив, що національний суд не відступив від загальноновизнаних норм міжнародного права щодо імунітету Держави). За відсутності альтернативного засобу юридичного захисту порушення права на доступ до суду *ipso facto* відсутнє (*«Організація “Матері Сребрениці” та інші проти Нідерландів» (Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands)* (ухв.), 2013), хоча Суд постановив, що наявність альтернативи була б бажаною за конкретних обставин справи *«Дж.К. та інші проти*

Бельгії» (J.C. and Others v. Belgium), 2021 (§ 71). Справа *«М.М. проти Франції» (M.M. v. France)*, (ухв.) 2024, стосувалася відмови французьких судів порушити кримінальну справу проти чинного глави іноземної Держави за катування, вчинені в цій Державі, з огляду на його імунітет від іноземного кримінального переслідування, Суд постановив, що такий імунітет не перешкоджає заявнику повторно подати скаргу проти цього глави Держави після закінчення його мандата або до міжнародного суду (§ 88), і що, хоча кримінальне провадження, у рамках якого заявник пред'явив свої цивільні позови, не було продовжено, це питання розглядалося судами декількох рівнів юрисдикції (§ 89).

- Юрисдикційний імунітет Держави був обмежений змінами у міжнародному звичаєвому праві.
 - Так, Суд відзначив тенденцію в міжнародному та порівняльному праві до обмеження імунітету Держави щодо трудових спорів, за винятком, однак, тих, що стосуються найму працівників посольств (*«Цудак проти Литви» (Cudak v. Lithuania)* [ВП], 2010, §§ 63 і далі; *«Сабех Ель-Лейль проти Франції» (Sabeh El Leil v. France)* [ВП], 2011, §§ 53-54 і 57-58; *«Наку проти Литви та Швеції» (Naku v. Lithuania and Sweden)*, 2016, § 89, щодо звільнення співробітників посольства; див. також *«Валліхаузер проти Австрії» (Wallishauser v. Austria)*, 2012, щодо вручення судової повістки в провадженні проти іноземної Держави про заборгованість із виплати заробітної плати). Стосовно спорів щодо трудового договору, укладеного між посольствами або постійними представництвами та їхнім персоналом, Суд завжди захищав як громадян Держави суду (Держави, де виконується робота), так і негромадян, які там проживають (*«Ндайегаміє-Мпорамазіна проти Швейцарії» (Ndayegamiye-Mporamazina v. Switzerland)*, 2019, §§ 49 і 61 та наведені посилання). Такий послідовний підхід відповідає кодифікованому міжнародному звичаю: в принципі, іноземна Держава не може покладатися на імунітет від юрисдикції у випадку спору щодо трудового договору, укладеного на території Держави суду. Однак з цього принципу існують винятки, зокрема, коли «працівник є громадянином Держави роботодавця на момент порушення провадження, якщо тільки ця особа не має постійного місця проживання в Державі суду» (*там само*, §§ 61-63). У цій справі, на відміну від попередніх, заявниця була громадянкою Держави-роботодавця (Бурунді), коли вона звернулася до швейцарських судів, і не мала постійного місця проживання в Державі суду (Швейцарії), де вона працювала в Постійному представництві Республіки Бурунді при Організації Об'єднаних Націй. Дотримання Швейцарією імунітету Республіки Бурунді від юрисдикції щодо позову заявниці про несправедливе звільнення було сумісним із загальновизнаними нормами міжнародного права про імунітет Держави (§ 66).
 - Обмеження імунітету також може застосовуватись стосовно комерційних операцій між Державою і фізичними особами-іноземцями (*«Олейніков проти Росії» (Oleynikov v. Russia)*, 2013, §§ 61 і 66).
- З іншого боку, Суд зазначив у 2001 році, що, хоча й існувала тенденція у міжнародному і порівняльному праві обмежувати державний імунітет стосовно шкоди, заподіяній особі дією чи бездіяльністю Держави суду, така практика не є універсальною (*«МакЕлхінні проти Ірландії» (McElhinney v. Ireland)* [ВП], 2001, § 38).
- У справі *«Дж.К. та інші проти Бельгії» (J.C. and Others v. Belgium)*, 2021), Суд не підтримав аргумент заявників про те, що імунітет Держави від юрисдикції не може бути збережений у справах, пов'язаних з нелюдським або таким, що принижує гідність, поведінням (див. §§ 64 і далі, включно з коротким викладом судової практики, що стосується інших серйозних порушень права прав людини, міжнародного гуманітарного права або норм *jus cogens*). Крім того, у 2014 році Суд постановив, що, незважаючи на те, що з'являється певна підтримка на користь спеціального правила або винятку в

міжнародному публічному праві у справах, що стосуються цивільних позовів про катування, поданих проти посадових осіб іноземних Держав, основна думка полягає в тому, що право Держави на імунітет не може бути обійдено шляхом подання позову проти її посадових осіб або представників (*«Джонс та інші проти Сполученого Королівства» (Jones and Others v. the United Kingdom)*, 2014, §§ 213-15, щодо відмови у розгляді цивільного позову заявників у зв'язку зі звинуваченням у катуванні через наявність у цієї Держави та її посадових осіб імунітету).

- Імунітет Держави від примусового виконання рішень за своїм характером не суперечить пункту 1 статті 6. Суд зазначив, що у 2005 році всі міжнародно-правові акти, що регулюють питання державного імунітету, сформулювали загальний принцип, згідно з яким, у суворо виняткових випадках, іноземні Держави використовують імунітет від примусового виконання рішень на території Держави суду (*«Манойлеску і Добреску проти Румунії та Росії» (Manoilescu and Dobrescu v. Romania and Russia)* (ухв.), 2005, § 73). Наприклад, Суд постановив у 2002 році, що «незважаючи на те, що суди Греції зобов'язали Німеччину відшкодувати заявникам збитки, це не обов'язково зобов'язувало Грецію забезпечити заявникам відшкодування боргу через виконавче провадження у Греції» (*«Калогеропулу та інші проти Греції та Німеччини» (Kalogeropoulou and Others v. Greece and Germany)* (ухв.), 2002). Ці рішення є дійсними відповідно до сучасного стану міжнародного права і не виключають майбутні зміни у цьому праві.

175. Парламентський імунітет: існує багаторічна практика Держав надавати імунітет різного ступеня депутатам з метою забезпечення представників народу свободою слова і запобігання втручання партійних скарг у виконання парламентських функцій (див. короткий виклад відповідних принципів у рішеннях у справах *«Бакоянні проти Греції» (Bakoyanni v. Greece)*, 2022, §§ 58-62; *«С.Дж.І.Л. та Коффераті проти Італії (№ 2)» (C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (№ 2))*, 2010, § 44). Отже, парламентський імунітет може входити у сферу застосування статті 6 за умови, що він:

- переслідує законні цілі: захист свободи слова в парламенті і забезпечення принципу поділу влади між законодавчими і судовими органами (*«А. проти Сполученого Королівства» (A. v. the United Kingdom)*, 2002, §§ 75-77 and § 79);
- забезпечує належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою (якщо сторона у справі має прийнятні альтернативні засоби ефективного захисту своїх прав (*там само*, § 86), а імунітет поширюється лише на здійснення парламентських функцій (*там само*, § 84; *«Золлманн проти Сполученого Королівства» (Zollmann v. the United Kingdom)* (ухв.), 2010). Відсутність будь-якого чіткого зв'язку з діяльністю парламенту передбачає вузьке розуміння пропорційного співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою (*«Кордова проти Італії (№ 2)» (Cordova v. Italy (№ 2))*, 2003, § 64; *«Сингелідіс проти Греції» (Syngelidis v. Greece)*, 2010, § 44 і наведені посилання на судову практику). Право особи на доступ до суду не може бути обмежено способом, що суперечить пункту 1 статті 6, якщо оскаржувані коментарі було зроблено членом парламенту (*«Кордова проти Італії (№ 1)» (Cordova v. Italy (№ 1))*, 2003, § 63; *«С.Дж.І.Л. та Коффераті проти Італії (№ 2)» (C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (№ 2))*, 2010, §§ 46-50, де, окрім іншого, у потерпілих не було ефективних альтернативних засобів захисту своїх прав).

176. Звільнення суддів від юрисдикції також розглядається відповідно до пункту 1 статті 6, якщо воно переслідує законну мету, а саме, належне здійснення правосуддя (*«Ернст та інші проти Бельгії» (Ernst and Others v. Belgium)*, 2003, § 50) і відповідає принципу пропорційності в тому розумінні, що заявники мають альтернативні засоби ефективного захисту своїх прав відповідно до Конвенції (*там само*, 2003, § 53-55).

177. Імунітети, що надаються державним службовцям/міністрам: обмеження можливості осіб оскаржувати твердження і висновки державних службовців, що шкодять їхній репутації, може переслідувати законну мету в інтересах суспільства (*«Файед проти Сполученого Королівства» (Fayed v. the United Kingdom)*, 1994, § 70); однак, має бути пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою (*там само*, §§ 75-82). Справа *«Джонс та інші проти Сполученого Королівства» (Jones and Others v. the United Kingdom)* (§§ 213-15) стосувалася відмови у розгляді цивільного позову заявників щодо обвинувачень у катуванні, оскільки Держава, до якої було пред'явлено позов, та її посадові особи послалися на свій імунітет. Суд був переконаний, що надання імунітету посадовим особам Держави в цій конкретній справі відображає загальновизнані норми міжнародного публічного права, однак Суд також вказав, що розвиток подій у цій сфері потребує постійного моніторингу. У справі *«Бакоюнні проти Греції» (Bakoyanni v. Greece)*, 2022, відмова парламенту зняти імунітет з міністра оборони позбавила депутата парламенту доступу до суду (§§ 69-72 і, щодо виключної юрисдикції політичного органу стосовно відкриття кримінального провадження проти міністра, § 63; див. також *«Анагносту-Дедулі проти Греції» (Anagnostou-Dedouli v. Greece)*, 2010, §§ 47-56).

178. Імунітет глави Держави: з огляду на функції, що їх виконують глави Держав, Суд визнав прийнятним надання їм функціонального імунітету з метою захисту свободи вираження поглядів та дотримання принципу поділу влади в Державі. Умови такого імунітету підлягають регулюванню. Безстроковий і абсолютний імунітет, який ніколи не можна втратити, становить непропорційне обмеження права на доступ до суду (*«Уречан і Павліченков проти Республіки Молдова» (Urechean and Pavlicencov. Republic of Moldova)*, 2014, §§ 47-55).

179. Обмеження імунітетів: Якщо б Держава могла без обмежень або контролю органів, що забезпечують виконання Конвенції, вилучати з-під юрисдикції судів низку цивільних позовів чи надавати імунітет від цивільної відповідальності великим групам чи категоріям осіб, це суперечило б принципу верховенства права в демократичному суспільстві або основному принципу, закріпленому в пункті 1 статті 6, а саме, що має існувати можливість подати цивільний позов на розгляд судді для його вирішення (*«МакЕлхінні проти Ірландії» (McElhinney v. Ireland)* [ВП], 2001, §§ 23-26; *«Сабех Ель-Лейль проти Франції» (Sabeh El Leil v. France)* [ВП], 2011, § 50).

180. Рішення у справі *«Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, стосувалося конфіскації активів відповідно до Резолюції 1483 Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (2003). У рішенні викладено принципи щодо наявності належного судового нагляду з боку національних судів за заходами, вжитими на національному рівні на виконання рішень, прийнятих в рамках системи санкцій ООН. У цій конкретній справі Суд постановив, що в Резолюції 1483 (2003) немає нічого, що прямо перешкоджало б національним судам переглядати з точки зору захисту прав людини заходи, вжиті на національному рівні відповідно до цієї Резолюції. Якщо резолюція прямо не виключає можливість судового нагляду, її завжди слід розуміти як таку, що уповноважує Держави здійснювати достатній контроль для уникнення будь-якого свавілля при її виконанні, щоб забезпечити справедливий баланс між відповідними конкуруючими інтересами. Будь-яке виконання резолюції Ради Безпеки без можливості судового нагляду для забезпечення відсутності свавілля тягне за собою відповідальність Держави за статтею 6 Конвенції.

В. Відмова від права

1. Принцип

181. Особа не може вважатися такою, що відмовилася від права, якщо вона не знала про існування цього права або про пов'язане з ним провадження (*«Шмідт проти Латвії» (Schmidt v. Latvia)*, 2017, § 96 та наведені посилання на судову практику).

182. У національному законодавстві Договірних Держав відмова особи від права розгляду її справи судом часто зустрічається у цивільних справах, зокрема, у формі арбітражних застережень у договорах. Відмова від права, що має беззаперечні переваги як для конкретної особи, так і для здійснення правосуддя, за своєю суттю не порушує Конвенцію («Дьюер проти Бельгії» (*Deweere v. Belgium*), 1980, § 49; «Пасторе проти Італії» (*Pastore v. Italy*) (ухв.), 1999). Тому стаття 6 не перешкоджає створенню арбітражних судів для вирішення певних спорів («Трансадо - Транспортес Флувіаіс Ду Садо, С.А. проти Португалії» (*Transado - Transportes Fluviais Do Sado, S.A. v. Portugal*) (ухв.), 2003). Сторони у справі можуть вирішити, що суди загальної юрисдикції не зобов'язані розглядати певні спори, які можуть виникнути в результаті виконання договору. Приймаючи арбітражне застереження, сторони добровільно відмовляються від певних прав, закріплених Конвенцією («Ейфадж С.А. та інші проти Швейцарії» (*Eiffage S.A. and Others v. Switzerland*) (ухв.), 2009; «Таббане проти Швейцарії» (*Tabbane v. Switzerland*) (ухв.), 2016, § 27). Можуть існувати законні підстави для обмеження права на прямий індивідуальний доступ до арбітражного суду («Лімгоу та інші проти Сполученого Королівства» (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*), 1986, § 197).

2. Умови

183. Особи можуть відмовитись від свого права на звернення до суду та скористатися послугами арбітражного суду за умови, що така відмова є допустимою і висловлюється вільно і чітко («Суда проти Чеської Республіки» (*Suda v. the Czech Republic*), 2010, §§ 48-49 і наведені посилання на судову практику; «Таббане проти Швейцарії» (*Tabbane v. Switzerland*) (ухв.), 2016, §§ 26-27 і 30). У демократичному суспільстві праву на суд надається занадто велике значення, щоб відмовлятися від нього лише з тієї причини, що особа є стороною врегулювання, досягнутого в ході процедури, що доповнює судові провадження («Суда проти Чеської Республіки» (*Suda v. the Czech Republic*), 2010, § 48). Відмова від права має супроводжуватися хоча б мінімальними гарантіями, співмірними її значущості («Ейфадж С.А. та інші проти Швейцарії» (*Eiffage S.A. and Others v. Switzerland*) (ухв.), 2009; «Таббане проти Швейцарії» (*Tabbane v. Switzerland*) (ухв.), 2016, § 31).

184. У судовій практиці розрізняють добровільний і обов'язковий арбітраж. У випадку добровільного арбітражу, в принципі, не виникає жодних питань за статтею 6, оскільки сторони вільно укладають арбітражну угоду (див., проте, щодо комерційного арбітражу: «Бег С.п.а. проти Італії» (*Beg S.p.a. v. Italy*), 2021, §§ 135 і далі). Однак у випадку обов'язкового арбітражу — тобто коли арбітраж вимагається законом — сторони не мають можливості вилучити свій спір з-під юрисдикції арбітражного суду, який, відповідно, повинен забезпечити гарантії, викладені в пункті 1 статті 6 Конвенції («Таббане проти Швейцарії» (*Tabbane v. Switzerland*) (ухв.), 2016, §§ 26-27 і наведені посилання на судову практику). У згаданому рішенні Суд постановив, що застереження про відмову й відповідне законодавче положення переслідували законну мету, а саме сприяли зміцненню позиції Швейцарії як місця проведення арбітражного розгляду за допомогою гнучких і швидких процедур, поважаючи при цьому договірну свободу заявника (§ 36).

185. Суд підкреслив переваги арбітражу над судовим розглядом у вирішенні комерційних спорів. У справі, порушеній професійним футболістом і ковзанярем, Суд повторив принципи, що застосовуються в цій сфері («Муту і Пехштейн проти Швейцарії» (*Mutu and Pechstein v. Switzerland*), 2018, §§ 94-96), і підтвердив, що цей висновок є однаково актуальним і в сфері професійного спорту. При визначенні того, чи відмовилися заявники від усіх або частини гарантій, передбачених пунктом 1 статті 6, основне питання полягало в обов'язковості для них арбітражної процедури (§ 103). Суд зазначив, що другий заявник не мав іншого вибору, окрім як звернутися до Спортивного арбітражного суду (САС), оскільки в правилах Міжнародного союзу ковзанярів чітко зазначено, що всі спори повинні розглядатися в САС, а невиконання цієї вимоги тягне за собою ризик виключення з міжнародних змагань (§§ 113-115). І навпаки, Суд встановив,

що перший заявник не був зобов'язаний визнавати обов'язкову юрисдикцію САС, оскільки відповідні міжнародні правила надавали футболістам право вибору в таких питаннях. Водночас Суд зазначив, що перший заявник не може вважатися таким, що однозначно погодився на розгляд справи колегією САС, якій бракує незалежності та неупередженості. На думку Суду, одним із важливих аспектів було те, що, використовуючи правила, що регулюють процедуру в САС, перший заявник фактично вимагав відводу одного з арбітрів, який входив до складу колегії. Відповідно, як у випадку першого, так і у випадку другого заявника, процедура арбитражу повинна була забезпечити гарантії, передбачені пунктом 1 статті 6 (§§ 121-123). Див. також, щодо арбітражного комітету з виключною та обов'язковою юрисдикцією для розгляду футбольних спорів: *«Алі Різа та інші проти Туреччини» (Ali Riza and Others v. Turkey)*, 2020, §§ 175-181 і *«Алі Різа проти Швейцарії» (Ali Riza v. Switzerland)*, 2021, § 82).

С. Правова допомога

1. Гарантії надання правової допомоги

186. Пункт 1 статті 6 не стверджує, що Держава має забезпечувати безкоштовну правову допомогу в кожному спорі, що стосується «прав цивільного характеру» (*«Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, 1979, § 26). Існує чітка різниця між підпунктом (с) пункту 3 статті 6, яка гарантує право на безкоштовну правову допомогу в кримінальних провадженнях за певних умов, і пунктом 1 статті 6, яка не містить жодного посилання на правову допомогу (*«Ессаді проти Франції» (Essaadi v. France)*, 2002, § 30).

187. Однак, завданням Конвенції є захист практичних та ефективних прав, включно з правом на доступ до суду. Відповідно, пункт 1 статті 6 іноді може зобов'язати Державу надати правову допомогу, коли така допомога є необхідною для ефективного доступу до суду (*«Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, 1979, § 26).

188. Питання щодо того, чи вимагає стаття 6 забезпечення юридичного представництва особи, що є стороною у справі, залежить від специфічних обставин справи (*там само*; *«МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom)*, 2002, § 48, щодо відповідача у провадженні, ініційованому органами влади; *«Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 61). Необхідно також з'ясувати, чи відсутність правової допомоги, з огляду на всі обставини, не позбавить учасника судового провадження права на справедливий суд (*«МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom)*, 2002, § 51), наприклад, ставлячи його в явно невігідне становище порівняно з іншою стороною у справі (*«Тимофєєв і Поступкін проти Росії» (Timofeyev and Postupkin v. Russia)*, 2021, §§ 101-107).

189. Питання про те, чи передбачає стаття 6 зобов'язання щодо надання правової допомоги залежить від інших факторів, серед яких:

- важливість того, що є предметом спору для заявника (*«П., К. і С. проти Сполученого Королівства» (P., C. and S. v. the United Kingdom)*, 2002, § 100; *«Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 61), зокрема, чи було право, захищене Конвенцією, предметом спору в національному провадженні (наприклад, стаття 8 або 10, або стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції: *«Тимофєєв і Поступкін проти Росії» (Timofeyev and Postupkin v. Russia)*, 2021, § 102);
- складність відповідного закону чи процесу (*«Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, 1979, § 24), наприклад, через спеціальні правила щодо подання зауважень сторін (*«Гнахоре проти Франції» (Gnahoré v. France)*, 2000, § 40) або щодо подання доказів (*«МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom)*, 2002, § 54);
- можливість заявника ефективно представляти себе у суді (*«МакВікар проти*

Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom), 2002, §§ 48-62; *«Сміл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 61), що може стосуватися питання про те, чи надавалася допомога протилежній стороні у справі протягом усього провадження, а також труднощів, з якими зіткнувся заявник при підготовці свого захисту (*«Тимофєєв і Поступкін проти Росії» (Timofeyev and Postupkin v. Russia)*, 2021, §§ 104-107);

- існування обов'язкової вимоги мати представника в суді (*«Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, 1979, § 26; *«Гнахоре проти Франції» (Gnahoré v. France)*, 2000, § 41 *in fine*).

190. Однак, це право не є абсолютним (*«Сміл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 61), а отже, дозволяється висувати вимоги щодо умов надання правової допомоги, виходячи, зокрема, з наступних, окрім уже перерахованих у попередньому пункті, міркувань:

- фінансовий стан сторони у справі (*«Сміл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 62);
- очікування сторони щодо виграшу справи (*«Сміл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 62).

Відповідно, допустимим є існування системи правової допомоги, яка відбирає справи, у яких вона застосовується, і гарантує, що державні кошти на правову допомогу в провадженнях у Касаційному Суді надаються лише тим, чиї скарги мають обґрунтовані шанси на успіх (*«Дель Соль проти Франції» (Del Sol v. France)*, 2002, § 23). Однак, встановлена законодавством система правової допомоги повинна забезпечувати осіб гарантіями захисту від свавілля (*«Гнахоре проти Франції» (Gnahoré v. France)*, 2000, § 41; *«Ессааді проти Франції» (Essaadi v. France)*, 2002, § 36; *«Дель Соль проти Франції» (Del Sol v. France)*, 2002, § 26; *«Бакан проти Туреччини» (Bakan v. Turkey)*, 2007, §§ 75-76 з посиланням на рішення у справі *«Аертс проти Бельгії» (Aerts v. Belgium)*, 1998, щодо порушення самої сутності права на суд). Тому важливо належним чином враховувати якість системи юридичної допомоги в Державі (*«Ессааді проти Франції» (Essaadi v. France)*, 2002, § 35), і перевіряти, чи відповідає метод, обраний органами влади, вимогам Конвенції (*«Сантамброджіо проти Італії» (Santambrogio v. Italy)*, 2004, § 52; *«Бакан проти Туреччини» (Bakan v. Turkey)*, 2007, §§ 74-78; *«Педро Рамос проти Швейцарії» (Pedro Ramos v. Switzerland)*, 2010, §§ 41-45). На Державу не покладається зобов'язання намагатися шляхом використання державних коштів забезпечити повну рівність сторін між учасником провадження, якому надається допомога, й іншою стороною у справі, якщо кожній стороні надається реальна можливість представити свою справу в умовах, що не ставлять її в явно невідгідне становище порівняно з опонентом (*«Сміл і Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom)*, 2005, § 62).

191. Для Суду також важливо надавати підстави для відмови в наданні правової допомоги й уважно розглядати запити на отримання правової допомоги (*«Табор проти Польщі» (Tabor v. Poland)*, 2006, §§ 45-46; *«Сауд проти Франції» (Saoud v. France)*, 2007, §§ 133-136).

192. У рішенні у справі *«Драган Ковачевич проти Хорватії» (Dragan Kovačević v. Croatia)*, 2022, розглядалося питання правової допомоги у провадженні в конституційному суді та вразливості заявника, який був позбавлений дієздатності (§§ 35-36, 79 і 81).

193. Крім того, відмова в наданні правової допомоги іноземним юридичним особам не суперечить статті 6 (*«Гранос Органікалос Націоналес С.А. проти Німеччини» (Granos Organicos Nacionales S.A. v. Germany)*, 2012, §§ 48-53). Стосовно комерційних компаній в цілому, див. *«Налбант та інші проти Туреччини» (Nalbant and Others v. Turkey)*, 2022, (§§ 37-38).

194. Якщо національне законодавство не передбачає права обвинуваченого в кримінальному провадженні на відшкодування судових витрат, понесених у цьому провадженні, навіть після виправдувального вироку, «право, що підлягає захисту», відсутнє, а отже, стаття 6 у її

«цивільному аспекті» не застосовується до провадження, пов'язаного зі стягненням таких витрат (*«Русуніду проти Кіпру» (Rousounidou проти Кіпру)* (ухв.), 2024, §§ 23-29; див. також у зв'язку з цим *Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект)*, зокрема, розділ VI-B-3 про правову допомогу та розділ VI-A-1-b про обов'язок обвинуваченого нести витрати з точки зору поваги до презумпції невинуватості).

2. Ефективність наданої правової допомоги

195. Держава не несе відповідальність за дії офіційно призначеного захисника. З незалежності адвокатури від Держави (*«Староцик проти Польщі» (Staroszczyk v. Poland)*, 2007, §133), впливає, що здійснення захисту є питанням врегулювання між підзахисним і його захисником, незалежно від того, чи захисник призначений Державою чи приватно. Захист як такий, за винятком особливих обставин, не передбачає відповідальність Держави за Конвенцією (*«Тузінський проти Польщі» (Tuziński v. Poland)* (ухв.), 1999).

196. Однак, призначення адвоката для представництва сторони в суді саме по собі не гарантує ефективної допомоги (*«Сяковська проти Польщі» (Siakowska v. Poland)*, 2007, §§ 110 і 116). Адвокат, призначений для представництва особи в суді, може затягувати з процесом надання правової допомоги, або взагалі не виконувати свої обов'язки. Компетентні органи державної влади повинні замінити такого адвоката, якщо їм повідомляють про таку ситуацію; у випадку, якщо вони не замінять адвоката, сторону у справі буде позбавлено ефективної правової допомоги в суді, незважаючи на гарантію забезпечення безоплатної правової допомоги (*«Бертуцці проти Франції» (Bertuzzi v. France)*, 2003, § 30).

197. Держава насамперед несе відповідальність за забезпечення необхідного балансу між ефективним доступом до суду, з одного боку, та незалежністю адвокатури, з іншого. Суд чітко підкреслив, що будь-яка відмова адвоката від надання правової допомоги має відповідати певним вимогам. Ці вимоги не можуть виконуватись, якщо недоліки у системі надання правової допомоги позбавляють осіб «практичного та ефективного» права доступу до суду, який їм гарантується (*«Староцик проти Польщі» (Staroszczyk v. Poland)*, 2007, § 135; *«Сяковська проти Польщі» (Siakowska v. Poland)*, 2007, §114 — порушення).

198. Отже, Держава не може нести відповідальність за кожну дію/бездіяльність або недолік з боку адвоката, який надає безоплатну правову допомогу, і сторона у справі також має певні обов'язки у цій сфері (*«Бонковська проти Польщі» (Bąkowska v. Poland)*, 2010, §§ 45-54, і, *mutatis mutandis*, *«Фейлазу проти Мальти» (Feilazoo v. Malta)*, 2021, §§ 125-126 і 131).

III. Основні вимоги

Пункт 1 статті 6 Конвенції

“1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру ...”

199. Незважаючи на те, що інституційні вимоги пункту 1 статті 6 слугують конкретним цілям як окремі гарантії справедливого судового розгляду, всі вони спрямовані на дотримання основоположних принципів верховенства права та поділу влади. В основі кожної з цих вимог лежить необхідність підтримувати довіру суспільства до судової влади та гарантувати її незалежність від інших гілок влади (*«Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 233).

200. Підкреслюючи важливість принципу субсидіарності, який Протокол № 15 до Конвенції

закріпив у Преамбулі Конвенції, і принципу «спільної відповідальності» між Державами-учасницями та Судом за захист прав людини, а також те, що система Конвенції не може функціонувати належним чином без незалежних суддів, Суд вважає, що роль Держав у забезпеченні незалежності суддів є надзвичайно важливою (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 324).

А. Поняття «суд»

1. Принцип незалежності суду¹¹

201. Рішення у справі *«Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, уточнило та роз'яснило відповідні принципи судової практики (див., зокрема, §§ 219-222; див. також рішення у справі *«Емінагаоглу проти Туреччини» (Eminağaoğlu v. Turkey)*, 2021, §§ 90-91 і 94), що можуть бути поділені на три загальні вимоги, як зазначено нижче (див. відповідний висновок у рішеннях у справах *«Беснік Кані проти Албанії» (Besnik Cani v. Albania)*, 2022, §§ 83-93; *«Долінська-Фічек і Озімек проти Польщі» (Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland)*, 2021, §§ 272-280).

202. По-перше, «суд» у матеріальному значенні цього терміну визначається за своїми судовими функціями (*«Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 219 і далі, щодо відповідних принципів), тобто вирішенням справ, що належать до його компетенції, на основі правових норм і після провадження, проведеного у встановленому порядку (*«Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey)* [ВП], 2001, § 233; *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, § 194, щодо конституційного суду).

203. Повноваження виносити рішення входить у визначення поняття «суд». Провадження має забезпечувати «вирішення судом проблем у спорі» відповідно до пункту 1 статті 6 (*«Бентем проти Нідерландів» (Bentham v. the Netherlands)*, 1985, § 40).

204. Тому повноваження просто надавати консультативні висновки без зобов'язувальної сили не є достатнім, навіть якщо таких висновків дотримуються у більшості справ (*там само*). Щодо прокурорів, див. *«Тьєррі проти Франції» (Thierry v. France)* (ухв.), 2023, § 30.

205. Для цілей пункту 1 статті 6 «суд» не обов'язково повинен бути судом загальної юрисдикції, що входить до стандартної системи судочинства відповідної країни (*«Джоджай проти Албанії» (Xhoxhaj v. Albania)*, 2021, § 284, щодо органу, створеного для переоцінки здатності суддів і прокурорів виконувати свої функції; *«Алі Різа та інші проти Туреччини» (Ali Riza and Others v. Turkey)*, 2020, §§ 194-195 і 202-204, та *«Муту і Пехштейн проти Швейцарії» (Mutu and Pechstein v. Switzerland)*, 2018, § 139, щодо арбітражу). Він може бути створений для вирішення конкретних питань, що можуть бути належним чином розглянуті поза межами звичайної судової системи. Для виконання вимог пункту 1 статті 6 важливо забезпечити виконання відповідних гарантій, як матеріальних, так і процесуальних (*«Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020; *«Рольф Густафсон проти Швеції» (Rolf Gustafson v. Sweden)*, 1997, § 45). Так, орган, який не дотримується процесуальних гарантій, передбачених статтею 6, не може вважатися «судом», встановленим законом (*«Емінагаоглу проти Туреччини» (Eminağaoğlu v. Turkey)*, 2021, §§ 99-105, щодо дисциплінарного провадження стосовно суддів).

206. Отже, «суд» може являти собою орган, створений для вирішення обмеженого кола питань, за умови, що він завжди забезпечує відповідні гарантії (*«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, 1986, § 201, у контексті арбітражного

¹¹ Див. також розділ «Встановлений законом».

суду). Крім того, орган, який не належать до судів Держави, може, однак, для цілей пункту 1 статті 6 підпадати під поняття «суд» у матеріальному значенні цього терміну («*Срамек проти Австрії*» (*Sramek v. Austria*), 1984, § 36).

207. Лише той факт, що орган виконує багато функцій (адміністративну, регулятивну, судову, консультативну та дисциплінарну) *сам по собі* не суперечить визначенню органу як «суду» («*Х. проти Бельгії*» (*H. v. Belgium*), 1987, § 50).

208. Право винесення обов'язкового для виконання рішення, яке не може бути змінено несудовим органом на шкоду окремій стороні, є невід'ємною ознакою поняття «суд» («*Ван де Хурк проти Нідерландів*» (*Van de Hurk v. the Netherlands*), 1994, § 45). Одним із основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який, *inter alia*, вимагає, щоб у випадку, коли суд остаточно вирішив питання, його рішення не ставилося під сумнів («*Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 238, посилаючись на рішення у справі «*Брумареску проти Румунії*» (*Brumărescu v. Romania*), 1999, § 61)¹². Крім того, лише установа, яка має повну юрисдикцію, заслуговує на визначення «суду» для цілей пункту 1 статті 6 («*Муту і Пехштейн проти Швейцарії*» (*Mutu and Pechstein v. Switzerland*), 2018, § 139).

209. По-друге, «суд» також повинен задовольняти низку вимог — незалежність, особливо виконавчої влади; безсторонність; тривалість строку повноважень суддів; наявність гарантій, передбачені його процедурою — деякі з яких містяться у тексті пункту 1 статті 6 («*Ле Компт, Ван Левен і Де Меєр проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven ma De Meyere v. Belgium*), 1981, § 55; «*Кіпр проти Туреччини*» (*Cyprus v. Turkey*) [ВП], 2001, § 233). Насправді ж, незалежність і безсторонність є ключовими ознаками «суду»¹³, як було роз'яснено в рішенні у справі («*Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, §§ 231 і далі). Коротко кажучи, судовий орган, який не відповідає вимогам незалежності — зокрема, від виконавчої влади — і безсторонності, не може бути охарактеризований як «суд» для цілей пункту 1 статті 6 (§ 232).

210. Нарешті, у рішенні у справі «*Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, було зазначено, що саме поняття «суд» передбачає, що він повинен складатися з суддів, обраних на основі здібностей кожного, тобто суддів, які відповідають вимогам професійної компетентності й моральної доброчесності для виконання суддівських функцій, що вимагаються від нього в Державі, яка керується верховенством права (§§ 220-221). Суворі процедура призначення звичайних суддів має першочергове значення для забезпечення того, щоб на суддівські посади призначалися найбільш кваліфіковані кандидати в обох цих аспектах. Чим вище в судовій ієрархії знаходиться «суд», тим більш вимогливими мають бути відповідні критерії відбору. Крім того, до непрофесійних суддів можуть застосовуватися інші критерії відбору, особливо коли йдеться про необхідну технічну компетентність. Такий відбір на основі здібностей кожного не лише забезпечує технічну спроможність судового органу здійснювати правосуддя як «суд», але й має вирішальне значення для забезпечення суспільної довіри до судової влади та слугує додатковою гарантією особистої незалежності суддів (§ 222) — див. також рішення у справі «*Катана проти Республіки Молдова*» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, § 80, щодо професорів права).

211. У рішенні у справі «*Гурмундур Андрі Арстрссон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, визначено триступеневу процедуру, якою керуються Суд і національні суди при оцінці того, чи були порушення в конкретній процедурі призначення суддів «настільки серйозними, що тягнуть за собою порушення права на суд, встановленого законом», і чи був баланс між конкуруючими принципами досягнутий відповідними державними органами

¹² Див. також розділ «Виконання рішень».

¹³ Див. розділ «Незалежність і безсторонність».

справедливо та пропорційно за конкретних обставин справи (§§ 243-252) (див. розділ Б. нижче). Наприклад, у справі *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, цей підхід був застосований до питання законності обрання судді Конституційного Суду (§§ 255 і далі).

212. Приклади органів, визнаних, як таких, що мають статус «суду» відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції:

- регіональний орган влади, що регулює питання, пов'язані з нерухомістю (*«Срамек проти Австрії» (Sramek v. Austria)*, 1984, § 36;
- комітет з компенсації завданої шкоди в кримінальному провадженні: *«Рольф Густафсон проти Швеції» (Rolf Gustafson v. Sweden)*, 1997, § 48
- комітет з врегулювання питань лісової промисловості: *«Аргіру та інші проти Греції» (Argyrou та інші проти Греції)*, 2009, § 27;
- Спортивний арбітражний суд (*«Муту і Пехштейн проти Швейцарії» (Mutu and Pechstein v. Switzerland)*, 2018, § 149) і футбольний арбітражний комітет (*«Алі Різа та інші проти Туреччини» (Ali Riza and Others v. Turkey)*, 2020, §§ 202-204), і щодо комерційної сфери, див. *«Бег С.п.а. проти Італії» (Beg S.p.a. v. Italy)*, 2021;
- органи, створені для переоцінки здатності суддів і прокурорів країни виконувати свої функції (*«Джоджай проти Албанії» (Xhoxhaj v. Albania)*, 2021, §§ 283 і далі — див. також *«Локіфер проти Бельгії» (Loquifer v. Belgium)*, 2021, § 55), та дисциплінарна секція для суддів Вищої судової ради в Румунії (*«Котора проти Румунії» (Cotora v. Romania)*, 2023, § 37);
- апеляційна комісія для старших офіцерів поліції (*«Тьєррі проти Франції» (Thierry v. France)* (ухв.), 2023, § 32).

2. Рівень юрисдикції

213. Пункт 1 статті 6 не зобов'язує Договірні Держави створювати суди апеляційної та касаційної інстанцій, однак Держава, яка створює такі суди, повинна забезпечити, щоб особи, які відповідають перед законом, користувалися в цих судах основоположними гарантіями, що містяться в пункті 1 статті 6 (*«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 80; *«Платаку проти Греції» (Platakou проти Греції)*, 2001, § 38):

- Розгляд *in concreto*: однак, порядок застосування пункту 1 статті 6 у судах апеляційної та касаційної інстанції залежить від особливостей конкретного провадження. Умови прийнятності касаційної скарги можуть бути суворішими, ніж для звичайної апеляційної скарги (*«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 82; *«Леваж Престасьон Сервісез проти Франції» (Levages Prestations Services v. France)*, 1996, § 45);
- Розгляд *in globo*: необхідно брати до уваги провадження в цілому, що проводяться в передбаченому національним законодавством порядку (*«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 82; *«Леваж Престасьон Сервісез проти Франції» (Levages Prestations Services v. France)*, 1996, § 45). Відповідно, вищий або найвищий суд, за деяких обставин, може винести рішення про відшкодування збитків через первинне порушення одного з положень Конвенції (*«Де Хаан проти Нідерландів» (De Haan v. the Netherlands)*, 1997, § 54; *mutatis mutandis*, *«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018, § 123).

214. Вимоги до універсальності й практичності, що є основними для захисту прав людини, можуть виправдати попереднє втручання адміністративних і професійних органів та, *a fortiori*, судових органів, що не задовольняють у повному обсязі вимоги статті 6 (*«Ле Компт, Ван Левен і Де Меєр проти Бельгії» (Le Compte, Van Leuven та De Meyere v. Belgium)*, 1981, § 51).

Порушення статті 6 не існує, якщо провадження, що перебувають на розгляді цих органів, «підлягають подальшому контролю з боку судового органу, який має повну юрисдикцію» і забезпечує гарантії статті 6 («*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 65; «*Цумтобель проти Австрії*» (*Zumtobel v. Austria*), 1993, §§ 29-32; «*Браян проти Сполученого Королівства*» (*Bryan v. the United Kingdom*), 1995, § 40).

215. Аналогічно, той факт, що обов'язок виносити рішення покладено на професійні дисциплінарні органи, сам по собі не порушує Конвенцію. Однак, за таких обставин, Конвенція передбачає наявність принаймні однієї з наступних двох систем: або професійні дисциплінарні органи відповідають вимогам статті, або вони не відповідають цим вимогам, але підлягають контролю з боку «судового органу, що має повну юрисдикцію» і забезпечують гарантії пункту 1 статті 6 («*Альберт і Ле Компт проти Бельгії*» (*Albert and Le Compte v. Belgium*), 1983, § 29; «*Готрін та інші проти Франції*» (*Gautrin and Others v. France*), 1998, § 57; «*Фазія Алі проти Сполученого Королівства*» (*Fazia Ali v. the United Kingdom*), 2015, § 75).

216. Відповідно, Суд неодноразово заявляв, що відповідно до пункту 1 статті 6, рішення адміністративних органів влади, що не відповідають вимогам цієї статті, мають підлягати постійному контролю з боку «судового органу, що має повну юрисдикцію» («*Ортенберг проти Австрії*» (*Ortenberg v. Austria*), 1994, § 31)¹⁴.

3. Розгляд справи судом, що має повну юрисдикцію

217. Тільки орган, який має повну юрисдикцію, відповідає визначенню терміна «суд» відповідно до пункту 1 статті 6 («*Бомартен проти Франції*» (*Beaumartin v. France*), 1994, § 38). Пункт 1 стаття 6 вимагає від судів здійснення ефективного судового контролю («*Обермайєр проти Австрії*» (*Obermeier v. Austria*), 1990, § 70). Поняття «повна юрисдикція» не обов'язково залежить від правової характеристики в національному законодавстві (застосовні критерії див. у рішенні у справі «*Овчаренко і Колос проти України*» (*Ovcharenko and Kolos v. Ukraine*), 2023, § 124). Принципи судової практики щодо обсягу судового перегляду викладені, зокрема, у рішенні у справі «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 176-186, 196, 203 і 214, у якому підкреслено «особливий контекст дисциплінарного провадження, що здійснюється проти судді» (щодо застосування цих принципів у випадку звільнення див. «*Пішкін проти Туреччини*» (*Pişkin v. Turkey*), 2020, §§ 131-136, а також «*Комора проти Румунії*» (*Cotora v. Romania*), 2023, §§ 47-56).

218. Для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції «суд» повинен мати «юрисдикцію для розгляду всіх питань факту та права, які стосуються поданого до нього спору» («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 176-177). Відповідний орган повинен здійснювати «достатню юрисдикцію» у провадженні або забезпечувати його «належний перегляд» («*Сігма Радіо Телебачення ЛТД проти Кіпру*» (*Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus*), 2011, § 152, і наведені посилання на судову практику). Принцип, згідно з яким суд повинен здійснювати повну юрисдикцію, вимагає виконання усіх елементів його суддівських функцій («*Шевроль проти Франції*» (*Chevroil v. France*), 2003, § 63). Якщо національні суди теоретично мали повну юрисдикцію для вирішення спору, їхня відмова від розгляду всіх питань факту і права, що стосуються спору, тягне за собою порушення пункту 1 статті 6 («*Пішкін проти Туреччини*» (*Pişkin v. Turkey*), 2020, §§ 137-151).

219. Якщо адміністративний орган, який вирішує спори щодо «прав та обов'язків цивільного характеру», не відповідає всім вимогам пункту 1 статті 6, порушення Конвенції відсутнє, якщо провадження в цьому органі «підлягає подальшому контролю з боку судового органу, який має повну юрисдикцію і забезпечує гарантії пункту 1 статті 6», тобто якщо будь-які структурні або процесуальні недоліки, виявлені під час провадження в адміністративному органі, будуть

¹⁴ Див. також розділ «Справедливість».

виправлені під час подальшого перегляду судовим органом, який має повну юрисдикцію («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 132; «*Пелекі проти Греції*» (*Peleki v. Greece*), 2020, §§ 58-60; «*Тьєррі проти Франції*» (*Thierry v. France*) (ухв.), 2023, §§ 27 і 34-41). Тому, коли пункт 1 статті 6 застосовується до дисциплінарного провадження, Конвенція вимагає втілення принаймні одного з двох наступних механізмів: або самі професійні дисциплінарні органи відповідають вимогам цієї статті, або вони не відповідають цим вимогам, але підлягають подальшому перегляду судовим органом, який має повну юрисдикцію і забезпечує гарантії цієї статті («*Катана проти Республіка Молдова*» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, § 61 і наведені посилання на судову практику).

220. Пункт 1 статті 6, у принципі, вимагає, щоб суд або трибунал мав юрисдикцію для розгляду всіх питань факту та права, які стосуються поданого до нього спору («*Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів*» (*Terra Woningen B.V. v. the Netherlands*), 1996, § 52; «*Сігма Радіо Телебачення ЛТД проти Кіпру*» (*Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus*), 2011, §§ 151-57; «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, і наведені посилання на судову практику; «*Тьєррі проти Франції*» (*Thierry v. France*) (ухв.), 2023, §§ 37-38, щодо дисциплінарних проваджень). Це означає, зокрема, що суд повинен мати повноваження розглядати пункт за пунктом кожну з підстав сторони по суті, не відмовляючись розглядати жодну з них, і повинен чітко обґрунтувати свою відмову. Стосовно фактів, то суд повинен мати можливість повторно дослідити ті з них, які є ключовими для справи заявника (**Error! Hyperlink reference not valid.**, 1995, §§ 44-45). У деяких випадках суд, про який ідеться, не має повної юрисдикції в розумінні національного законодавства як такого, але розглядає пункт за пунктом підстави для оскарження заявників, не відмовляючись від юрисдикції, щоб відповісти на них або ретельно вивчити фактичні або правові висновки, зроблені адміністративними органами влади. У таких випадках оцінка повинна стосуватися інтенсивності перегляду судом дискреційних повноважень, здійснених адміністративними органами («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 183 і наведені посилання на судову практику).

221. Крім того, не можна сказати, що судовий орган має повну юрисдикцію, якщо він не має повноважень оцінити, чи було покарання пропорційним відповідному проступку («*Дьєнне проти Франції*» (*Diennet v. France*), 1995, § 34, «*Меріго проти Франції*» (*Mérigaud v. France*), 2009, § 69).

222. Принцип повної юрисдикції було розтлумачено в низці справ у практиці Суду, який часто тлумачив його гнучко, особливо в адміністративних справах, де юрисдикцію апеляційного суду було обмежено з огляду на технічний характер предмета спору («*Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії*» (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [ВП], 2016, § 130; «*Шоде проти Франції*» (*Chaudet v. France*), 2009, § 37).

223. Дійсно, у правових системах різних Держав-членів існують спеціалізовані галузі права (наприклад, галузь планування та забудови міських і сільських поселень), у яких суди мають обмежену юрисдикцію, однак можуть скасувати рішення адміністративного органу, якщо воно засноване на висновках з фактів, які були невірними чи ірраціональними. Стаття 6 Конвенції не вимагає доступу до такого рівня юрисдикції, який може замінити своєю думкою думку адміністративного органу (див., наприклад, щодо планування сільських поселень, «*Цумтобель проти Австрії*» (*Zumtobel v. Austria*), 1993, §§ 31-32, і міських поселень, «*Браян проти Сполученого Королівства*» (*Bryan v. the United Kingdom*), 1995, §§ 44-47; захисту навколишнього середовища, «*Алатулккіла та інші проти Фінляндії*» (*Alatulkkila and Others v. Finland*), 2005, § 52; регулювання азартних ігор, «*Кінгслі проти Сполученого Королівства*» (*Kingsley v. the United Kingdom*) [ВП], 2002, § 32; а також щодо узагальнення судової практики, «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 178 і «*Фазія Алі проти Сполученого Королівства*» (*Fazia Ali v. the United Kingdom*), 2015, §§ 75-78).

224. Вищезазначені ситуації стосуються судового перегляду рішення, прийнятого в рамках звичайного здійснення адміністративного розсуду в спеціалізованій галузі права (планування, соціального забезпечення тощо), і Суд проводить розмежування між ними й дисциплінарними спорами в рішенні у справі *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§ 196 і 203. У цій справі Суд постановив, що судовий перегляд адміністративного рішення повинен відповідати предмету спору (§ 196).

225. У контексті звичайного здійснення адміністративними органами своїх дискреційних повноважень у спеціалізованих галузях права, що вимагають особливого професійного досвіду або спеціальних знань (порівняйте з рішенням у справі *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 195), практикою Суду встановлено певний критерій визначення, чи розгляд справи був проведений органом, що має «повну юрисдикцію», з метою виконання Конвенції (*«Сігма Радіо Телебачення ЛТД проти Кіпру» (Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus)*, 2011, §§ 151-57). Так, з метою визначення того, чи судовий орган провів належний перегляд, потрібно враховувати комбінацію наступних трьох критеріїв (див. також *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§ 179-181):

- предмет оскаржуваного рішення за таких умов:
 - якщо адміністративне рішення стосувалось простого питання факту, то суд мав проявляти більшу ретельність, ніж у випадку, якщо воно стосується спеціалізованої сфери і вимагають спеціальних технічних знань;
 - системи, що існують у Європі, зазвичай обмежують повноваження судів щодо розгляду фактичних питань, але не позбавляють їх можливості скасовувати рішення на різноманітних підставах. Це не оскаржується судовою практикою.
- яким чином справа потрапила на розгляд: які процесуальні гарантії мали місце до розгляду справи адміністративним органом?
 - якщо заявнику протягом попередньої адміністративної процедури було забезпечено процесуальні гарантії, відповідно до вимог статті 6, то можливим є застосування більш легкої форми подальшого судового контролю (*«Браян проти Сполученого Королівства» (Bryan v. the United Kingdom)*, 1995, §§ 46-47; *«Холдінг і Барнс ПЛК проти Сполученого Королівства» (Holding and Barnes PLC v. the United Kingdom)* (ухв.), 2002).
- зміст спору, включно зі заявленими та реальними підставами оскарження (*«Браян проти Сполученого Королівства» (Bryan v. the United Kingdom)*, 1995, § 45):
 - у процесі судового розгляду всі аргументи заявника мають бути розглянуті по суті, пункт за пунктом, не відмовляючись від розгляду жодного з них і наводячи чіткі причини для їх відхилення. Стосовно фактів, то суд повинен мати можливість перевірити ті, що є ключовими для справи заявника. Так, якщо заявник оскаржує лише процесуальні аспекти, то він не може у подальшому критикувати суд за те, що той не вирішив питання факту (*«Потоцька та інші проти Польщі» (Potocka and Others v. Poland)*, 2001, § 57).

226. Наприклад, відмова суду вирішувати фактичні обставини справи, які є значущими для вирішення спору, може становити порушення пункту 1 статті 6 (*«Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів» (Terra Woningen B.V. v. the Netherlands)*, 1996, §§ 53-55). Те ж саме стосується й ситуації, коли суд не має юрисдикції вирішувати основне питання у справі (*«Тсфайо проти Сполученого Королівства» (Tsafayo v. the United Kingdom)*, 2006, § 48). У таких випадках питання, що є вирішальними для результату справи, не підлягають незалежному судовому розгляду (короткий огляд відповідних прецедентів див. у рішенні у справі *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§ 181-183).

227. Отже, у спорі за участю адміністративних органів влади, коли суди відмовляються розглядати питання, що мають істотне значення для результату спору, на тій підставі, що ці питання вже було вирішено органами влади, а їхні рішення мають обов'язкову силу для судів, то має місце порушення пункту 1 статті 6 («*Тіннеллі і Сину Лтд та інші і МакЕлдафф та інші проти Сполученого Королівства*» (*Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom*), 1998, §§ 76-79, щодо доступу до працевлаштування; «*Александар Сабєв проти Болгарії*» (*Aleksandar Sabev v. Bulgaria*), 2018, §§ 55-58, щодо звільненя).

228. Якщо підстава для оскарження є прийнятною, то суд, що розглядає справу, повинен мати повноваження скасувати оскаржуване рішення і, або винести нове рішення, або передати справу для повторного перегляду до того самого чи нового судового органу («*Кінґслі проти Сполученого Королівства*» (*Kingsley v. the United Kingdom*) [ВП], 2002, §§ 32 і 34, і «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 184). У всіх випадках національні суди повинні провести поглиблене, ретельне вивчення аргументів заявника і навести причини відхилення його скарг («*Пішкін проти Туреччини*» (*Pişkin v. Turkey*), 2020, §§ 146-151).

229. Якщо факти вже встановлені адміністративним органом влади в процесі квазісудової процедури, що задовольняє велику кількість вимог пункту 1 статті 6, і при цьому не виникло спору стосовно з'ясованих обставин справи чи висновків, зроблених адміністративним органом влади, і якщо суд послідовно розглянув підстави для оскарження, обсяг перегляду, проведений судом апеляційної інстанції, буде визнано належним відповідно до вимог пункту 1 статті 6 («*Браян проти Сполученого Королівства*» (*Bryan v. the United Kingdom*), 1995, §§ 44-47).

230. Знову ж таки, посилаючись на обсяг судового перегляду, Суд додав, що національні суди повинні «належним чином викласти причини, на яких ґрунтуються їхні рішення» («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 185). Цей обов'язок обґрунтовувати свої рішення не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент, висунутий скаржником, а передбачає, що сторони судового провадження можуть розраховувати на отримання конкретної та чіткої відповіді на ті аргументи, які є вирішальними для результату цього провадження (*там само*).

231. Вищезазначені критерії та принципи, підтверджені у рішенні у справі «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 173-186), було адаптовано Великою Палатою до специфічного, на її думку, випадку дисциплінарних стягнень, що застосовуються до суддів, при цьому наголошується, що проведений судовий перегляд повинен відповідати предмету спору. Велика Палата підкреслила важливу роль, яку відіграють ці стягнення та судова влада в демократичній Державі, і взяла до уваги каральний аспект у цьому контексті. Перегляд рішення про накладення дисциплінарного стягнення відрізняється від перегляду адміністративного рішення, яке не містить такого карального елемента (§ 196). Відповідні критерії дотримання вимог пункту 1 статті 6 стосуються як дисциплінарного провадження в суді першої інстанції, так і судового провадження в суді апеляційної інстанції. Насамперед це означає, що провадження в дисциплінарному органі повинно передбачати не лише процесуальні гарантії (§ 197), але й, якщо заявникові загрожувало дуже суворе покарання, заходи для належного встановлення фактів (більш детально див. пункт 198 рішення). Далі, стосовно апеляційного провадження в судовому органі, Велика Палата розглянула наступні питання (§§ 199 і далі рішення):

- питання, що підлягали судовому перегляду (у цьому конкретному випадку — встановлення факту порушення професійних обов'язків, яке заявник оскаржував як щодо фактів, так і щодо стягнень: див. §§ 201-03). Слід зазначити, що в конкретному контексті дисциплінарного провадження питання факту є настільки ж важливими для результату спору, як і правові питання. Встановлення фактів є особливо важливим у випадку провадження, яке тягне за собою накладення стягнень, зокрема дисциплінарних

стягнень щодо суддів, оскільки останні повинні користуватися повагою, необхідною для виконання своїх обов'язків, з метою забезпечення суспільної довіри до функціонування та незалежності судової влади (§ 203).

- метод судового перегляду, повноваження органу, який здійснює перегляд, щодо прийняття рішень, а також обґрунтування рішень, прийнятих цим органом (§§ 204-213). Слід зазначити, що в контексті дисциплінарного провадження відмова від публічного слухання має бути винятковим заходом і має бути належним чином обґрунтована з огляду на судову практику інститутів Конвенції (§ 210).

232. Приклади судових органів, які визначають як такі, що не мають «повної юрисдикції»:

- адміністративний суд, уповноважений визначати тільки відповідність дискреційних повноважень, якими скоисталися адміністративні органи, об'єкту й меті закону («*Обермайєр проти Австрії*» (*Obermeier v. Austria*), 1990, § 70);
- суд, який розглядав касаційні скарги на рішення дисциплінарних підрозділів професійних асоціацій, не маючи повноважень оцінювати пропорційність покарання порушенню («*Дьєнне проти Франції*» (*Diennet v. France*), 1995, § 34, у контексті медичних професійних асоціацій, і «*Меріґо проти Франції*» (*Mérigaud v. France*), 2009, § 69, у контексті асоціацій геодезистів);
- Конституційний Суд, який міг розглядати спірні провадження виключно з точки зору їх відповідності Конституції, не досліджуючи всі факти, що стосувалися справи («*Цумтобель проти Австрії*» (*Zumtobel v. Austria*), 1993, §§ 29-30)¹⁵;
- Державна рада, відповідно до власної судової практики, при вирішенні питання про застосовність договорів була зобов'язана дотримуватися думки міністра — зовнішнього авторитету і представника виконавчої влади — не піддаючи цю думку критиці або обговоренню сторонами. Втручання міністра, яке було вирішальним для результату справи, не могло бути оскарженим заявницею, якій, крім того, не було надано можливості розгляду її відповіді міністру («*Шевроль проти Франції*» (*Chevrol v. France*), 2003, §§ 81-82);
- верховний суд у конкретному контексті дисциплінарного провадження проти судді («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 214);
- верховний суд, який не мав юрисдикції розглядати фактичні обставини справи, правову кваліфікацію дій, у яких обвинувачувався заявник, або пропорційність накладених дисциплінарних стягнень («*Катана проти Республіки Молдова*» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, § 62).

233. На противагу цьому, вимоги пункту 1 статті 6 було виконано, наприклад, у наступних справах:

- Справа «*Котора проти Румунії*» (*Cotora v. Romania*), 2023, стосувалася того, чи був проведений вищим судом перегляд рішення дисциплінарної секції для суддів Вищої судової ради в Румунії «належним».
- У справі «*Тьєррі проти Франції*» (*Thierry v. France*) (ухв.), 2023, Суд постановив, що проведений перегляд не суперечив перегляду судовим органом з «повною юрисдикцією» для цілей практики Суду (§ 38).
- Справа «*Фазія Алі проти Сполученого Королівства*» (*Fazia Ali v. the United Kingdom*),

¹⁵ Див. також справу «*Малхаус проти Чеської Республіки*» (*Malhous v. the Czech Republic*) [ВП], 2001, § 62, і посилання нижче щодо перегляду справи судом з «повною юрисдикцією».

2015, стосувалася обмеженого судового перегляду адміністративного рішення у сфері соціального захисту щодо забезпечення житлом бездомних сімей. Схема, про яку йшлося у справі, було розроблено для забезпечення житлом бездомних осіб; вона охоплювала безліч дрібних випадків і мала на меті принести якомога більшу користь нужденним особам у спосіб, який є економним і справедливим. На думку Суду, коли ретельне розслідування фактів вже було проведено на адміністративному рівні, пункт 1 статті 6 не міг тлумачитися як такий, що вимагає, щоб перегляд справи національними судами обов'язково включав повне відновлення провадження з повторним заслуховуванням свідків.

- *«Шоде проти Франції» (Chaudet v. France)*, 2009: Державна рада розглянула скаргу як суд першої і останньої інстанції. У цьому випадку Державна рада не мала «повної юрисдикції», що б замінило її рішення рішенням медичної ради цивільної авіації. Однак з матеріалів справи було зрозуміло, що суд дослідив усі матеріали, подані заявником на фактичних та юридичних засадах, і розглянув усі докази медичного файлу, враховуючи усі висновки медичних звітів, що були обговорені сторонами під час судового засідання. Тому Суд постановив, що справу заявника було розглянуто у відповідності з пунктом 1 статті 6 (§§ 37-38);
- *«Цумтобель проти Австрії» (Zumtobel v. Austria)*, 1993: Суд постановив, що адміністративний суд Австрії виконав усі вимоги пункту 1 статті 6 щодо питань, що не належать до виключної компетенції адміністративних органів, а також, що він дослідив подані матеріали послідовно, без необхідності відмовлятися від юрисдикції у відповідь на них чи при з'ясуванні певних фактів (§§ 31-32) — див. також *«Ортенберг проти Австрії» (Ortenberg v. Austria)*, 1994, §§ 33-34; *«Фішер проти Австрії» (Fischer v. Austria)*, 1995, § 34.
- *«МакМайкл проти Сполученого Королівства» (McMichael v. the United Kingdom)*, 1995: у цьому випадку, рішення Шерифського Суду щодо дозволу на усиновлення дитини стало підґрунтям для оскарження у Сесійному Суді, який мав повну юрисдикцію у даному питанні. Сесійний Суд зазвичай розглядав провадження за висновками про фактичні обставини, встановленими Шерифським Судом, але він не був зобов'язаний цього робити. Він міг, за необхідності, зібрати власні докази або повернути справу на розгляд Шерифського Суду з інструкціями для її розгляду (§ 66). Крім того, Шерифський Суд, розглядаючи апеляційну скаргу на рішення у справі, що стосувалось дитини, також мав повну юрисдикцію, тобто повноваження досліджувати як обставини справи, так і наявні процесуальні порушення (§ 82);
- *«Потоцька та інші проти Польщі» (Potocka and Others v. Poland)*, 2001: сфера юрисдикції Вищого адміністративного суду, визначена Кодексом адміністративного судочинства, обмежувалася визначенням відповідності законодавству оскаржуваних рішень. Однак суд також був уповноважений скасовувати рішення у повному обсязі чи частково, якщо було встановлено, що під час провадження, яке призвело до ухвалення рішення, не було дотримано процесуальних вимог щодо справедливості суду. Висновки Вищого адміністративного суду свідчать про те, що суд розглядав, чи провадження було проведено у визначений законом строк. Хоча суд міг обмежити свій аналіз висновком про те, що оскаржувані рішення повинні залишитись у силі у зв'язку із процесуальними і матеріальними недоліками скарги заявників, він послідовно, без необхідності відмовлятися від юрисдикції у відповідь на них або з'ясувати певні факти, розглянув по суті всі подання у справі. Суд постановив обґрунтоване рішення і ретельно вивчив аргументи заявника, що мали істотний вплив на результат провадження. Відповідно, юрисдикція Вищого адміністративного суду достатньо відповідала нормам пункту 1 статті 6 (§§ 56-59).

4. Виконання рішень

а. Право на належне виконання остаточних і обов'язкових судових рішень

234. Пункт 1 статті 6 гарантує виконання остаточних, обов'язкових судових рішень (на відміну від виконання рішень, що можуть оскаржуватись у судах вищої інстанції) («*Узуніс та інші проти Греції*» (*Ouzounis and Others v. Greece*), 2002, § 21). Невиконання не остаточного судового рішення — навіть якщо воно підлягає негайному виконанню відповідно до національного законодавства — не є несумісним зі статтею 6 («*Курал проти Туреччини*» (*Kural v. Türkiye*), 2024, § 28).

235. Право на виконання рішень, винесених судом, є невід'ємною частиною «права на суд» («*Скордіно проти Італії (№ 1)*» (*Scordino v. Italy (№ 1)*) [ВП], 2006, § 196; «*Горнсбі проти Греції*» (*Hornsby v. Greece*), 1997, § 40). В іншому випадку положення пункту 1 статті 6 будуть позбавлені будь-якої позитивної дії («*Бурдов проти Росії*» (*Burdov v. Russia*), 2002, §§ 34 і 37). Тому необґрунтовано тривала затримка у виконанні обов'язкового судового рішення може порушувати Конвенцію («*Бурдов проти Росії (№ 2)*» (*Burdov v. Russia (№ 2)*) [ВП], 2009, § 66).

236. «Право на суд» також захищає виконання тимчасових заходів, вжитих до прийняття остаточного рішення («*Шаркхі та інші проти Албанії*» (*Sharxhi and Others v. Albania*), 2018, § 92). Так, знесення житлового будинку всупереч тимчасовим заборонам, прийнятими національними судами, є порушенням пункту 1 статті 6 (§§ 94-97).

237. Право на виконання судових рішень має ще більше значення у випадку адміністративних проваджень («*Шаркхі та інші проти Албанії*» (*Sharxhi and Others v. Albania*), 2018, § 92). Подаючи заяву про судовий перегляд до вищого державного адміністративного суду, заявник розраховує не лише на скасування оскаржуваного рішення, але й насамперед на усунення його наслідків (див., щодо екологічних питань, «*Бурса Баросу Башканлігі та інші проти Туреччини*» (*Bursa Barosu Başkanlığı and Others v. Turkey*), 2018, § 144). У справі «*М.К. та інші проти Франції*» (*M.K. and Others v. France*), 2022, Суд надав важливого значення характеру спору, який стосувався наказів про вжиття тимчасових заходів, що вимагали від Держави надати в надзвичайній ситуації житло сім'ям шукачів притулку, і тому факту, що ці накази було виконано лише після того, як тимчасові заходи було призначено за правилом 39 Регламенту Суду, внаслідок прямої відмови адміністративних органів влади виконувати накази національного суду (§ 163; див. також «*Камара проти Бельгії*» (*Camara v. Belgium*), 2023, § 110).

238. Тому ефективний захист учасника судового провадження й відновлення справедливості передбачає зобов'язання адміністративних органів влади виконувати рішення («*Горнсбі проти Греції*» (*Hornsby v. Greece*), 1997, § 41; «*Куртатос проти Греції*» (*Kyrtatos v. Greece*), 2003, §§ 31-32; і щодо рішень конституційного суду, див., *mutatis mutandis*, «*Компанія "Херо Флор у Польщі сп. з о.о." проти Польщі*» (*Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland*), 2021, §§ 282-283).

239. Так, за деяких обставин виконання рішення може бути відкладено, однак затримка у виконанні рішення не повинна бути такою, що порушує право сторони на виконання рішення («*Бурдов проти Росії*» (*Burdov v. Russia*), 2002, §§ 35-37).

240. У цьому розумінні виконання рішення повинно бути повним та вичерпним, а не частковим («*Сабін Попеску проти Румунії*» (*Sabin Popescu v. Romania*), 2004, §§ 68-76; «*Матеус проти Франції*» (*Matheus v. France*), 2005, § 58), і рішення не може не виконуватись, бути позбавленим юридичної сили, або незаконно відкладатися («*Імобіліаре Саффі проти Італії*» (*Immobiliare Saffi v. Italy*) [ВП], 1999, § 74).

241. Відмова органу влади враховувати рішення, винесене судом вищої інстанції, що може призвести до ухвалення низки рішень у контексті одного й того ж кола проваджень, що постійно скасовують попередні рішення, також суперечить пункту 1 статті 6 («*Турчанік проти Польщі*» (*Turczanik v. Poland*), 2005, §§ 49-51; «*Міракл Юроп Кфт проти Угорщини*» (*Miracle Europe Kft. v.*

Hungary), 2016, § 65).

242. Невиправдане відкладення виконання обов'язкового рішення на тривалий термін може порушувати положення Конвенції. Обґрунтованість такого відкладення має визначатися з урахуванням, зокрема, складності виконавчого провадження, поведінки заявника й компетентних органів влади, а також розміру та характеру відшкодування збитків (*«Райлян проти Росії» (Raylyan v. Russia)*, 2007, § 31; *«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, § 66).

243. Наприклад, Суд постановив, що, утримуючись від вжиття заходів, необхідних для виконання остаточного рішення, що підлягає примусовому виконанню, протягом більш ніж п'яти років, органи державної влади порушують положення пункту 1 статті 6 (*«Горнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece)*, 1997, § 45).

244. В іншій справі загальний період виконання рішення, який становив дев'ять місяців, було визнано необґрунтованим, зважаючи на обставини справи (*«Мороко проти Росії» (Moroko v. Russia)*, 2008, §§ 43-45).

245. Суд постановив, що право на суд, передбачене пунктом 1 статтею 6, було порушено через відмову органів влади скористатися допомогою поліції для виконання судового рішення про виселення орендаря протягом приблизно чотирьох років (*«Лунарі проти Італії» (Lunari проти Італії)*, 2001, §§ 38-42), а також через призупинення виконання рішення — на строк понад шість років — внаслідок втручання органів законодавчої влади, що поставили під сумнів рішення суду про виселення орендатора, що, відповідно, було позбавлено позитивної дії через оскаржувані законодавчі положення (*«Імобіліаре Саффі проти Італії» (Immobiliare Saffi v. Italy)* [ВП], 1999, §§ 70 і 74).

246. Стосовно виплати суб'єктом владних повноважень грошової компенсації, призначеної судом, то затримка у виплаті такої компенсації строком менше ніж один рік, у принципі, відповідає положенням Конвенції, при цьому затримка, що перевищує один рік, є *prima facie* необґрунтованою. Водночас цю презумпцію може бути спростовано, залежно від обставин, на підставі певних критеріїв (*«Герасимов та інші проти Росії» (Gerasimov and Others v. Russia)*, 2014, §§ 167-174, а також у випадку складної процедури ліквідації тривалістю один рік і десять місяців щодо заборгованості з виплати заробітної плати, *«Кужелев та інші проти Росії» (Kuzhelev and Others v. Russia)*, 2019, §§ 110 і 137, або тривалістю близько тринадцяти місяців, *«Титан Тотал Груп С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (Titan Total Group S.R.L. v. the Republic of Moldova)*, 2021, §§ 81-84; див. також *«Коккіарелла проти Італії» (Cocchiarella v. Italy)* [ВП], 2006, § 89: щодо компенсаційного засобу юридичного захисту, встановленого національним законодавством для відшкодування наслідків надмірно тривалого провадження, час, необхідний для здійснення виплати, як правило, не повинен перевищувати шести місяців з дати набрання чинності рішенням про присудження компенсації).

247. Попри те, що Суд належним чином враховує встановлені національним законодавством строки виконавчого провадження, їх недотримання не означає автоматичного порушення Конвенції. Певна затримка може бути виправданою за певних обставин, але вона в жодному разі не може порушувати сутність права, захищеного пунктом 1 статті 6 (*«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, § 67). У справі *«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, Суд постановив, що невиконання рішення протягом шести місяців саме по собі не було необґрунтованим (§ 85), а у справі *«Мороко проти Росії» (Moroko v. Russia)*, 2008, що загальна затримка органами влади виконання рішення на дев'ять місяців не була *prima facie* необґрунтованою відповідно до Конвенції (§ 43). Слід зазначити, однак, що ці міркування не скасовують необхідності оцінки провадження в цілому з огляду на вищезазначені критерії та будь-які інші відповідні обставини (*«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, § 67).

248. Зокрема, у справі *«Герасимов та інші проти Росії» (Gerasimov and Others v. Russia)*, 2014, §§ 168-74, Суд зазначив, що якщо рішення, яке підлягає виконанню, вимагає від суб'єктів владних повноважень вчинення конкретних дій, що мають важливе значення для заявника (наприклад, через те, що це вплине на умови повсякденного життя заявника), затримка виконання рішення більш ніж на шість місяців суперечить конвенційній вимозі особливої ретельності (§ 170). Стосовно надання житлового приміщення, Суд вимагає, щоб затримка не перевищувала двох років, якщо тільки немає необхідності в прояві особливої ретельності (§ 171).

249. Особа, яка домоглася винесення остаточного судового рішення проти Держави, не повинна вимагати ініціювання окремого провадження з його примусового виконання (*«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, § 68; *«Шархї та інші проти Албанії» (Sharxhi and Others v. Albania)*, 2018, § 93). Забезпечення виконання рішення проти Держави є зобов'язанням органів державної влади (*«Яворівська проти Росії» (Yavorivskaya v. Russia)*, 2005, § 25), з дати, коли рішення стає обов'язковим і підлягає примусовому виконанню (*«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, § 69). Звідси випливає, що несвоєчасна виплата після виконавчого провадження сум, належних заявнику, не може виправити тривале невиконання національними органами влади рішення й не забезпечує належного відшкодування (*«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2006, § 198).

250. Від сторони, на користь якої було ухвалено рішення, можуть вимагати вжиття певних процесуальних заходів для виконання або прискорення виконання рішення суду. Однак вимоги щодо співпраці з боку стягувача не повинні перевищувати суворо необхідний рівень і не звільняють органи влади від виконання своїх зобов'язань (*«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, § 69).

251. Суд також постановив, що позиція органів влади щодо визнання заявника відповідальним за ініціювання виконавчих проваджень стосовно рішення, винесеного на його користь, і нехтування його фінансовим становищем, було надмірним тягарем і обмежувало його право на доступ до суду такою мірою, що порушувало саму сутність цього права (*«Апостол проти Грузії» (Apostol v. Georgia)*, 2006, § 65).

252. Учаснику судового провадження не може бути відмовлено у своєчасному виконанні остаточного рішення щодо компенсації за завдану шкоду (*«Бурдов проти Росії» (Burdov v. Russia)*, 2002, § 35), або надання житлового приміщення (*«Тетеріни проти Росії» (Teteriny v. Russia)*, 2005, §§ 41-42), незалежно від складності національних процедур правозастосування або бюджетної системи Держави. Орган державної влади не може не виконувати рішення суду, посилаючись на недостатність бюджетних коштів або інших ресурсів (*«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2006, § 199; *«Бурдов проти Росії» (Burdov v. Russia)*, 2002, § 35; *«Амат-Г Лтд і Мебагішвілі проти Грузії» (Amat-G Ltd and Mebaghishvili v. Georgia)*, 2005, § 47). Він також не може не виконувати рішення суду через відсутність альтернативного житлового приміщення (*«Продан проти Молдови» (Prodan v. Moldova)*, 2004, § 53; *«Чоконтіо Ганпі проти Франції» (Tchokontio Happi v. France)*, 2015, § 50; *«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, § 70).

253. Час, витрачений органами влади для виконання судового рішення про виплату грошової компенсації, необхідно обчислювати від дати, коли рішення набрало законної сили і стало обов'язковим, до дати виплати присудженої суми. Затримка виплати на два роки і один місяць сама по собі є несумісною з вимогами Конвенції, якщо немає жодних обставин, які б виправдовували таку затримку (*«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (№ 2))* [ВП], 2009, §§ 73-76 і 83).

254. Крім того, аргумент про те, що органи місцевого самоврядування є автономними за національним законодавством, є недовірливим з огляду на принцип міжнародної відповідальності Держави за Конвенцією (*«Товариство управління портом Камполоро і фермерське господарство Камполоро проти Франції» (Société de gestation du port de Campoloro i Société de*

fermière de Campoloro v. France), 2006, § 62).

255. Слід визнати, що у виняткових ситуаціях *restitutio in integrum* при виконанні судового рішення щодо визнання адміністративних актів незаконними та недійсними може виявитися об'єктивно неможливим через непереборні фактичні або правові перешкоди. Однак у таких ситуаціях, відповідно до вимог права на доступ до суду, Держава-член повинна добросовісно та за власною ініціативою розглянути інші способи усунення негативних наслідків її незаконних дій, наприклад присудження компенсації («*Сінгіллі Холдинг А.Ш. та Сінгілліоглу проти Туреччини*» (*Cingilli Holding A.Ş. and Cingilloğlu v. Turkey*), 2015, § 41, і щодо заяви в контексті спору між фізичними особами: «*Ніколудакіс проти Греції*» (*Nikoloudakis v. Greece*), 2020, § 50).

256. Необхідно розрізнити борги органів влади Держави («*Бурдов проти Росії (№ 2)*» (*Burdov v. Russia (№ 2)*) [ВП], 2009, §§ 68-69, §§ 72 і далі) від боргів приватних осіб, оскільки обсяг зобов'язань Держави за Конвенцією залежить від статусу боржника.

257. Особа, на користь якої було винесено рішення проти суб'єкта владних повноважень, зазвичай не повинна ініціювати окреме виконавче провадження. Суд постановив, що недоцільно вимагати від особи, яка в результаті судового провадження отримала рішення проти Держави, також ініціювати виконавче провадження для отримання присуджених коштів («*Метаксас проти Греції*» (*Metaxas v. Greece*), 2004, § 19; «*Кукало проти Росії*» (*Kukalo v. Russia*), 2005, § 49). Особі достатньо належним чином повідомити відповідний орган державної влади («*Акашев проти Росії*» (*Akashev v. Russia*), 2008, § 21) або виконати певні процесуальні дії формального характеру («*Космідіс і Косміду проти Греції*» (*Kosmidis and Kosmidou v. Greece*), 2007, § 24).

258. Якщо боржником є приватна особа, відповідальність за виплату боргу приватних осіб не може бути покладена на Державу через неплатоспроможність «приватної» особи («*Сангліє проти Франції*» (*Sanglier v. France*), 2003, § 39; «*Чіпрова проти Чеської Республіки*» (*Cíprová v. the Czech Republic*) (ухв.), 2005; «*Кубаніт проти Румунії*» (*Cubanit v. Romania*) (ухв.), 2007). Однак у Держави є позитивне зобов'язання організувати систему для забезпечення виконання остаточних рішень у спорах між фізичними особами, яка не суперечить законодавству і є ефективною на практиці («*Фуклев проти України*» (*Fuklev v. Ukraine*), 2005, § 84; «*Фоменко та інші проти Росії*» (*Fomenko and Others v. Russia*) (ухв.), 2019, §§ 171-181). Державу може бути притягнуто до відповідальності, якщо суб'єкти владних повноважень, залучені до виконавчого провадження, не виконують своїх обов'язків повною мірою або навіть перешкоджають виконанню рішень («*Фуклев проти України*» (*Fuklev v. Ukraine*), 2005, § 67). Заходи, вжиті національними органами влади для забезпечення виконання рішень мають бути ефективними й сумісними зі своїм основним завданням («*Руяну проти Румунії*» (*Ruianu v. Romania*), 2003, § 66), зважаючи на їх зобов'язання забезпечити виконання рішень, оскільки саме вони є представниками влади (*там само*, §§ 72-73; «*Секул проти Хорватії*» (*Sekul v. Croatia*) (ухв.), 2015, §§ 54-55 та «*Ішгін проти Туреччини*» (*Işgin v. Türkiye*), 2022, § 47). Неможливість виконання судового рішення може бути наслідком бездіяльності або небажання судового виконавця, а також може бути спричинена недостатньою підготовкою, підтримкою та — що ще важливіше — координацією з боку інших компетентних органів влади, таких як поліція, працівники суду і громадські формування («*Ішгін проти Туреччини*» (*Işgin v. Türkiye*), 2022, § 44 і наведені посилання на судову практику).

259. Так, наприклад, Суд постановив, що утримуючись від застосування санкцій за відмову третьої (приватної) особи співпрацювати з органами влади, що забезпечують виконання остаточних рішень, національні органи влади позбавити положення пункту 1 статті 6 будь-якого позитивного ефекту («*Піні та інші проти Румунії*» (*Pini and Others v. Romania*), 2004, §§ 186-188, у якій приватний заклад, де проживали двоє дітей, перешкоджав виконанню рішення щодо їх усиновлення протягом більш ніж трьох років). Органи влади повинні бути послідовними та проявляти особливу ретельність при наданні допомоги особі у виконанні судового рішення,

особливо коли є підстави вважати, що директори компанії-боржника намагаються сфабрикувати власну неплатоспроможність, сподіваючись на уникнути покарання через прогалини в кримінальному законодавстві («*Işgin проти Туреччини*» (*Işgin v. Türkiye*), 2022, § 45).

260. Однак Держава не може нести відповідальність за відмову боржника виконати своє зобов'язання, якщо Держава вжила всіх передбачених законом заходів для забезпечення виконання рішення приватною особою («*Фочіак проти Румунії*» (*Fociac v. Romania*), 2005, §§ 74 і 78), і виконала свої зобов'язання за Конвенцією («*Фоменко та інші проти Росії*» (*Fomenko and Others v. Russia*) (ухв.), 2019, § 195).

261. Нарешті, право на суд також захищає право на доступ до виконавчого провадження, тобто право ініціювати виконавче провадження («*Апостол проти Грузії*» (*Apostol v. Georgia*), 2006, § 56).

б. Право не ставити під сумнів остаточне рішення суду

262. Крім того, право на справедливий суд потрібно розглядати з огляду на принцип верховенства права. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності («*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 238; «*Окяй та інші проти Туреччини*» (*Okyay and Others v. Turkey*), 2004, § 73), який вимагає, *inter alia*, не ставити під сумнів остаточне рішення суду («*Брумареску проти Румунії*» (*Brumărescu v. Romania*) [ВП], 1999, § 61; «*Агрокомплекс проти України*» (*Agrokompleks v. Ukraine*), 2011, § 148). Це також стосується рішень про вжиття тимчасових заходів, які залишаються чинними до завершення провадження («*Шаркші та інші проти Албанії*» (*Sharxhi and Others v. Albania*), 2018, §§ 92-96).

263. Судові системи, у рамках яких остаточні судові рішення можуть безстроково переглядатися або неодноразово скасовуватися, суперечать пункту 1 статті 6 («*Совтрансавто Холдинг проти України*» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), 2002, §§ 74, 77 і 82, щодо процедури опротестування, відповідно до якої Голова Вищого арбітражного суду, Генеральний прокурор та їхні заступники володіли дискреційними повноваженнями оскаржувати остаточні судові рішення шляхом опротестування в порядку нагляду).

264. Оскарження рішення в такий спосіб є неприпустимим, незалежно від того, чи оскаржується рішення суддями, представниками виконавчої влади («*Трегубенко проти України*» (*Tregubenko v. Ukraine*), 2004, § 36) чи несудовими органами влади («*Агрокомплекс проти України*» (*Agrokompleks v. Ukraine*), 2011, § 150-151).

265. Остаточне рішення може бути поставлено під сумнів тільки тоді, коли це викликано особливими та непереборними обставинами, такими як судова помилка («*Рябих проти Росії*» (*Ryabykh v. Russia*), 2003, § 52; див. також «*Варданян і Нанушян проти Вірменії*» (*Vardanyan and Nanushyan v. Armenia*), 2016, § 70, і порівняйте з «*Трапезніков та інші проти Росії*» (*Trapeznikov and Others v. Russia*), 2016, у якій перегляд справи в порядку нагляду, здійснений на вимогу сторін, не порушив принцип правової визначеності, §§ 39-40; і, щодо принципів, «*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 238). У рішенні у справі «*Тиграк проти Туреччини*» (*Tigrak v. Turkey*), 2021, §§ 58-63, Суд підкреслив, що клопотання, подане після того, як рішення набрало чинності й стало обов'язковим, не може бути підставою для ігнорування принципу *res judicata* (короткий виклад принципів див. у §§ 48-49).

266. Отже, правова визначеність передбачає дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності судових рішень (, «*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 238 і нижче; «*Трегует проти Росії*» (*Treguet v. Russia*), 2022, § 28; «*Балан проти Республіки Молдова (№ 2)*» (*Balan v. the Republic of Moldova (№ 2)*), 2022, § 27). Згідно з цим принципом, жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного й обов'язкового судового рішення лише з метою повторного розгляду справи та її нового

вирішення. Повноваження судів вищих інстанцій не мають використовуватись для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен розглядатись як прихований засіб оскарження (*«Балан проти Республіки Молдова (№ 2)» (Balan v. the Republic of Moldova (№ 2), 2022, § 30)*), а сама лише можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для повторного розгляду справи. Відступ від цього принципу може бути виправданим лише тоді, коли він обумовлений особливими та непереборними обставинами, такими як виправлення суттєвого недоліку або судової помилки: *«Рябих проти Росії» (Ryabikh v. Russia), 2003, § 52; «Шамат проти Туреччини» (Şamat v. Turkey), 2020, § 62, і «ТОВ Лінк Ойл СПБ проти Росії» (ООО Link Oil SPB v. Russia) (ухв.), 2009)*. Це основоположний аспект пункту 1 статті 6, і його дотримання має оцінюватися в контексті судової практики (див., зокрема, *«Гражулевічюте проти Литви» (Gražulevičiūtė v. Lithuania), 2021, §§ 72-74, і «Есертас проти Литви» (Esertas v. Lithuania), 2012, § 28)*.

267. Практика Суду щодо принципу *res judicata* охоплює, зокрема, дві схожі, але не ідентичні ситуації: перегляд остаточного й обов'язкового судового рішення за допомогою екстраординарного засобу юридичного захисту (*«Трегует проти Росії» (Treguet v. Russia), 2022)* або у зв'язку з нововиявленими обставинами (див., наприклад, *«Праведная проти Росії» (Pravednaya v. Russia), 2004, §§ 30-33, «Трегубенко проти України» (Tregubenko v. Ukraine), 2004, §§ 34-38)* і продовження строку для використання звичайного засобу юридичного захисту (*«Магомедов та інші проти Росії» (Magomedov ta інші проти Росії), 2017, §§ 87-89)*). Перша ситуація стосується скасування наглядовою інстанцією остаточного й обов'язкового судового рішення за допомогою процедури, що застосовується у випадку нових або нововиявлених обставин, що фактично є прихованим засобом оскарження — тобто можливістю для суб'єкта владних повноважень домогтися перегляду своєї справи, посилаючись на існуючий і відомий факт, про який він не згадав раніше. У другій ситуації суд задовольняє клопотання сторони, яка програла справу, подати апеляційну скаргу з порушенням строків. У такий спосіб рішення суду, що становить *res judicata*, не скасовується негайно, але все ж таки перестає бути остаточним і обов'язковим. Так, обидві ці ситуації можуть розглядатися як порушення принципу остаточності судових рішень.

268. Те, чи порушує поновлення в екстраординарному порядку провадження у справі принцип *res judicata*, залежить не лише від характеру стверджуваної помилки, яку намагаються виправити в ході відновленого провадження, але й від того, хто вимагає перегляду справи, у який момент часу, з якої причини, хто приймає рішення щодо цього й з якими наслідками. У справі *«Валенса проти Польщі» (Wałęsa v. Poland), 2023*, Суд розробив підхід для аналізу процедури відновлення провадження. Генеральний прокурор домігся поновлення провадження у справі, яку було розглянуто в суді останньої інстанції сім років тому й яка стосувалася певних обвинувачень проти колишнього президента Польщі Леха Валенси. Суд насамперед зазначив, що повноваження щодо поновлення провадження в цій резонансній справі, відповідно до закону, було покладено на Генерального прокурора, який одночасно був міністром юстиції, і який, перебуваючи на цій посаді, мав значні повноваження щодо судів та органів суддівського врядування. Це створювало «більш ніж гіпотетичний ризик» того, що цей засіб правового захисту може на практиці стати інструментом політичного нагляду за судовими рішеннями з боку виконавчої влади (§ 231), при цьому Суд зазначив, що Генеральний прокурор мав особисту політичну зацікавленість у результаті розгляду справи (§§ 253-254). Другим елементом, який оцінювався Судом у цьому контексті, були підстави для подання апеляційної скарги в екстраординарному порядку. Суд зазначив, що поновлення провадження у справі заради відновлення «соціальної справедливості», що є загальним і розпливчастим терміном, створює умови для можливого свавілля, зловживання цим засобом правового захисту і процесуальними правами. Аналогічно, посилення на «очевидну розбіжність між істотними висновками суду та змістом зібраних у справі доказів» перетворювало палату з перегляду в екстраординарному порядку на суд третьої або навіть четвертої інстанції, розкриваючи в такий спосіб характер скарги, поданої в екстраординарному порядку, як «прихованого звичайного

засобу оскарження» (§§ 232-235). Третім елементом, проаналізованим Судом, були строки оскарження в екстраординарному порядку: відповідно до перехідних правових положень, скаргу в екстраординарному порядку могло бути подано щодо цивільної справи практично без будь-яких часових обмежень, навіть щодо проваджень, закритих за двадцять років до набрання чинності законодавством, що Суд визнав несумісним з вимогами принципу верховенства права (§§ 236-237). Четвертим елементом, підданим критиці Судом, були широкі повноваження палати з перегляду в екстраординарному порядку, які дозволяли їй переглядати не тільки питання права, а й фактичні обставини справи, що практично дозволяло їй анулювати всі остаточно закриті провадження (§ 238). Нарешті, Суд зазначив, що перегляд в екстраординарному порядку було доручено органу, який не може вважатися «судом» у розумінні Конвенції через грубі порушення в процесі його формування (§ 239). Застосувавши ці критерії до фактів справи (§§ 240 - 256), Суд дійшов висновку, що відступ від принципу *res judicata* не був виправданий «обставинами особливого та непереборного характеру».

269. Також може статися так, що остаточне рішення не скасовується, але позбавляється юридичної сили через рішення, винесене в окремому провадженні («*Гражулевічюте проти Лумви*» (*Gražulevičiūtė v. Lithuania*), 2021, §§ 79-81). Спосіб, у який розглядаються різні справи, може правомірно призвести до різних судових рішень. У справі «*Айдін та інші проти Туреччини*» (*Aydin and Others v. Türkiye*) (ухв.), 2023, §§ 56 і далі, два суди винесли суперечливі рішення в двох окремих провадженнях з одного й того ж питання. Перше рішення, яке було ухвалено на користь заявника, ґрунтувалося на презумпції факту, яку відповідачі не змогли спростувати. Друге рішення, ухвалене не на користь заявника, було винесено в іншому провадженні за участю інших відповідачів, яким вдалося надати аргументи й докази на спростування такої презумпції. Суд дійшов висновку, що за таких обставин не було допущено недотримання принципу правової визначеності, закріпленого в пункті 1 статті 6 Конвенції.

270. У цьому контексті Суд підкреслив, що ризик вчинення суб'єктами владних повноважень будь-якої помилки в судовому або іншому провадженні має нести Держава, особливо в разі відсутності інших конфліктуючих приватних інтересів, і ці помилки не повинні виправлятися зацікавленою особою. Незважаючи на те, що потреба у виправленні судових помилок, у принципі, може становити законне міркування, вона не повинна задовольнятися у свавільний спосіб, і в будь-якому випадку органи влади повинні, наскільки це можливо, дотримуватися справедливого балансу між інтересами особи та необхідністю забезпечити належне здійснення правосуддя («*Магомедов та інші проти Росії*» (*Magomedov та інші проти Росії*), 2017, §§ 94-95, щодо прийняття апеляційних скарг, поданих органами влади з порушенням строку на апеляційне оскарження, що створювало вигідне для них становище, при цьому строк було поновлено без будь-яких поважних для цього причин).

с. Взаємне визнання та виконання рішень, винесених іноземними судами або в інших країнах Європейського Союзу

271. Суд зазначив, що визнання та виконання Державою рішення, винесеного іншою Державою, є засобом забезпечення правової визначеності у міжнародних відносинах між приватними особами («*Атеш Мімарлік Мюхендіслік А.Ш. проти Туреччини*» (*Ateş Mimarlık Mühendislik A.Ş. v. Turkey*), 2012, § 46). Кожен, хто має правовий інтерес у визнанні іноземного судового рішення, повинен мати можливість подати відповідну заяву («*Селін Аслі Озтюрк проти Туреччини*» (*Selin Aslı Öztürk v. Turkey*), 2009, §§ 39-41, щодо визнання рішення про розірвання шлюбу, винесеного закордоном).

272. Рішення про примусове виконання судового рішення, винесеного судовим органом іншої Держави (*екзекватура*), не відповідає вимогам пункту 1 статті 6, якщо воно було прийняте без надання можливості належним чином оскаржити несправедливість провадження, що призвело до винесення цього рішення, як у Державі походження, так і в Державі, до якої звертаються з

клопотанням про виконання. Суд завжди застосовував загальний принцип, згідно з яким суд, який розглядає клопотання про визнання та виконання іноземного рішення, не може задовольнити клопотання, не провівши попередньо певного перегляду цього рішення з огляду на гарантії справедливого судового розгляду; обсяг такого перегляду може бути різним залежно від характеру справи (*«Авотінш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, § 98 — див. також *«Пеллегріні проти Італії» (Pellegrini v. Italy)*, 2001, § 40, *«Саккочча проти Австрії» (Saccoccia v. Austria)* (ухв.), 2007).

273. Справа *«Авотінш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, стосувалася виконання рішення, винесеного в іншій Державі-члені Європейського Союзу (ЄС). Практику Суду щодо презумпції еквівалентного захисту основоположних прав у межах Європейського Союзу (відома як «презумпція Босфорус») вперше було застосовано до механізмів взаємного визнання, заснованих на принципі взаємної довіри між Державами-членами ЄС. Справа стосувалася виконання в Латвії судового рішення, винесеного в іншій країні (на Кіпрі) без участі боржника. Суд встановив загальні принципи з цього питання і вказав обставини, за яких презумпцію може бути спростовано (див., зокрема, §§ 115-17). Застосовуючи ці принципи, Суд не встановив, що захист основоположних прав був настільки явно недосконалим, що це виправдовувало спростування презумпції еквівалентного захисту.

В. Встановлений законом

1. Принципи

274. У контексті принципу верховенства права, важливої частини Конвенції, «суд» завжди повинен бути «встановлений законом» (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 211), або, точніше, «суд, встановлений відповідно до закону» (§§ 229-230). Це необхідно для захисту судової влади від будь-якого незаконного або неналежного зовнішнього впливу (§§ 226 і 246). Після аналізу судової практики (§§ 211-217 і цитовані цивільні справи), це рішення уточнило принципи судової практики і роз'яснило значення цієї концепції (§§ 223-230) та її зв'язок з іншими «інституційними вимогами» незалежності й безсторонності згідно з пунктом 1 статті 6 (§§ 218 і далі, §§ 231-234), верховенством права і суспільною довірою до судової влади (§§ 237 і далі; див. відповідний висновок у рішенні у справі, *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, §§ 245-251, а також щодо принципу законності, § 282). Як Суд постановив у рішенні у справі *«Речкович проти Польщі» (Reczkowicz v. Poland)*, 2021, § 284, недосконала за своєю суттю процедура призначення суддів також може бути проаналізована з точки зору гарантії «незалежного суду»; однак у цій справі порушення, про які йшлося, були настільки серйозними, що підривали саму суть права на розгляд справи «судом, встановленим законом», у тих питаннях, що розглядалися за цією статтею.

275. «Закон», відповідно до якого «суд» може вважатися «встановленим», включає в себе будь-яке положення національного законодавства, зокрема, положення про незалежність членів суду, яке, у разі порушення, робить участь одного або декількох суддів у розгляді справи «неправомірною» (§ 232). При перевірці відповідно до вимоги «суду, встановленого законом» необхідно систематично з'ясувати, чи було стверджуване порушення в даній справі настільки серйозним, щоб підірвати основоположні засади принципів верховенства права та поділу влади і поставити під загрозу незалежність суду, про який йде мова (§§ 234 і 237).

276. Тому Суд може визначити, чи було при цьому дотримано норм національного законодавства. Однак, враховуючи загальноприйнятий принцип, згідно з яким тлумачення положень національного законодавства належить насамперед самим національним судам (§ 209), Суд постановив, що він не може ставити під сумнів їхнє тлумачення, якщо не було «грубого порушення» законодавства (*«Конталексіс проти Греції» (Kontalaxis v. Greece)*, 2011,

§§ 39 і далі, щодо призначення дати проведення судового засідання та заміни судді запасним суддею в день судового засідання; *«Паскуїні проти Сан-Маріно» (Pasquini v. San Marino)*, 2019, §§ 104 і 109). Справу, в якій Суд відхилив оцінку національних судів щодо дотримання вимоги «суду, встановленого законом», див. *«Міракл Юроп Кфт проти Угорщини» (Miracle Europe Kft. v. Hungary)*, 2016, §§ 65-66. Згодом, у рішенні у справі *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, Велика Палата провела розмежування між «грубим порушенням» національного законодавства і «явним порушенням національних правил призначення суддів» (див., зокрема, § 242, §§ 244 і далі, § 254). У цій справі національний суд вже встановив порушення правил на етапі первинного призначення суддів національним органом, що призначає суддів (§§ 208-210, 242, 254), а роль Суду зводилася до визначення наслідків з точки зору пункту 1 статті 6 виявлених порушень національного законодавства.

277. Фраза «встановлений законом» означає не лише законні підстави для існування «суду», але й дотримання судом конкретних правил, що регламентують його діяльність (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 223; *«Сокурєнко і Стригун проти України» (Sokurenko and Strygun v. Ukraine)*, 2006, § 24). Законність суду або трибуналу за своїм визначенням охоплює як його склад у кожній справі, так і процедуру первинного призначення суддів (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 224-228). Останній аспект розглядався Великою Палатою у справі *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП]. У справі *«Бєснїк Канї проти Албанії» (Besnik Cani v. Albania)*, 2022, Судом було встановлено явне порушення національного законодавства при призначенні члена колегії, яка проводила перевірку заявника, який на той час працював прокурором і був звільнений без належного судового перегляду або відшкодування. Суд підкреслив, що призначення до найвищого суду країни кандидата, який раніше був звільнений з посади за порушення закону і некомпетентність, важко узгодити з вимогою, згідно з якою, суд вищої інстанції повинен мати більш вимогливі критерії відбору.

278. Призначення суддів виконавчою або законодавчою владою є допустимим за умови, що призначені особи є вільними від впливу або тиску при виконанні своїх суддівських функцій (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 207). Незалежно від того, яка система призначення діє на національному рівні, важливо, щоб національне законодавство, що регулює призначення суддів, було сформульовано, наскільки це можливо, з використанням недвозначних термінів, щоб не допустити свавільного втручання в процес призначення, зокрема з боку виконавчої влади (*там само*, § 230).

279. Стосовно початкового процесу призначення судді до суду, у рішенні у справі *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, зазначено, що не кожна невідповідність становить порушення пункту 1 статті 6 (з метою недопущення надмірно широкого тлумачення права на «суд, встановлений законом»; див. §§ 236 і далі). Суд розробив «пороговий підхід» і встановив «трьохетапний підхід» для визначення того, чи були порушення в певній процедурі призначення суддів «настільки серйозними, що тягнуть за собою порушення права на суд, встановленого законом, і чи був баланс між конкуруючими принципами досягнутий відповідними органами влади Держави справедливо та пропорційно за конкретних обставин справи» (§§ 235 і далі, §§ 243-252 щодо опису різних етапів і §§ 254-290 щодо їх застосування; див. також *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, щодо конституційного суду, і особливо §§ 285-289). Застосовуючи цей підхід у справі *«Рєчкович проти Польщі» (Reczkowicz v. Poland)*, 2021 (§§ 216-282), Суд постановив, що процедура призначення суддів у випадку реформування судової системи зазнала неправомірного впливу з боку законодавчих та виконавчих органів влади, і що це було суттєвим порушенням, яке негативно вплинуло на весь процес і поставило під сумнів легітимність відповідного складу Верховного Суду (§§ 276-280). Застосовуючи критерії,

встановлені у рішенні у справі *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, Суд встановив порушення статті 6 у випадку суттєвих невідповідностей при призначенні суддів до новоствореної дисциплінарної палати Верховного Суду, яка відсторонила суддю від виконання своїх обов'язків на тій підставі, що він перевіряв незалежність іншого судді (*«Ющизин проти Польщі» (Juszczyszyn v. Poland)*, 2022, §§ 192-211). Суттєві порушення було також виявлено у рішенні у справі *«Долінська-Фічек та Озімек проти Польщі» (Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland)*, 2021, що суперечить, серед іншого, вимогам незалежності судової влади і принципу поділу влади (§ 349). У рішенні зазначено, що умисне ігнорування виконавчою владою обов'язкового до виконання судового рішення та втручання в здійснення правосуддя з метою підірвати законність судового перегляду призначення суддів, що тривало, має бути охарактеризовано як кричуще порушення принципу верховенства права (§§ 338 і 348-350).

280. Орган, встановлений законом за виняткових обставин і на тимчасовій основі, сам по собі не є перешкодою для того, щоб вважатися «судом, встановленим законом» у розумінні Конвенції (*«Джоджай проти Албанії» (Xhoxhaj v. Albania)*, 2021, §§ 284-288).

281. Скарги на нібито свавільне призначення або передачу цивільної справи іншому судді або складу суду розглядалися Судом або в рамках гарантії «суду, встановленого законом» (див., наприклад, *«Міракл Європ Кфт проти Угорщини» (Miracle Europe Kft. v. Hungary)*, 2016, §§ 56-67), або іноді більш загально в контексті «справедливого судового розгляду» (див., наприклад, *«Тойванен проти Фінляндії» (Toivanen v. Finland)*, 2023, §§ 33-39). В останньому випадку заявник скаржився на передачу його справи з колегії з трьох суддів до «розширеної колегії» з п'яти суддів. Рішення про передачу було прийнято суддею Л., виконуючим обов'язки Голови суду, після розгляду справи колегією з трьох суддів. Суддя Л. засідав у розширеній колегії і приймав рішення разом з більшістю. Суд зазначив, що передачу було здійснено відповідно до чинних правил, які надавали виконуючому обов'язки Голови суду право на власний розсуд видавати наказ про таку передачу. Здійснення цього повноваження супроводжувалося процесуальними гарантіями: зокрема, закон встановлював критерії для передачі справ, і суддя Л. виклала свої міркування в письмовій заяві. Крім того, передача справи не призвела до втрати заявником можливості брати участь у процесі прийняття рішень. Суд дійшов висновку, що ця передача не порушила загальну справедливість провадження (*там само*, §§ 33-39).

2. Застосування цих принципів

282. Суди повинні організувати провадження таким чином, щоб забезпечити належне здійснення правосуддя. Їм надається свобода розсуду в питанні розподілу справ між конкретними суддями чи судами. Однак, щоб бути сумісним з пунктом 1 статті 6, суд повинен відповідати вимогам незалежності та безсторонності (*«Паскуїні проти Сан-Маріно» (Pasquini v. San Marino)*, 2019, §§ 103 і 107). Суддя, призначений для розгляду справи, повинен бути незалежним від виконавчої влади, і його призначення не може залежати виключно від волі судових органів влади (*там само*, § 110). Судова практика розрізняє розподіл і перерозподіл судових справ (*там само*, § 107).

283. Практика автоматичного продовження строку повноважень суддів на невизначений термін після закінчення передбаченого законом строку та відкладення їх повторного призначення визнано такою, що суперечить принципу «суду, встановленого законом» (*«Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, 2013, § 151). Порядок призначення суддів не може бути зведений до статусу внутрішньої практики (*там само*, §§ 154-56). Заміна судді також не має бути свавільною (*«Паскуїні проти Сан-Маріно» (Pasquini v. San Marino)*, 2019, § 112), як і перерозподіл справи (*«Міракл Європ Кфт проти Угорщини» (Miracle Europe Kft. v. Hungary)*, 2016, §§ 59-67; *«Бьяджіолі проти Сан-Маріно» (Biagioli v. San Marino)* (ухв.), 2014, §§ 77-78 і 80, щодо конкретної справи про невелику сферу юрисдикції та невеликий суд).

284. Наступні ситуації призвели до встановлення порушення, наприклад: заміна судді запасним суддею в день проведення засідання («*Конталексис проти Греції*» (*Kontalexis v. Greece*), 2011, §§ 42-44), винесення рішення колегією суддів, що складається з меншої кількості членів, ніж передбачено законом («*Момчилович проти Сербії*» (*Momčilović v. Serbia*), 2013, § 32, і «*Дженіца Мокану проти Румунії*» (*Jenița Mocușanu v. Romania*), 2013, § 41), здійснення судового розгляду адміністратором суду, неуповноваженим виконувати цю функцію згідно з відповідним національним законодавством («*Езгета проти Хорватії*» (*Ezgeta v. Croatia*), 2017, § 44), або перевищення судом своєї звичайної юрисдикції без будь-яких пояснень шляхом навмисного порушення закону («*Сокурєнко і Стригун проти України*» (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*), 2006, §§ 27-28); ці справи варто розглядати з огляду на рішення у справі «*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, §§ 211 і далі, зокрема § 218). Крім того, верховний суд, який замість того, щоб діяти в межах своєї юрисдикції, як це передбачено національним законодавством, скасовуючи рішення й направляючи справу на новий розгляд або визнаючи провадження недійсним, вирішує справу по суті замість компетентного органу, не є «судом, встановленим законом» («*ЗАТ «Авіакомпанія „А.Т.І.“ проти України*» (*Aviakompaniya A.T.I., ZAT v. Ukraine*), 2017, § 44).

285. Стосовно початкової процедури призначення суддів, у рішенні у справі «*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, окреслено ситуації, що порушували б або не порушували б пункт 1 статті 6 (§§ 246-247 і далі.). У цій справі Суд постановив, що мало місце «серйозне порушення» основоположного правила процедури призначення суддів до нового апеляційного суду — зокрема, міністром юстиції — яке не було належним чином виправлено під час перегляду, проведеного Верховним Судом, з аргументацією якого Суд не зміг погодитися (§ 286), і яке було визнано таким, що суперечить пункту 1 статті 6 (§§ 288-289). У справі «*Компанія „Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.“ проти Польщі*» (*Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland*), 2021, Суд дійшов висновку, що виконавча та законодавча влада мали неправомірний вплив на процедуру обрання суддів Конституційного Суду, і що мали місце «серйозні порушення» (§§ 284-291; див. також «*Долінська-Фічек і Озімек проти Польщі*» (*Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland*), 2021, § 353, і «*Речкович проти Польщі*» (*Reczkowicz v. Poland*), 2021.

С. Незалежність і безсторонність

1. Загальні питання

286. Право на справедливий суд відповідно до пункту 1 статті 6 вимагає слухання справи «незалежним і безстороннім судом». Незалежність суддів є умовою *sine qua non* для права на справедливий суд за статтею 6 Конвенції («*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, § 301), і незалежність суддів є передумовою верховенства права (§ 298). Судді не можуть підтримувати верховенство права й застосовувати Конвенцію, якщо національне законодавство позбавляє їх гарантій, закріплених у Конвенції, з питань, що безпосередньо стосуються їх незалежності та безсторонності (§ 264).

Крім того, існує чіткий зв'язок між гарантією незалежності суддів та добросовістю процесу призначення суддів і вимогою незалежності суддів та автономією національного органу, відповідального за забезпечення незалежності судів і суддів (*там само*, §§ 300-303 і 345-346, щодо Національної ради судочинства в Польщі).¹⁶ Слід зазначити, що органи прокуратури не можуть бути зв'язані зобов'язаннями щодо незалежності та безсторонності, що покладаються статтею 6 на «суд» («*Тьєррі проти Франції*» (*Thierry v. France*) (ухв.), 2023, § 30).

287. Поняття «незалежність» і «безсторонність» тісно пов'язані між собою і, залежно від

¹⁶ Див. також, більш детально, підрозділ С-1-(е)-і «Порядок призначення членів органу».

обставин, можуть вимагати спільного розгляду (*«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§ 150 і 152; див. також, щодо їхнього тісного взаємозв'язку, §§ 153-156; *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, §§ 61-64). Ці два поняття також взаємодіють з поняттям «суд, встановлений законом» у значенні пункту 1 статті 6 (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 218 і далі, §§ 231 і далі¹⁷, а також § 295).

288. Оцінюючи незалежність суду в розумінні пункту 1 статті 6 в його кримінальному й цивільному аспектах, необхідно враховувати, *inter alia*, спосіб призначення його членів (див., наприклад, *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 144), питання, яке відноситься до сфери створення «суду» (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 232). Крім того, «незалежність» стосується необхідної особистої та інституційної незалежності, потрібної для неупередженого прийняття рішень, а отже, є передумовою неупередженості (*«Долінська-Фічек і Озімек проти Польщі» (Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland)*, 2021, § 316: це рішення є прикладом зв'язку між поняттями «суд, встановлений законом» та «незалежний і безсторонній суд», § 357). Термін «незалежність» характеризує як психічний стан судді, що вказує на його несприйнятливості до зовнішнього тиску як питання моральної добросовісності, так і ряд інституційних та операційних заходів — що включає як процедуру призначення суддів у спосіб, що забезпечує їхню незалежність, так і критерії відбору, що ґрунтуються на їхніх заслугах, — які повинні забезпечувати гарантії проти неправомірного впливу та/або необмеженого розсуду інших органів державної влади як на початковому етапі призначення судді, так і під час виконання ним своїх обов'язків (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 234).

289. Поняття поділу влади між політичними органами влади та судовою владою набуває все більшого значення в практиці Суду (*«Свіленґачанін та інші проти Сербії» (Svilengacanin and Others v. Serbia)*, 2021, §§ 64). Так, у рішенні у справі *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, підкреслено зростаюче значення поділу влади та необхідності забезпечення незалежності судової влади (§ 196; див. також рішення у справі *«Долінська-Фічек і Озімек проти Польщі» (Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland)*, 2021, §§ 349-353), що було підтверджено в рішенні у справі *«Гґженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022 (див., зокрема, §§ 298 і 301-303). З огляду на важливе місце, яке органи судової влади посідають серед органів державної влади в демократичному суспільстві, Суд повинен бути особливо уважним до захисту представників судової влади від заходів, що можуть загрожувати їхній незалежності й автономії, не тільки в їхній ролі суддів, але й у зв'язку з іншими офіційними функціями, що їх судді також можуть бути покликані виконувати, тісно пов'язаними з судовою системою. Не менш важливо захистити автономію судових рад (органу, відповідального за забезпечення незалежності суддів) від посягань з боку законодавчої та виконавчої влади, особливо в питаннях, що стосуються призначення суддів, і зберегти їхню роль як засіб захисту судової влади від політичного впливу (§ 346).

290. Участь у справі непрофесійних юристів не суперечить пункту 1 статті 6 (*«Купер проти Сполученого Королівства» (Cooper v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, § 123). Існування колегії зі змішаним складом, до якої під головуванням судді входять державні службовці та представники зацікавлених органів, не є ознакою упередженості (*«Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії» (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium)*, 1981, §§ 57 і 58). Також не існує жодних обмежень стосовно експертів-непрофесійних юристів, що беруть участь у процесі прийняття рішень у суді (*«Пабла Кю проти Фінляндії» (Pabla Ky v. Finland)*, 2004, § 32).

291. Принципи, встановлені прецедентним правом стосовно неупередженості, застосовуються до непрофесійних юристів так само, як і до професійних суддів (*«Лангборґер проти Швеції»*

¹⁷ Див. розділ «Створення за законом».

(*Langborger v. Sweden*), 1989, §§ 34-35; «*Купер проти Сполученого Королівства*» (*Cooper v. the United Kingdom*) [ВП], 2003, § 123).

292. Суд встановив, що там, де вільно, законно та однозначно визнається комерційний або спортивний арбітраж, поняття незалежності й безсторонності можуть тлумачитися гнучко, оскільки сама суть арбітражної системи полягає в призначенні органів, що приймають рішення, або принаймні їх частини, сторонами спору («*Муту і Пехштейн проти Швейцарії*» (*Mutu and Pechstein v. Switzerland*), 2018, § 146; порівняйте з арбітражним комітетом, який користується виключною та обов'язковою юрисдикцією, «*Алі Різа проти Швейцарії*» (*Ali Riza v. Switzerland*), 2020, §§ 207-222). Водночас безсторонність арбітражного процесу залишається важливою, зокрема й явка сторін («*Бег С.п.а. проти Італії*» (*Beg S.p.a. v. Italy*), 2021, §§ 144-153). Стосовно того, чи мала місце однозначна відмова від гарантії неупередженості арбітрів, див. §§ 138-143.

293. Теоретично, порушення пункту 1 статті 6 не може бути засноване на недостатній незалежності чи безсторонності суду, який приймає рішення, чи на порушення основоположної гарантії суду, якщо винесене рішення підлягало безпосередньому контролю судовим органом «загальної юрисдикції», і забезпечує виконання відповідних гарантій шляхом вирішення проблеми у справі («*Де Хаан проти Нідерландів*» (*De Haan v. the Netherlands*), 1997, §§ 52-55; «*Хелле проти Фінляндії*» (*Helle v. Finland*), 1997, § 46; «*Кромптон проти Сполученого Королівства*» (*Crompton v. the United Kingdom*), 2009, § 79).¹⁸

294. Суд неодноразово підкреслював, що коло зобов'язань Держави у забезпеченні слухання справи «незалежним і безстороннім судом», відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, не обмежується лише судами. Цей принцип також запроваджує зобов'язання для органів виконавчої і законодавчої влади, а також будь-яких інших органів влади, незалежно від їх рівня, поважати та виконувати рішення судів, навіть якщо вони з цими рішеннями незгодні. Отже, повага Держави до авторитету судів є невід'ємною передумовою публічної довіри судам, а у більш широкому значенні – нормам права. Таким чином, конституційні гарантії незалежного і безстороннього суду не є достатніми. Вони мають ефективно поєднуватись із повсякденними адміністративними положеннями та практиками («*Агрокомплекс проти України*» (*Agrokompleks v. Ukraine*), 2011, § 136).

295. Заяви державних службовців і політиків можуть суперечити вищезазначеним гарантіям статті 6 («*Івановський проти колишньої Югославської Республіки Македонія*» (*Ivanovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2016, § 147; «*Совтрансавто Холдинг проти України*» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), 2000, § 80; «*Кінський проти Чеської Республіки*» (*Kinsky v. the Czech Republic*), 2012, § 94), а можуть і не суперечити їм («*Чівінскайте проти Литви*» (*Čivinskaitė v. Lithuania*), 2020, § 144, а також короткий огляд судової практики, §§ 119-120).

2. Незалежний суд

296. Термін «незалежний» стосується незалежності від інших органів влади (виконавчих і законодавчих) («*Бомартен проти Франції*» (*Beaumartin v. France*), 1994, § 38), а також від сторін («*Срадек проти Австрії*» (*Sramek v. Austria*), 1984, § 42). Дотримання цієї вимоги оцінюється, зокрема, на основі встановлених законом критеріїв, таких як спосіб призначення членів суду та тривалість їхніх повноважень або наявність достатніх гарантій проти ризику зовнішнього тиску (див., наприклад, «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 153-156). Питання про те, чи створює орган видимість незалежності, також має значення (*там само*, § 144; **Error! Hyperlink reference not valid.**, 2013, § 103; «*Грейс Гатт проти Мальти*» (*Grace Gatt v. Malta*), 2019, § 85). Виявлені недоліки могли або бути, або не бути виправлені на наступних стадіях провадження («*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, §§ 65, 67 і 72).

¹⁸ Див. також розділи «Перегляд судом, що має повну юрисдикцію» і «Справедливість».

297. Хоча принцип розподілу влади між політичними органами на законодавчу, виконавчу і судову спричинив підвищення рівня важливості прецедентів Суду, ні стаття 6, ані інше положення Конвенції не вимагає від Держав дотримання будь-яких теоретичних конституційних концепції стосовно допустимого рівня обмежень для взаємозв'язку між різними органами влади. Питання завжди полягає у тому, чи виконуються вимоги Конвенції у конкретній справі («Клейн та інші проти Нідерландів» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) [ВП], 2003, § 193; «Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 144). Насправді ж, поняття незалежності суду передбачає існування процесуальних гарантій, що відокремлюють судову владу від інших органів влади («Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 215). Крім того, при оцінці незалежності суду в розумінні пункту 1 статті 6 необхідно враховувати, *inter alia*, спосіб призначення його членів — питання, яке відноситься до сфери створення «суду» (§232, що підкреслює взаємозв'язок між вимогами «незалежності», «безсторонності» й «суду, встановленого законом»).¹⁹

Стосовно поділу влади та необхідності забезпечення незалежності судової влади («Катана проти Республіка Молдова» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, § 75), Суд звернув увагу на необхідність захисту працівників судової системи від заходів, що потенційно підривають їхню незалежність та автономію, зокрема з огляду на застосовність пункту 1 статті 6 і доступу до суду (див. виклад принципів у рішенні у справі «Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, §§ 298 і 300-309, що застосовуються не лише до суддівської ролі, а й до інших офіційних функцій, тісно пов'язаних із судовою системою, таких як членство в Національній раді судочинства, §§ 303-307; див. також «Білген проти Туреччини» (*Bilgen v. Turkey*), 2021, § 58 *in fine*) і щодо слухання в дисциплінарному провадженні («Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 196).

Яку б систему не обрали Держави-члени, вони повинні дотримуватися своїх зобов'язань щодо забезпечення незалежності суддів. У разі створення судової ради органи державної влади повинні бути зобов'язані забезпечити її незалежність від виконавчої та законодавчої влади, особливо з метою гарантування добросовісності процесу призначення суддів на посади. Відсторонення або загроза відсторонення судді-члена Національної ради судочинства під час його перебування на посаді може вплинути на особисту незалежність цього члена при виконанні ним своїх обов'язків («Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, §§ 300-309).

Крім того, присутність, навіть у пасивній ролі, члена уряду в органі, уповноваженому накладати дисциплінарні санкції на суддів, сама по собі є вкрай проблематичною з точки зору вимог статті 6 Конвенції, зокрема, вимоги щодо незалежності дисциплінарного органу. Присутність Генерального прокурора у складі органу, що займається дисциплінарними санкціями щодо суддів, є проблематичною з точки зору вимог щодо неупередженості та незалежності, передбачених статтею 6 Конвенції. Стосовно процесу відбору професорів права для призначення до Вищої суддівської ради (французькою мовою — *Conseil supérieur de la magistrature*, CSM), він повинен забезпечувати достатні гарантії незалежності («Катана проти Республіка Молдова» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, §§ 75-76, щодо присутності членів Вищої суддівської ради *ex officio*, включно з Міністром юстиції та Генеральним прокурором, і професорів права, які були обрані без достатніх гарантій незалежності).

298. Рішення у справі «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (*Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey*) [ВП], 2015, визначило відмінності та нюанси в оцінці критеріїв незалежності залежно від того, чи стосуються вони статті 6 або статей 2 та/або 3 Конвенції (§§ 217-21). Законодавчі критерії перевірки дотримання вимоги незалежності в розумінні статті 6 не обов'язково повинні оцінюватися в той самий спосіб і при розгляді питання про незалежність

¹⁹ Див. розділ «Поняття “суд”».

розслідування з точки зору процесуальних зобов'язань за статтею 2 (§§ 219-25).

299. *Військові суди* (див., наприклад, *«Міхно проти України» (Mikhno v. Ukraine)*, 2016, §§ 162-64 і 166-70). У згаданій справі Суд відзначив тенденцію в міжнародному праві прав людини, яка закликає Держави діяти з обережністю у використанні військових судів і, зокрема, виключити з їхньої юрисдикції визначення обвинувачень щодо серйозних порушень прав людини, таких як позасудові страти, насильницькі зникнення та катування. Такий підхід, який стосується серйозних і навмисних порушень прав людини, не може автоматично застосовуватися, на думку Суду, до нещасного випадку, що спричинив дуже серйозну, але ненавмисну шкоду внаслідок недбалості з боку причетних до нього військовослужбовців (*там само*, § 165).

а. Незалежність від органів виконавчої влади

300. Незалежність суддів буде порушено, якщо представник виконавчої влади втрутиться у справу, що знаходиться на стадії розгляду її судом, з метою впливу на результат (*«Совтрансавто Холдинг проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine)*, 2002, § 80; *«Мостеану та інші проти Румунії» (Mosteanu and Others v. Romania)*, 2002, § 42).

301. Той факт, що судді призначаються органами виконавчої влади і можуть бути заміщені не є порушенням пункту 1 статті 6 (*«Кларк проти Сполученого Королівства» (Clarke v. the United Kingdom)* (ухв.), 2005). Призначення суддів органами виконавчої влади дозволяється за умови, що особи, яких призначають на посади, не зазнають впливу або тиску під час виконання судової функції (зокрема, рішення у справах *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 207 і далі, та *«Флюкс проти Молдови» (№ 2) (Flux v. Moldova) (№ 2)*, 2007, § 27).

302. Той факт, що Голова Касаційного Суду призначається виконавчим органом влади не порушує його незалежність за умови, що після призначення він не зазнає тиску, не отримує вказівок і виконує свої функції абсолютно незалежно (*«Золотас проти Греції» (Zolotas v. Greece)*, 2005, § 24).

303. Так само, той факт, що судді Ради адміністративного права призначаються регіональним адміністративним органом влади, також не викликає сумнівів у незалежності чи безсторонності за умови, що судді не зазнають тиску, не отримують вказівок і виконують судову діяльність абсолютно незалежно (*«Майорана проти Італії» (Majorana v. Italy)* (ухв.), 2005).

304. Ситуація, коли публічна особа (президент країни), яка відіграє інституційну роль у кар'єрному зростанні суддів, є позивачем у провадженні, здатна поставити під законний сумнів незалежність та неупередженість суддів, які розглядають справу (*mutatis mutandis*, *«Тіам проти Франції» (Thiam v. France)*, 2018, § 85, відсутнє порушення).

305. У справі *«Катана проти Республіка Молдова» (Catană v. the Republic of Moldova)*, 2023, Суд встановив, що мало місце порушення статті 6 через присутність членів Вищої судової ради (ВРЮ) *ex officio*, зокрема міністра юстиції та Генерального прокурора (§§ 75-76).

б. Незалежність від органів законодавчої влади

306. Той факт, що судді призначаються органом законодавчої влади сам по собі не означає їх підпорядкування органам влади, якщо після призначення на посаду, вони не зазнають тиску або не отримують вказівок при виконанні судових функцій (*«Сасілор Лормін проти Франції» (Sacilor Lormines v. France)*, 2006, § 67). Крім того, той факт, що один із експертів Апеляційного Суду, який складається переважно з професійних суддів, був також членом парламенту, не порушує право на незалежний і безсторонній суд (*«Пабла Кю проти Фінляндії» (Pabla Ky v. Finland)*, 2004, §§ 31-35). З іншого боку, у справі *«Катана проти Республіка Молдова» (Catană v. the Republic of Moldova)*, 2023, Суд встановив порушення статті 6 у зв'язку з процесом відбору професорів права для призначення до Вищої судової ради, які обиралися парламентом простою більшістю голосів

депутатів за пропозицією щонайменше 20 депутатів, що не забезпечувало достатніх гарантій незалежності (§§ 79-82).

с. Незалежність від сторін

307. У випадку, коли до складу суду входить особа, яка за своїми обов'язками та організацією своєї праці перебуває в підпорядкуванні однієї зі сторін, в учасників провадження можуть виникнути сумніви стосовно незалежності цієї особи. Така ситуація серйозно впливає на довіру, якою суд має володіти в демократичному суспільстві («Срадек проти Австрії» (*Sramek v. Austria*), 1984, § 42).

д. Окрема справа про незалежність суддів від Вищої ради юстиції²⁰

308. Той факт, що судді, які оскаржують рішення Вищої ради правосуддя (або еквівалентного органу), підпорядковуються тому самому ж органу в питаннях своєї кар'єри та дисциплінарного провадження щодо них, був розглянутий у справах «Денісов проти України» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 79 і «Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), 2013, § 130 (порушення), а також у справі «Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 157-165 (відсутнє порушення). Суд оцінив і порівняв дисциплінарні системи судової влади у відповідних Державах, щоб визначити, чи існують «серйозні структурні недоліки» або «видимість упередженості в дисциплінарному органі судової влади» («Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 157-160) і чи було дотримано вимогу незалежності (*там само*, §§ 161-163). Див. також вище щодо складу Вищої судової ради.

е. Критерії оцінки незалежності

309. При визначенні «незалежності» органу, Суд, *inter alia*, звертається до наступних критеріїв («Клейн та інші проти Нідерландів» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) [ВП], 2003, § 190; «Лангборгер проти Швеції» (*Langborger v. Sweden*), 1989, § 32):

- i. порядок призначення членів суду та
- ii. строк їх повноважень;
- iii. існування гарантій проти зовнішнього тиску; і
- iv. наявність зовнішніх ознак незалежності.

і. Порядок призначення членів органу влади

310. Розглядалось питання стосовно втручання Міністерства юстиції до процесу призначення або звільнення працівників органу, який вносить рішення («Срадек проти Австрії» (*Sramek v. Austria*), 1984, § 38; «Брудницька та інші проти Польщі» (*Brudnicka and Others v. Poland*), 2005, § 41; «Кларк проти Сполученого Королівства» (*Clarke v. the United Kingdom*) (ухв.), 2005).

311. Хоча призначення конкретного судді для вирішення певної справи входить до сфери розгляду національних органів влади з цих питань, Суд має бути впевнений, що призначення відбулося без порушень порушень пункту 1 статті 6, а саме, вимог щодо незалежності та безсторонності («Бочан проти України» (*Bochan v. Ukraine*), 2007, § 71).

312. Склад органу, який призначає суддів, а саме Національної ради судочинства (далі — НРС), був у центрі уваги Суду в низці справ, що стосувалися Польщі. У перших справах цієї групи система призначення суддів аналізувалася не з огляду на «незалежність», а через призму гарантії «суду, встановленого законом» (див., наприклад, «Речкович проти Польщі» (*Reczkowicz*

²⁰ Див. розділ «Безсторонній суд».

v. Poland), 2021, § 284, яке стосувалося легітимності суду, що розглядав справу заявника), або, як альтернативний варіант, з огляду на гарантії «доступу до суду» (див., наприклад, *«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, §§ 344-350, яке стосувалося неможливості для члена НРС домогтися судового перегляду дострокового припинення його мандата). У цих справах Суд відзначив негативний вплив судової реформи 2017 року на незалежність НРС та польської судової системи в цілому (*«Речкович проти Польщі» (Reczkowicz v. Poland)*, 2021, § 274, та *«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 348). Суд також зазначив (у справі *Речкович*, §§ 280-281 та 284, а пізніше у справі *«Ющишин проти Польщі» (Juszczyszyn v. Poland)*, 2022, § 214), що основні інституційні проблеми є однаковими як з точки зору дотримання вимоги щодо суду, «встановленого законом», так і з точки зору незалежності судів, які розглядали справи заявників. Нарешті, у справі *«Туля проти Польщі» (Tuleya v. Poland)*, 2023, Суд встановив порушення «права на незалежний і безсторонній суд, встановлений законом» (§ 345). Коротко кажучи, Суд дійшов висновку, що як незалежність суддів Верховного Суду, так і стан суду, «встановленого законом», були скомпрометовані через відсутність незалежності НРС, яка призначала цих суддів. Після реформи 2017 року суддівська спільнота була позбавлена права делегувати суддів до НРС — права, яке надавалося їй за попереднім законодавством і визнавалося міжнародними стандартами, а «законодавча та виконавча влада отримали вирішальний вплив на склад НРП» (див. *«Туля проти Польщі» (Tuleya v. Poland)*, 2023, § 337, щодо незалежності Дисциплінарної Палати Верховного Суду; див. також *«Валенса проти Польщі» (Wałęsa v. Poland)*, 2023, щодо незалежності Надзвичайної Палати Верховного Суду, §§ 168-176).

ii. Строк повноважень членів суду

313. Суд не встановив конкретні строки повноважень для членів органу, який виносить рішення, однак неможливість їх звільнення з посади протягом строку дії їхніх повноважень необхідно розглядати як результат їхньої незалежності (зокрема, *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, §§ 239-240, щодо принципу незмінюваності суддів). Однак відсутність формального визнання цієї незмінюваності в законодавстві не означає відсутності незалежності, за умови, що вона визнається фактично й за наявності інших необхідних гарантій (*«Сасілор Лормін проти Франції» (Sacilor Lormines v. France)*, 2006, § 67; *«Лука проти Румунії» (Luka v. Romania)*, 2009, § 44).

iii. Гарантії проти зовнішнього тиску

314. Незалежність суддів вимагає, щоб вони були вільними від неналежного впливу не лише поза, але й у межах судової системи. Ця внутрішня незалежність суддів передбачає відсутність вказівок або тиску від суддів-колег або тих, хто виконує адміністративні функції у суді, наприклад, голова суду або голова колегії суду. Відсутність достатніх гарантій, що забезпечують незалежність суддів в межах судової системи і, зокрема щодо вищестоящих судових органів, може змусити Суд дійти висновку про об'єктивну обґрунтованість сумнівів заявника щодо незалежності та безсторонності суду (*«Агрокомплекс проти України» (Agrokompleks v. Ukraine)*, 2011, § 137; *«Парлов-Ткалчич проти Хорватії» (Parlov-Tkalčić v. Croatia)*, 2009, § 86).

315. Суддів місцевого суду (суду округу/штату) було визнано незалежними від голови суду, оскільки голови суду виконували лише адміністративні (управлінські та організаційні) функції, що були чітко відмежовані від судових функцій. Правова система передбачала належні гарантії проти свавільного виконання головою суду своїх обов'язків щодо (пере)розподілу справ між суддями (*«Парлов-Ткалчич проти Хорватії» (Parlov-Tkalčić v. Croatia)*, 2009, §§ 88-95).

iv. Зовнішні ознаки незалежності

316. З метою визначення незалежності суду, як того вимагає пункт 1 статті 6, зовнішні ознаки незалежності також можуть бути важливими (*«Срадек проти Австрії» (Sramek v. Austria)*, 1984,

§ 42). Стосовно прояву незалежності, позиція сторони є важливою, але не вирішальною; вирішальним є те, чи можна вважати таке побоювання об'єктивно обґрунтованим («*Сасілор Лормін проти Франції*» (*Sacilor Lormines v. France*), 2006, § 63; «*Грейс Гатт проти Мальти*» (*Grace Gatt v. Malta*), 2019, § 85). Тому проблеми стосовно незалежності не виникають, якщо Суд володіє інформацією від «об'єктивного спостерігача», який не вбачає приводів для сумнівів у незалежності суду за обставин конкретної справи («*Кларк проти Сполученого Королівства*» (*Clarke v. the United Kingdom*) (ухв.), 2005).

3. Безсторонній суд²¹

317. Пункт 1 статті 6 вимагає, щоб суд, який підпадає під її дію, був безстороннім («*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, §§ 60-65, з посиланням на рішення у справі «*Моріс проти Франції*» (*Morice v. France*) [ВП], 2015 — див. §§ 87-88 щодо касаційного провадження). Безсторонність зазвичай означає відсутність упередженості або необ'єктивності, а її існування або відсутність можуть встановлюватися різними шляхами («*Мікалефф проти Мальти*» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, § 93; «*Ветштайн проти Швейцарії*» (*Wettstein v. Switzerland*), 2000, § 43; «*Ніколас проти Кіпру*» (*Nicholas v. Cyprus*), 2018, § 49). Концепції незалежності та об'єктивної безсторонності тісно взаємопов'язані і залежно від обставин можуть вимагати спільного розгляду («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 150 і 152 — див. також, щодо їхнього тісного взаємозв'язку, §§ 153-156; «*Сасілор Лормін проти Франції*» (*Sacilor Lormines v. France*), 2006, § 62). Слід зазначити, що ці поняття також взаємодіють з поняттям «суд, встановлений законом» у значенні пункту 1 статті 6 («*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, §§ 231 і далі)²². Виявлені недоліки могли або бути, або не бути виправленими на наступних стадіях провадження («*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, §§ 65, 67 і 72; «*Хелле проти Фінляндії*» (*Helle v. Finland*), 1997, § 46).

318. Якщо безсторонність оскаржується під час національного провадження на підставі, яка відразу не здається явно безпідставною, національний суд повинен сам перевірити, чи є такі побоювання обґрунтованими, щоб він міг виправити будь-яку ситуацію, яка може призвести до порушення пункту 1 статті 6 («*Морське торговельно-судноплавне агентство "Космос" проти України*» (*Cosmos Maritime Trading and Shipping Agency v. Ukraine*), 2019, §§ 78-82).

319. Зіткнувшись з великим впливом подібних справ, верховний суд може вжити превентивних заходів для вирішення процесуальних аспектів спору, навіть якщо це тягне за собою інституційний контакт з представником відповідного державного органу, який пізніше стає протилежною стороною у справі після того, як провадження передано до верховного суду («*Свіленгачанін та інші проти Сербії*» (*Svilengacanic and Others v. Serbia*), 2021, §§ 67-68), якщо жодна з цих справ не перебувала на розгляді в суді на момент встановлення контакту (§§ 71-72). У цьому контексті виокремлення провідної справи з низки справ з метою управління великою кількістю подібних справ, що перебувають на розгляді, не підриває безсторонність судової процедури (§ 72); верховний суд може усунути двозначність у тлумаченні закону, щоб дати вказівки судам нижчих інстанцій, які розглядають відповідні справи (§ 73); незважаючи на те, що «прояви» безсторонності залишаються важливими, занепокоєння з боку учасників судового процесу в цьому контексті недостатньо (§ 74).

а. Критерії оцінювання безсторонності

320. Існування безсторонності повинно встановлюватися за наступними критеріями («*Мікалефф проти Мальти*» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, §§ 93-101; «*Моріс проти Франції*» (*Morice v.*

²¹ Див. розділ «Конкретний випадок незалежності суддів від Вищої ради юстиції».

²² Див. розділ «Поняття "суд"».

France) [ВП], 2015, §§ 73-78; і *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, §§ 61-65):

- i. *суб'єктивний критерій*, що враховує особисті переконання та поведінку конкретного судді, тобто чи мав суддя будь-яку особисту упередженість або чи був він об'єктивним у цій справі;
- ii. *об'єктивний критерій*, що встановлює, чи забезпечував сам суд і, серед іншого, його склад, достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності.

321. Проте між суб'єктивною та об'єктивною безсторонністю не існує беззаперечного розмежування, оскільки поведінка судді може викликати не тільки об'єктивні сумніви щодо його безсторонності з точки зору стороннього спостерігача (об'єктивний критерій), але також може бути пов'язана з питанням особистих переконань суддів (суб'єктивний критерій) (*«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 145).

322. Отже, у деяких випадках, коли докази для спростування презумпції суб'єктивної безсторонності судді отримати складно, додаткову важливу гарантію надасть вимога об'єктивної безсторонності (див. *«Мікалефф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, §§ 95 і 101). Слід зазначити, що в переважній більшості справ, у яких порушувалось питання безсторонності, Суд зосереджувався на об'єктивному критерії (*«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 146).

323. Суд підкреслив, що прояви безсторонності можуть мати певну важливість, або, інакше кажучи, «правосуддя має не тільки здійснюватися, але й має бути видно, що воно здійснюється». Йдеться про довіру, яку в демократичному суспільстві суди повинні вселяти у громадськість. Так, будь-який суддя, щодо якого є законні підстави побоюватися відсутності безсторонності, повинен заявити самовідвід (*«Мікалефф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, § 98; *«Стойменовіч і Мілошевіч проти Північної Македонії» (Stoimenovikj and Miloshevikj v. North Macedonia)*, 2021, § 40). Суд, який розглядає заяву про відвід судді, повинен розглянути доводи, подані на підтримку заяви (*«Харабін проти Словаччини» (Harabin v. Slovakia)*, 2012, § 136), і дотримуватись певних вимог, але їх маж дотримуватися й особа, яка подає заяву (*«Михайло Миронов проти Росії» (Mikhail Mironov v. Russia)*, 2020, §§ 34-40). Відповідна особа повинна вжити всіх необхідних заходів на основі наявної в неї інформації (*«Кацікерос проти Греції» (Katsikeros v. Greece)*, 2022, §§ 86-94).

324. Принципи, встановлені практикою Суду щодо безсторонності суду, застосовуються до присяжних у такий же спосіб, що й до професійних і непрофесійних суддів, а також до інших посадових осіб, які виконують судові функції, таких як народні засідателі й секретарі або юридичні секретарі (*«Белліці проти Мальти» (Bellizzi v. Malta)*, 2011, § 51). Суд підкреслив, що дотримання гарантій, передбачених статтею 6, є особливо важливим у дисциплінарному провадженні, ініційованим проти судді, який виконує обов'язки Голови Верховного Суду, з огляду на те, що результати провадження вплинуть на довіру громадськості до функціонування судової влади на найвищому національному рівні (*«Харабін проти Словаччини» (Harabin v. Slovakia)*, 2012, § 133).

i. Суб'єктивний підхід

325. Застосовуючи суб'єктивний критерій, Суд неодноразово постановляв, що «особиста безсторонність судді презюмується, поки не доведено протилежного» (*«Мікалефф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, § 94; *«Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії» (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium)*, 1981, § 94). Стосовно типу необхідних доказів, Суд, наприклад, вважав за необхідне визначити, чи проявляв суддя негативне ставлення (*«Бушемі проти Італії» (Buscemi v. Italy)*, 1999, §§ 67-68). Той факт, що суддя не відмовився від розгляду цивільного позову в апеляційній інстанції після того, як він раніше брав участь в іншому

пов'язаному цивільному провадженні, не є необхідним доказом для спростування презумпції («Голубович проти Хорватії» (*Golubović v. Croatia*), 2012, § 52). Суд також встановив, що вираження почуттів ввічливості або симпатії до цивільного позивача не може розглядатися як відображення упередженого ставлення до відповідача, а, навпаки, демонструє «людське обличчя» системи правосуддя («Каррар проти Бельгії» (*Karrar v. Belgium*), 2021, § 35).

326. Принцип особистої безсторонності й об'єктивності суду давно доведений практикою Суду («Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981, § 58; «Дріза проти Албанії» (*Driza v. Albania*), 2007, § 75).

327. У принципі, особиста неприязнь судді до сторони у справі є вагомою причиною для відводу. На практиці Суд часто оцінює це питання за допомогою об'єктивного підходу («Телерадіокомпанія “Руставі 2” Лтд та інші проти Грузії» (*Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia*), 2019, § 359 і наведені посилання на судову практику).

ii. Об'єктивний підхід

328. Необхідно визначити, чи існують, окрім поведінки судді, переконливі факти, що можуть викликати сумніви щодо його безсторонності. У випадку, коли це стосується органу, який засідає як суд, визначається, окремо від особистої поведінки його членів, чи існують переконливі факти, що ставлять під сумнів безсторонність органу в цілому. Це означає, що при вирішенні того, чи є у відповідній справі обґрунтована причина побоюватися, що конкретний суддя («Морель проти Франції» (*Morel v. France*), 2000, §§ 45-50; «Пескадор Валеро проти Іспанії» (*Pescador Valero v. Spain*), 2003, § 23), або орган, який засідає у якості суду, («Лука проти Румунії» (*Luka v. Romania*), 2009, § 40), є небезстороннім, позиція заінтересованої особи є важливою, але не вирішальною. Вирішальним є те, чи можна вважати таке побоювання об'єктивно обґрунтованим («Мікалефф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, § 96; «Веттштайн проти Швейцарії» (*Wettstein v. Switzerland*), 2000, § 44; «Пабла Кю проти Фінляндії» (*Pabla Ky v. Finland*), 2004, § 30).

329. У зв'язку з цим, навіть прояви безсторонності можуть мати певну важливість, або, інакше кажучи, «правосуддя має не тільки здійснюватися, але й має бути видно, що воно здійснюється». (див., наприклад, «Катана проти Республіка Молдова» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, § 77 і наведені посилання на судову практику). Йдеться про довіру, яку в демократичному суспільстві суди повинні вселяти у громадськість. Так, будь-який суддя, щодо якого є законні підстави побоюватися відсутності безсторонності, повинен заявити самовідвід («Мікалефф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, § 98; наприклад, коли суддя зробив публічні заяви, що стосувалися результату справи: «Телерадіокомпанія “Руставі 2” Лтд та інші проти Грузії» (*Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia*), 2019, §§ 341-342).

330. З метою забезпечення необхідної довіри, яку суди повинні вселяти, потрібно також враховувати внутрішню організацію суду. Існування процедур для забезпечення безсторонності в національному законодавстві, а саме, норм, що регулюють відсторонення суддів, є важливим фактором (див. специфічні положення стосовно відводу судді, у рішенні у справі «Мікалефф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, §§ 99-100; ситуацію, коли відвід був неможливим, у рішенні у справі «Стоїменовіч і Мілошеввіч проти Північної Македонії» (*Stoimenovikj and Miloshevikj v. North Macedonia*), 2021, § 40; «Михайло Миронов проти Росії» (*Mikhail Mironov v. Russia*), 2020, щодо вимог статті 6, коли заява про відвід судді через упередженість подається стороною у справі й питання про відвід вирішується суддею, зокрема, коли суддя, якому заявлено відвід, є тим, хто приймає рішення, §§ 34-40 і наведені посилання на судову практику; і «Дебелд проти Бельгії» (*Debled v. Belgium*), 1994, § 37, щодо загального відводу). Такі норми відображають прагнення законодавства усунути всі обґрунтовані сумніви щодо безсторонності судді або суду і є спробою забезпечити безсторонність шляхом ліквідації причин таких сумнівів. Окрім забезпечення відсутності фактичної упередженості, вони спрямовані на усунення будь-якої проявів упередженості і в такий спосіб сприяють зміцненню довіри, яку в демократичному

суспільстві суди повинні вселяти в громадськість («*Межнари́ч проти Хорватії*» (*Mežnarić v. Croatia*), 2005, § 27 і «*А.К. проти Ліхтенштейну*» (*A.K. v. Liechtenstein*), 2015, §§ 82-83, щодо відсторонення суддів верховного суду, юрисдикція якого поширюється на невелику територію). Ієрархічна структура компетентних адміністративних органів також може викликати питання в контексті проявів безсторонності («*Грейс Гатт проти Мальти*» (*Grace Gatt v. Malta*), 2019, §§ 85-86).

331. Слід зазначити, що національна система, яка регулює кар'єру суддів та дисциплінарне провадження щодо них, сама була предметом скарг до Суду з точки зору незалежності та об'єктивної безсторонності суддів (порівняйте рішення у справі «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 151-65 і особливо § 163, з рішеннями у справах «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, §§ 68-80, та «*Олександр Волков проти України*» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), 2013, §§ 109-117 і 124-29).

332. Суд також розглянув конкретний випадок щодо незалежності суддів у зв'язку з рішенням Вищої ради юстиції (їхнього дисциплінарного органу), коли судді, які оскаржують рішення цього органу, залежать від цього ж органу в питаннях їхньої кар'єри та дисциплінарних проваджень проти них (порівняйте рішення у справах «*Олександр Волков проти України*» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), 2013, § 130, і «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП] (порушення) з рішенням у справі «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 157-165 (відсутнє порушення). Суд провів розмежування між двома відповідними національними системами («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 158-160, і «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 79).

333. При виконанні своїх суддівських обов'язків судді можуть самі на певному етапі своєї кар'єри опинитися в ситуації, подібній до ситуації однієї зі сторін, зокрема й відповідача. Однак Суд не вважає, що такий ризик здатний поставити під сумнів безсторонність судді за відсутності конкретних обставин, що стосуються його або її індивідуальної ситуації. У дисциплінарних провадженнях проти представників судової влади той факт, що судді, які розглядають справу, самі все ще підпадають під дію дисциплінарних норм, сам по собі не є достатньою підставою для висновку про порушення вимог безсторонності («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 163)²³. Однак питання дотримання фундаментальних гарантій незалежності та безсторонності може виникнути, якщо структура та функціонування дисциплінарного органу створюють серйозні проблеми у зв'язку з цим («*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 79 (порушення)).

334. Стосовно дисциплінарних проваджень проти суддів, Суд наголосив на необхідності значного представництва суддів у відповідному дисциплінарному органі, що є вагомим показником безсторонності («*Джоджай проти Албанії*» (*Xhoxhaj v. Albania*), 2021, § 299, і «*Катана проти Республіка Молдова*» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, § 70). У рішенні у справі «*Катана проти Республіка Молдова*» (*Catană v. the Republic of Moldova*), 2023, Суд роз'яснив, що присутність, навіть у суто пасивній ролі, члена уряду або Генерального прокурора в органі, що займається дисциплінарною відповідальністю суддів (Вища судова рада або, французькою мовою, *Conseil supérieur de la magistrature*, CSM), є дуже проблематичною з огляду на вимоги щодо безсторонності та незалежності, передбачені статтею 6. Ризик полягав у тому, що судді могли не розглядати справи неупереджено через страх бути підданими дисциплінарним стягненням, або що Генеральний прокурор міг діяти з упередженістю щодо суддів, з рішеннями яких він не погоджувався (§§ 75-76).

²³ Див. розділ «Незалежний суд».

в. Ситуації, за яких може виникнути питання щодо відсутності судової безсторонності

335. Існують дві можливі ситуації, за яких може виникнути питання щодо відсутності безсторонності суду:

- i. Перша має *функціональний характер* і стосується, наприклад, виконання різних функцій у межах судового процесу однією і тією ж особою, або ієрархічних чи інших зв'язків між суддею та іншими учасниками провадження («*Мікалефф проти Мальти*» (*Micallef v. Malta*) [ВП], 2009, §§ 97-98). В останньому випадку необхідно дослідити характер і ступінь зв'язку, про який йдеться.
- ii. Друга – *індивідуального характеру* і є результатом поведінки суддів у конкретній справі або наявності зв'язків зі стороною у справі чи представником сторони.

і. Ситуації функціонального характеру

α. Виконання консультативної та судової функцій у одній справі

336. Послідовне виконання консультативної та судової функцій одним органом, за деяких обставин, може спричинити порушення пункту 1 статті 6 стосовно безсторонності такою органом з об'єктивної точки зору («*Прокола проти Люксембургу*» (*Procola v. Luxembourg*), 1995, § 45 – порушення).

337. Питання полягає в тому, чи мало місце здійснення судових та консультативних функцій щодо «тієї самої справи», «того самого рішення» або «аналогічних питань» («*Клейн та інші проти Нідерландів*» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) [ВП], 2003, 200; «*Сасілор Лормін проти Франції*» (*Sacilor Lormines v. France*), 2006, § 74 – відсутнє порушення).

β. Виконання судових та позасудових функцій в одній справі

338. При визначенні обґрунтування сумнівів заявника, необхідно брати до уваги такі ознаки, як подвійна роль судді у провадженні, проміжок часу між двома справами, у яких він брав участь і рівень його залученості до провадження («*МакГонелл проти Сполученого Королівства*» (*McGonnell v. the United Kingdom*), 2000, §§ 52-57).

339. Будь-яке залучення до затвердження законодавства, або виконавчих правил, є достатнім, щоб поставити під сумнів суддівську безсторонність особи, яка згодом буде покликана вирішувати спори про те, чи існують причини, що дозволяють відхилення від формулювання законодавства або чи виконавчих правил (*там само*, § 55-58, де Суд виявив порушення пункту 1 статті 6 у частині щодо прямого залучення судді до прийняття плану розвитку, який був предметом спору; порівняйте з рішенням у справі «*Пабла Кю проти Фінляндії*» (*Pabla Ky v. Finland*), 2004, § 34 – відсутнє порушення).

340. Коли існує дві одночасних групи провадження за участю однієї особи, яка, з одного боку, виступає як суддя, а з іншого — як юридичний представник відповідача, у заявника є причини вважати, що суддя продовжить ставитись до нього як до протилежної сторони («*Веттштайн проти Швейцарії*» (*Wettstein v. Switzerland*), 2000, §§ 44-47).

341. Слухання конституційної скарги суддею, який виступав радником протилежної сторони на початку провадження, призвело до порушення пункту 1 статті 6 («*Межнариц проти Хорватії*» (*Mežnarić v. Croatia*), 2005, § 36). Стосовно неупередженості судді Конституційного Суду, який виступав експертом протилежної до заявника сторони в цивільному провадженні в суді першої інстанції, див. «*Шварц і Кавнік проти Словенії*» (*Švarc and Kavnik v. Slovenia*), 2007, § 44.

χ. Виконання різних судових функцій

342. Оцінка того, чи відповідає участь одного і того ж судді на різних етапах розгляду цивільної

справи вимозі безсторонності, викладеній у пункті 1 статті 6, має здійснюватися в кожному конкретному випадку з урахуванням обставин конкретної справи (*«Паскуїні проти Сан-Маріно» (Pasquini v. San Marino)*, 2019, § 148). Це також стосується випадків, коли один і той самий суддя брав участь у двох окремих провадженнях, наприклад, у фактично пов'язаних кримінальному та цивільному провадженнях (*там само*, § 149) або провадженнях, що були тісно пов'язані та відбувалися з різницею в кілька років (*«Стойменовіч і Мілошеввіч проти Північної Македонії» (Stoimenovikj and Miloshevijk v. North Macedonia)*, 2021, §§ 36-38 та 40).

343. Лише факт того, що суддя вже виніс попередні рішення, не може вважатися підставою для сумнівів щодо його безсторонності. Важливими є обсяг і характер заходів, вжитих суддею до початку судового розгляду. Аналогічно, той факт, що суддя детально ознайомлений з матеріалами справи, не тягне за собою жодних упереджень, що заважали б вважати його безсторонним при ухваленні рішення по суті справи. Попередній аналіз наявної інформації також не означає, що остаточний аналіз є упередженим. Важливо, щоб цей аналіз проводився під час винесення рішення і ґрунтувався на наданих доказах та аргументах, почутих у судовому засіданні (*«Морель проти Франції» (Morel v. France)*, 2000, § 45).

344. Необхідно розглянути, чи є зв'язок між питаннями по суті, визначеними на різних стадіях провадження, настільки тісним, що ставить під сумнів безсторонність судді, який бере участь у прийнятті рішень на цих стадіях (*«Тозічка проти Польщі» (Toziczka v. Poland)*, 2012, § 36).

345. У справі, у якій стверджувалося, що сумнівів у безсторонності одного або кількох суддів, що засідають як колегія, достатньо для того, щоб визнати, що колегія в цілому не є безсторонньою, Суд встановив, що, зважаючи на таємницю наради, неможливо встановити фактичний вплив відповідного судді або суддів на колегіальну роботу колегії, про яку йдеться (*«Моріс проти Франції» (Morice v. France)* [ВП], 2015, § 89; *«Мітріновскі проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Mitrinovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2015, § 46; *«Стойменовіч і Мілошеввіч проти Північної Македонії» (Stoimenovikj and Miloshevijk v. North Macedonia)*, 2021, § 39; див. також, *mutatis mutandis*, *«Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії» (Otegi Mondragon and Others v. Spain)*, 2018, § 67; *«Сіґріп Елін Сіґфусдоттір проти Ісландії» (Sigríður Elín Sigfúsdóttir v. Iceland)*, 2020, § 57 і, справа щодо двох членів колегії, *«Катана проти Республіки Молдова» (Catană v. the Republic of Moldova)*, 2023, § 78).

346. Ситуація відрізняється, коли два органи, що здійснювали провадження проти заявника, склалися з одних і тих же суддів, й існувала певна плутанина між функціями пред'явлення позову й вирішення питань (*«Каменос проти Кіпру» (Kamenos v. Cyprus)*, 2017, §§ 105-109). Плутанина між функціями прокурора і судді може викликати об'єктивно обґрунтовані сумніви в безсторонності відповідних осіб (§ 104).

347. Слід відзначити й інші випадки:

- Не можна стверджувати, що суд вищої інстанції, який скасовує адміністративне або судові рішення, зобов'язаний направити справу на новий розгляд до іншого юрисдикційного органу або до іншого складу цього органу, як загальне правило, що впливає із зобов'язання бути безсторонним (*«Рінґайзен проти Австрії» (Ringelsen v. Austria)*, 1971, § 97 *in fine*).
- Проблема може виникнути, якщо суддя приймає участь у двох провадженнях, що стосуються одних і тих самих фактів (*«Індра проти Словаччини» (Indra v. Slovakia)*, 2005, §§ 51-53).
- Суддя, який є головуєчим суддею апеляційного суду, якому допомагають два народних засідателя, не повинен розглядати апеляцію на своє рішення (*«Де Хаан проти Нідерландів» (De Haan v. the Netherlands)*, 1997, § 51).
- Апеляційний Суд, у якому судді першої інстанції повинні з'ясувати, чи не допустили вони

помилки в тлумаченні або застосуванні закону у своєму попередньому рішенні, може викликати сумніви в безсторонності («*Сан-Леонард Бенд Клуб проти Мальти*» (*San Leonard Band Club v. Malta*), 2004, § 64). Аналогічну аргументацію щодо конституційного суду див. у рішенні у справі «*Скеррі проти Мальти*» (*Scerri v. Malta*), 2020, § 78.

- Той факт, що один і той самий суддя бере участь спочатку в ухваленні рішення по суті справи, а потім у провадженні, в якому розглядається прийнятність апеляційної скарги на це рішення, не є *prima facie* несумісним з вимогами безсторонності («*Варсіцька проти Польщі*» (*Warsicka v. Poland*), 2007, §§ 38-47).
- Суддя, який виконує подвійну роль: як захисник, що представляє сторону, яка протистоїть компанії заявників, у першій групі проваджень, і як суддя апеляційного суду в другій групі проваджень: посилаючись, зокрема, на віддаленість у часі та різний предмет першої і другої групи проваджень, а також на той факт, що виконання функцій захисника й судді не співпадали в часі, Суд постановив, що заявники не змогли об'єктивно обґрунтувати сумніви щодо безсторонності судді («*Пуолімайвал і Пиртіахо проти Фінляндії*» (*Puolitaival and Pirttiaho v. Finland*), 2004, §§ 46-54).
- Суд встановив порушення принципу безсторонності у справі, коли деякі судді, які вже винесли рішення у справі, повинні були вирішити, чи не помилилися вони у своєму попередньому рішенні, і коли інші три судді вже висловили свою думку з цього питання («*Дріза проти Албанії*» (*Driza v. Albania*), 2007, §§ 78-83 – порушення).
- Один із суддів, залучений до апеляційного провадження, раніше брав участь у цій справі як суддя вищої інстанції («*Перуш проти Словенії*» (*Peruš v. Slovenia*), 2012, §§ 38-39).
- У справі «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, Голова Верховного Суду також був головою адміністративного органу, рішення якого розглядалося в апеляційному порядку (§§ 153-156).
- Ситуація, коли помічник Голови Конституційного Суду був частиною команди адвокатів, що представляли протилежну до заявника сторону в попередньому цивільному провадженні, розглядалася у справі «*Белліцці проти Мальти*» (*Bellizzi v. Malta*), 2011, §§ 60-61.
- У справі «*Свіленгачанін та інші проти Сербії*» (*Svilengacanic and Others v. Serbia*), 2021, проведення публічного засідання та підписання угоди з процесуальних питань з Міністерством оборони, майбутнім відповідачем у спорі щодо заробітної плати військовослужбовців, не вплинуло на об'єктивну безсторонність Верховного Суду (§§ 65-75).
- Той факт, що виконуючий обов'язки Голови суду вирішив передати справу, яка порушувала важливе правове питання, на розгляд розширеної колегії того ж суду й засідав у її складі, не порушує вимогу «безсторонності» статті 6, за умови, що провадження надавало достатні гарантії для виключення будь-яких законних сумнівів щодо стверджуваної упередженості виконуючого обов'язки («*Тойванен проти Фінляндії*» (*Toivanen v. Finland*), 2023, §§ 40-46).

ii. Ситуації індивідуального характеру

348. Принцип безсторонності також буде порушено, якщо суддя має особистий інтерес у справі («*Лангборгер проти Швеції*» (*Langborger v. Sweden*), 1989, § 35; «*Готрін та інші проти Франції*» (*Gautrin and Others v. France*), 1998, § 59). Стосовно того, чи ставлять твердження дружини судді в соціальних мережах під сумнів безсторонність її чоловіка, див. «*Телерадіокомпанія "Руставі 2" Лтд та інші проти Грузії*» (*Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia*), 2019, §§ 342 і далі, а також, у більш загальному плані, щодо публічного висловлення думок членами

сім'ї судді, § 344. Про існування зв'язку між справою, що розглядається Конституційним Судом, і чоловіком однієї з трьох суддів, що засідають як суд, див. *«Хорватська федерація гольфу проти Хорватії» (Croatian Golf Federation v. Croatia)*, 2020, §§ 129-132.

349. Професійні, фінансові або особисті зв'язки між суддею і стороною у справі або адвокатом сторони у справі також може спричинити сумніви в безсторонності (*«Мікалефф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, § 102; *«Веттштайн проти Швейцарії» (Wettstein v. Switzerland)*, 2000, § 47; *«Пескадор Валеро проти Іспанії» (Pescador Valero v. Spain)*, 2003, § 27; *«Токоно та Професори Прометейшти проти Молдови» (Tosono and Profesorii Prometești v. Moldova)*, 2007, § 31, і *«Петур Тур Сігурдссон проти Ісландії» (Pétur Thór Sigurðsson v. Iceland)*, 2003, § 45). Фінансові інтереси відповідного судді мають бути безпосередньо пов'язані з предметом спору (*mutatis mutandis*, *«Сігрір Елін Сігфусдоттір проти Ісландії» (Sigríður Elín Sigfúsdóttir v. Iceland)*, 2020, § 53). Поведінка судді щодо сторони поза контекстом провадження може об'єктивно викликати побоювання щодо відсутності безсторонності, тобто поставити під сумнів об'єктивну безсторонність судді, навіть якщо вона не становить проступку відповідно до національного законодавства (*mutatis mutandis*, *«Каррар проти Бельгії» (Karrar v. Belgium)*, 2021, §§ 36 і 39). У рішенні у справі *«Національний синдикат журналістів та інші проти Франції» (Syndicat National Des Journalistes and Others v. France)*, 2023, троє суддів касаційного суду раніше брали участь, за «незначну» плату і неодноразово, протягом багатьох років у тренінгах, організованих компанією, яка була відповідачем у справі, яку розглядали ці троє суддів. Коли цей факт був викритий пресою, Вища судова рада (*Conseil supérieur de la magistrature*, CSM) визнала, що відмова цих суддів від участі у справі є порушенням етики, але не дисциплінарним правопорушенням. Після цього інциденту Голова Касаційного Суду запровадив нову процедуру надання дозволу на участь суддів у тренінгах. Суд дійшов висновку, що, хоча участь суддів у наукових заходах, публікаціях, викладацькій діяльності тощо є звичайною частиною їхніх суддівських функцій, характер взаємодії суддів з відповідачем у цій справі надавав об'єктивні підстави сумніватися в їхній безсторонності (§§ 47-58).

350. Той факт, що суддя має кровні зв'язки з членом юридичної фірми, яка представляє сторону у справі, не означає автоматично, що мало місце порушення (*«Рамляк проти Хорватії» (Ramljak v. Croatia)*, 2017, §§ 29, і щодо невеликої країни, *«Куліас проти Кіпру» (Koulias v. Cyprus)*, 2020, §§ 62-64). Слід враховувати низку факторів, зокрема: чи брав участь родич судді у відповідній справі, посаду родича в юридичній фірмі, розмір фірми, її внутрішню організаційну структуру, фінансове значення справи для фірми, а також будь-який потенційний фінансовий інтерес або вигоду (та її розмір) для родича (*«Ніколас проти Кіпру» (Nicholas v. Cyprus)*, 2018, § 62; див. також *«Рамляк проти Хорватії» (Ramljak v. Croatia)*, 2017, §§ 38-39).

351. Той факт, що судді знають один одного як колеги або навіть працюють в одному кабінеті, сам по собі не є достатнім для висновку, що будь-які сумніви щодо їхньої неупередженості є об'єктивно обґрунтованими (*«Штек-Ріш та інші проти Ліхтенштейну» (Steck-Risch and Others v. Liechtenstein)*, 2005, § 48). У дуже маленькій країні той факт, що правник може виконувати дві функції за сумісництвом, наприклад, бути суддею і практикуючим адвокатом, сам по собі також не є проблематичним (*там само*, § 39; *«Белліцці проти Мальти» (Bellizzi v. Malta)*, 2011, § 57; і порівняйте з рішенням у справі *«Мікалефф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, § 102, щодо родинних зв'язків між суддею і адвокатом).

352. У зв'язку з цим Суд встановив, що скарги на упередженість судів не повинні призводити до паралічу правової системи Держави. У невеликих юрисдикціях, таких як Кіпр або Ліхтенштейн, здійснення правосуддя може бути невиправдано ускладнене застосуванням надмірно суворих стандартів (*«А.К. проти Ліхтенштейну» (A.K. v. Liechtenstein)*, 2015, § 82, *«Ніколас проти Кіпру» (Nicholas v. Cyprus)*, 2018, § 63). Враховуючи важливість зовнішніх ознак, про наявність ситуації, яка може викликати сумніви в безсторонності, слід повідомляти на початку провадження. Так, ситуацію, про яку йде мова, можна оцінити з врахуванням різних факторів, щоб визначити, чи дійсно є необхідність у відводі (*«Ніколас проти Кіпру» (Nicholas v. Cyprus)*, 2018, §§ 64-66).

353. Зв'язки зі стороною у провадженні не обов'язково повинні бути прямими, щоб поставити під сумнів безсторонність судді. Так, у справі *«Цулукидзе і Русулашвілі проти Грузії» (Tsulukidze and Rusulashvili v. Georgia)*,* 2024 помічником одного з суддів апеляційного суду була дочка адвоката обвинуваченого. Суд зазначив, що широкі повноваження, надані помічникам суддів у судовій системі Грузії, можуть викликати законні побоювання щодо безсторонності цього судді: навіть якщо ступінь участі помічника в цій конкретній справі залишився невідомим, Верховний Суд не з'ясував обставини цієї участі, у такий спосіб не розвіявши сумніви заявників щодо безсторонності судді апеляційного суду (§ 58).

354. Крім того, мова, яку використовує суддя, може мати важливе значення і свідчити про те, що судді бракує неупередженості, якої вимагає його посада (*«Варданын і Нанушян проти Вірменії» (Vardanyan and Nanushyan v. Armenia)*, 2016, § 82). Однак, коли суддя зробив недоречне зауваження про небезпеку, яку становить заявник, якого вже було засуджено за вбивство з метою сексуального задоволення, Суд постановив, що хоча це може свідчити про непрофесійну поведінку, це не доводить особисту упередженість судді щодо заявника або наявність об'єктивно обґрунтованих сумнівів щодо його безсторонності у даному провадженні (*«Інзехер проти Німеччини» (Inseher v. Germany)* [ВП], 2018, § 289).

IV. Процесуальні вимоги

A. Справедливість

Пункт 1 статті 6 Конвенції

“1. Кожен має право на справедливий ... розгляд його справи ... судом..., який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру ...”

1. Основні принципи

355. Визначне місце: Суд завжди займав визначне місце, забезпечуючи право на справедливий суд (*«Станев проти Болгарії» (Stanev v. Bulgaria)* [ВП], 2012, §231; *«Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, 1979, § 24). Ця гарантія є «одним з основних принципів будь-якого демократичного суспільства, відповідно до Конвенції» (*«Претто та інші проти Італії» (Pretto and Others v. Italy)*, 1983, § 21).

Право на справедливий судовий розгляд має тлумачитися у світлі Преамбули Конвенції, яка, серед іншого, проголошує, що верховенство права є частиною спільної спадщини Договірних Держав. Свавілья тягне за собою заперечення принципу верховенства права й не може бути допустимим щодо процесуальних прав так само, як і щодо матеріальних прав (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 339).

З огляду на це, немає жодних підстав для обмежувального тлумачення пункту 1 статті 6 (*«Морейра де Азеведо проти Португалії» (Moreira de Azevedo v. Portugal)*, 1990, § 66). Вимога справедливості застосовується до проваджень узагалом; і не обмежується слуханнями *inter partes* (*«Грецькі нафтопереробні заводи “Стран” та Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece)*, 1994, § 49). Так, провадження розглядається в цілому, щоб визначити, чи було воно проведено відповідно до вимог справедливого судового розгляду (*«Де Томмазо проти Італії» (De Tommaso v. Italy)* [ВП], 2017, § 172; *«Регнер проти Чехії» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, § 161, відповідно до того ж принципу, що і в кримінальному провадженні; див. *«Бьозе проти Бельгії» (Beuze v. Belgium)* [ВП], 2018, § 120).

Відсутність справедливості може бути наслідком низки факторів різної значущості («*Кармель Саліба проти Мальти*» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, § 79, щодо вимоги про надання мотивів).

356. Водночас Суд зазначив, що обмеження процесуальних прав особи може бути виправданим за дуже виняткових обставин («*Адорісіо та інші проти Нідерландів*» (*Adorisio and Others v. the Netherlands*) (ухв.), 2015, щодо короткого часу, наданого заявнику для оскарження та вивчення документів, поданих протилежною стороною, а також особливої потреби в дуже швидкому прийнятті рішення національним судом).

357. Зміст: має існувати можливість подати цивільні позови до суду («*Файєд проти Сполученого Королівства*» (*Fayed v. the United Kingdom*), 1994, § 65) для ефективного судового розгляду («*Сабех Ель-Лейль проти Франції*» (*Sabeh El Leil v. France*) [ВП], 2011, § 46), що означає, що Держава не може без обмежень або контролю з боку інститутів Конвенції вилучати з юрисдикції своїх судів цілий ряд цивільних позовів або надавати імунітет від цивільної відповідальності цілим категоріям осіб. Відповідно, якщо надзвичайний законодавчий декрет не містить чіткого або ясного формулювання, що виключає можливість судового нагляду за заходами, вжитими на його виконання, його завжди слід розуміти як такий, що уповноважує державні суди здійснювати достатній контроль, щоб уникнути будь-якого свавілля («*Пішкін проти Туреччини*» (*Pişkin v. Turkey*), 2020, § 153). Пункт 1 статті 6 детально описує процесуальні гарантії сторін у цивільних провадженнях. Основною метою, перш за все, є задоволення інтересів сторін та органів забезпечення справедливості («*Нідерест-Хубер проти Швейцарії*» (*-Huber v. Switzerland*), 1997, § 30). Сторони у справі повинні мати можливість оскаржувати рішення у своїх справах із найбільшою ефективністю («*Х. проти Бельгії*» (*H. v. Belgium*), 1987, § 53). Це не означає, що на певному етапі провадження тягар доказування не може бути покладений на сторону («*Джоджай проти Албанії*» (*Xhoxhaj v. Albania*), 2021, § 352).

358. Роль державних органів влади: Суд завжди стверджував, що органи державної влади мають забезпечувати виконання вимог «справедливого суду» Конвенції у кожній окремій справі («*Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів*» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, § 33 *in fine*).

359. Скарги сторін: при визначенні «прав та обов'язків цивільного характеру» особи, відповідно до практики Стразбурського Суду²⁴, принциповим є те, що кожний має право на справедливий розгляд справи судом. До цих гарантій додаються також гарантії стосовно організації та складу суду, і порядку ведення проваджень. Отже, ці гарантії і є складовими права на справедливий суд («*Голдер проти Сполученого Королівства*» (*Golder v. the United Kingdom*), [ВП], 1975, § 36).

360. Однак ні буква, ні дух статті 6 не перешкоджають особі добровільно відмовитися від гарантій справедливого судового розгляду, явно або мовчазно, за певних умов. Проте така відмова має бути однозначною і не суперечити жодному важливому суспільному інтересу («*Діліпак і Каракая проти Туреччини*» (*Dilipak and Karakaya v. Turkey*), 2014, § 79; «*Шмідт проти Латвії*» (*Schmidt v. Latvia*), § 96; «*Голубович проти Хорватії*» (*Golubović v. Croatia*), 2012, § 38; див. також «*Доленц проти Словенії*» (*Dolenc v. Slovenia*), 2022, §§ 72-73).

361. Принципи тлумачення:

- Принцип, відповідно до якого повинна бути можливість подати цивільний позов до суду, як один із основоположних принципів права; те ж саме стосується і принципу міжнародного права, що забороняє відмову в правосудді. Пункт 1 статті 6 має трактуватись відповідно до цих принципів («*Голдер проти Сполученого Королівства*» (*Golder v. the United Kingdom*), [ВП], 1975, § 35).
- Як зазначено в рішеннях у справах «*Ґженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], 2022, §§ 339-340, та «*Ґурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, §§ 237 і далі, право на справедливий суд, що гарантується пунктом 1

²⁴ Див. розділ «Сфера застосування».

статтю 6, повинно тлумачитися відповідно до Преамбули до Конвенції, яка проголошує верховенство права («*Сабех Ель-Лейль проти Франції*» (*Sabeh El Leil v. France*) [ВП], 2011, § 46) основною частиною спільної спадщини Договірних Держав («*Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини*» (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey*) [ВП], 2011, § 57; «*Брумареску проти Румунії*» (*Brumărescu v. Romania*), 1999, § 61). Суд постановив, що національні органи влади в принципі мають більше можливостей, ніж він, для оцінки того, як інтереси правосуддя та верховенства права будуть найкраще забезпечені в конкретній ситуації («*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 243). Однак Суд також зазначив, що принцип верховенства права охоплює низку інших не менш важливих принципів, які, хоча і є взаємопов'язаними та часто взаємодоповнюючими, за певних обставин можуть вступати в конкуренцію (§§ 237-240).

- Навіть у контексті надзвичайного стану основоположний принцип верховенства права повинен мати переважну силу («*Пішкін проти Туреччини*» (*Pişkin v. Turkey*), 2020, § 153). Крім того, обов'язок Держави забезпечити адекватну компенсацію за шкоду, заподіяну органами влади та належним чином встановлену судами, має вирішальне значення в суспільстві, що керується принципом верховенства права («*Скордіно проти Італії (№ 1)*» (*Scordino v. Italy (№ 1)*) [ВП], 2006, § 201).
- Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який міститься у всіх статтях Конвенції («*Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини*» (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey*) [ВП], 2011, § 56; «*Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії*» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*) [ВП], 2016, § 116; «*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 238; див. також «*Кривцова проти Росії*» (*Krivtsova v. Russia*), 2022, §§ 37-39 – і, наприклад, щодо відсутності строку позовної давності, «*Олександр Волков проти України*» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), 2013, §§ 137-139, та «*Джоджай проти Албанії*» (*Xhoxhaj v. Albania*), 2021, §§ 348-349; і порівняйте з рішенням у справі «*Камелія Богдан проти Румунії*» (*Camelia Bogdan v. Romania*), 2020, §§ 47-48, або, щодо точки відліку такого строку, «*Санofi Пастер проти Франції*» (*Sanofi Pasteur v. France*), 2020, § 52).
- Цей принцип передбачає, в цілому, повагу до принципу *res judicata* («*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 238; «*Кривцова проти Росії*» (*Krivtsova v. Russia*), 2022, §§ 37-39). Свавілья дорівнює запереченню принципу верховенства права («*Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії*» (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [ВП], 2016, § 145). Цей принцип може порушуватися й іншими способами («*Долінська-Фічек і Озімек проти Польщі*» (*Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland*), 2021, §§328-330). Наприклад, закони, спрямовані проти конкретних осіб, суперечать принципу верховенства права («*Гженда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], § 299).
- У демократичному суспільстві в розумінні Конвенції право на справедливе забезпечення правосуддя посідає настільки вагоме місце, що обмежене тлумачення пункту 1 статті 6 не відповідає основному завданню та призначенню цього положення («*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 283, щодо ролі судів; «*Рякіб Бірюков проти Росії*» (*Ryakib Biryukov v. Russia*), 2008, § 37).
- У справі «*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, підкреслено важливість цих принципів, так само як і в рішенні у справі «*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, яке також стосується ситуацій, коли основоположні принципи Конвенції вступають у конфлікт (§§ 237 і далі, § 243).

- Крім того, Конвенція покликана гарантувати не теоретичні чи ілюзорні, а практичні та ефективні права («*Перез проти Франції*» (*Perez v. France*) [ВП], 2004, § 80; «*Ейрі проти Ірландії*» (*Airey v. Ireland*), 1979, § 24).

362. Держава має більшу свободу дій у цивільних справах: Суд повідомив, що вимоги, що є складовими поняття «справедливий суд», не є однаковими для справ, що стосуються визначення цивільних прав та обов'язків і справ, що стосуються кримінальних проваджень: «Держави-учасники мають більшу свободу дій при вирішенні цивільних справ, що стосуються прав та обов'язків цивільного характеру, аніж при вирішенні кримінальних справ» («*Пелекі проти Греції*» (*Peleki v. Greece*), 2020, § 70; «*Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів*» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, § 32; «*Леваж Престасьон Сервісез проти Франції*» (*Levages Prestations Services v. France*), 1996, § 46). Вимоги пункту 1 статті 6 щодо цивільних прав є менш обтяжливими, ніж вимоги до кримінальних обвинувачень («*Кьоніг проти Німеччини*» (*König v. Germany*), 1978, § 96). Рішення у справі «*Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)*» (*Moreira Ferreira v. Portugal (№ 2)*) [ВП], 2017, §§ 66-67, підтвердило, що права осіб, обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення, потребують більшого захисту, ніж права сторін цивільного провадження.

363. Однак, при розгляді провадження, що підпадає під цивільний аспект статті 6, Суд може вважати за необхідне застосувати підхід, який він застосовував при розгляді кримінально-правових питань (див., щодо цього принципу, «*Лопес Рібальда та інші проти Іспанії*» (*López Ribalda and Others v. Spain*) [ВП], 2019, § 152; «*Чівінскайте проти Литви*» (*Čivinskaitė v. Lithuania*), 2020, § 121, і, наприклад, «*Діліпак і Каракая проти Туреччини*» (*Dilipak and Karakaya v. Turkey*), 2014, § 80, щодо платіжного доручення, накладеного *in absentia* на особу, якій не було вручено судову повістку; «*Кармель Саліба проти Мальти*» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, §§ 67 і 70-71, щодо цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок кримінального правопорушення; «*Р.С. проти Німеччини*» (*R.S. v. Germany*) (ухв.), 2017, §§ 35 і 43, щодо дисциплінарного провадження у збройних силах). У випадках, коли настає цивільна відповідальність за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, необхідно, щоб національні рішення ґрунтувалися на ретельній оцінці наданих доказів і містили достатнє обґрунтування з огляду на серйозні наслідки, що можуть впливати з таких рішень («*Кармель Саліба проти Мальти*» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, § 73)²⁵.

364. Нарешті, за дуже виняткових обставин, пов'язаних з конкретною справою, Суд може взяти до уваги «необхідність дуже швидкого прийняття рішення» національним судом («*Адорісіо та інші проти Нідерландів*» (*Adorisio and Others v. the Netherlands*) (ухв.), 2015). Водночас швидке проведення провадження не виправдовує ігнорування права на змагальність судового процесу («*Доленц проти Словенії*» (*Dolenc v. Slovenia*), 2022, § 67).

2. Сфера застосування

а. Принципи

365. Ефективне право: сторони у справі мають право надати суду зауваження, які вони вважають важливими для справи. Це право можна вважати ефективним тільки за умови, що зауваження було «заслухано», тобто належним чином розглянуто судом («*Донадзе проти Грузії*» (*Donadze v. Georgia*), 2006, § 35). Тобто, «суд» зобов'язаний провести належний розгляд поданих сторонами заяв, аргументів та доказів (щодо апелянта, який має представника в суді, див. «*Гьоч проти Туреччини*» (*Göç v. Turkey*) [ВП], 2002, § 57; «*Перез проти Франції*» (*Perez v. France*) [ВП], 2004, § 80; «*Краска проти Швейцарії*» (*Kraska v. Switzerland*), 1993, § 30; «*Ван де Гурк проти Нідерландів*» (*Van de Hurk v. the Netherlands*), 1994, § 59). З метою забезпечення ефективності гарантованого цією статтею права, органи влади мають виявляти «сумлінність»: щодо апелянта,

²⁵ Див. також розділ «Пункт 1 статті 6 (справедливий судовий розгляд кримінальної справи)».

який не має представника в суді, див. *«Кероярві проти Фінляндії» (Kerojärvi v. Finland)*, 1995, § 42 і *«Фрете проти Франції» (Fretté v. France)*, 2002, 49.

366. Належна участь заявника у провадженні вимагає від суду, за власною ініціативою, розглядати документи, що є у його розпорядженні (див. нижче про обмеження). Таким чином, той факт, що заявник не скаржився на відсутність розгляду відповідних документів чи ініціював доступ до матеріалів справи, не є істотним (*«Кероярві проти Фінляндії» (Kerojärvi v. Finland)*, 1995, § 42). Фактична можливість заявника звернутись до матеріалів справи та отримати їх копії не є достатньою гарантією (*«Гьоч проти Туреччини» (Göç v. Turkey)* [ВП], 2002, § 57). Крім того, заявнику має бути надано необхідний час для подання додаткових аргументів та доказів до національного суду (див., наприклад, *«Адорісіо та інші проти Нідерландів» (Adorisio and Others v. the Netherlands)* (ухв.), 2015, щодо короткого строку для оскарження).

367. Стосовно «справедливого балансу» між сторонами (змагальна процедура та рівність сторін), присутності сторін у суді (*«Зайдов проти Азербайджану (№ 2)» (Zayidov v. Azerbaijan (№ 2))*, 2022), § 87) й участі незалежного члена національної юридичної служби (урядового уповноваженого, генерального адвоката, прокурора, доповідача тощо), див. *«Крамарева проти Росії» (Kramareva v. Russia)*, 2022, §§ 31-34 та 38 і далі (щодо прокурора).

368. Зобов'язання, покладені на адміністративні органи влади: у заявника має бути доступ до відповідних документів, що знаходяться у розпорядженні адміністративних органів, за необхідності досягнутий шляхом процедури розкриття документів (*«МакГінлі та Іган проти Сполученого Королівства» (McGinley and Egan v. the United Kingdom)*, 1998, §§ 86 і 90). Якщо держава без достатніх підстав не надає заявнику доступу до документів, що знаходяться у розпорядженні державних органів влади, що б дозволило їм захищатися у суді, або заперечує їх існування, то такі дії розглядаються як відмова у справедливому слуханні, що порушує пункт 1 статті 6 (*там само*).

369. Розгляд проваджень загалом: чи розгляд проваджень був справедливим з'ясовується шляхом їх дослідження загалом (*«Центро Європа 7 С.р.л. і Ді Стефано проти Італії» (Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, § 197; *«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, §§ 151 і 161; *«Анкерль проти Швейцарії» (Ankerl v. Switzerland)*, 1996, § 38).

370. Зважаючи на це, будь-які порушення справедливості розгляду справи можуть, за певних обставин, бути урегульовані на подальших стадіях, або на тому ж рівні (*«Хелле проти Фінляндії» (Helle v. Finland)*, 1997, § 54), чи судом вищої інстанції (*«Шулер-Зграгген проти Швейцарії» (Schuler-Zraggen v. Switzerland)*, 1993, § 52; і навпаки у справах *«Альберт і Ле Компт проти Бельгії» (Albert and Le Compte v. Belgium)*, 1983, § 36; *«Фельдбрюгге проти Нідерландів» (Feldbrugge v. the Netherlands)*, 1986, §§ 45-46).

371. У будь-якому випадку, якщо порушення було у судовому органі найвищої юрисдикції, наприклад через те, що немає можливості відповісти на висновки, подані до цих органів, існує порушення права на справедливий суд (*«Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain)*, 1993, §§ 65-67).

372. Процесуальна помилка може бути врегульована тільки за умови, що відповідне рішення розглядається незалежним судовим органом загальної юрисдикції, який забезпечує виконання гарантій пункту 1 статті 6. Важливим є право суду на перегляд справи, і воно досліджується з урахуванням обставин справи (*«Обермайєр проти Австрії» (Obermeier v. Austria)*, 1990, § 70).²⁶

373. Попередні рішення, що не забезпечують виконання гарантії справедливого судового розгляду: у таких справах не виникає питання щодо доступності гарантії заявнику під час розгляду справи незалежним судом загальної юрисдикції і, таким чином, забезпечувалось

²⁶ Див. також розділ «Перегляд судом, що має повну юрисдикцію».

виконання гарантій пункту 1 статті 6 («*Оерлеманс проти Нідерландів*» (*Oerlemans v. the Netherlands*), 1991, §§ 53-58; «*Бритиш-Американ Тобако Лтд проти Нідерландів*» (*British-American Tobacco Company Ltd v. the Netherlands*), 1995, § 78). Враховується також те, що існують наміри, що забезпечують такі гарантії («*Ейр Канада проти Сполученого Королівства*» (*Air Canada v. the United Kingdom*), 1995, § 62).

374. Здійснення кримінального провадження в деяких випадках може мати потенційний вплив на справедливість вирішення «цивільного» спору. Зокрема, конкретне питання про цивільну сторону або цивільні права, пов'язане з процедурою кримінального розслідування, може поставити під сумнів справедливий судовий розгляд, якщо на цій попередній стадії кримінального провадження цивільні права будуть безповоротно підірвані для цілей подальшого цивільного спору (див. застосовні принципи у рішенні у справі «*Михайло Михайлеску проти Румунії*» (*Mihail Mihăilescu v. Romania*), 2021, §§ 74-89, включно з питанням *res judicata* та необхідного рівня захисту, § 90, а також «*Віктор Лауренціу Марін проти Румунії*» (*Victor Laurențiu Marin v. Romania*), 2021, §§ 144-150, і «*Ніколае Віргіліу Танасе проти Румунії*» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], 2019).

375. У апеляційних судах: пункт 1 статті 6 не зобов'язує Держав-учасників засновувати суди апеляційної та касаційної інстанцій, однак коли такі суди існують Держава має забезпечувати гарантії сторонам у справі відповідно до пункту 1 статті 6 («*Андреева проти Латвії*» (*Andrejeva v. Latvia*) [ВП], 2009, § 97). Однак спосіб застосування пункту 1 статті 6 до проваджень у апеляційному суді залежить від специфічних ознак цих проваджень; необхідно враховувати провадження взагалом у встановленому національним законодавством порядку, а також роль, яку відіграють у розгляді проваджень апеляційний суд («*Гелмерс проти Швеції*» (*Helmerts v. Sweden*), 1991, § 31) або Касаційний Суд («*К.Д.Б. проти Нідерландів*» (*K.D.B. v. the Netherlands*), 1998, § 41; «*Леваж Престасьон Сервісез проти Франції*» (*Levages Prestations Services v. France*), 1996, §§ 44-45). Якщо свідок був належним чином допитаний під час особистого перехресного допиту в суді першої інстанції, апеляційний суд може повторно оцінити показання цього свідка лише на підставі стенограми, не заслуховуючи його безпосередньо («*Рочелла проти Італії*» (*Roccella v. Italy*), 2023, §§ 51-52).

376. Враховуючи особливий характер ролі касаційного суду, який обмежений у розгляді питань щодо коректного застосування права, подальші процедури можуть бути формальними (*там само*, §§ 48). Тим не менш, відхилення касаційної скарги без розгляду по суті через недотримання вимоги, встановленої законом, має переслідувати «законну мету» у розумінні прецедентного права («*Ооржак проти Росії*» (*Oorzhak v. Russia*), 2021, §§ 20-22). Вимога щодо представництва у касаційному суді не суперечить статті 6 («*Бонковська проти Польщі*» (*Bąkowska v. Poland*), 2010, § 45; «*Г.Л. і С.Л. проти Франції*» (*G.L. and S.L. v. France*) (ухв.); «*Табор проти Польщі*» (*Tabor v. Poland*), 2006, § 42).

377. Обмеження: за загальним правилом, національні суди встановлюють факти: Суд не виконує функції встановлення фактів, замість вже встановлених національними судами («*Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів*» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, § 31).²⁷ Крім того, хоча заявники мають право висувати на розгляд суду спостереження, які вони вважають значущими, пункт 1 статті 6 не гарантує результату розгляду на користь сторони («*Андронікоу та Константіну проти Кіпру*» (*Andronicou and Constantinou v. Cyprus*), 1997, § 201). Крім того, пункт 1 статті 6 не заходить так далеко, щоб вимагати від судів вказувати в тексті своїх рішень детальний порядок і строки їх оскарження («*Авотінш проти Латвії*» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], 2016, § 123).

378. Коли сторони демонструють певну недостатню обачність, наслідки, які національні суди пов'язують з їхньою поведінкою, повинні бути співмірними з тяжкістю їхніх проступків та

²⁷ Див. розділ «Четверна інстанція».

враховувати всеохоплюючий принцип справедливого судового розгляду («*Доленц проти Словенії*» (*Dolenc v. Slovenia*), 2022, § 73). Суд може визнати, що заявник значною мірою сприяв своєю бездіяльністю та недостатньою старанністю виникненню оскаржуваної ним ситуації, якій він міг запобігти («*Авотінш проти Латвії*» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], 2016, §§ 123-24; «*Барік Едіді проти Іспанії*» (*Barik Edidi v. Spain*) (ухв.), 2016, § 45; і навпаки у справі «*Заводник проти Словенії*» (*Zavodnik v. Slovenia*), 2015, §§ 79-80). Помилки, допущені під час провадження, можуть бути переважно та об'єктивно пов'язані з особою («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 90 і 121, і стосовно застосування цього принципу стосовно експертного висновку див. «*Табак проти Хорватії*» (*Tabak v. Croatia*), 2022, §§ 69 і 80). Більш проблематичними, однак, є ситуації, коли процесуальні помилки були допущені як з боку особи, так і з боку відповідних органів, зокрема, суду (судів) (див. «*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 91-95 і 114-121).

379. Сторони цивільного провадження зобов'язані проявляти старанність у виконанні процесуальних дій, що стосуються їхньої справи («*Бонковська проти Польщі*» (*Bąkowska v. Poland*), 2010, § 54; див. також, щодо «зацікавлених осіб», «*Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії*» (*Marina Aucanada Group S.L. v. Spain*), 2022, §§ 50-52). При оцінці того, чи була проявлена «необхідна старанність» при здійсненні відповідних процесуальних дій, слід встановити, чи був заявник представлений під час провадження. Дійсно, «процесуальні права зазвичай йдуть пліч-о-пліч з процесуальними обов'язками» («*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], 2018, §§ 89 і 93). Це також стосується ув'язнених, оскільки поняття «старанності, яка зазвичай вимагається від сторони в цивільному процесі» є питанням, яке слід оцінювати в контексті ув'язнення (порівняйте рішення у справах «*Парол проти Польщі*» (*Parol v. Poland*), 2018, §§ 42-48, зокрема § 47, та «*Кунерт проти Польщі*» (*Kunert v. Poland*), 2019, §§ 34-37, щодо в'язнів, яким не надавалася допомога адвоката).

380. Теорія підпорядкування: Суд постановив важливість підпорядкування юрисдикції у правозастосуванні; важливо переконатися у явній справедливості судового розгляду. Однак, Суд також роз'яснив, що точка зору зацікавлених осіб не є вирішальною; сумніви осіб у справедливості судового розгляду проваджень мають бути обґрунтованими («*Краска проти Швейцарії*» (*Kraska v. Switzerland*), 1993, § 32). Отже, необхідно досліджувати як суд розглядав справу.

381. В інших справах, що розглядаються у Верховному Суді, Суд зазначив, що збільшена суспільна зацікавленість справедливого правозастосування підтверджує важливість підпорядкування юрисдикції судів («*Кресс проти Франції*» (*Kress v. France*) [ВП], 2001, § 82; «*Мартіні проти Франції*» (*Martinie v. France*) [ВП], 2006, § 53; «*Менчинська проти Росії*» (*Menchinskaya v. Russia*), 2009, § 32). Суд надав важливості підпорядкуванню у наступних справах (див. «*Вермелен проти Бельгії*» (*Vermeulen v. Belgium*), 1996, § 34; «*Лобо Мачадо проти Португалії*» (*Lobo Machado v. Portugal*), 1996, § 32).

382. Судова практика: для того, щоб враховувати стан національного правопорядку, Суд завжди надавав значення судовій практиці у визначенні відповідності національного законодавства пункту 1 статті 6 («*Кероярві проти Фінляндії*» (*Kerojärvi v. Finland*), 1995), § 42; «*Гору проти Греції (№2)*» (*Gorou v. Greece (№ 2)*) [ВП], 2009, § 32). Більш того, у визначення справедливого судового розгляду справи сторін не можна не враховувати загальні фактичні та юридичні обставини справи («*Станкевич проти Польщі*» (*Stankiewicz v. Poland*), 2006, § 70).

383. Державні органи влади не можуть позбавитись ефективного судового контролю через національну безпеку чи тероризм²⁸: існують технології, що можуть бути застосовані, та включають як легітимні проблеми безпеки, так і процесуальні права особи («*Дагтекін та інші проти Туреччини*» (*Dağtekin and Others v. Turkey*), 2007, § 34). Про випадок відступу від статті 15

²⁸ Див. *Посібник із судової практики щодо тероризму*.

Конвенції під час надзвичайного стану див. *«Пішкін проти Туреччини» (Pişkin v. Turkey)*, 2020, § 153.

384. Суд розробив свою практику стосовно тверджень про вплив ЗМІ на цивільне судочинство (*«Чивінскайте проти Литви» (Čivinskaitė v. Lithuania)*, 2020, § 122 і §§ 137-139), або коментарів, зроблених у звіті парламентського розслідування (§§ 124 і далі), або публічних заяв представників Держави та високопоставлених політиків (§§ 133 і далі). З огляду на те, що адвокати відіграють життєво важливу роль у здійсненні правосуддя і що вільне здійснення адвокатської діяльності є необхідним для повного здійснення основоположного права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6, нападки на їхню репутацію або посягання на неї з боку високопосадовців Держави можуть мати серйозні наслідки для дотримання гарантій статті 6 (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *«Месіч проти Хорватії» (Mesić v. Croatia)*, 2022, §§ 107 і 109).

385. Принцип незалежного результату провадження: процесуальні гарантії пункту 1 статті 6 застосовуються до усіх сторін процесу, а не лише до тих осіб, які не виграли справи у національних судах (*«Філіс проти Греції (№ 2)» (Philis v. Greece (№ 2))*, 1997, § 45).

в. Приклади й обмеження

386. Судова практика охоплює численні ситуації, зокрема:

387. *Повідомлення за правильною адресою про існування провадження*: немає вимог щодо конкретної форми повідомлення (*«Авотінш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, § 119 і нижче), але заявникам повинна бути надана можливість брати участь у провадженні проти них і захищати свої інтереси. Тому компетентні органи повинні вжити необхідних заходів для інформування заявників про провадження проти них (*«Діліпак і Каракая проти Туреччини» (Dilipak and Karakaya v. Turkey)*, 2014, §§ 85-88, де не було докладено достатніх зусиль для встановлення правильної адреси заявників, і згодом вони не змогли з'явитися на нове слухання, хоча вони не відмовилися від цього права; *«Бакаксіз проти Туреччини» (Bacakşız v. Turkey)*, 2019, § 53, і наведені посилання на судову практику; щодо повідомлення, опублікованого в Офіційному віснику, див. *«Міхолопа проти Латвії» (Miholapa v. Latvia)*, 2007).

388. *Цивільне провадження, проведене in absentia / заочне рішення в цивільній справі*: спираючись на свою практику щодо кримінального провадження, Суд узагальнив умови, за яких така ситуація буде відповідати пункту 1 статті 6, у рішенні у справі *«Бакаксіз проти Туреччини» (Bacakşız v. Turkey)*, 2019, §§ 56-57 і 60, з посиланням, зокрема, на рішення у справі *«Діліпак і Каракая проти Туреччини» (Dilipak and Karakaya v. Turkey)*, 2014, §§ 78-80 (у справі *«Бакакшіз» (Bacakşız)*, на відміну від попередніх справ, заявник мав змогу з'явитися на новий розгляд, §§ 62-65).

389. *Відсутність правової допомоги*: це може поставити питання про те, чи міг відповідач у цивільному провадженні представити ефективний захист (*«МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom)*, 2002, § 50; *«Тимофєєв і Поступкін проти Росії» (Timofeyev and Postupkin v. Russia)*, 2021, §§ 101-107).

390. *Спостереження надані судом апеляційному суду переважно спрямовані на вплив на його рішення* (і див. обмеження нижче): сторонам має бути надана можливість коментувати спостереження, навіть якщо, на думку апеляційного суду, спостереження не представляють факт чи аргумент, що раніше не були відомі в оскаржуваному рішенні (*«Нідерест-Хубер проти Швейцарії» (Nideröst-Huber v. Switzerland)*, 1997, §§ 26-32) або на думку представника Держави у Стразбурському Суді (*«Асоціація податкових прокурорів "АПЕХ" та інші проти Угорщини» (APEH Association of Tax Prosecutors and Others v. Hungary)*, 2000, § 42).

391. *Питання, що розглядаються на попередньому слуханні*: Конвенція не гарантує, як таку, право на передачу справи національним судом на попереднє вирішення до іншого

національного органу (зокрема, до конституційного суду: *«Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland)*, 2021, § 166) або міжнародного органу (*«Коем та інші проти Бельгії» (Coëme and Others v. Belgium)*, 2000, § 114; *«Акар та інші проти Туреччини» (Acar and Others v. Turkey)* (ухв.), 2017, § 43).

392. Тому пункт 1 статті 6 не гарантує абсолютного права на передачу справи національним судом до Суду Європейського Союзу (СЕС)²⁹ (*«Дотта проти Італії» (Dotta v. Italy)* (ухв.), 1999; *«Герма проти Німеччини» (Herma v. Germany)* (ухв.), 2009). Заявник повинен надати чіткі причини для такого прохання (*«Джон проти Німеччини» (John v. Germany)* (ухв.), 2007; *«Соморяї проти Угорщини» (Somorjai v. Hungary)*, 2018, § 60). Перевірка обґрунтованості тлумачення права Європейського Союзу (ЄС) національними судами є питанням, що виходить за межі юрисдикції Страсбурзького суду (§ 54).

393. Коли існує механізм звернення до попереднього слухання, відмова національним судом задовольнити запит на таке слухання за деяких обставин може порушити справедливість судового розгляду (*«Улленс де Схутен і Резабек проти Бельгії» (Ullens de Schooten and Rezabek v. Belgium)*, 2011, §§ 57-67, з подальшими посиланнями; *«Канела Сантьяго проти Іспанії» (Canela Santiago v. Spain)* (ухв.), 2001). Теж саме стосується випадків, коли відмову визнано свавільною, тобто коли відмову було надано, незважаючи на те, що застосовні правила не допускають жодних винятків або альтернатив принципу попереднього звернення, коли відмова ґрунтувалася на причинах, не передбачених законодавством, або коли відмову не було належним чином обґрунтовано відповідно до законодавства (*«Улленс де Схутен і Резабек проти Бельгії» (Ullens de Schooten and Rezabek v. Belgium)*, 2011, § 59).

394. Суд розглядає, чи не є відмова свавільною, застосовуючи вищезгадану практику (*«Канела Сантьяго проти Іспанії» (Canela Santiago v. Spain)* (ухв.), 2001). Стосовно мотивування відмови національного суду передати питання до Суду ЄС для отримання попереднього рішення щодо рішення, яке не підлягає оскарженню, у рішенні у справі *«Улленс де Схутен і Резабек проти Бельгії» (Ullens de Schooten and Rezabek v. Belgium)*, 2011, на яке посилаються, *inter alia*, у рішенні у справі *«Соморяї проти Угорщини» (Somorjai v. Hungary)*, 2018), §§ 57 та 62 (і наведені посилання), зазначено наступне³⁰:

- Пункт 1 статті 6 вимагає від національних судів мотивувати будь-яке рішення про відмову в передачі питання на попереднє вирішення з огляду на застосовне право;
- коли Страсбурзький суд розглядає скаргу про порушення пункту 1 статті 6 на цій підставі, його завдання полягає в тому, щоб переконатися, що оскаржувана відмова належним чином супроводжувалася таким обґрунтуванням;
- хоча ця перевірка повинна бути ретельною, Суд не повинен розглядати будь-які помилки, які могли бути допущені національними судами при тлумаченні або застосуванні відповідного закону (*«Репчевіраг Сьоветкезет проти Угорщини» (Repcevirág Szövetkezet v. Hungary)*, 2019, § 59);
- у конкретному контексті третього абзацу статті 234 Договору про заснування Європейського Співтовариства (нинішня стаття 267 ДФЄС) національні суди в межах Європейського Союзу, проти рішень яких не існує засобів судового захисту відповідно до національного законодавства, і які відмовляються запитувати попереднє рішення Суду ЄС щодо поставленого перед ними питання про тлумачення права Європейського Союзу, зобов'язані вказати причини такої відмови у світлі винятків, передбачених прецедентною практикою Суду ЄС відповідно до критеріїв, встановлених у справі

²⁹ Див. тематичний посібник з [права Європейського Союзу в практиці Суду](#) (лише французькою мовою; англійська версія незабаром буде опублікована).

³⁰ Див. тематичний посібник з [права Європейського Союзу в практиці Суду](#) (лише французькою мовою; англійська версія незабаром буде опублікована).

«Кліфіт» (*Cilfit*) («Соморяї проти Угорщини» (*Somorjai v. Hungary*), 2018, §§ 39-41). Тому вони повинні вказати причини, чому вони вирішили, що питання не має відношення до справи, що положення права Європейського Союзу, про яке йдеться, вже було витлумачено Судом ЄС або що правильне застосування права ЄС є настільки очевидним, що не залишає місця для будь-яких розумних сумнівів.

395. Мотиви, наведені в рішенні суду останньої інстанції про відмову у передачі справи до ЄСПЛ для винесення попереднього рішення, повинні оцінюватися з врахуванням обставин справи та національного провадження в цілому («Крикорян проти Франції» (*Krikorian v. France*) (ухв.), 2013, § 99; «Харіш проти Німеччини» (*Harisch v. Germany*), 2019, § 42; «Репчевіраг Сьоветкезет проти Угорщини» (*Repcevirág Szövetkezet v. Hungary*), 2019, § 59).

396. Суд погоджувався на стисле обґрунтування у випадках, коли апеляція по суті справи не мала жодних шансів на успіх, так що звернення за попереднім рішенням не мало б жодного впливу на результат справи («Організація “Матері Сребрениці” та інші проти Нідерландів» (*Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands*) (ухв.), 2013, §§ 173-174, i, *mutatis mutandis*, у кримінальних справах, «Байдар проти Нідерландів» (*Baydar v. the Netherlands*), 2018, §§ 48-49), наприклад, коли скарга не відповідала національним критеріям прийнятності («Астікос Кай Паратерістікос Ойкодомікос Синетайрісмос Аксиоматикон і Карагіоргос проти Греції» (*Astikos Kai Paratheristikos Oikodomikos Synetairismos Axiomatikon and Karagiorgos v. Greece*) (ухв.), 2017, §§ 46-47). Суд також визнає, що, *in concreto*, причини відмови у задоволенні клопотання про винесення попереднього рішення у світлі критеріїв «Кліфіт» (*Cilfit*) можуть бути виведені з мотивів решти рішення відповідного суду («Крикорян проти Франції» (*Krikorian v. France*) (ухв.), 2013, §§ 97-99; «Харіш проти Німеччини» (*Harisch v. Germany*), 2019, §§ 37-42; та «Огієріахі проти Ірландії» (*Ogieriakhi v. Ireland*) (ухв.), 2019, § 62), або з дещо неявного обґрунтування в рішенні про відмову в задоволенні клопотання («Репчевіраг Сьоветкезет проти Угорщини» (*Repcevirág Szövetkezet v. Hungary*), 2019, §§ 57-58).

397. У справі «Дахбі проти Італії» (*Dhahbi v. Italy*), 2014, §§ 32-34, Суд вперше встановив порушення статті 6 у зв'язку з відсутністю мотивів, наданих національним судом для відмови передати питання до Суду ЄС для отримання попереднього рішення. Касаційний Суд не посилався на клопотання заявника про винесення попереднього рішення або на причини, з яких він вважав, що порушене питання не вимагало звернення до ЄСПЛ, а також не посилався на прецедентну практику ЄСПЛ. Тому з аргументації оскаржуваного рішення було незрозуміло, чи вважалося це питання недоречним або таким, що стосується положення, яке є чітким або вже було витлумачено Судом ЄС, чи воно було просто проігнороване (див. також «Скіпані та інші проти Італії» (*Schipani and Others v. Italy*), 2015, §§ 71-72). У справі «Санофі Пастер проти Франції» (*Sanofi Pasteur v. France*), 2020, §§ 74-79, Суд також встановив порушення через відсутність достатнього обґрунтування, коли рішення Касаційного Суду містило посилання на запити компанії-заявника про попереднє рішення через фразу «без необхідності передавати питання до Суду Європейського Союзу для отримання попереднього рішення».

398. Крім того, якщо сторона цивільного провадження порушує конкретне конституційне питання, важливе для вирішення справи, і просить передати це питання на розгляд Конституційного Суду, національний суд повинен надати конкретні причини, що обґрунтовують його відмову в передачі питання, тим самим вказуючи на те, що він провів ретельне вивчення питання («Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (*Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland*), 2021, §§ 171-172).

399. Зміни у національній судовій практиці: вимога щодо юридичної визначеності і захисту правомірних очікувань не включають права на встановлену судову практику («Юнедік проти Франції» (*Unédic v. France*), 2008, § 74). Розвиток судової практики не суперечить належному відправленню правосуддя («Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*) [ВП], 2016, § 116), оскільки відсутність еволюційного

та динамічного підходу може перешкоджати реформам або вдосконаленню (*«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, § 58; *«Албу та інші проти Румунії» (Albu and Others v. Romania)*, 2012, § 34). У рішенні у справі *«Атанасовські проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Atanasovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2010, § 38, Суд постановив, що наявність усталеної судової практики накладає на Верховний Суд обов'язок більш суттєво обґрунтувати причини, що виправдовують його відхід від практики, в іншому випадку право особи на належним чином вмотивоване рішення буде порушено. У деяких випадках зміни у національній судовій практиці, які впливають на незавершені цивільні справи, можуть порушувати Конвенцію (*«Петко Петков проти Болгарії» (Petko Petkov v. Bulgaria)*, 2013, §§ 32-34).

400. Розбіжності у судовій практиці між національними судами або в межах одного суду самі по собі не можуть вважатися такими, що суперечать Конвенції (*«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, § 51, *«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 116).³¹ Однак Суд наголосив на важливості створення механізмів для забезпечення узгодженості судової практики та єдності судової практики (*«Свіленгачанін та інші проти Сербії» (Svilengacanic and Others v. Serbia)*, 2021, § 82). Договірні Держави зобов'язані організувати свої правові системи таким чином, щоб уникнути ухвалення суперечливих судових рішень (*«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, § 55). Роль верховного суду полягає саме у вирішенні можливих суперечностей або невизначеностей, що виникають внаслідок рішень, які містять різні тлумачення (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 123, та наведені посилання на судову практику, і, наприклад, *«Свіленгачанін та інші проти Сербії» (Svilengacanic and Others v. Serbia)*, 2021, § 81).

Порівняння різних рішень національних судів, навіть якщо вони винесені у схожих або пов'язаних провадженнях, в принципі не входить до функцій Суду; він повинен поважати незалежність цих судів. Суд зазначив, що надання двом спорам різного підходу не може вважатися таким, що призводить до виникнення суперечливої судової практики, якщо це виправдано різницею у фактичних ситуаціях, що розглядаються (*«Феррейра Сантос Пардал проти Португалії» (Ferreira Santos Pardo v. Portugal)*, 2015, § 42, і *«Хаяті Челебі та інші проти Туреччини» (Hayati Çelebi and Others v. Turkey)*, 2016, § 52).

- Справа *«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, стосувалася рішень двох окремих, незалежних та ієрархічно не пов'язаних між собою верховних судів. Суд постановив, зокрема, що індивідуальна скарга до нього не може бути використана як засіб вирішення або усунення конфліктів прецедентного права, які можуть виникнути у національному законодавстві, або як механізм перегляду для виправлення неузгодженостей у рішеннях різних національних судів (§ 95).

- Справа *«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, стосувалася глибоких і тривалих розбіжностей у судовій практиці одного суду — Верховного Суду — та невикористання механізму для забезпечення гармонізації судової практики. Суд наголосив на важливості забезпечення узгодженої практики в рамках найвищої судової інстанції країни, щоб уникнути ризику підриву принципу правової визначеності. Цей принцип, який міститься в усіх статтях Конвенції, є одним із фундаментальних аспектів верховенства права (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 238). Наявність суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, що може знизити довіру громадськості до судової системи, тоді як така довіра, безумовно, є одним з найважливіших компонентів правової Держави (§ 116) (див. також *«Сіне Цаггаракіс А.Е.Е. проти Греції» (Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece)* [ВП], 2019, §§

³¹ Див. також Розділ IV - А - 3 (с) «Узгодженість національної судової практики».

51-59, щодо постійних розбіжностей у позиціях, зайнятих двома різними секціями Вищого адміністративного суду, незважаючи на існування механізму для узгодження прецедентного права).

401. *Ствердження про конфлікт між двома судовими рішеннями*: невідповідність мотивів, наведених у рішеннях, не є достатнім для порушення принципу *res judicata*; необхідно також встановити, чи були справи, що розглядалися судами, ідентичними, тобто між тими ж сторонами і з тим же предметом спору, але були вирішені по-різному («*Кривцова проти Росії*» (*Krivtsova v. Russia*), 2022, §§ 42-48; див. також «*Айдін та інші проти Туреччини*» (*Aydin and Others v. Türkiye*) (ухв.), 2023, §§ 56-61).

402. *Тлумачення рішення Страсбурзького суду національним судом*: у справі «*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015) застосовна правова база надала заявниці засіб правового захисту, який дозволяв переглянути її цивільну справу Верховним Судом з огляду на встановлення порушення Страсбурзьким судом. Однак Суд встановив, що Верховний Суд «грубо спотворив» висновки, зроблені у своєму рішенні. Це означало не просто інше прочитання юридичного тексту, а його неправильне тлумачення. Тому аргументація національного суду може розглядатися лише як «грубо свавільна» або як така, що тягне за собою «відмову в правосудді» в порушення статті 6 (*там само* [ВП], §§ 63-65).

403. Вступ у дію закону, коли справа, у якій Держава є стороною, все ще розглядається судом («*Веготекс Інтернешнл С.А. проти Бельгії*» (*Vegotex International S.A. v. Belgium*) [ВП], 2022, §§ 92-93 і 102 та наведені посилання на судову практику): хоча в принципі законодавцю не заборонено регулювати за допомогою нових ретроспективних положень права, що впливають з чинних законів, принцип верховенства права і поняття справедливого судового розгляду, закріплені в статті 6, виключають будь-яке втручання законодавця у здійснення правосуддя з метою вплинути на судові вирішення спору, за винятком випадків, коли це викликано переконливими підставами, що становлять загальний інтерес («*Грецькі нафтопереробні заводи "Стран" та Стратіс Андреадіс проти Греції*» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), 1994, § 49; «*Зелінські та Прадаль і Гонсалес та інші проти Франції*» (*Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France*) [ВП], 1999, § 57; «*Скордіно проти Італії (№ 1)*» (*Scordino v. Italy (№ 1)*) [ВП], 2006, § 126). Існують небезпеки, пов'язані із застосуванням ретроспективного законодавства, яке може вплинути на судові вирішення спору, стороною якого є Держава, зокрема, коли це може призвести до того, що позивач не зможе виграти судовий процес, що триває. Повага до верховенства права та поняття справедливого судового розгляду вимагає, щоб до будь-яких причин, наведених для виправдання таких заходів, ставилися з максимально можливим ступенем обережності («*Національне та провінційне будівельне товариство, Лідське постійне будівельне товариство та Йоркширське будівельне товариство проти Руамо-Уні*» (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society et Yorkshire Building Society c. Royaume-Uni*), 1997, § 112).

Наприклад, Суд виявив порушення стосовно:

- втручання законодавства у випадку, коли провадження, у якому Держава була стороною, розглядалось вже протягом дев'яти років, і заявники вже мали остаточне рішення проти Держави, з метою впливу на неминучий результат справи на користь Держави («*Грецькі нафтопереробні заводи "Стран" та Стратіс Андреадіс проти Греції*» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), 1994, §§ 49-50);
- закону, що мав істотний вплив на неминучий результат справи на користь Держави («*Зелінські та Прадаль і Гонсалес та інші проти Франції*» (*Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France*) [ВП], 1999, § 59);
- видання закону на останньому етапі розгляду справи перед судом касаційної інстанції, який на практиці вирішував важливі питання і робив подальший розгляд спору

неважливим (*«Папагеоргіу проти Греції» (Parageorgiou v. Greece)*, 1997);

- рішення апеляційного суду, засноване, навіть другорядно, на законі, що був виданий у процесі розгляду справи та вплинув на її результат (*«Анагностопулос та інші проти Греції» (Anagnostopoulos and Others v. Greece)*, 2000, §§ 20-21).
- застосування Державою ретроспективного законодавства, що впливає на судові вирішення спору, в якому Держава є стороною, без доведення наявності «переконливих причин, що відповідають загальним інтересам» для таких дій. Суд зазначив, зокрема, що фінансові міркування самі по собі не можуть бути підставою для того, щоб законодавчий орган підміняв собою суди при вирішенні спорів (*«Азієнда Агрікола Сільверфунгі С.а.с. та інші проти Італії» (Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy)*, 2014, §§ 76 і 88-89).

Однак пункт 1 статті 6 не можна тлумачити як такий, що перешкоджає будь-якому втручанням органів влади у поточні судові процеси, в яких вони є сторонами. В інших справах Суд постановив, що міркування, на які посилалася Держава-відповідач, ґрунтувалися на переконливих мотивах суспільного інтересу, необхідних для виправдання зворотної дії закону в часі (*«Національне та провінційне будівельне товариство, Лідське постійне будівельне товариство та Йоркширське будівельне товариство проти Руамо-Уні» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society et Yorkshire Building Society c. Royaume-Uni)*, 1997, § 112; *«Форрер-Ніденталь проти Німеччини» (Forrer-Niedenthal v. Germany)*, 2003, § 64; *«ОГІС-Інститут Станіслаас, ОГЕК Сент-П'є X і Бланш де Кастіль та інші проти Франції» (OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France)*, 2004, §§ 71-72; *«ЕЕГ-Слахтхуйс Фербіст Ізегем проти Бельгії» (EEG-Slachthuis Verbist Izegem v. Belgium)* (ухв.), 2005; *«Міська лікарня Сент-П'єр д'Олерон та інші проти Франції» (Hôpital local Saint-Pierre d'Oléron and Others v. France)*, 2018, §§ 72-73). У рішенні у справі *«Кусо Пермуї проти Іспанії» (Couso Permuu v. Spain)*, 2024, Суд постановив, що законодавчому органу не заборонено регулювати ведення цивільних справ шляхом впровадження нових положень, що мають зворотну силу: за загальним правилом, забороняється втручання законодавчого органу у здійснення правосуддя з метою вплинути на судовий результат судового розгляду, якщо тільки для цього не існує «переважаючих підстав суспільного інтересу» (§ 133).

404. Цей прецедент також застосовується у справах, коли Держава, що не є стороною у справі, позбавляє провадження юридичної сили, використовуючи законодавчу владу (*«Дюкре проти Франції» (Ducret v. France)*, 2007, §§ 33-42).

405. Інші види законодавчого втручання:

- Закони мають бути видані до початку проваджень (*«Організація національних синдикатів вільних ув'язнених (ОНСВУ) проти Франції» (Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux (ONSIL) v. France)* (ухв.), 2000) — порівняйте з рішенням у справі *«Аззопарді та інші проти Мальти» (Azzopardi and Others v. Malta)* (ухв.), 2019, § 44) — або після їх завершення (*«Преда та Дардарі проти Італії» (Preda and Dardari v. Italy)* (ухв.), не звертаючись до статті 6).
- Видання загального законодавства може виявитись не вигідним для сторін спору, якщо воно не спрямоване на судові провадження, що розглядаються, і, таким чином, порушують принцип верховенства права (*«Горраїс Лісаррага та інші проти Іспанії» (Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain)*, 2004, § 72).
- Закон з ретроспективною дією може бути прийнятий після пілотного рішення Суду з метою виправлення системної проблеми і, таким чином, реагування на очевидне та переконливе обґрунтування суспільного інтересу (*«Беширі та інші проти Албанії» (Beshiri and Others v. Albania)* (ухв.), 2020, щодо тривалого невиконання численних остаточних адміністративних рішень).

- Закон може бути визнаний неконституційним, якщо не завдають жодного впливу на провадження, що розглядаються (*«Долька та інші проти Румунії» (Dolca and Others v. Romania)* (ухв.), 2012).

406. Слід зазначити, що стосовно вищезазначених міркувань суспільного інтересу, які слід брати до уваги при розгляді обґрунтованості законодавчого втручання, Суд вказав, що охорона довкілля є питанням загального інтересу (*«Дімопулос проти Туреччини» (Dimopoulos v. Turkey)*, 2019, §§ 39-40).

407. *Неспроможність представити спостереження «незалежного представника національних юридичних послуг» сторонам у справі перед Верховним Судом (членами офісу державного прокурора): «Вермелен проти Бельгії» (Vermeulen v. Belgium)*, 1996; *«Ван Оршовен проти Бельгії» (Van Orshoven v. Belgium)*, 1997; *«К.Д.Б. проти Нідерландів» (K.D.B. v. the Netherlands)*, 1998; головний державний прокурор/генеральний прокурор: *«Гьоч проти Туреччини» (Göç v. Turkey)* [ВП], 2002; *«Лобо Мачадо проти Португалії» (Lobo Machado v. Portugal)*, 1996; Урядовий уповноважений: *«Кресс проти Франції» (Kress v. France)* [ВП], 2001; *«Мартіні проти Франції» (Martinie v. France)* [ВП], 2006, і можливості відповісти на такі спостереження: багато хто з Держав-відповідачів оскаржував те, що дана категорія учасників національних юридичних послуг не була сторонами у справі, ані їх родичами чи опонентами, але Суд виявив, що враховувати необхідно лише роль, яку відіграє конкретний представник у справі, а конкретніше, зміст та вплив поданих ним матеріалів (*«Кресс проти Франції» (Kress v. France)* [ВП], 2001, § 71 *in fine*; *«Івон проти Франції» (Yvon v. France)*, 2003, § 33; *«Вермелен проти Бельгії» (Vermeulen v. Belgium)*, 1996, § 31). Загальний огляд судової практики щодо участі в провадженні незалежного члена національної юридичної служби див. у рішенні у справі *«Крамарева проти Росії» (Kramareva v. Russia)*, 2022, §§ 31-34, а щодо застосування судової практики до прокурора див. §§ 38 і далі.

408. Суд звернув увагу на важливість змагальних процесів у справах, у яких матеріали, подані незалежним представником національних юридичних послуг у цивільній справі, не були завчасно представлені на розгляд сторін, позбавляючи їх можливості відповіді на них (*там само*, § 76; *«Гьоч проти Туреччини» (Göç v. Turkey)* [ВП], 2002, §§ 55-56; *«Лобо Мачадо проти Португалії» (Lobo Machado v. Portugal)*, 1996, § 31; *«Ван Оршовен проти Бельгії» (Van Orshoven v. Belgium)*, 1997, § 41; *«Іммубль Груп Коссер проти Франції» (Immeubles Groupe Kosser v. France)*, 2002, § 26).

409. Участь і навіть сама присутність представників національних юридичних фірм у процесі винесення рішення, «активна» чи «пасивна», після того, як вони публічно виказали свої погляди щодо справи були визнані незначущими (*«Кресс проти Франції» (Kress v. France)* [ВП], 2001, § 87; *«Вермелен проти Бельгії» (Vermeulen v. Belgium)*, 1996, § 34; *«Лобо Мачадо проти Португалії» (Lobo Machado v. Portugal)*, 1996, § 32). Ця судова практика значною мірою заснована на теорії підпорядкування (*«Мартіні проти Франції» (Martinie v. France)* [ВП], 2006, § 53).

410. Повинні бути досліджені обставини, за яких відбулися провадження, а саме, чи було провадження змагальним і чи відповідало принципу рівності сторін (порівняйте рішення у справі *«Кресс проти Франції» (Kress v. France)* [ВП], 2001, § 76, і рішення у справі *«Гьоч проти Туреччини» (Göç v. Turkey)* [ВП], 2002, §§ 55-57; див. також *«Марк-Антуан проти Франції» (Marc-Antoine v. France)* (ухв.), 2013) для того, щоб з'ясувати, чи виникла проблема через поведінку сторони чи ставлення Держави, або законодавство, що застосовується у даному випадку (*«Фрете проти Франції» (Fretté v. France)*, 2002, §§ 49-51).

Щодо проваджень у Суді Європейських Співтовариств/Європейського Союзу: *«Спілка виробничих організацій “Недерландсе Коккельвіссерій Ю.А.” проти Нідерландів» (Coöperatieve*

Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. v. Netherlands) (ухв.), 2009.³²

411. Обмеження:

- Рівність сторін не забезпечує право сторони повідомляти перед слуханням дані, що не були раніше представлені іншій стороні у справі або судді, чи суддям присяжних («*Кресс проти Франції*» (*Kress v. France*) [ВП], 2001, § 73);
- Немає сенсу у визнанні прав, які не можуть бути застосовані і не мають реального змісту: це стосувалось би справи, у якій відповідне право, гарантоване Конвенцією, не впливало б на результат справи, тому що прийняте юридичне рішення не викликає суперечок («*Степінська проти Франції*» (*Stepinska v. France*), 2004, § 18).
- Знову ж таки, посилаючись на ситуації, коли заявник, який був стороною в національному провадженні, скаржився на те, що не отримав копії доказів або зауважень, надісланих судді, Суд у деяких випадках застосовував новий критерій прийнятності «істотної шкоди» (підпункт «b» пункту 3 статті 35 Конвенції), який було запроваджено у 2010 році. Відповідно до цього критерію, порушення права, яким би реальним воно не було з суто юридичної точки зору, повинно досягти мінімального рівня серйозності, щоб виправдати розгляд Судом, відповідно до принципу *de minimis non curat praetor*. У цьому контексті скарги на ненадання заявникам копій наданих доказів або поданих зауважень були визнані Судом неприйнятними через відсутність істотного недоліку («*Яначек проти Чеської Республіки*» (*Janáček v. the Czech Republic*), 2023, § 51 і наведені приклади; «*Голуб проти Чеської Республіки*» (*Holub v. the Czech Republic*) (ухв.), 2010; «*Португальська ліга професійного футболу проти Португалії*» (*Liga Portuguesa de Futebol Profissional v. Portugal*) (ухв.), 2012, §§ 36-40; «*Кіліч та інші проти Туреччини*» (*Kiliç and Others v. Turkey*) (ухв.), 2013; і, навпаки, «*Яначек проти Чеської Республіки*» (*Janáček v. the Czech Republic*), 2023, § 53; «*Коллоредо Маннсфельд проти Чеської Республіки*» (*Collaredo Mannsfeld v. the Czech Republic*), 2016, §§ 33-34). Такий підхід застосовувався, наприклад, коли документ, про який йдеться, не містив нічого нового для заявника і явно не мав впливу через свій характер або зміст на рішення суду; це ще більш очевидно, коли національний суд сам заявив, що він не взяв до уваги документ, який не був повідомлений заявнику («*Кавайда проти Чеської Республіки*» (*Cavajda v. the Czech Republic*) (ухв.), 2011).
- Той факт, що схожу точку зору в суді відстоюють кілька сторін, не обов'язково ставить протилежну сторону в «істотно не вигідне становище» при представленні своєї справи («*Івон проти Франції*» (*Yvon v. France*), 2003, § 32 *in fine*).

3. Четверта інстанція

а. Основні принципи

412. Окрему категорію скарг, що подаються до Суду, складають скарги, які зазвичай називають скаргами «четвертої інстанції». Цей термін, який не фігурує в тексті Конвенції і який утвердився в практиці конвенційних установ («*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, § 170; «*Кеммаш проти Франції (№ 3)*» (*Kemmache v. France*) (no. 3), 1994, § 44), є дещо парадоксальним, оскільки акцентує увагу на тому, чим Суд не є: він не є апеляційним судом або судом, який може скасовувати рішення, винесені судами в Державах-учасниках Конвенції, або повторно розглядати справи, розглянуті ними, а також не може переглядати справи так само, як Верховний Суд. Тому звернення до четвертої інстанції є наслідком частого непорозуміння на двох рівнях.

³² Див. тематичний посібник з *права Європейського Союзу в практиці Суду* (лише французькою мовою; англійська версія незабаром буде опублікована).

413. По-перше, часто існує поширене непорозуміння з боку заявників щодо ролі суду та характеру судового апарату, заснованого Конвенцією. Роль Суду не полягає у заміні національних судів; його повноваження обмежені до підтвердження забезпечення Державами-учасниками прав людини, до чого вони зобов'язались, підписуючи Конвенцію. Крім того, через відсутність повноважень прямо впливати на правові системи Держав-учасників Суд має враховувати автономність цих правових систем. Це означає, що завданням Суду не є виправляти фактичні чи юридичні помилки національних судів, якщо тільки і через те, що такі помилки могли порушити права та свободи, що захищені Конвенцією. Суд може не визначати факти, що призвели до винесення певного рішення, а не іншого. В іншому випадку, Суд діяв би так само, як і суди третьої та четвертої інстанції, що б порушувало обмеження його повноважень (*«Гарсія Руїс проти Іспанії» (García Ruiz v. Spain)* [ВП], 1999, § 28; *«Центро Європа 7 С.р.л. і Ді Стефано проти Італії» (Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, § 197; *«Авотінш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, § 99; *«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 90; *«Де Томмазо проти Італії» (De Tommaso v. Italy)* [ВП], 2017, §§ 170-72). Зокрема, Суд не уповноважений виносити офіційні рішення щодо відповідності національному законодавству, іншим міжнародним договорам або праву Європейського Союзу (*«Авотінш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, § 100 та наведені посилання на судову практику).

414. По-друге, часто виникають непорозуміння щодо точного значення терміну «справедливий» в пункті 1 статті 6 Конвенції. «Справедливість», що є вимогою пункту 1 статті 6 не є «основною» справедливістю (ідея, що є частково юридичною, частково етичною і застосовується тільки судом присяжних), а «процесуальною» (див. *«Баллікташ Бінголла проти Туреччини» (Ballıktaş Bingöllü v. Turkey)*, 2021, § 78). Пункт 1 статті 6 гарантує тільки «процесуальну» справедливість, що на практиці розуміється як змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін (*«Стар Кейт Епілекта Гевмата та інші проти Греції» (Star Cate Epilekta Gevmata and Others v. Greece)* (ухв.), 2010). Справедливість проваджень завжди оцінюється їх розглядом узагалом для того, щоб окрема помилка не порушувала справедливість усього провадження (*«Міролюбовс та інші проти Латвії» (Miroļubovs and Others v. Latvia)*, 2009, § 103).

415. Крім того, Суд поважає різноманітність правових та судових систем Європи, і до завдань Суду не входить їх стандартизація. Так само до завдань Суду не входить дослідження доцільності рішень національних судів, якщо відсутні докази довільності (*«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, §§ 68, 89 і 94).

в. Сфера та обмеження повноважень Суду

416. Національні органи влади, зокрема суди, повинні тлумачити та оцінювати дотримання національного законодавства (*«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 186, та *«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 251), і, зрештою, саме Суд має визначити, чи спосіб, у який це законодавство тлумачиться та застосовується, призводить до наслідків, що відповідають принципам Конвенції (див., наприклад, *«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2006, § 191), як останньої інстанції з питань застосування та тлумачення Конвенції (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 286), а також в силу принципу субсидіарності та «спільної відповідальності» між Державами-учасниками та Судом (§ 250). Пам'ятаючи про свою допоміжну роль, Суд не буде займатися питаннями конституційного тлумачення (*«Пінкас та інші проти Боснії і Герцеговини» (Pinkas and Others v. Bosnia and Herzegovina)*, 2022, § 45) і обмежить своє завдання тлумаченням і застосуванням Конвенції, як це передбачено статтею 32 Конвенції, у світлі принципу верховенства права (*«Гженда проти Польщі» (Grzeḁa v. Poland)* [ВП], 2022, § 341). Зі свого боку, національні органи влади та суди повинні тлумачити та застосовувати національне

законодавство таким чином, щоб забезпечити повну дію Конвенції («*Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії*» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], 2020, § 250).

417. Суд неодноразово заявляв, що його завданням не є вирішення фактичних чи юридичних помилок національного суду, якщо тільки ці помилки не є явними та не порушують права та свободи, які захищаються Конвенцією («*Гарсія Руїс проти Іспанії*» (*García Ruiz v. Spain*) [ВП], 1999, § 28; «*Перез проти Франції*» (*Perez v. France*) [ВП], 2004, § 82; «*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, § 170). З огляду на це, Суд не може ставити під сумнів висновки національних органів влади щодо передбачуваних правових помилок, якщо вони не є «свавільними або явно необґрунтованими» («*Скордіно проти Італії (№ 1)*» (*Scordino v. Italy (№ 1)*) [ВП], 2006, § 191, і «*Наїт-Ліман проти Швейцарії*» (*Naït-Liman v. Switzerland*) [ВП], 2018, § 116), де додається, що очевидна помилка в оцінці з боку національних судів може також виникнути в результаті неправильного застосування або неправильного тлумачення практики Суду). Єдиним завданням Суду у зв'язку зі статтею 6 є розгляд заяв, в яких стверджується, що національні суди не дотрималися «конкретних процесуальних гарантій», викладених у цій статті, або що «провадження в цілому не гарантувало заявнику справедливого розгляду» («*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, § 171). Як було підтверджено у рішенні у справі «*Лопес Рібальда та інші проти Іспанії*» (*López Ribalda and Others v. Spain*) [ВП], 2019, Суд не повинен діяти як суд четвертої інстанції і тому не ставитиме під сумнів відповідно до пункту 1 статті 6 рішення національних судів, якщо тільки їхні висновки не можна вважати «свавільними або явно необґрунтованими» (§ 149).

418. З огляду на це, Суд вкрай рідко ставить під сумнів за пунктом 1 статті 6 оцінку національних судів на тій підставі, що їхні висновки можуть вважатися свавільними або явно необґрунтованими («*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015, §§ 61-65).

Так було, наприклад, у справі «*Дюлауранс проти Франції*» (*Dulaurans v. France*), 2000, § 38 (див. також «*Тел проти Туреччини*» (*Tel v. Turkey*), 2017, § 76), де Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 через «явну помилку в судовому рішенні» — тобто помилку факту або права, допущену національним судом, яка є настільки «очевидною», що може бути охарактеризована як «явна» в тому сенсі, що жоден розумний суд не міг би її допустити, як це було підкреслено в рішеннях у справах «*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015, § 61; «*Хамідов проти Росії*» (*Khamidov v. Russia*), 2007, § 170, у якій оскаржуване провадження було «грубо свавільним»; «*Анджелкович проти Сербії*» (*Anđelković v. Serbia*), 2013, § 24, і «*Лазаревич проти Боснії та Герцеговини*» (*Lazarević v. Bosnia and Herzegovina*), 2020, § 32, у якій мала місце «відмова в правосудді»; «*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015, у якій аргументація національного суду була визнана «грубо свавільною» або такою, що тягне за собою «відмову в правосудді»: див. §§ 63-65 та згадані вище справи, і «*Баллікташ Бінгоглу проти Туреччини*» (*Ballıktaş Bingöllü v. Turkey*), 2021, §§ 77-78 (і порівняйте, наприклад, рішення у справі «*Баллікташ Бінгоглу проти Туреччини*» (*Ballıktaş Bingöllü v. Turkey*), 2021, § 82, з рішенням у справі «*Товариство анонімних мешканців гуртожитків "Земля і сім'я" проти Франції*» (*Société anonyme d'habitations à loyers modérés Terre et Famille*) (ухв.), 2004). У справі «*Балаяк та інші проти Хорватії*» (*Baljak and Others v. Croatia*), 2021, Суд встановив, що висновки національних судів були «явно необґрунтованими», посилаючись, зокрема, на свою практику за статтею 2 Конвенції та на той факт, що суди поклали на заявників недосяжний стандарт доказування (§ 41).

Аналогічно, у справі «*Кармель Саліба проти Мальти*» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, Суд визнав неприйнятним винесення рішення проти заявника у цивільному провадженні без будь-яких переконливих підстав, на підставі непослідовних і суперечливих доказів, не беручи до уваги контраргументи заявника (§ 79).

419. Довільність висновків національного суду може проявлятися у формі неврахування важливих правових аргументів, що мають значення для результату справи. Так, у справі «*Айхан Ахундов проти Азербайджану*» (*Ay Khan Akhundov v. Azerbaijan*), 2023, право власності заявника

на нерухомість було анульовано азербайджанськими судами з посиланням на деякі порушення у праві власності компанії, у якої заявник придбав це майно за кілька років до цього. Дійшовши такого висновку, азербайджанські суди не розглянули питання про строки, які могли б перешкоджати подачі зустрічного позову компанією (§ 96), а також неправильно витлумачили або не врахували позицію державного органу (компетентного в питаннях реєстрації нерухомості), який підтримував вимоги заявника (§ 103).

Нарешті, в цьому контексті, відсутність судової координації та ретельності, можливо, мала незаперечний вплив на долю заявника (*«Тел проти Туреччини» (Tel v. Turkey)*, 2017, § 67).

Насамкінець, «відмова в правосудді» матиме місце, якщо не буде надано жодних обґрунтувань або якщо надані обґрунтування ґрунтуються на «очевидній» фактичній або юридичній помилці, допущеній національним судом (*«Баллікташ Бінгоглу проти Туреччини» (Ballıktaş Bingöllü v. Turkey)*, 2021, § 77, з посиланням на рішення у справі *«Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (№ 2))* [ВП], 2017, § 85, в кримінальній сфері).

420. Відповідно до принципу, Суд не може, за загальним правилом, ставити під сумнів рішення та висновки національних судів стосовно:

- Встановлення обставин справи: за загальним правилом, оцінка фактів належить до компетенції національних судів (*«Ван де Гурк проти Нідерландів» (Van de Hurk v. the Netherlands)*, 1994, § 61); Суд не може оскаржувати висновки національних судів за винятком випадків, коли вони є явно і очевидно свавільними (*«Гарсія Руїс проти Іспанії» (García Ruiz v. Spain)* [ВП], 1999, §§ 28-29; *«Радомілья та інші проти Хорватії» (Radomilja and Others v. Croatia)* [ВП], 2018, § 150).
- Тлумачення та застосування національного законодавства: вирішення проблем тлумачення національного законодавства належить насамперед до компетенції національних судів (*«Перез проти Франції» (Perez v. France)* [ВП], 2004, § 82), а не Страсбурзького суду, роль якого полягає у перевірці відповідності наслідків такого тлумачення Конвенції (*«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, § 49). У виняткових випадках Суд може зробити відповідні висновки, якщо суди Договірної Держави тлумачили національне законодавство свавільно або явно необґрунтовано (*«Барач та інші проти Чорногорії» (Barać and Others v. Montenegro)*, 2011, §§ 32-34, з подальшими посиланнями; *«Анджелкович проти Сербії» (Anđelković v. Serbia)*, 2013, §§ 24-27 (відмова в правосудді); *«Ласковська проти Польщі» (Laskowska v. Poland)*, 2007, § 61, та справи, згадані вище), і цей принцип також застосовується відповідно до інших положень Конвенції (*«С., В. і А. проти Данії» (S., V. and A. v. Denmark)* [ВП], 2012, § 148 і цитоване посилання; *«Фабріс проти Франції» (Fabris v. France)* [ВП], 2013, § 60; або *«Анхойзер-Буш Інк. проти Португалії» (Anheuser-Busch Inc. v. Portugal)* [ВП], 2007, §§ 85-86; див. також *«Кушоглу проти Болгарії» (Kushoglu v. Bulgaria)*, 2007, § 50; *«Ішяр проти Болгарії» (Işyar v. Bulgaria)*, 2008, § 48).
- Суд також не уповноважений виносити офіційні рішення щодо відповідності іншим міжнародним договорам або праву Європейського Союзу (хоча слід мати на увазі, що Держави-члени повинні дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань): *«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, § 340). Завдання тлумачення та застосування положень права Європейського Союзу покладається насамперед на Суд ЄС³³. Юрисдикція Європейського суду з прав людини обмежується перевіркою дотримання вимог Конвенції, наприклад, пункту 1 статті 6 (*«Авотіньш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, § 100 та наведені посилання на прецедентну практику).

³³ Див. тематичний посібник з *права Європейського Союзу в практиці Суду* (лише французькою мовою; англійська версія незабаром буде опублікована).

Отже, за відсутності свавілля, яке саме по собі могло б порушити питання за пунктом 1 статті 6, Суд не повинен виносити рішення щодо того, чи правильно національний суд застосував положення права Європейського Союзу (*«Авотінш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, § 100), загального міжнародного права або міжнародних угод (*«Вейт і Кеннеді проти Німеччини» (Waite and Kennedy v. Germany)* [ВП], 1999, § 54; *«Маркович та інші проти Італії» (Markovic and Others v. Italy)* [ВП], 2006, §§ 107-108). Однак розбіжності у практиці національних судів створюють правову невизначеність, що є несумісним з вимогами верховенства права (*mutatis mutandis*, *«Молла Салі проти Греції» (Molla Sali v. Greece)* [ВП], 2018, § 153).

- Прийнятність та оцінка доказів³⁴ (*«Лопез Рібальда та інші проти Іспанії» (López Ribalda and Others v. Spain)* [ВП], 2019, § 149-152): гарантії пункту 1 статті 6 стосуються лише операцій із доказами на процесуальних рівнях. Прийнятність доказів або спосіб їх оцінки за обставинами справи, насамперед – питання національних судів, чийм завданням є оцінка доказів у процесі слухання справи (*«Гарсія Руїс проти Іспанії» (García Ruiz v. Spain)* [ВП], 1999, § 28; *«Фаранж С.А. проти Франції» (Farange S.A. v. France)* (ухв.), 2004). Доводи, які вони наводять у зв'язку з цим, утім, є важливими для цілей пункту 1 статті 6 і вимагають ретельної перевірки Судом (див., наприклад, *«Кармель Саліба проти Мальти» (Carmel Saliba v. Malta)*, 2016, §§ 69-73).

421. У справі *«Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland)* [ВП], 2016, Суд підтвердив, що, оскільки Конвенція є конституційним інструментом європейського громадського порядку, Держави-учасниці зобов'язані в цьому контексті забезпечити такий рівень контролю за дотриманням Конвенції, який, щонайменше, збереже основи цього громадського порядку. Однією з фундаментальних складових європейського громадського порядку є принцип верховенства права, а свавілля є запереченням цього принципу. Навіть у контексті тлумачення та застосування національного законодавства, де Суд залишає національним органам влади дуже широку свободу розсуду, він завжди робить це, прямо чи опосередковано, з урахуванням заборони свавілля (§ 145).

422. Так, пункт 1 статті 6 забороняє Суду ставити під сумнів справедливість висновків цивільного спору, коли, у більшості випадків, одна сторона виграє справу, а інша – ні.

423. Скаргу до суду четвертої інстанції відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції буде відхилено Судом через те, що заявнику було надана можливість приймати участь у змагальних процесах; що йому була надана можливість на різних стадіях провадження надавати аргументи і докази, які він вважав значущими для справи; що він міг оскаржувати аргументи і докази, що були представлені опонентом; що усі аргументи заявника, які після об'єктивного розгляду виявились значущими для результату справи, були належним чином заслухані та досліджені судами; що фактичні та юридичні підстави оскаржуваного рішення були ретельно викладені; і що, відповідно, провадження, що розглядаються узагалом, є справедливими (*«Гарсія Руїс проти Іспанії» (García Ruiz v. Spain)* [ВП], 1999, § 29). Більшість заяв до суду четвертої інстанції визнаються неприйнятними одним суддею, або комісією із трьох суддів (Статті 27 і 28 Конвенції).

с. Узгодженість національної судової практики³⁵

424. Пункт 1 статті 6 не надає постійної гарантії на узгодженість судової практики. Розвиток судової практики не суперечить належному виконанню правосуддя, оскільки відсутність динамічного та еволюційного підходу поставило б під загрозу реформування чи покращення (*«Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey)* [ВП], 2011, § 58; *«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic*

³⁴ Див. також розділ «Адміністрування доказів».

³⁵ Див. також Розділ IV - А - 2 (b) «Приклади та обмеження», в якому йдеться про розбіжності в судовій практиці.

Parish and Others v. Romania) [ВП], 2016, § 116). Фактично, до завдань Суду не входить порівняння різних рішень, винесених національними судами, чия незалежність він має поважати, навіть якщо на перший погляд рішення здаються схожими чи пов'язаними.

425. Розбіжності в судовій практиці за своєю природою є невід'ємним наслідком будь-якої судової системи, яка ґрунтується на мережі судів першої та апеляційної інстанцій, наділених повноваженнями на території своєї територіальної юрисдикції. Роль верховного суду полягає саме у вирішенні таких конфліктів (*«Беян проти Румунії (№ 1)» (Beian v. Romania (№ 1), 2007, § 37; «Свіленгачанін та інші проти Сербії» (Svilengacănin and Others v. Serbia), 2021, §§ 81-82)*). Такі розбіжності можуть виникати навіть в межах одного суду. Це саме по собі не може вважатися таким, що суперечить Конвенції (*«Сантос Пінту проти Португалії» (Santos Pinto v. Portugal), 2008, § 41)*). Крім того, не може бути «розбіжностей», коли фактичні ситуації, що розглядаються, об'єктивно відрізняються (*«Узар проти Туреччини» (Uçar v. Turkey)* (ухв.), 2009).

426. Однак можуть бути випадки, коли розбіжності в судовій практиці призводять до визнання порушення пункту 1 статті 6. Тут підхід Суду відрізняється залежно від того, чи існують розбіжності в межах однієї гілки судової влади, чи між двома різними гілками судової влади, які є повністю незалежними одна від одної.

427. У першому випадку (розбіжності в судовій практиці вищого національного суду) Суд використовує три критерії для визначення:

- чи є розбіжності в судовій практиці «істотними й тривалими»;
- чи національне законодавство забезпечує механізм, здатний вирішити ці розбіжності; й
- чи були ці механізми застосовані та якою мірою (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, §§ 116-35; *«Беян проти Румунії (№ 1)» (Beian v. Romania (№ 1), 2007, §§ 37 і 39)*).

В останній згаданій справі вищий національний суд ухвалив «діаметрально протилежні» рішення, а передбачений національним законодавством механізм забезпечення узгодженої практики не був оперативно застосований, що підірвало принцип правової визначеності.

428. Практика глибоких і тривалих розбіжностей, що склалася у вищому судовому органі країни, сама по собі суперечить принципу правової визначеності, принципу, який закладений у всіх статтях Конвенції і є одним з основних елементів верховенства права (*«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland)* [ВП], 2020, § 238, щодо принципу; *«Беян проти Румунії (№ 1)» (Beian v. Romania (№ 1), 2007, § 39)*).

- У згаданій справі Суд зазначив, що замість того, щоб виконати своє завдання щодо встановлення тлумачення, якого слід дотримуватися, Верховний Суд сам став джерелом правової невизначеності, тим самим підірвавши довіру громадськості до судової системи. Суд встановив, що відсутність визначеності щодо прецедентного права призвела до того, що заявник був позбавлений будь-якої можливості отримати передбачені законом пільги, в той час як інші особи в аналогічній ситуації отримали ці пільги (§§ 39-40).
- У справі *«Хаяті Челебі та інші проти Туреччини» (Hayati Çelebi and Others v. Turkey)*, 2016, явні розбіжності в практиці Касаційного Суду, а також відсутність механізму, покликаного забезпечити гармонізацію практики в цьому суді, призвели до того, що вимога заявників про відшкодування збитків була визнана неприйнятною, в той час як інші особи в аналогічній ситуації домоглися перегляду по суті їхніх вимог (§ 66).

429. Згідно з рішенням у справі *«Ло Фермо проти Італії» (Lo Fermo v. Italy)*, 2023, ці умови (невідповідності є «тривалими» та «істотними») є кумулятивними: таким чином, якщо розбіжності є «істотними», але не «тривалими» (тобто можуть бути охарактеризовані як окремих випадок), вони не підривають принцип правової визначеності (§§ 59-60).

430. Однак, якщо система, створена в національному законодавстві для врегулювання колізій судової практики, виявилася ефективною, оскільки вона була запроваджена досить швидко і поклала край таким колізіям протягом короткого проміжку часу, Суд не встановив порушення («*Албу та інші проти Румунії*» (*Albu and Others v. Romania*), 2012, § 42; порівняйте з рішенням у справі «*Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії*» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*), 2016, §§ 130-132; див. також «*Хорватське радіо і телебачення проти Хорватії*» (*Croatian Radio and Television v. Croatia*), 2016, §§ 231-232), де Суд зазначив, що національне законодавство передбачало механізми подолання неузгодженостей у судовій практиці судів другої інстанції і що ці механізми були застосовані).

431. Суд визнав, що неузгодженості в судовій практиці можуть бути вирішені не обов'язково за допомогою спеціально створеного для цього механізму, а іншими способами. У справі «*Ло Фермо проти Італії*» (*Lo Fermo v. Italy*), 2023) заявник скаржився на те, що Рада адміністративної юстиції Сицилії, яка є регіональною палатою Державної ради Італії, витлумачила матеріальний закон (законодавчий декрет) інакше, ніж сама Державна рада. Суд зазначив, що неузгодженість у судовій практиці Державної ради була глибокою, і що спеціальний механізм, передбачений національним законодавством для подолання такої неузгодженості (звернення до пленарного засідання Державної ради), не був застосований. Однак після розгляду справи заявника було прийнято міністерський наказ, який перевизначив матеріально-правові рамки відповідно до тлумачення, наданого Державною радою раніше існуючим нормам. Суд дійшов висновку, що така зміна законодавчої бази, що регулює адміністративну практику, подібно до функціонування судового механізму, може розглядатися, за певних обставин, як належний засіб подолання неузгодженостей у судовій практиці. Суд дійшов висновку, що непослідовність у справі заявника не призвела до порушення принципу правової визначеності (§ 67).

432. У другій ситуації протилежні рішення виносяться судом останньої інстанції судами двох різних гілок правової системи, незалежний Верховний Суд не входить до будь-якої загальної судової ієрархії. У цьому випадку пункт 1 стаття 6 не вимагає введення вертикального механізму або створення загального керуючого органу (наприклад, суд з вирішення справ, що стосуються юрисдикції). У судовій системі із декількома гілками судової системи і Верховним Судом, що існують незалежно одна від одної, та мають трактувати закон одночасно, досягнення узгодженості потребує певного часу, однак ситуації розбіжностей в судовій практиці мають бути врегульовані без порушення юридичної визначеності. Отже, у двох судів із різною юрисдикцією, що розглядають одну справу можуть виникати суперечливі, але раціональні, аргументовані висновки стосовно одних і тих самих юридичних питань, що спричинені схожими фактичними обставинами, не порушуючи пункт 1 статтю 6 («*Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини*» (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey*) [ВП], 2011, §§ 81-83 і 86).

433. Послідовність національної судової практики розглядалася Судом не тільки в аспекті «справедливості», але іноді й в аспекті «доступу до суду». Так, у справі «*Зубулідіс проти Греції (№ 3)*» (*Zouboulidis v. Greece (№ 3)*) заявник звернувся до адміністративного суду з вимогою про відшкодування збитків за судову помилку, яка сталася в іншому провадженні. На той час законодавство передбачало відшкодування шкоди, завданої внаслідок явних неправомірних дій інших державних органів, а не судів. У низці рішень цей закон застосовувався за аналогією до судових помилок: у справі заявника суди двох інстанцій вчинили однаково. Однак Вищий адміністративний суд відмовився застосовувати закон за аналогією і дійшов висновку, що в законодавстві існує прогалина, оскільки законодавець не встановив умови відшкодування шкоди, завданої судовою владою, і що за відсутності таких конкретних норм адміністративні суди не мають юрисдикції розглядати такі позови. Суд встановив, що право заявника на доступ до суду було порушено, оскільки рішення Вищого адміністративного суду виключило будь-яку подальшу можливість для заявника домагатися своїх вимог, а також тому, що протягом більше семи років ця законодавча прогалина була відома національним судам, але не була виправлена законодавцем (§§ 75-84).

4. Змагальний судовий процес³⁶

434. Принцип змагальності: концепція справедливого судового розгляду включає в себе основоположне право на змагальність (див., наприклад, короткий виклад відповідних принципів у рішенні у справі *«Яначек проти Чеської Республіки» (Janáček v. the Czech Republic)*, 2023, 2023, § 46). Це тісно пов'язано з принципом рівності сторін (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, § 146). Відповідно до права на змагальність і права на доступ до суду, сторони, представлені особами, залежними в тій чи іншій мірі від іншої сторони провадження, не зможуть викласти свою позицію і захистити свої інтереси в належних умовах (*«Капітал Банк АД проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria)*, 2005, § 118).

435. Вимоги, що виникають з права на змагальні провадження фактично є однаковими для цивільних та кримінальних проваджень (*«Вернер проти Австрії» (Werner v. Austria)*, 1997, § 66).

436. Бажання зекономити час і прискорити провадження не обґрунтовує невиконання такого фундаментального принципу, як право на змагальні провадження (*«Нідерест-Хубер проти Швейцарії» (Nideröst-Huber v. Switzerland)*, 1997, § 30).

437. Зміст (з урахуванням обмежень, зазначених нижче): право на змагальні провадження фактично означає можливість сторін у кримінальному або цивільному слуханні бути обізнаними щодо усіх коментарів з приводу представлених доказів та спостережень, навіть якщо вони представлені незалежним представником національних юридичних послуг, оскільки вони можуть вплинути на рішення суду (*«Кресс проти Франції» (Kress v. France)* [ВП], 2001, §§ 65 і 74; *«Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain)*, 1993, § 63; *«МакМайкл проти Сполученого Королівства» (McMichael v. the United Kingdom)*, 1995, § 80; *«Вермелен проти Бельгії» (Vermeulen v. Belgium)*, 1996, § 33; *«Лобо Мачадо проти Португалії» (Lobo Machado v. Portugal)*, 1996, § 31). Ця гарантія не обмежується зауваженнями, поданими сторонами провадження, а застосовується до інших ситуацій, в тому числі щодо доказів та висновків, отриманих за ініціативою суду (див. *«Воротнікова проти Латвії» (Vorotņikova v. Latvia)*, 2021, § 26). Ця вимога може також застосовуватися в конституційному суді (див. короткий виклад відповідної судової практики у рішеннях у справах *«Яначек проти Чеської Республіки» (Janáček v. the Czech Republic)*, 2023, 2023, §§ 47-54; *«Мілатова та інші проти Чеської Республіки» (Milatová and Others v. the Czech Republic)*, 2005, §§ 63-66; *«Гаспарі проти Словенії» (Gaspari v. Slovenia)*, 2009, § 53).

- Фактична дія судового рішення не є істотною (*«Нідерест-Хубер проти Швейцарії» (Nideröst-Huber v. Switzerland)*, 1997, § 27; *«Циглер проти Швейцарії» (Ziegler v. Switzerland)*, 2002, § 38).
- Принцип змагальності так само діє для сторін провадження або третіх осіб (*«Феррейра Алвеш проти Португалії (№ 3)» (Ferreira Alves v. Portugal (№ 3))*, 2007, § 38), як і для незалежного члена національної юридичної служби, представника адміністрації, суду нижчої інстанції або суду, який розглядає справу (*«Кьоксой проти Туреччини» (Köksoy v. Turkey)*, 2020, §§ 34-35 та наведені посилання на судову практику). Цей принцип також застосовується до висновків, виданих державними установами, які є важливими для вирішення спору, навіть якщо вони не мають обов'язкової сили (*«Воротнікова проти Латвії» (Vorotņikova v. Latvia)*, 2021, § 24).
- Право на змагальний розгляд має бути реалізоване в задовільних умовах: сторона провадження повинна мати можливість ознайомитися з доказами, що знаходяться у провадженні суду, а також можливість прокоментувати їх існування, зміст і достовірність у відповідній формі і протягом відповідного часу (*«Крчмарж та інші проти Чеської Республіки» (Křtář and Others v. the Czech Republic)*, 2000, § 42; *«Іммубль Груп Коссер проти Франції» (Immeubles Groupe Kosser v. France)*, 2002, § 26), за необхідності,

³⁶ Цей підрозділ слід читати разом з підрозділом «Рівність сторін».

отримавши перерву в судовому засіданні (*«Івон проти Франції» (Yvon v. France)*, 2003, § 39). Недостатньо, щоб заявник мав можливість ознайомитися з матеріалами справи в канцелярії суду та отримати копію відповідного документа (*«Гьоч проти Туреччини» (Göç v. Turkey)* [ВП], 2002, § 57).

- Сторонам повинна бути надана можливість повідомити будь-які докази, необхідні для успіху скарги (*«Клінік де Акаціас та інші проти Франції» (Clinique des Acacias and Others v. France)*, 2005, § 37).
- Лише сторони справи вирішують чи відповідає представлені свідком матеріали його коментарям. Довіра сторін суду заснована на знанні того, що у них була можливість висловити погляди щодо кожного документа у справі (у тому числі документи, що суд отримав за своїм клопотанням: *«К.С. проти Фінляндії» (K.S. v. Finland)*, 2001, § 22; *«Нідерест-Хубер проти Швейцарії» (Nideröst-Huber v. Switzerland)*, 1997, § 29; *«Пеллегріні проти Італії» (Pellegrini v. Italy)*, 2001, § 45). Щодо заяви за участю Конституційного Суду, див. *«Яначек проти Чеської Республіки» (Janáček v. the Czech Republic)*, 2023, § 53.

438. Приклади порушення права на змагальні провадження, як результат нерозкриття відповідних матеріалів:

- у провадженнях стосовно розміщення дитини в інтернатах, звітів соціальних служб, що містять інформацію про дитину і деталі обставин справи, а також рекомендацій, навіть якщо батькам було повідомлено про їх зміст на слуханні (*«МакМайкл проти Сполученого Королівства» (McMichael v. the United Kingdom)*, 1995, § 80);
- докази представлені державним обвинувачем, незалежно від того чи був він «стороною» у справі, оскільки він міг, перш за все, через переваги повноважень, якими він був наділений, впливати на рішення суду таким чином, що рішення могло бути не на користь зацікавленої особи (*«Феррейра Алвеш проти Португалії (№ 3)» (Ferreira Alves v. Portugal (№ 3))*, 2007, §§ 36-39);
- примітка від суду нижчої інстанції для апеляційного суду з метою впливу на його судові рішення, навіть якщо примітка не встановлювала нових фактів чи аргументів (*там само*, § 41);
- документи безпосередньо суддів, що містять обґрунтовану оцінку обставин справи (*«К.С. проти Фінляндії» (K.S. v. Finland)*, 2001, §§ 23-24);
- висновки щодо предмета спору, надані державними установами, які не були сторонами провадження (*«Воротнікова проти Латвії» (Vorotņikova v. Latvia)*, 2021, §§ 24-25);
- письмові зауваження по суті, подані до Конституційного суду, який взяв їх до уваги (*«Яначек проти Чеської Республіки» (Janáček v. the Czech Republic)*, 2023, §§ 52-54);
- результати перевірок благонадійності (у провадженні щодо призначення заявника на посаду державного службовця, *«Куркут та інші проти Туреччини» (Kurkut and Others v. Türkiye)**, 2024, §§ 105- 109).

439. Винятки³⁷: право на змагальність не є абсолютним, і його обсяг може змінюватися залежно від особливостей конкретної справи (*«Худакова та інші проти Словаччини» (Hudáková and Others v. Slovakia)*, 2010, §§ 26-27), що підлягає перевірці Судом в останній інстанції (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, §§ 146-147). В останній згаданій справі Суд вказав, що провадження мало розглядатися в цілому і що будь-які обмеження принципів змагальності та рівності сторін могли бути достатньою мірою

³⁷ Див. також розділ «Приклади» вище.

врівноважені іншими процесуальними гарантіями (§§ 151-161).

- Принцип змагальності не вимагає, щоб кожна сторона передавала своєму опоненту документи, які не були надані суду («*Івон проти Франції*» (*Yvon v. France*), 2003, § 38).

- У кількох справах з дуже специфічними обставинами Суд встановив, що нерозкриття доказів і неможливість заявника прокоментувати їх не підірвали справедливість провадження, оскільки наявність такої можливості не вплинула б на результат справи, а досягнуте правове рішення не підлягало обговоренню (див., зокрема, рішення у справах «*Яначек проти Чеської Республіки*» (*Janáček v. the Czech Republic*), 2023, §§ 48 і 51; «*Степінська проти Франції*» (*Stepinska v. France*), 2004, § 18; «*Сале проти Франції*» (*Salé v. France*), 2006, § 19; «*Аснар проти Франції (№ 2)*» (*Asnar v. France (№ 2)*), 2007, § 26). Див. також вище застосування підпункту «b» пункту 3 статті 35 Конвенції у цій сфері.

440. Недотримання принципу змагальності може бути виправлено апеляційним органом, якщо він має «повну юрисдикцію» у розумінні прецедентного права. Аналогічно, процесуальний недолік з боку апеляційного суду може бути виправлений судом нижчої інстанції, до якого справа була передана на новий розгляд («*Кьоксой проти Туреччини*» (*Köksoy v. Turkey*), 2020, §§ 36-39).

441. Сам суд повинен поважати принцип змагальності, наприклад, якщо він вирішує справу на підставі підстави або заперечення, яке він висунув з власної ініціативи («*Чепек проти Чеської Республіки*» (*Čepék v. the Czech Republic*), 2013, § 45, і порівняйте рішення у справі «*Клінік де Акаціас та інші проти Франції*» (*Clinique des Acacias and Others v. France*), 2005, § 38, з ухвалою у справі «*Андре та інші проти Франції*» (*Andret and Others v. France*) (ухв.), 2004, неприйнятна: в останньому випадку Касаційний Суд поінформував сторони про те, що передбачені нові підстави, і заявники мали можливість відповісти до того, як Касаційний Суд виніс рішення).

442. Хоча національні суди можуть надати нову правову кваліфікацію фактам справи, принцип змагальності буде порушений, якщо одна зі сторін буде «захоплена зненацька» тим, що суд прийняв рішення на підставі, висунутій з власної ініціативи: суди повинні проявляти особливу ретельність, коли спір набуває несподіваного повороту, який не змогла б передбачити навіть старанна сторона («*Веготекс Інтернешнл С.А. проти Бельгії*» (*Vegotex International S.A. v. Belgium*) [ВП], 2022, §§ 135 і 136). Так, у справі «*Бен Амаму проти Італії*» (*Ben Amamou v. Italy*), 2023, заявник отримав тілесні ушкодження в результаті дорожньо-транспортної пригоди. У провадженні судів нижчих інстанцій його позов до страхової компанії було відхилено на тій підставі, що не було встановлено іншого транспортного засобу, причетного до аварії. Однак касаційний суд вирішив цю справу на іншій правовій підставі (критерій співвідповідальності двох транспортних засобів, що брали участь у ДТП), яку заявник не зміг довести. Ні в рішеннях судів нижчих інстанцій, ні в заявах відповідача/прокурора не було посилення на цей правовий критерій, який, крім того, ще не став частиною усталеної судової практики (§ 75); був вирішальним для результату справи (§ 76); і мав серйозні наслідки для заявника, який втратив інші можливості вимагати відшкодування (§ 77). Суд дійшов висновку, що заявник був «захоплений зненацька» застосуванням цього нового критерію, що зробило провадження несправедливим.

5. Рівність сторін³⁸

443. Принцип «рівності сторін» є невід’ємною частиною ширшої концепції справедливого судового розгляду і тісно пов’язаний з принципом змагальності («*Регнер проти Чеської Республіки*» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 146). Умова «рівності сторін» у розумінні «справедливого балансу» між сторонами фактично застосовується як у цивільних, так і у кримінальних провадженнях («*Фельдбрюгге проти Нідерландів*» (*Feldbrugge v. the Netherlands*),

³⁸ Див. також розділи «Змагальний судовий процес» та «Приклади» вище щодо обмежень.

1986, § 44).

444. Зміст: підтримання «справедливого балансу» між сторонами. Рівність сторін означає, що кожній стороні повинна бути надана розумна можливість представити свою справу, включаючи докази, в умовах, які не ставлять її в «істотно не вигідне становище» порівняно з іншою стороною. («Кресс проти Франції» (*Kress v. France*) [ВП], 2001, § 72; «Грецькі нафтопереробні заводи “Стран” та Стратіс Андрєадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), 1994, § 46; «Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 146; «Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, § 33).

- Цей принцип, який охоплює всі аспекти процесуального права в Договірних Державах, також застосовується в конкретній сфері вручення судових документів сторонам, хоча пункт 1 статті 6 не можна тлумачити як такий, що встановлює конкретну форму вручення документів («Авотінш проти Латвії» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], 2016, § 119).
- Неприпустимо, щоб одна сторона робила подання до суду без відома іншої і щоб остання не мала можливості їх прокоментувати. Тільки сторони повинні оцінювати, чи заслуговує подання на реакцію («АПЕХ Ільдєзеттеїнек Севетшєре та інші проти Угорщини» (*АПЕХ Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary*), 2000, § 42) і нещодавнє рішення у справі «Яначек проти Чеської Республіки» (*Janáček v. the Czech Republic*), 2023, 2023, § 53). Див. також обмеження, згадані вище.
- Однак, якщо зауваження, подані до суду, не будуть доведені до відома жодної зі сторін, не буде порушення рівності сторін як такої («Кресс проти Франції» (*Kress v. France*) [ВП], 2001, § 73), а скоріше більш широкої справедливості судового розгляду («Нідерест-Хубер проти Швейцарії» (*Nideröst-Huber v. Switzerland*), 1997, §§ 23-24; «Клінік де Акаціас та інші проти Франції» (*Clinique des Acacias and Others v. France*), 2005, 2005, §§ 36-37).

445. Приклади порушення принципу рівності сторін: принцип порушено за таких обставин, оскільки сторони у справі були поставлені у явно нерівні умови:

- Сповідення щодо апеляції не було надано іншій стороні, яка, відповідно, не мала можливості надати відповідь («Беєр проти Австрії» (*Beer v. Austria*), 2001, § 19).
- Час йшов не на користь тільки однієї із сторін, таким чином надаючи іншій суттєво гірші умови («Платаку проти Греції» (*Platakou проти Греції*), 2001, § 48; «Вінен і Міжрегіональний центр госпітальєрів Едіт-Кавелл проти Бельгії» (*Wynen and Centre hospitalier interrégional Edith-Cavell v. Belgium*), 2002, § 32).
- Було дозволено заслухати тільки одного із двох ключових свідків («Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, 34-35).
- Опоненту був надано суттєву перевагу стосовно доступу до відповідної інформації, посіданні переважного положення у провадженнях і у наявності значного впливу, спираючись на оцінку суду («Івон проти Франції» (*Yvon v. France*), 2003, § 37);
- Опонент обіймав посаду або виконував функції, які надавали йому перевагу, і стороні було важко оскаржувати ці функції, оскільки суд не дозволив представити відповідну документацію або показання свідків («Де Хаєс і Гійсєльс проти Бельгії» (*De Haes and Gijssels v. Belgium*), 1997, §§ 54 і 58).
- У адміністративних провадженнях підстави, надані адміністративним органом, були занадто стислими і загальними для оскаржування цих висновків заявником; а судовий орган, що розглядав справу, не дозволив заявнику представити аргументи у підтримку справи («Хентріч проти Франції» (*Hentrich v. France*), 1994, § 56).
- Відмова у наданні юридичного представника одній із сторін позбавляло її можливості ефективно представляти справу у суді порівняно із більш заможним опонентом («Смін і

Morpic проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom), 2005, § 72).

- У рішенні в справі *«Мартіні проти Франції» (Martinie v. France)* [ВП], 2006, (§ 50) Суд виявив дисбаланс, що завдавав шкоду сторонам через посаду державного обвинувача у провадженнях, що розглядаються Рахунковою палатою: на відміну від іншої сторони, він був присутній на слуханні, був завчасно проінформований про думку суду, що розглядає справу, та був присутній при винесенні рішення судом на слуханні, повністю приймав участь у провадженнях і міг висловити власну точку зору без заперечень іншої сторони, і що дисбаланс був посилений тим фактом, що слухання не було публічним.
- Прокурор втрутився для підтримки аргументів опонента заявника (*«Менчинська проти Росії» (Menchinskaya v. Russia)*, 2009, §§ 35-39).
- Суддя відмовився перенести слухання, незважаючи на те, що заявник був терміново доставлений до лікарні, а його адвокат не міг представляти його на слуханні, що безповоротно позбавило його права адекватно реагувати на аргументи опонента (*«Варданян і Нанушян проти Вірменії» (Vardanyan and Nanushyan v. Armenia)*, 2016, §§ 88-90).
- Письмові зауваження по суті справи не були повідомлені заявнику під час провадження (*«Яначек проти Чеської Республіки» (Janáček v. the Czech Republic)*, 2023, §§ 52-54).

446. Однак, Суд визначив, що порушенням пункту 1 статті 6 не вважається різниця у ставленні стосовно слухання свідків сторін (свідчення однієї даються під присягою, а для іншої – ні), оскільки це на практиці, не мало впливу на результат справи (*«Анкерль проти Швейцарії» (Ankerl v. Switzerland)*, 1996, § 38). Крім того, Суд не дійшов висновку, що заявник був поставлений у «суттєво не вигідне становище», коли протилежна сторона на практиці мала більше часу для підготовки своєї відповіді, оскільки справа була досить простою і заявник вже мав багато можливостей викласти свою позицію (*«Алі Різа проти Швейцарії» (Ali Riza v. Switzerland)*, 2021, §§ 131-135). У більш загальному плані у справі *«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, Суд вказав, що провадження слід розглядати як єдине ціле і що будь-які обмеження принципів змагальності та рівності сторін могли бути достатньою мірою врівноважені іншими процесуальними гарантіями (§§ 151-161).

447. Специфіка справи, розпочатої за заявою сторони цивільного провадження: Суд розрізняє справи, що розпочинаються за заявою сторони цивільного провадження та справи, що розпочинаються за заявою державного обвинувача, якому надані повноваження та який відповідає за захист загальних інтересів (*«Гіге і СГЕН-СФДТ проти Франції» (Guigue and SGEN-CFDT v. France)* (ухв.), 2004). У результаті, різні формальні умови і терміни подачі заяви (для фізичної особи термін коротший) не порушували принцип «рівності сторін», за умови що принцип приносить ефективність (порівн. специфічним характером конкретної системи).

448. Суд також постановив, що порушенням принципу рівності сторін не є положення, що обмежує можливості особи подати скаргу без обмеження можливості державного обвинувача, оскільки їх ролі та цілі явно різні (*«Берже проти Франції» (Berger v. France)*, 2002, § 38).

449. Що стосується справ проти органів судового переслідування і фізичної особи, органи судового переслідування знаходяться у привілейованому положенні для захисту правопорядку. Однак, це не може спричинити неналежні не вигідні умови для сторони порівняно із органами судового переслідування (*«Станкевич проти Польщі» (Stankiewicz v. Poland)*, 2006, § 68-69, щодо відмови у видачі наказу про відшкодування судових витрат за результатами цивільного провадження, порушеного безрезультатно за ініціативою органів прокуратури).

6. Розгляд доказів

450. Загальні принципи:³⁹ Конвенція не встановлює правил щодо доказів як таких («*Мантованеллі проти Франції*» (*Mantovanelli v. France*), 1997, § 34). Допустимість доказів та спосіб їх оцінки є питаннями, що регулюються насамперед національним законодавством та національними судами («*Гарсія Руїс проти Іспанії*» (*García Ruiz v. Spain*) [ВП], 1999, § 28; «*Морейра де Азеведо проти Португалії*» (*Moreira de Azevedo v. Portugal*), 1990, §§ 83-84). Те ж саме стосується доказової сили доказів та тягаря доказування («*Тіманн проти Франції та Німеччини*» (*Tiemann v. France and Germany*) (ухв.), 2000). Національні суди також повинні оцінювати релевантність запропонованих доказів («*Центро Європа 7 С.р.л. і Ді Стефано проти Італії*» (*Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy*) [ВП], 2012, § 198). Презумпції факту або права діють у кожній правовій системі, і Конвенція не забороняє такі презумпції в принципі; однак особам повинні бути надані ефективні судові гарантії («*Леді С.Р.Л. проти Республіки Молдова*» (*Lady S.R.L. v. Republic of Moldova*), 2018, § 27). Суд також визнав, що принцип правової визначеності передбачає, що сторона, яка покладається на оцінку, надану судом у попередній справі з питання, яке також виникає у справі, що розглядається, може законно очікувати, що суд дотримуватиметься свого попереднього рішення, якщо немає поважних причин для відступу від нього («*Сігле проти Румунії*» (*Siegle v. Romania*), 2013, §§ 38-39, і «*Розалія Аврам проти Румунії*» (*Rozalia Avram v. Romania*), 2014, §§ 42-43).

451. Однак завданням Суду за Конвенцією є з'ясування того, чи було провадження в цілому справедливим, включаючи спосіб отримання доказів («*Ельсхольц проти Німеччини*» (*Elsholz v. Germany*) [ВП], 2000, § 66; «*Девінар проти Словенії*» (*Devinar v. Slovenia*), 2018, § 45). Тому він повинен встановити, чи були докази представлені таким чином, щоб гарантувати справедливий судовий розгляд («*Блюхер проти Чеської Республіки*» (*Blücher v. the Czech Republic*), 2005, § 65). Суд не повинен діяти як орган четвертої інстанції і тому не ставить під сумнів відповідно до пункту 1 статті 6 оцінку національних судів, якщо тільки їхні висновки не можна вважати свавільними або явно необґрунтованими («*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], 2015, § 61, і «*Лопез Рібальда та інші проти Іспанії*» (*López Ribalda and Others v. Spain*) [ВП], 2019, §§ 149, 159-161).

452. Отже, не обов'язком Суду є визначення в принципі, чи можуть певні види доказів — наприклад, докази, отримані незаконно з точки зору національного законодавства, — бути прийнятними. Він повинен з'ясувати, чи було провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів, справедливим; це передбачає вивчення незаконності, про яку йдеться, і, якщо йдеться про порушення іншого права, передбаченого Конвенцією, характеру виявленого порушення (див. «*Лопез Рібальда та інші проти Іспанії*» (*López Ribalda and Others v. Spain*) [ВП], 2019, § 150, в якому ці принципи, розроблені в кримінальному контексті, були застосовані до цивільної справи, §§ 150-152). У згаданому рішенні Суд встановив критерії для визначення того, чи використання в якості доказів інформації, отриманої з порушенням статті 8 або національного законодавства, робить цивільне провадження несправедливим (§§ 151-152). У цій справі Суд не встановив порушення статті 8 через таємне відеоспостереження за працівниками. Однак працівники стверджували, що відеоспостереження було встановлено з порушенням національного законодавства і що національні суди не розглядали це питання, вважаючи його несуттєвим. Суд розглянув питання про те, чи використання зображень, отриманих за допомогою прихованого відеоспостереження, як доказів у цивільному судочинстві, підірвало справедливість судового розгляду в цілому. Він не встановив порушення статті 6 у цій конкретній справі (§§ 154-158). Суд дійшов такого ж висновку щодо провадження про закриття справи та допущення як доказів законних даних GPS про пробіг службового автомобіля заявника («*Флоріндо де Алмейда Васконселуш Грамаксо проти Португалії*» (*Florindo de Almeida Vasconcelos Gramaxo v. Portugal*), 2022, §§ 132-139).

³⁹ Див. також розділ «Четверта інстанція».

453. Під час провадження необхідно подбати про захист вразливих осіб, наприклад, осіб з психічними розладами, а також про захист їхньої гідності та інтересів у зв'язку зі статтею 8 («Еверс проти Німеччини» (*Evers v. Germany*), 2020, §§ 82-84).

454. Обов'язком національних судів є проведення належного розгляду заяв, аргументів та доказів, наданих сторонами («Ван де Гурк проти Нідерландів» (*Van de Hurk v. the Netherlands*), 1994, § 59). Відповідно, саме сторони повинні надати відповідні та достатні докази на підтримку своєї справи («Флейшнер проти Німеччини» (*Fleischner v. Germany*), 2019, §§ 40-41).

455. Не існує абсолютного права на розкриття будь-яких доказів («Адомайтис проти Литви» (*Adomaitis v. Lithuania*), 2022, §§ 70-73, щодо таємного перехоплення телефонних розмов як підстави для дисциплінарних стягнень проти державного службовця)⁴⁰.

456. Принципи, що регулюють адміністрування доказів у цивільному та кримінальному провадженнях, не обов'язково є однаковими, суди застосовують більш м'який стандарт доказування у цивільному провадженні («Рочелла проти Італії» (*Roccella v. Italy*), 2023, § 50). Заявника було притягнуто до кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, пов'язане з образою. Суд першої інстанції виправдав заявника, покладаючись, зокрема, на показання свідка захисту. Апеляційний суд, який розглядав лише цивільну частину справи, визнав, що цей свідок не заслуговує на довіру, і, не заслухавши його безпосередньо, присудив заявнику відшкодування збитків. Суд зазначив, що перехресний допит свідка, про якого йде мова, відбувся в рамках кримінального провадження в суді першої інстанції. Що стосується апеляційного суду, то він розглядав лише цивільну частину справи, тому він міг покладатися на стенограми, а не на безпосередній усний допит свідків (порівняйте з кримінальним провадженням, де апеляційні суди надали іншу оцінку свідченням, наданим у суді першої інстанції — «Дан проти Республіки Молдова» (*Dan v. the Republic of Moldova*), 2020, § 61 і далі).

а. Показання свідків

457. Пункт 1 статті 6 явно не гарантує права на виклик свідків, а прийнятність їх свідчень розглядається національним законодавством. Однак, провадження загалом, включаючи порядок подачі доказів, має бути «справедливим» відповідно до пункту 1 статті 6 («Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, § 31).

- Суд повинен відповісти на клопотання про заслуховування свідків, подане належним чином («Кармель Саліба проти Мальти» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, § 77).
- Якщо суди відхиляють запити про виклик свідків, вони повинні надавати достатні причини і відмова не може бути пов'язана із самовправством: вона не може надавати диспропорційні обмеження можливості сторони представляти аргументи у справі («Вержбицький проти Польщі» (*Wierzbicki v. Poland*), 2002, § 45);
- Різниця у ставленні до заслуховування свідків сторін може бути такою, що порушує принцип «рівності сторін» («Анкерль проти Швейцарії» (*Ankerl v. Switzerland*), 1996, § 38, де Суд встановив, що різниця у ставленні не поставила заявника в суттєво невідгідне становище порівняно з його опонентом; порівняйте з рішенням у справі «Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 1993, § 35, де лише одному з двох учасників подій, про які йдеться, було дозволено дати свідчення (порушення)).
- Суд також повинен вказати причини, чому він вирішив, що показання свідка є ненадійними або не мають відношення до справи («Кармель Саліба проти Мальти» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, §§ 69-70).

⁴⁰ Див. також, для більш детальної інформації, підрозділ (с) нижче, «Нерозкриття доказів».

- Відмова у проведенні перехресного допиту свідка може бути порушенням пункту 1 статті 6 («*Кармель Саліба проти Мальти*» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, § 76).

458. Різниця у ставленні до заслуховування свідків сторін може бути такою, що порушує статтю 6 («*Доленц проти Словенії*» (*Dolenc v. Slovenia*), 2022, §§ 64 і далі, щодо Гаазької конвенції про докази).

б. Оцінки експертів

459. Національні правила щодо допустимості доказів експертів повинні надавати сторонам у справі можливість ефективно їх оскаржити («*Летинчіч проти Хорватії*» (*Letinčić v. Croatia*), 2016, § 50). Суд повторив застосовні загальні принципи в рішенні у справі «*Хамзагіч проти Хорватії*» (*Hamzagić v. Croatia*), 2021, §§ 40-44. Сама по собі участь експертів як непрофесійних членів у процесі прийняття рішень у суді не викликає заперечень («*Пабла Кю проти Фінляндії*» (*Pabla Ky v. Finland*), 2004, § 32).

460. Відмова у запиті експертної оцінки:

- Відмова у запиті оцінки експертів окремо не є несправедливою; Суд має визначити чи були провадження справедливими загалом («*Х. проти Франції*» (*H. v. France*), 1989, § 61 і 70). Причини, визначені для відмови мають бути вмотивованими («*Хамзагіч проти Хорватії*» (*Hamzagić v. Croatia*), 2021, §§ 57-58).
- Відмова у запиті психологічного звіту у справах, що стосуються опіки над дитиною і повинна бути досліджена з урахуванням конкретних обставин справи («*Ельсхольц проти Німеччини*» (*Elsholz v. Germany*) [ВП], 2000, § 66, і *mutatis mutandis*, «*Зоммерфельд проти Німеччини*» (*Sommerfeld v. Germany*) [ВП], 2003, § 71);
- У справі щодо викрадення дитини («*Тіманн проти Франції та Німеччини*» (*Tiemann v. France and Germany*) (ухв.), 2000) Суд дослідив чи апеляційний суд надав достатні підстави для відмови заявнику у запиті другої оцінки експертів з метою визначення обґрунтованості відмови.

461. Призначення експерта: якщо суд призначив експерта, сторони повинні мати можливість бути присутніми на допитах, які він проводить, або мати можливість ознайомитися з документами, які він взяв до уваги; важливо, щоб сторони мали можливість належним чином брати участь у провадженні («*Летинчіч проти Хорватії*» (*Letinčić v. Croatia*), 2016, § 50; «*Девінар проти Словенії*» (*Devinar v. Slovenia*), 2018, § 46).

462. Як і у випадку зі свідками, сторони повинні мати можливість ставити запитання експертам, але це право також не є абсолютним: так, у справі «*Кангі та інші проти Туреччини*» (*Cangı and Others v. Türkiye*), 2023, Суд дійшов висновку, що питання, сформульовані національними судами перед експертами, були достатніми для вирішення центрального питання справи, і що заявники не стверджували перед Судом, що їхні запитання, які національні суди відмовилися поставити експертам, могли мати вирішальне значення або стосувалися ключового питання, яке було залишено без оцінки (§§ 48-51). Однак Суд встановив порушення статті 6, оскільки заявники не мали можливості ознайомитися з матеріалами, на які спиралися головні експерти, роблячи свої висновки (§§ 52-55).

463. Пункт 1 статті 6 Конвенції прямо не вимагає від експерта, заслуханого «судом», відповідати тим же вимогам незалежності та неупередженості, що й сам суд («*Сара Лінд Еггертсдоттір проти Ісландії*» (*Sara Lind Eggertsdóttir v. Iceland*), 2007, § 47; «*Летинчіч проти Хорватії*» (*Letinčić v. Croatia*), 2016, § 51). Однак, враховуючи, що їхні висновки впливають на результат провадження, нейтральність експертів є важливою, і в питанні експертних висновків Суд спирався на принципи незалежності та неупередженості, які застосовуються до «суду» («*Чечеллі та інші проти Туреччини*» (*Çöçelli and Others v. Türkiye*), 2022, §§ 58-63).

464. Відсутність нейтралітету з боку експерта, а також його позиція та роль у провадженні, може схилити чашу терезів на користь однієї сторони на шкоду іншій, порушуючи принцип рівності сторін («*Сара Лінд Еггертсдоттір проти Ісландії*» (*Sara Lind Eggertsdóttir v. Iceland*), 2007; «*Летінчіч проти Хорватії*» (*Letinčić v. Croatia*), 2016, § 51); так само експерт може займати домінуючу позицію у провадженні та мати значний вплив на оцінку суду («*Івон проти Франції*» (*Yvon v. France*), 2003, § 37; «*Летінчіч проти Хорватії*» (*Letinčić v. Croatia*), 2016, § 51). Отже, позиція, яку займає експерт протягом усього провадження, спосіб виконання ним своїх обов'язків і те, як судді оцінюють його висновок, є важливими факторами, які слід враховувати при оцінці того, чи був дотриманий принцип рівності сторін («*Тест-Ахатс проти Бельгії*» (*Test-Achats v. Belgium*), 2022, § 19; «*Чечеллі та інші проти Туреччини*» (*Çoçelli and Others v. Türkiye*), 2022, §§ 54-5; «*Девінар проти Словенії*» (*Devinar v. Slovenia*), 2018, § 47).

465. У справі «*Тест-Ахатс проти Бельгії*» (*Test-Achats v. Belgium*), 2022, принцип рівності сторін був порушений через партнерство, встановлене між опонентом заявника та університетським інститутом, який очолював експерт, призначений Апеляційним судом, вирішальний вплив експертного звіту на розгляд справи та відхилення клопотання заявника про виключення експертного звіту — навіть незважаючи на те, що заявник мав можливість критикувати його зміст та форму перед судом (§§ 22-24).

466. Принцип, згідно з яким пункт 1 статті 6 не зобов'язує суди давати детальну відповідь на кожен наведений аргумент, особливо стосується експертів, яких це положення безпосередньо не стосується («*Тест-Ахатс проти Бельгії*» (*Test-Achats v. Belgium*), 2022, § 25, щодо стверджуваної відсутності змагальних дебатів стосовно експертного висновку, оскільки експерт нібито не відповів на певні питання, поставлені заявником).

467. Крім того, як і дотримання інших процесуальних гарантій, закріплених у пункті 1 статті 6, дотримання принципу змагальності стосується провадження в «суді», і тому з цього положення не можна вивести загальний, абстрактний принцип, згідно з яким, якщо експерт був призначений судом, сторони повинні в усіх випадках мати можливість бути присутніми на співбесідах, що проводяться експертом, або мати можливість ознайомитися з документами, які він взяв до уваги. Важливим є те, що сторони повинні мати можливість належним чином брати участь у провадженні в «суді» («*Тест-Ахатс проти Бельгії*» (*Test-Achats v. Belgium*), 2022, § 20).

468. Звіт медичного експерта, що стосується технічної сфери, у якій не обізнані судді, скоріш за все, матиме переважний вплив на їх оцінку фактів; це є важливим доказом, і сторонам повинна бути надана можливість ефективно прокоментувати його («*Мантованеллі проти Франції*» (*Mantovanelli v. France*), 1997, § 36; «*Шторк проти Німеччини*» (*Storck v. Germany*), 2015, § 135). Важливою вимогою є те, що експерт повинен бути незалежним від сторін у справі, як формально, так і практично («*Табак проти Хорватії*» (*Tabak v. Croatia*), 2022, § 60).

469. Якщо єдиний експертний висновок, наданий суду, був виданий спеціалізованим органом, наприклад, щодо допомоги по інвалідності, він матиме вирішальний вплив на суд за відсутності другого висновку незалежного експерта («*Девінар проти Словенії*» (*Devinar v. Slovenia*), 2018, §§ 49-50; див. також «*Хамзагіч проти Хорватії*» (*Hamzagić v. Croatia*), 2021, §§ 45-58). Однак слід зазначити наступне.

Конвенція не забороняє національним судам покладатися на експертні висновки, підготовлені спеціалізованими органами, які самі є сторонами у справі, якщо цього вимагає характер спірних питань («*Летінчіч проти Хорватії*» (*Letinčić v. Croatia*), 2016, § 61; «*Девінар проти Словенії*» (*Devinar v. Slovenia*), 2018, § 47). Той факт, що експерт працює в тому ж адміністративному органі, який є стороною у справі, може викликати сумніви з боку заявника як протилежної сторони, але вирішальним є те, чи можна вважати такі сумніви об'єктивно обґрунтованими («*Девінар проти Словенії*» (*Devinar v. Slovenia*), 2018, §§ 48 і 51; див. «*Хамзагіч проти Хорватії*» (*Hamzagić v. Croatia*), 2021, §§ 49-52, щодо пенсії по інвалідності, призначеної в одній країні, але не в іншій, де сумніви заявника не було визнано обґрунтованими). У такий спосіб, запитуючи другий

висновок незалежного експерта, заявник зобов'язаний надати достатню кількість матеріалів для обґрунтування запиту (*«Девінар проти Словенії» (Devinar v. Slovenia)*, §§ 56-58). Якщо заявник не зробить цього, незважаючи на те, що він мав право прокоментувати висновок експерта і оскаржити його в письмовій та усній формі або подати протилежний висновок фахівця на свій вибір, Суд не встановить порушення статті 6 (§ 56). Також може бути зроблено висновок про відсутність порушення, якщо справа розглядалася кількома експертами, думки яких збіглися, і заявник не надав жодних доказів, які могли б викликати сумніви в цьому відношенні (*«Крунослава Зовко проти Хорватії» (Krunoslava Zovko v. Croatia)*, 2017, §§ 48-50). Посада експерта в компанії-відповідачі та значення, яке надається експертному висновку у провадженні, можуть поставити під сумнів його нейтральність (*«Табак проти Хорватії» (Tabak v. Croatia)*, 2022, § 66); однак, якщо заявник був законно представлений у національному провадженні і не порушив це питання, незважаючи на можливість це зробити, він не діяв з необхідною обачністю (див. §§ 69 і 79-82, застосовуючи, зокрема, відповідні принципи, викладені в рішенні у справі *«Зубак проти Хорватії» (Zubac v. Croatia)* [ВП], 2018).

470. Нейтральність та неупередженість/незалежність експерта може також стосуватися способу, в який він або вона представили свою думку, наприклад, у використанні певних виразів або мови у судовому звіті, беручи до уваги, що застосовні стандарти відрізняються від стандартів, які застосовуються до суддів (*«Чечеллі та інші проти Туреччини» (Çöçelli and Others v. Türkiye)*, 2022, §§ 58-63).

471. Стосовно прав сторін у порівнянні із правами експертів: порівняйтерішення у справі *«Фельдбрюгге проти Нідерландів» (Feldbrugge v. the Netherlands)*, 1986, § 44 (порушення) з рішенням у справі *«Олссон проти Швеції (№ 1)» (Olsson v. Sweden (№ 1))*, 1988, §§ 89-91 (порушення немає). Щодо вимоги розкрити негативний звіт, див. *«Л. проти Сполученого Королівства» (L. v. the United Kingdom)* (ухв.), 1999, а щодо доступу до матеріалів справи про опікунство, див. *«Еверс проти Німеччини» (Evers v. Germany)*, 2020, §§ 86-93). Щодо призначення медичного експерта, який не спеціалізується на стані заявника, див. *«Хамзагіч проти Хорватії» (Hamzagić v. Croatia)*, 2021, § 54.

с. Нерозкриття доказів

472. У певних справах переважаючи національні інтереси були висунуті для того, щоб відмовити стороні у повністю змагальному провадженні шляхом відмови у відкритті доказів, наприклад, з міркувань національної безпеки (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017 — порівняйте з рішеннями у справах *«Корнеші проти Румунії» (Corneschi v. Romania)*, 2022; *«Міряна Петрова проти Болгарії» (Miryana Petrova v. Bulgaria)*, 2016, §§ 39-40), або необхідності тримати в таємниці певні методи поліцейського розслідування/спостереження (*«Адомайтис проти Литви» (Adomaitis v. Lithuania)*, 2022, § 68).

473. На думку Суду, право на відкриття відповідних доказів не є абсолютним. Однак, лише заходи, що обмежують права сторони провадження, які не впливають на саму суть цих прав, є допустимими відповідно до пункту 1 статті 6 (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, § 148; *«Адомайтис проти Литви» (Adomaitis v. Lithuania)*, 2022, §§ 68-74).

474. Для цього будь-які труднощі, спричинені заявнику обмеженням його прав, повинні бути достатньою мірою врівноважені процедурою, якої дотримуються судові органи. Якщо докази були приховані від заявника з міркувань суспільного інтересу, Суд повинен ретельно перевірити процедуру прийняття рішення, щоб переконатися, що вона, наскільки це можливо, відповідала вимогам забезпечення змагальності та рівності сторін, а також містила належні гарантії захисту інтересів заявника (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, §§ 147-49).

475. У вищезгаданій справі було порушено питання про необхідність збереження

конфіденційності засекречених документів. Суд розглянув провадження в цілому, дослідивши, чи були обмеження принципів змагальності та рівності сторін достатньою мірою врівноважені іншими процесуальними гарантіями (§ 151). Суд постановив, що провадження в цілому компенсувало обмеження, які обмежували реалізацію заявником прав, наданих йому відповідно до принципів змагальності та рівності сторін (§ 161). І навпаки, у справі *«Корнеші проти Румунії» (Corneschi v. Romania)*, 2022, зазначивши, що заявник не відмовився однозначно від свого права бути поінформованим (§§ 94-96), Суд розглянув питання про те, чи було обмеження доступу до документів необхідним (§ 100), перш ніж визначити, чи було вжито врівноважуючих заходів (див. §§ 101 і далі, зокрема §§ 105-108 щодо питання про те, чи мав адвокат заявника можливість ефективно захищати його), і встановив порушення статті 6 Конвенції.

476. Причини нерозкриття інформації та важливість доказів, не розкритих стороні, але доступних судам, є ключовими елементами, які слід враховувати в цьому контексті. Справа *«УАБ Амберкор ДС і УАБ Аркус Новус проти Литви» (UAB Ambercore DC and UAB Arcus Novus v. Lithuania)*, 2023, стосувалася виключення двох компаній з тендеру через їхні ймовірні зв'язки з російською службою безпеки. Національні суди посилалися на секретні документи та інформацію, отримані від литовської служби безпеки, але вони не були доступні ні компаніям-заявникам, ні їхнім адвокатам. Хоча звіти як такі не були доступні заявникам, їхній зміст був досить чітко описаний в адміністративних постановках і судових рішеннях. Судові рішення також ґрунтувалися на численних незасекречених матеріалах, при цьому засекречена інформація не мала вирішального значення. Суд також зазначив, що компанії-заявники мали широкі можливості для обговорення фактів справи і що литовські суди з'ясували, в якій мірі засекречені матеріали можуть бути розкриті. Суд покладався на той факт, що литовські суди вирішили не розкривати документи з міркувань національної безпеки — сфери, яка традиційно є частиною внутрішнього ядра державного суверенітету, і ніщо не вказує на те, що засекречення документів було здійснено свавільно (§ 116).

477. У справі *«Адомайтис проти Литви» (Adomaitis v. Lithuania)*, 2022, що стосувалася таємного перехоплення телефонних розмов з метою забезпечення підстав для дисциплінарного стягнення начальника в'язниці у вигляді звільнення, Суд взяв до уваги необхідність зберігати в таємниці певні методи поліцейського розслідування/нагляду (§ 68). Однак, повинна існувати можливість перевірити, чи був оскаржуваний захід спостереження законно санкціонований і виконаний; в контексті такого перегляду зацікавлена особа повинна, «як мінімум», отримати «достатню інформацію» про наявність дозволу і про рішення, яким було санкціоноване спостереження (§ 68).

7. Підстави для винесення судового рішення

478. Гарантії, закріплені в пункті 1 статті 6, включають обов'язок судів надавати достатні підстави для своїх рішень (*«Х. проти Бельгії» (H. v. Belgium)*, 1987, § 53, а також короткий виклад принципів: *«Заїдов проти Азербайджану (№ 2)» (Zayidov v. Azerbaijan (№ 2))*, 2022, § 91). Вмотивоване рішення показує сторонам, що їхня справа дійсно була розглянута, і, таким чином, сприяє більшому прийняттю рішення (*«Магнін проти Франції» (Magnin v. France)* (ухв.), 2012, § 29). Неспроможність національного суду розглянути важливі юридичні аргументи або надати обґрунтування також аналізувалася в контексті «свавілля» (*«Айхан Ахундов проти Азербайджану» (Aykhan Akhundov v. Azerbaijan)*, 2023, §§ 105 і далі).

479. Незважаючи на те, що національний суд користується певним правом розсуду, обираючи аргументи і приймаючи докази, він зобов'язаний обґрунтувати свої дії підставами для винесення рішень (*«Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland)*, 2003, § 36; *«Кармель Саліба проти Мальти» (Carmel Saliba v. Malta)*, 2016, §§ 73 і 79).

480. Надані підстави повинні давати змогу сторонам використати право на апеляцію (*«Хірвісаарі*

проти Фінляндії» (Hirvisaari v. Finland), 2001, § 30 in fine).

481. Пункт 1 статті 6 зобов'язує суди надавати підстави для винесення рішень, однак не передбачає детальної відповіді на кожний аргумент («Гарсія Руїс проти Іспанії» (*García Ruiz v. Spain*) [ВП], 1999, § 26; «Перез проти Франції» (*Perez v. France*) [ВП], 2004, § 81; «Ван де Гурк проти Нідерландів» (*Van de Hurk v. the Netherlands*), 1994, § 61; «Янке і Ленобль проти Франції» (*Jahnke and Lenoble v. France*) (ухв.), 2000).

482. Міра застосування цього зобов'язання може різнитися в залежності від характеру рішення («Руїз Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*), 1994, § 29; «Хіро Балані проти Іспанії» (*Hiro Balani v. Spain*), 1994, § 27) і може бути визначена тільки зважаючи на обставини справи: необхідно брати до уваги, *inter alia*, різноманітність документів і доказів, з якими сторона може звернутися до суду, а також відмінності, що існують у Договірних Державах щодо законодавчих положень, звичаєвих норм, правової думки, а також викладення та оформлення судових рішень («Руїз Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*), 1994, § 29; «Хіро Балані проти Іспанії» (*Hiro Balani v. Spain*), 1994, § 27). Щодо того, чи не розглядав Касаційний Суд підставу для оскарження, наведену заявником, або чи оцінював він релевантність підстави для оскарження, перш ніж прийняти рішення про її відхилення шляхом короткого обґрунтування, див. «Турізм Д'еффер проти Франції» (*Tourisme d'affaires v. France*), 2012, §§ 28 і далі; а також «Хіггінс та інші проти Франції» (*Higgins and Others v. France*), 1998, § 43. У справі, де суд прямо не розглядав скаргу заявника, Суд міг визнати, що його мовчання щодо цієї скарги можна обґрунтовано тлумачити як неявну відмову в обставинах справи («Чівінскайте проти Литви» (*Čivinskaitė v. Lithuania*), 2020, §§ 142-144). Якщо справа стосується національної безпеки, таємний характер відповідних документів може обмежити обсяг зобов'язання надавати обґрунтування судових рішень (див. «Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], 2017, § 158 *in fine*, і, *mutatis mutandis*, «Шекс проти Хорватії» (*Šeks v. Croatia*), 2022, § 71).

483. Однак, якщо подання сторони є вирішальним для результату провадження, воно вимагає конкретної та прямої відповіді («Руїз Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*), 1994, § 30; «Хіро Балані проти Іспанії» (*Hiro Balani v. Spain*), 1994, § 28; і порівняйте з рішенням у справі «Петрович та інші проти Чорногорії» (*Petrović and Others v. Montenegro*), 2018, § 43).

484. Отже, суди мають вивчити наступне:

- основні аргументи сторін («Бузеску проти Румунії» (*Buzescu v. Romania*), 2005, § 67; «Донадзе проти Грузії» (*Donadze v. Georgia*), 2006, § 35); конкретні, доречні та важливі доводи («Монт Бланк Трейдінг, Лтд» та «Антарес Титаніум Трейдінг, Лтд» проти України» (*Mont Blanc Trading Ltd and Antares Titanium Trading Ltd v. Ukraine*), 2021, §§ 82 і 84).
- заяви, що стосуються прав і свобод, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї: національні суди повинні розглядати такі справи з особливою ретельністю й увагою («Фабріс проти Франції» (*Fabris v. France*) [ВП], 2013, § 72 *in fine*; «Паун Йованович проти Сербії» (*Paun Jovanović v. Serbia*), 2023, § 108; «Вагнер і Ж.М.В.Л. проти Люксембургу» (*Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg*), 2007, § 96). Це є наслідком принципу субсидіарності.

485. Пункт 1 статті 6 не вимагає від верховного суду надавати більш детальне обґрунтування, коли він просто застосовує конкретне правове положення, щоб відхилити касаційну скаргу як таку, що не має шансів на успіх, без подальших пояснень («Гору проти Греції (№2)» (*Gorou v. Greece (№ 2)*) [ВП], 2009, § 41; «Бург та інші проти Франції» (*Burg and Others v. France*) (ухв.), 2003; порівняйте з рішенням у справі «Паун Йованович проти Сербії» (*Paun Jovanović v. Serbia*), 2023, § 109, яке стосувалося прямого звернення до конституційного суду й відсутності ясності стосовно необхідних умов, які мали б бути виконаними для того, аби суд мав право розглядати справу). У справі «Паун Йованович проти Сербії» (*Paun Jovanović v. Serbia*), 2023, Суд повторив,

що вищезазначений принцип передбачає наявність попереднього детального рішення з цих питань та/або слухання в суді нижчої інстанції (див. § 109 та наведені посилання на судову практику).

486. Аналогічно, у випадку клопотання про надання дозволу на апеляційне оскарження, яке є передумовою для розгляду скарги судом вищої інстанції та остаточного ухвалення рішення, пункт 1 статті 6 не можна тлумачити як такий, що вимагає, щоб відмова у наданні такого дозволу сама по собі була пов'язана з вимогою про надання детальних мотивів («*Бюфферн проти Франції*» (*Bufferne v. France*) (ухв.), 2002; «*Кукконен проти Фінляндії (№ 2)*» (*Kukkonen v. Finland (№ 2)*), 2009, § 24). Порівняйте «*Гору проти Греції (№ 4)*» (*Gorou v. Greece (№ 4)*), 2007, § 22.

487. Крім того, відхиляючи скаргу, апеляційний суд фактично може спиратися на підстави, надані в рішенні суду нижчої інстанції («*Гарсія Руїс проти Іспанії*» (*García Ruiz v. Spain*) [ВП], 1999, § 26, для порівняння — «*Татишвілі проти Росії*» (*Tatishvili v. Russia*), 2007, § 62). Однак, поняття справедливого судового розгляду вимагає від національного суду, що надав неповне обґрунтування своїх рішень, або разом із підставами, наданими судом нижчої інстанції або іншим чином, практично врегулювати основні питання, що були представлені на розгляд без прямих посилань на висновки суду нижчої інстанції («*Хелле проти Фінляндії*» (*Helle v. Finland*), 1997, § 60). Ця вимога ще більш важлива у випадках, коли заявник не мав можливості самостійно представити справу у національних провадженнях (*там само*).

488. Однак апеляційні суди (як суди другої інстанції), відповідальні за відсіювання необґрунтованих апеляцій і наділені юрисдикцією вирішувати питання факту та права в цивільному судочинстві, зобов'язані мотивувати свою відмову у прийнятті апеляційної скарги до розгляду («*Хансен проти Норвегії*» (*Hansen v. Norway*), 2014, §§ 77-83). У згаданій справі Апеляційний Суд відмовився розглядати апеляційну скаргу заявника на рішення суду першої інстанції у цивільному провадженні, постановивши, що було «очевидно, що апеляція не матиме успіху», і при цьому просто відтворивши формулювання Цивільного процесуального кодексу.

489. Крім того, конституційний суд, який відступив від одного зі своїх попередніх рішень, просто висловивши свою «незгоду» зі своєю попередньою позицією, не надав достатніх підстав («*Гржеда проти Польщі*» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], § 315). Стосовно відсутності ясності щодо передумови для звернення безпосередньо до конституційного суду, що призвело до порушення статті 6, див. «*Паун Йованович проти Сербії*» (*Paun Jovanović v. Serbia*), 2023 (§§ 105-110), а щодо недостатніх підстав у спорі про звільнення суддів конституційного суду та захисту гарантій незалежності суддів, див. «*Овчаренко і Колос проти України*» (*Ovcharenko and Kolos v. Ukraine*), 2023, § 126.

490. Крім того, Суд не знайшов порушення у справі, коли не було надано конкретної відповіді на аргумент, що стосувався несуттєвого аспекту справи, а саме відсутність підпису та печатки, що було не доліком формального, а не матеріального характеру, який було оперативно виправлено («*Мугоша проти Чорногорії*» (*Mugoša v. Montenegro*), 2016, § 63). Однак Суд підкреслив важливість надання судом достатніх підстав, наприклад, у справах про цивільну відповідальність, пов'язаних з кримінальним діянням (див. «*Кармель Салиба проти Мальти*» (*Carmel Saliba v. Malta*), 2016, § 78, і зв'язок з гарантіями у «кримінальних» справах). Нарешті, він постановив, що недостатнє надання мотивів може призвести до «відмови в правосудді» («*Баллікташ Бінголла проти Туреччини*» (*Ballıktaş Bingöllü v. Turkey*), 2021, § 77, і див. вище в розділі «Четверта інстанція»)⁴¹.

⁴¹ Див. розділ «Четверта інстанція».

В. Публічний розгляд справи

Пункт 1 статті 6 Конвенції

“1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи ... судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов’язків цивільного характеру ... Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.”

1. Розгляд справи

491. *Загальні принципи*: в принципі, сторони мають право на публічний розгляд справи, оскільки це захищає їх від здійснення правосуддя в таємниці без публічного контролю («*Страуме проти Латвії*» (*Straume v. Latvia*), 2022, §§ 124-125 — щодо принципу таємниці судового слідства див. «*Ернст та інші проти Бельгії*» (*Ernst and Others v. Belgium*), 2003, §§ 67-68). Роблячи відправлення правосуддя видимим, публічне слухання сприяє досягненню мети пункту 1 статті 6, а саме — справедливого судового розгляду («*Малхаус проти Чеської Республіки*» (*Malhous v. the Czech Republic*) [ВП], 2001, §§ 55-56). Незважаючи на те, що публічний розгляд справи є основоположним принципом, закріпленим у пункті 1 статті 6, обов’язок проводити відкрите судове засідання не є абсолютним («*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, § 163). Право на усне слухання пов’язане не лише з питанням, чи передбачає провадження допит свідків, які даватимуть свої свідчення усно («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, § 187). Для того, щоб встановити, чи відповідає судовий розгляд вимозі публічності, необхідно розглядати провадження в цілому («*Аксен проти Німеччини*» (*Axen v. Germany*), 1983, § 28).

492. У провадженні в суді першої та єдиної інстанції право на «публічний розгляд справи» відповідно до пункту 1 статті 6 тягне за собою право на «усне слухання» («*Гьоч проти Туреччини*» (*Göç v. Turkey*) [ВП], 2002, § 47; «*Фредін проти Швеції (№ 2)*» (*Fredin v. Sweden (№ 2)*), 1994, §§ 21-22; «*Аллан Якобссон проти Швеції (№ 2)*» (*Allan Jacobsson v. Sweden (№ 2)*), 1998, § 46; «*Селмані та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія*» (*Selmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2017, §§ 37-39), якщо немає виняткових обставин, що виправдовують відмову від такого слухання («*Гессе-Ангер і Ангер проти Німеччини*» (*Hesse-Anger and Anger v. Germany*) (ухв.), 2001; «*Міровні Інститут проти Словенії*» (*Mirovni Inštitut v. Slovenia*), 2018, § 36). Винятковий характер таких обставин впливає, головним чином, з характеру питань, про які йдеться, наприклад, у випадках, коли провадження стосується виключно юридичних або високотехнічних питань («*Куттуммель проти Австрії*» (*Koottummel v. Austria*), 2009, § 19), а не з частоти таких питань («*Міллер проти Швеції*» (*Miller v. Sweden*), 2005, § 29; «*Міровні Інститут проти Словенії*» (*Mirovni Inštitut v. Slovenia*), 2018, § 37). Для узагальнення судової практики див. «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], 2018, §§ 188-190.

493. Відсутність слухання у другій або третій інстанції може бути виправдана особливостями відповідного провадження за умови, що слухання відбулося у першій інстанції («*Гелмерс проти Швеції*» (*Helmerts v. Sweden*), 1991, § 36, але контраст §§ 38-39; «*Саломонссон проти Швеції*» (*Salomonsson v. Sweden*), 2002, § 36). Так, провадження з наданням дозволу на апеляційне оскарження і провадження, що стосуються лише питань права, а не питань факту, можуть відповідати вимогам статті 6, навіть якщо заявнику не було надано можливості бути заслуханим

особисто апеляційним чи касаційним судом (*«Міллер проти Швеції» (Miller v. Sweden)*, 2005, § 30). Тому необхідно враховувати особливості провадження у вищих судових інстанціях.

494. Суд розглянув питання про те, чи може відсутність публічного слухання на нижчому рівні бути виправлена проведенням публічного слухання на стадії апеляції. У низці справ він дійшов висновку, що той факт, що провадження в апеляційному суді є відкритим, не може виправити відсутність публічного слухання на нижчих рівнях юрисдикції, де обсяг апеляційного провадження є обмеженим, зокрема, коли апеляційний суд не може розглядати справу по суті, включаючи перевірку фактів та оцінку того, чи було покарання пропорційним до проступку. Однак, якщо апеляційний суд має повну юрисдикцію, відсутність слухання в суді нижчого рівня може бути виправлена в цьому суді (*«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 192 і наведені посилання на судову практику). Як наслідок, скарга на відсутність публічного слухання може бути тісно пов'язана зі скаргою на нібито недостатній обсяг перегляду, проведеного апеляційним органом (*там само*, § 193). Відсутність слухання в суді першої інстанції може бути виправлена лише шляхом проведення повного публічного слухання в апеляційному суді (*«Храброва проти Росії» (Khrabrova v. Russia)*, 2012, § 52).

495. Суд наголосив на важливості змагального слухання в органі, який здійснює судовий перегляд рішення, що не відповідає гарантіям статті 6, коли цей орган зобов'язаний встановити, чи була фактична основа для прийняття рішення достатньою для його обґрунтування (*«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 211). У цій конкретній справі відсутність слухання на стадії прийняття дисциплінарного рішення або на стадії судового оскарження у поєднанні з недостатністю судового перегляду призвела до порушення пункту 1 статті 6 (§ 214).

496. Відповідно, якщо немає виняткових обставин, які виправдовують відмову від слухання (див. короткий виклад судової практики у рішенні у справі *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 190), право на публічний розгляд справи відповідно до пункту 1 статті 6 передбачає право на усне слухання принаймні на одному рівні юрисдикції (*«Фішер проти Австрії» (Fischer v. Austria)*, 1995, § 44; *«Саломонссон проти Швеції» (Salomonsson v. Sweden)*, 2002, § 36).

497. У справі *«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland)* [ВП], 2007, § 74, Суд не встановив порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з відсутністю слухання. Він взяв до уваги той факт, що заявники мали можливість вимагати проведення слухання, незважаючи на те, що саме суди повинні були вирішувати, чи є слухання необхідним; що суди обґрунтували причини відмови в проведенні слухання; і що заявникам було надано достатньо можливостей викласти свою позицію у письмовій формі та прокоментувати аргументи іншої сторони (*там само*). Про випадок, коли тимчасові заходи були вжиті без проведення слухання, див. *«Гельмут Блум проти Австрії» (Helmut Blum v. Austria)*, 2016, §§ 70-74.

498. У певних випадках також може бути законним, щоб національні органи влади брали до уваги вимоги ефективності та економії (*«Екер проти Туреччини» (Eker v. Turkey)*, 2017, § 29). У згаданій справі Суд не заперечував, що провадження на двох рівнях юрисдикції відбувалося без слухань. Він зазначив, що правові питання не були особливо складними і що необхідно було провести провадження швидко (§ 31). Спір стосувався текстуальних і технічних питань, які могли бути адекватно визначені на основі матеріалів справи. Крім того, провадження було пов'язане з винятковою надзвичайною процедурою (заява про видачу наказу про публікацію відповіді в газеті), яку Суд визнав необхідною і виправданою в інтересах належного функціонування преси.

499. Однак у справі *«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022, Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 щодо свободи вираження поглядів представника профспілки авіадиспетчерів, оскільки суди першої та апеляційної інстанцій не провели публічних слухань по суті справи. Суд не погодився, зокрема, з причинами, наведеними національними судами для виправдання

недопущення громадськості, і підкреслив, що предмет спору вимагав публічного розгляду (§§ 127-129).

500. Слід зазначити, що в контексті дисциплінарного провадження, з огляду на наслідки розгляду справи, а саме вплив можливих покарань на життя і кар'єру відповідних осіб та їхні фінансові наслідки, Суд постановив, що відмова від усного слухання має бути винятковим заходом і повинна бути належним чином обґрунтована з врахуванням його практики (*«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, §§ 208-211). Згадана справа також важлива щодо дисциплінарних санкцій проти судді. Суд підкреслив особливий контекст дисциплінарних проваджень проти суддів (§§ 196, 211 і 214).

501. Стосовно проваджень щодо ув'язнених, саме по собі ув'язнення не може слугувати виправданням для ненадання їм слухання в цивільному суді (*«Ігранов та інші проти Росії» (Igranov and Others v. Russia)*, 2018, §§ 34-35). Практичні причини можуть бути взяті до уваги, але принципи права на справедливий судовий розгляд повинні бути дотримані, і ув'язнений повинен мати можливість попросити бути присутнім на слуханні (*«Алтай проти Туреччини (№ 2)» (Altay v. Turkey (№ 2))*, 2019, § 77). Якщо ув'язнений не звернувся з таким проханням, коли така можливість не була передбачена національним законодавством, це не означає, що ув'язнений відмовився від свого права бути присутнім у суді (§ 78).

У цьому контексті перше питання, яке необхідно визначити, полягає в тому, чи диктує характер спору необхідність особистої присутності ув'язненого (*«Зайдов проти Азербайджану (№ 2)» (Zayidov v. Azerbaijan (№ 2))*, 2022, §§ 88-89). Якщо так, національні органи влади зобов'язані вжити практичних заходів процесуального характеру для забезпечення ефективної участі ув'язненого в слуханні його цивільної справи (*«Євдокимов та інші проти Росії» (Yevdokimov and Others v. Russia)*, 2016, §§ 33-47 — з посиланням на рішення у справі *«Марчелло Віола проти Італії» (Marcello Viola v. Italy)*, 2006, щодо участі в слуханні за допомогою відеозв'язку та інших видів практичних заходів; див. наведені посилання на судову практику, — і § 52). У згаданій справі національні суди відмовилися дозволити ув'язненим бути присутніми на слуханнях у цивільному процесі, в якому вони були сторонами, на тій підставі, що національне законодавство не передбачало переведення ув'язнених до суду. Виявивши, що заявники були позбавлені можливості ефективно представити свої справи, Суд постановив, що національні органи влади не виконали свого зобов'язання забезпечити дотримання принципу справедливого судового розгляду (§ 52 — див. також *«Алтай проти Туреччини (№ 2)» (Altay v. Turkey (№ 2))*, 2019, §§ 78-81).

Крім того, практична проблема, що виникає через те, що заявник відбуває покарання у вигляді позбавлення волі в іншій країні, не перешкоджає розгляду альтернативних процесуальних можливостей, таких як використання сучасних комунікаційних технологій, з метою дотримання права заявника бути вислуханим (*«Пьонкя проти Естонії» (Põnkä v. Estonia)*, 2016, § 39).

502. У рішенні *«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, Велика Палата підсумувала деякі приклади ситуацій, коли слухання було або не було необхідним (§§ 190-191).

503. Особливі випадки застосування:

- Слухання не вимагається, коли немає сумнівів щодо переконливості чи оскаржуваних фактів, які вимагають слухання, і суд може справедливо і обґрунтовано винести рішення на основі подань сторін та інших письмових матеріалів (*«Дьорі проти Швеції» (Döry v. Sweden)*, 2002, § 37; *«Саккочча проти Австрії» (Saccoccia v. Austria)*, 2008, § 73; *«Міровні Інститут проти Словенії» (Mirovni Inštitut v. Slovenia)*, 2018, § 37).
- Суд також визнав, що відмова від слухання може бути виправданою у справах, які порушують суто юридичні питання обмеженого характеру (*«Аллан Якобссон проти Швеції (№ 2)» (Allan Jacobsson v. Sweden (№ 2))*, 1998, § 49; *«Валова, Слезак і Слезак*

проти Словаччини» (Valová, Slezák and Slezák v. Slovakia), 2004, §§ 65-68) або питання факту («*Алі Різа проти Швейцарії» (Ali Riza v. Switzerland)*, 2021, § 117), або питання права, що не становлять особливої складності («*Варела Ассаліно проти Португалії» (Varela Assalino v. Portugal)* (ухв.), 2002; «*Шпейль проти Австрії» (Speil v. Austria)* (ухв.), 2002). Те ж саме застосовується до суто технічних питань (наприклад, «*Алі Різа проти Швейцарії» (Ali Riza v. Switzerland)*, 2021, § 119). Суд мав справу із технічним характером спорів стосовно соціальної допомоги, які краще розглядати письмово, аніж усно. Суд неодноразово постановляв, що в такій ситуації національні органи влади, керуючись ефективністю та економією, можуть утримуватись від розглядів справ, оскільки систематичне проведення слухань може бути перешкодою у належному розгляді проваджень стосовно соціальної допомоги («*Шулер-Зграгген проти Швейцарії» (Schuler-Zraggen v. Switzerland)*, 1993, § 58; «*Дьорі проти Швеції» (Döry v. Sweden)*, 2002, § 41; і порівняйте з рішенням у справі «*Саломонссон проти Швеції» (Salomonsson v. Sweden)*, 2002, §§ 39-40).

- У рішенні у справі «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, зазначено, що, незважаючи на технічний характер деяких обговорень і залежно від того, яке питання вирішується при розгляді справи, громадський контроль може розглядатися як необхідна умова як для прозорості, так і для захисту прав сторін у справі (§§ 208 і 210).
- Наприклад, проведення усного слухання вважатиметься необхідним, коли йдеться про розгляд питань права та важливих фактичних питань («*Фішер проти Австрії» (Fischer v. Austria)*, 1995, § 44) або оцінку того, чи правильно були встановлені факти органами влади («*Малхаус проти Чеської Республіки» (Malhous v. the Czech Republic)* [ВП], 2001, § 60), а також для забезпечення більш ретельного розгляду спірних фактів («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal)* [ВП], 2018, § 211), а також, якщо обставини вимагають від судів скласти особисте враження про заявника, надати заявнику можливість пояснити свою особисту ситуацію, особисто або через свого представника («*Міллер проти Швеції» (Miller v. Sweden)*, 2005, § 34 *in fine*; «*Андерссон проти Швеції» (Andersson v. Sweden)*, 2010, § 57) — наприклад, коли суд повинен заслухати свідчення заявника про його особисті страждання, щоб визначити рівень компенсації, яку він повинен присудити («*Гьоч проти Туреччини» (Göç v. Turkey)* [ВП], 2002, § 51; «*Лоренцетті проти Італії» (Lorenzetti v. Italy)*, 2012, § 33) або для отримання інформації про характер, поведінку та безпеку заявника («*Де Томмазо проти Італії» (De Tommaso v. Italy)* [ВП], 2017, § 167; «*Еверс проти Німеччини» (Evers v. Germany)*, 2020, § 98) — або коли суд вимагає роз'яснень з певних питань, *inter alia*, у такий спосіб («*Фредін проти Швеції (№ 2)» (Fredin v. Sweden (№ 2))*, 1994, § 22; «*Лундевалль проти Швеції» (Lundevall v. Sweden)*, 2002, § 39).

504. Справа «*Пьонкя проти Естонії» (Põnkä v. Estonia)*, 2016, стосувалася використання спрощеної процедури (зарезервованої для дрібних позовів) та відмови суду від проведення слухання без обґрунтування причин застосування письмового провадження (§§ 37-40). Справа «*Міровні Інститут проти Словенії» (Mirovni Inštitut v. Slovenia)*, 2018, стосувалася оскарження рішення про відхилення тендерної пропозиції в рамках тендерної процедури. Національний суд не надав жодних пояснень щодо відмови у проведенні слухання, що не дозволило Суду визначити, чи національний суд просто проігнорував клопотання установи-заявника про проведення слухання, чи він вирішив відхилити його, і якщо так, то з яких причин (§ 44). В обох випадках Суд постановив, що відмова у проведенні слухання порушила пункт 1 статті 6 («*Пьонкя проти Естонії» (Põnkä v. Estonia)*, 2016, § 40; «*Міровні Інститут проти Словенії» (Mirovni Inštitut v. Slovenia)*, 2018, § 45). Стосовно обсягу причин, які повинні бути надані, то у рішенні у справі «*Чимпершек проти Словенії» (Cimperšek v. Slovenia)*, Суд наголосив на важливості обґрунтування відмови в проведенні слухання на основі фактичних обставин справи (§ 45).

505. У справі *«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022, що стосувалася свободи вираження поглядів представника профспілки авіадиспетчерів, Суд не погодився, зокрема, з причинами, наведеними національними судами для виправдання виключення громадськості, і підкреслив, що предмет спору вимагав громадського контролю (§§ 127-129).

506. У справі, що стосувалася слухань у Спортивному арбітражному суді (САС), Суд встановив, що питання, пов'язані з тим, чи була санкція, накладена на заявницю за вживання допінгу, обґрунтованою, вимагали проведення слухань, відкритих для громадського контролю. Суд зауважив, що факти були оскаржені, а покарання, які повинна була понести заявниця, несли в собі значний ступінь стигматизації і, ймовірно, негативно вплинули на її професійну честь. Тому Суд дійшов висновку, що мало місце порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з відсутністю публічного слухання в САС (*«Муту і Пехштейн проти Швейцарії» (Mutu and Pechstein v. Switzerland)*, 2018, §§ 182-183).

507. Якщо має відбутися усне слухання, сторони мають право бути присутніми на ньому (про проведення слухання раніше запланованого строку в контексті касаційної скарги прокурора, що позбавило заявницю права з'явитися в суді, *«Андреєва проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia)* [ВП], 2009, §§ 99-101), робити усні заяви, обирати інший спосіб участі у провадженні (наприклад, шляхом призначення представника) або клопотати про перенесення судового засідання. Для ефективного здійснення цих прав сторони повинні бути поінформовані про дату і місце слухання достатньо завчасно, щоб мати можливість вжити відповідних заходів. Суд зазначив, що національні суди зобов'язані перевіряти обґрунтованість повідомлення до того, як приступити до розгляду справи по суті. Аналіз, викладений у національних рішеннях, повинен виходити за рамки простого посилання на відправлення судової повістки і повинен максимально використовувати наявні докази для того, щоб встановити, чи була відсутня сторона поінформована про слухання заздалегідь і достатньою мірою. Нездатність національного суду з'ясувати, чи отримала відсутня сторона повістку вчасно і, якщо ні, чи слід перенести слухання, сама по собі несумісна зі справжньою повагою до принципу справедливого судового розгляду і може призвести до того, що Суд визнає порушення пункту 1 статті 6 (див. *«Ганкін та інші проти Росії» (Gankin and Others v. Russia)*, 2016, §§ 39 і 42, а також стислий виклад принципів, встановлених судовою практикою щодо повідомлення про слухання, надання інформації сторонам та питання відмови від права на слухання, §§ 34-38).

508. У деяких ситуаціях особиста присутність може бути проблематичною, і Суд постановив, що участь сторони у цивільному провадженні за допомогою відеозв'язку (Skype) за присутності її адвоката в залі суду була сумісною з правом на справедливий судовий розгляд за обставин конкретної справи (*«Джаллоу проти Норвегії» (Jallow v. Norway)*, 2021, щодо провадження у справі про батьківську відповідальність за участю іноземного заявника, якому не було дозволено в'їзд до країни).

509. *Присутність преси та публіки*: Публічний характер розгляду справ у судових органах захищає сторони від здійснення правосуддя таємно, без громадського контролю, і, таким чином, є одним із засобів підтримки довіри до суду, що сприяє досягненню мети справедливого судового розгляду (*«Дьєнне проти Франції» (Diennet v. France)*, 1995, § 33; *«Мартіні проти Франції» (Martinie v. France)* [ВП], 2006, § 39; *«Готрін та інші проти Франції» (Gautrin and Others v. France)*, 1998, § 42; *«Хуртер проти Швейцарії» (Hurter v. Switzerland)*, 2005, § 26; *«Лоренцетті проти Італії» (Lorenzetti v. Italy)*, 2012, § 30). Однак пункт 1 статті 6 не забороняє судам приймати рішення про відступ від цього принципу з огляду на особливі обставини справи (*«Мартіні проти Франції» (Martinie v. France)* [ВП], 2006, §§ 40-44). Проведення провадження, повністю або частково, *in camera* має бути суворо обумовлене обставинами справи (*«Лоренцетті проти Італії» (Lorenzetti v. Italy)*, 2012, § 30). Формулювання пункту 1 статті 6 передбачає кілька винятків.

510. Відповідно до формулювання пункту 1 статті 6, «...преса і публіка можуть бути не допущені

в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини»:

- «в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві» (*«Б. і П. проти Сполученого Королівства» (B. and P. v. the United Kingdom)*, 2001, § 39; *«Загородніков проти Росії» (Zagorodnikov v. Russia)*, 2007, § 26);
- «якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін»: інтереси неповнолітніх осіб або захист приватного життя сторін у справі, наприклад, у провадженнях, що стосуються проживання неповнолітніх осіб після розлучення батьків, або у спорах між членами однієї родини (*там само*, § 38); однак, у справах, що стосуються переведення дитини до публічного закладу опіки, підстави для відмови у публічному розгляді мають бути ретельно вивчені (*«Мозер проти Австрії» (Moser v. Austria)*, 2006, § 97). Стосовно дисциплінарних проваджень проти лікаря, необхідність захисту особистих даних і приватного життя пацієнтів може виправдати розгляд справи на закритому засіданні, однак такі випадки мають бути вимушеними відповідно до обставин (*«Дьєнне проти Франції» (Diennet v. France)*, 1995, § 34; і приклад проваджень проти юриста — *«Хуртер проти Швейцарії» (Hurter v. Switzerland)*, 2005, §§ 30-32).
- «або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя»: можливо обмежити відкритий і публічний характер проваджень з метою забезпечення захисту і конфіденційності свідків, або забезпечити безкоштовний обмін інформацією і висновками для забезпечення правосуддя (*«Б. і П. проти Сполученого Королівства» (B. and P. v. the United Kingdom)*, 2001, § 38; *«Озінгер проти Австрії» (Osinger v. Austria)*, 2005, § 45).

511. Суд додав, що прецедентне право щодо проведення слухання як такого, яке стосується переважно права на звернення до суду, закріпленого в пункті 1 статті 6 (див. вище), застосовується за аналогією до слухань, які є відкритими для громадськості. Так, якщо слухання відбувається відповідно до національного законодавства, воно в принципі має бути публічним. Зобов'язання проводити публічні слухання не є абсолютним, оскільки обставини, які можуть виправдати відмову від них, залежать від характеру питань, які мають вирішувати національні суди (*«Де Томмазо проти Італії» (De Tommaso v. Italy)* [ВП], 2017, §§ 163-67). «Виняткові обставини, зокрема високотехнічний характер питань, що підлягають вирішенню, можуть виправдати відсутність публічного слухання за умови, що конкретний предмет не вимагає публічного розгляду» (*«Лоренцетті проти Італії» (Lorenzetti v. Italy)*, 2012, § 32).

512. Сама лише наявність у матеріалах справи інформації з обмеженим доступом не означає автоматичної необхідності закрити судовий процес для громадськості. Відповідно, перед тим, як виключити публіку з певного провадження, суди повинні конкретно розглянути, чи є таке виключення необхідним для захисту суспільного інтересу, і повинні обмежити цей захід тим, що є суворо необхідним для досягнення переслідуваної мети (*«Ніколова і Вандова проти Болгарії» (Nikolova and Vandova v. Bulgaria)*, 2013, §§ 74-77, щодо слухання, проведеного в закритому режимі через документи, віднесені до державної таємниці; див. також, щодо принципів, *«Василь Васильєв проти Болгарії» (Vasil Vasilev v. Bulgaria)*, 2021, §§ 105-106). Аналогічний підхід застосовується до проваджень про відшкодування шкоди у зв'язку з перехопленням телефонних розмов адвоката (*там само*, §§ 107-109).

513. Нарешті, відсутність слухання може бути, а може і не бути достатньо виправлена на більш пізній стадії провадження (*«Малхаус проти Чеської Республіки» (Malhous v. the Czech Republic)* [ВП], 2001, § 62; *«Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії» (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium)*, 1981, §§ 60-61; *«Дьєнне проти Франції» (Diennet v. France)*, 1995, § 34).

514. Відмова від права на публічний розгляд справи.бути присутнім на судовому засіданні: ані текст, ані зміст пункту 1 статті 6 не перешкоджає відмові особи від права на публічний розгляд

справи за власним бажанням, висловленим прямо або побічно, однак відмова має бути представлена однозначно і не суперечити важливим суспільним інтересам («*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981, § 59; «*Хоканссон і Стурессон проти Швеції*» (*Håkansson and Sturesson v. Sweden*), 1990, § 66; «*Ексель проти Чеської Республіки*» (*Exel v. the Czech Republic*), 2005, § 46). Повістки про виклик до суду мають бути отримані у визначений час («*Яковлев проти Росії*» (*Yakovlev v. Russia*), 2005, §§ 20-22; «*Діліпак і Каракая проти Туреччини*» (*Dilipak and Karakaya v. Turkey*), 2014, §§ 79-87).

515. Умови, що регулюють відмову від цих прав: особа, якої стосується право, має дати згоду («*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981, § 59) за власним бажанням («*Альберт і Ле Компт проти Бельгії*» (*Albert and Le Compte v. Belgium*), 1983, § 35). Відмова від права може бути висловлена прямо або побічно («*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981, § 59). Однак, висловлення відмови повинно бути однозначним («*Альберт і Ле Компт проти Бельгії*» (*Albert and Le Compte v. Belgium*), 1983, § 35, та «*Хоканссон і Стурессон проти Швеції*» (*Håkansson and Sturesson v. Sweden*), 1990, § 67), — як нещодавно підкреслив Суд у рішенні у справі «*Василь Васильєв проти Болгарії*» (*Vasil Vasilev v. Bulgaria*), 2021, § 111 — і не суперечити важливим суспільним інтересам («*Хоканссон і Стурессон проти Швеції*» (*Håkansson and Sturesson v. Sweden*), 1990, § 66).

516. Відсутність вимоги про проведення публічного слухання не обов'язково означає, що зацікавлена особа відмовилася від права на його проведення; необхідно враховувати відповідне національне законодавство («*Гьоч проти Туреччини*» (*Göç v. Turkey*) [ВП], 2002, § 48 *in fine*; «*Ексель проти Чеської Республіки*» (*Exel v. the Czech Republic*), 2005, § 47; див. також «*Василь Васильєв проти Болгарії*» (*Vasil Vasilev v. Bulgaria*), 2021, § 111). Те, чи вимагав заявник публічного слухання, не має значення, якщо застосовне національне законодавство прямо виключає таку можливість («*Айзенштекен проти Австрії*» (*Eisenstecken v. Austria*), 2000, § 33).

517. Приклади: відмова від права на публічне слухання у дисциплінарних провадженнях: «*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981, § 59; «*Х. проти Бельгії*» (*H. v. Belgium*), 1987, § 54. Однозначна відмова від права на публічний розгляд: «*Шулер-Зграгген проти Швейцарії*» (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*), 1993, § 58; і, навпаки, «*Ексель проти Чеської Республіки*» (*Exel v. the Czech Republic*), 2005, §§ 48-53; та «*Василь Васильєв проти Болгарії*» (*Vasil Vasilev v. Bulgaria*), 2021, § 111.

2. Винесення рішення

518. Публічний характер провадження в судових органах захищає сторони від здійснення правосуддя таємно, без громадського контролю, і є основною гарантією проти свавілля («*Фазлійський проти Болгарії*» (*Fazliyski v. Bulgaria*), 2013, § 69, щодо заскреної справи — «порушення»). Це також засіб підтримки довіри до судів («*Претто та інші проти Італії*» (*Pretto and Others v. Italy*), 1983, § 21). Навіть у безперечних справах, пов'язаних з національною безпекою, таких як справи, що стосуються терористичної діяльності, деякі Держави вирішили засекретити лише ті частини судових рішень, розкриття яких може поставити під загрозу національну безпеку або безпеку інших осіб, таким чином ілюструючи, що існують методи, які можуть задовольнити законні інтереси безпеки, не заперечуючи повністю основні процесуальні гарантії, такі як публічність судових рішень («*Фазлійський проти Болгарії*» (*Fazliyski v. Bulgaria*), 2013, § 69).

519. Пункт 1 статті 6 встановлює «Судове рішення проголошується публічно», що, здається, означає, що проголошення рішення вимагається проводити публічно. Однак, Суд постановив, що «інші обставини, що можуть зашкодити публічному розгляду справи» не порушують пункт 1 статті 6 («*Страуме проти Латвії*» (*Straume v. Latvia*), 2022, § 126; «*Мозер проти Австрії*» (*Moser v. Austria*), 2006, § 101).

520. Для того, щоб визначити, чи сумісні форми публічності, передбачені національним законодавством, з вимогою проголошення судових рішень публічно в розумінні пункту 1 статті 6, «у кожному випадку форма публічності, якої має набути судове рішення відповідно до національного законодавства, ... повинна оцінюватися у світлі особливостей провадження, про яке йдеться, а також з огляду на об'єкт і мету пункту 1 статті 6» («*Претто та інші проти Італії*» (*Pretto and Others v. Italy*), 1983, § 26; «*Аксен проти Німеччини*» (*Axen v. Germany*), 1983, § 31). Мета, яку переслідує пункт 1 статті 6 у цьому контексті, а саме: забезпечити контроль за судовою владою з боку громадськості з метою гарантування права на справедливий судовий розгляд, повинна бути досягнута в ході провадження, яке має розглядатися в цілому (*там само*, § 32, і «*Страуме проти Латвії*» (*Straume v. Latvia*), 2022, § 133; див. також, *mutatis mutandis*, щодо вислання та національної безпеки, «*Раза проти Болгарії*» (*Raza v. Bulgaria*), 2010, § 53).

521. Якщо рішення не проголошується публічно, необхідно визначити чи належна публічність досягнута іншими способами.

522. У наступних прикладах належна публічність була досягнута іншими, окрім публічного виголошення рішення, способами:

- Суди вищої інстанції, які не проголошували публічно рішення, що відхиляють апеляції стосовно норм права: з метою визначення чи відповідав порядок винесення рішення Касаційним Судом вимогам пункту 1 статті 6, необхідно враховувати провадження загалом у порядку, передбаченому національним законодавством, а також роль суду у провадженні («*Претто та інші проти Італії*» (*Pretto and Others v. Italy*), 1983, § 27).
- У винесенні висновків щодо відсутності порушень пункту 1 статті 6 Суд приділив окрему увагу стадії процесу і контролю судів, що був обмежений законодавством, а також рішенням, винесеному цим судом, що підтримувало рішення судів нижчої інстанції, і жодним чином не змінювало ситуацію заявників. Враховуючи вищезазначені факти, Суд вирішив, що вимоги до публічного проголошення рішення виконані, якщо повний текст рішення був поданий до судової канцелярії, і таким чином став доступним для кожного (*там само*, 1983, §§ 27-28), на додаток до його публікації в Офіційному віснику («*Страуме проти Латвії*» (*Straume v. Latvia*), 2022, § 131; «*Ернст та інші проти Бельгії*» (*Ernst and Others v. Belgium*), 2003, §§ 69-70), або якщо рішення, що підтримує рішення суду нижчої інстанції, яке, у свою чергу, було виголошено публічно, було винесене без слухання справи («*Аксен проти Німеччини*» (*Axen v. Germany*), 1983, § 32).
- Суд, що розглядає справу: Суд не виявив порушення у справі щодо публічного проголошення рішення апеляційним судом, що підсумовував і підтримував рішення суду першої інстанції, яке не було проголошено публічно («*Ламанна проти Австрії*» (*Lamanna v. Austria*), 2001, §§ 33-34).
- Справи щодо проживання дітей: враховуючи, що національні органи влади можуть випраданно вести провадження у кабінеті судді з метою захисту приватного життя дітей і сторін, і запобігання порушення правосуддя, а проголошення рішення публічно великою мірою перешкоджало б цим завданням, відповідно до пункту 1 статті 6, вимоги щодо публічного проголошення рішення вважаються виконаними, якщо усі, чиїх інтересів стосується рішення можуть звернутися за інформацією або копією повного тексту рішень, а рішення у справах, що несуть особливий суспільний інтерес публікуються, таким чином, надаючи можливість суспільству вивчити загальний порядок розгляду таких справ судом і принципи, якими керується суд у вирішенні цих справ («*Б. і П. проти Сполученого Королівства*» (*B. and P. v. the United Kingdom*), 2001, § 47).

523. У наступних справах, непроголошення рішення публічно спричинило порушення:

- У справі щодо проживання дитини між одним із батьків і закладом опіки: надання особам, які заявили про правовий інтерес у справі доступу до матеріалів справи і

публікація рішень у справах, що несуть особливий суспільний інтерес, не задовольняло вимоги пункту 1 статті 6 стосовно публічності (*«Мозер проти Австрії» (Moser v. Austria)*, 2006, §§ 102-103).

- Якщо суди першої та другої інстанцій розглядали у кабінеті судді заяву про компенсацію за затримання і не винесли рішення публічно, і публічність не була забезпечена іншими способами (*«Вернер проти Австрії» (Werner v. Austria)*, 1997, §§ 56-60).
- Якщо позов про відшкодування шкоди розглядався без участі громадськості, а судові рішення були надані сторонам через певний період часу, не будучи доступними для громадськості в будь-якій формі — одного лише повідомлення сторін провадження не було достатнім (*«Василь Васильєв проти Болгарії» (Vasil Vasilev v. Bulgaria)*, 2021, §§ 116-117).
- Якщо рішення суду першої інстанції не було проголошено публічно, публічно зачитувалася лише резолютивна частина рішення апеляційного суду, а публічне слухання не проводилося, в результаті чого провадження не було предметом достатнього громадського контролю — навіть якщо можна було вимагати надання анонімної копії рішення на розсуд суду (*«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022, §§ 130-133, і наведені посилання на судову практику).

524. Якщо публічно проголошується лише постановча частина рішення: необхідно визначити чи у громадськості були інші способи отримати доступ до обґрунтування рішення, яке не зачитувалось публічно, і, якщо так, то потрібно розглянути форми публічності, використані для забезпечення громадського контролю *«Рякіб Бірюков проти Росії» (Ryakib Biryukov v. Russia)*, 2008, §§ 38-46 і наведені посилання на судову практику, §§ 33-36). Оскільки причини, які б дозволили зрозуміти, чому вимоги заявника було відхилено, були недоступні для громадськості, мета, переслідувана пунктом 1 статті 6, не була досягнута (там само, § 45; див. також *«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022, §§ 130-133).

С. Тривалість проваджень

Пункт 1 статті 6 Конвенції

“1. Кожен має право на ... розгляд його справи упродовж розумного строку ... судом..., який вирішить спір щодо його прав та обов’язків цивільного характеру ...”

525. Вимогою щодо розгляду справи вродовж «розумного строку» у Конвенції підкреслюється важливість правозастосування без відкладень, що можуть зашкодити його ефективності чи правдивості (*«Х. проти Франції» (H. v. France)*, 1989, § 58; *«Катте Кліче де ла Гранж проти Італії» (Katte Klitsche de la Grange v. Italy)*, 1994, § 61). Пункт 1 статті 6 зобов’язує Держави-учасниці організувати правові системи таким чином, аби забезпечити відповідність судів її різноманітним вимогам.

526. Суд неодноразово наголошував на важливості здійснення правосуддя без затримок, які можуть поставити під загрозу його ефективність та довіру до нього (*«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2006, § 224). Якщо Суд визнає, що в певній Державі існує практика, несумісна з Конвенцією, яка є результатом накопичення порушень вимоги «розумного строку», це становить «обтяжуючу обставину порушення пункту 1 статті 6» (*«Боттацці проти Італії» (Bottazzi v. Italy)* [ВП], 1999, § 22; *«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2006, § 225). Про тривалість виконавчого провадження див. розділ «Виконання судових рішень».

1. Визначення тривалості провадження

527. Стосовно точки відліку відповідного строку, то час зазвичай починає відраховуватися з моменту подання позову до компетентного суду («*Пуасс проти Австрії*» (*Poiss v. Austria*), 1987, § 50; «*Бок проти Німеччини*» (*Bock v. Germany*), 1989, § 35), за винятком випадків, коли звернення до адміністративного органу є передумовою для порушення судового провадження, і в цьому випадку строк може включати обов'язкову попередню адміністративну процедуру («*Кресс проти Франції*» (*Kress v. France*) [ВП], 2001, § 90; «*Кьоніг проти Німеччини*» (*König v. Germany*), 1978, § 98; «*Х проти Франції*» (*X v. France*), 1992, § 31; «*Шутен та Мельдрум проти Нідерландів*» (*Schouten and Meldrum v. the Netherlands*), 1994, § 62).

528. Так, за деяких обставин розумний строк може почати відраховуватися ще до видачі судового наказу про відкриття провадження в суді, до якого позивач звертається зі спором («*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, § 65; «*Голдер проти Сполученого Королівства*» (*Golder v. the United Kingdom*), 1975, § 32 *in fine*; «*Еркнер і Хофауер проти Австрії*» (*Erkner and Hofauer v. Austria*), 1987, § 64). Однак це є винятковим випадком і приймається, коли, наприклад, певні попередні кроки були необхідною преамбулою провадження («*Блейк проти Сполученого Королівства*» (*Blake v. the United Kingdom*), 2006, § 40). Щодо випадку подання цивільного позову в рамках кримінального провадження див. «*Ніколае Віргіліу Танасе проти Румунії*» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], 2019, §§ 207-208; «*Арнольдї проти Італії*» (*Arnoldi v. Italy*), 2017, §§ 25-40; див. також «*Молчанова проти України*» (*Molchanova v. Ukraine*) (ухв.), 2023, § 28, в якій Суд підрахував загальну тривалість провадження з моменту подання заявницею цивільного позову в рамках кримінальної справи про загибель її сина).

529. Пункт 1 статті 6 може також застосовуватися до проваджень, які, хоча і не є повністю судовими за своєю природою, тим не менш, тісно пов'язані з наглядом з боку судового органу. Так було, наприклад, у випадку з процедурою поділу майна, яка проводилася на безспірній основі у двох нотаріусів, але була призначена і затверджена судом («*Сігель проти Франції*» (*Siegel v. France*), 2000, §§ 33-38). Тому тривалість процедури у нотаріусів була врахована при обчисленні розумного строку.

530. Стосовно того, коли закінчується строк, то зазвичай він охоплює все провадження, про яке йдеться, включаючи апеляційне провадження («*Кьоніг проти Німеччини*» (*König v. Germany*), 1978, § 98 *in fine*), а отже, як проміжні, так і остаточні рішення («*Мірла та інші проти Румунії*» (*Mierlă and Others v. Romania*) (ухв.), 2022, § 78). Вона поширюється аж до рішення, яке вирішує спір («*Пуасс проти Австрії*» (*Poiss v. Austria*), 1987, § 50). Отже, вимога розумного строку поширюється на всі стадії судового провадження, спрямованого на вирішення спору, не виключаючи стадії після винесення рішення по суті («*Робінс проти Сполученого Королівства*» (*Robins v. the United Kingdom*), 1997, §§ 28-29), а це означає, що остаточне визначення витрат і відшкодування витрат може бути здійснене в межах строку, що розглядається («*Чічманець проти Словаччини*» (*Čičmanec v. Slovakia*), 2016, § 50).

531. Тому виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися як невід'ємна частина провадження для цілей обчислення відповідного строку («*Мартінс Морейра проти Португалії*» (*Martins Moreira v. Portugal*), 1988, § 44; «*Сілва Понтес проти Португалії*» (*Silva Pontes v. Portugal*), 1994, § 33; «*Ді Педє проти Італії*» (*Di Pede v. Italy*), 1996, § 24). Перебіг часу не зупиняється доти, доки право, про яке йдеться у справі, не набуде чинності («*Естіма Хорхе проти Португалії*» (*Estima Jorge v. Portugal*), 1998, §§ 36-38).

532. Якщо проголошення рішення у відкритому судовому засіданні та складання повного тексту рішення відбуваються в різний час, провадження не вважається завершеним доти, доки остаточне вмотивоване рішення не буде здано до канцелярії суду, який його ухвалив, або доки зацікавлені сторони не будуть повідомлені про це рішення, у тому числі, якщо між проголошенням рішення та його повідомленням сторонам минув тривалий період часу («*Мірла*

та інші проти Румунії» (Mierlă and Others v. Romania) (ухв.), 2022, §§ 78 і 82).

533. Провадження в конституційному суді береться до уваги, коли, хоча суд не має юрисдикції виносити рішення по суті справи, його рішення може вплинути на результат розгляду спору в судах загальної юрисдикції («*Доймеланд проти Німеччини» (Deumeland v. Germany)*, 1986, § 77; «*Паммель проти Німеччини» (Pammel v. Germany)*, 1997, §§ 51-57; «*Зюссманн проти Німеччини» (Süßmann v. Germany)*, 1996, § 39). Водночас зобов'язання розглядати справи протягом розумного строку не може тлумачитися так само, як для звичайного суду (*там само*, § 56; «*Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 109)⁴². Це може стосуватися, наприклад, порядку розгляду справ або оцінки складності справи («*А.Т. проти Словенії» (A.T. v. Slovenia)*, 2022, §§ 19, 21-22).

534. Нарешті, що стосується втручання третіх осіб у цивільне провадження, слід провести наступне розмежування: якщо заявник втрутився в національне провадження тільки від свого імені, строк, який повинен бути прийнятий до уваги, починає відраховуватися з цієї дати, тоді як якщо заявник заявив про свій намір продовжити провадження як спадкоємець, він може скаржитися на всю тривалість провадження («*Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2016, §§ 220).

2. Оцінка вимоги щодо розумного строку

а. Принципи

535. Зобов'язання Держав-членів: вони зобов'язані організувати свої судові системи таким чином, щоб їхні суди могли гарантувати право кожного на остаточне рішення у спрах щодо цивільних прав та обов'язків протягом розумного строку («*Комінгерсол С.А. проти Португалії» (Comingersoll S.A. v. Portugal)* [ВП], 2000, § 24; «*Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 142). Відповідальність Держави за Конвенцією стосується різних аспектів провадження і може включати збільшення ресурсів у відповідь на необґрунтовані затримки та вжиття низки законодавчих, організаційних, бюджетних та інших заходів («*Белінський проти Польщі» (Bieliński v. Poland)*, 2022, § 44).

536. Оцінка в конкретній справі: Розумність тривалості провадження, що підпадає під дію пункту 1 статті 6, повинна оцінюватися в кожній справі відповідно до конкретних обставин («*Фрідлендер проти Франції» (Frydlander v. France)* [ВП], 2000, § 43), що може вимагати глобальної оцінки («*Комінгерсол С.А. проти Португалії» (Comingersoll S.A. v. Portugal)* [ВП], 2000, § 23; «*Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, § 214; «*Обермайєр проти Австрії» (Obermeier v. Austria)*, 1990, § 72).

537. Необхідно враховувати провадження узагалом («*Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, 1978, § 98 *in fine*).

- Незважаючи на те, що різні затримки самі по собі можуть не викликати жодних питань, вони можуть, якщо розглядати їх разом і в сукупності, призвести до перевищення розумного строку («*Доймеланд проти Німеччини» (Deumeland v. Germany)*, 1986, § 90). Так, хоча тривалість кожної стадії провадження (приблизно півтора року) не може вважатися нерозумною сама по собі, загальна тривалість може бути надмірною («*Сатакуннан Марккінапорссі Ой та Сатамедіа Ой проти Фінляндії» (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, §§ 210-11).
- Затримка на певній стадії провадження може бути допустимою за умови, що загальна тривалість провадження не є надмірною («*Претто та інші проти Італії» (Pretto and Others v. Italy)*, 1983, § 37).

⁴² І див. нижче.

- Національні органи могли залишатися активними протягом усього провадження, а затримки були спричинені процесуальними недоліками (*«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019, § 213).
- «Тривалі періоди, протягом яких провадження ... завмирає» без надання будь-яких пояснень, є неприйнятними (*«Бомартен проти Франції» (Beaumartin v. France)*, 1994, § 33).

538. Оцінка того, чи був витрачений час розумним, може також враховувати особливі характеристики провадження, про яке йдеться (див. *«Омдал проти Норвегії» (Omdahl v. Norway)*, 2021, §§ 47 та 54-55, щодо поділу майна померлої особи між спадкоємцями, який тривав понад двадцять два роки).

539. Обмеження, спричинені пандемією, такою як криза у сфері охорони здоров'я, спричинена COVID-19, можуть мати негативний вплив на розгляд справ національними судами (*«К та Р проти Словенії» (Q and R v. Slovenia)*, 2022, § 80), хоча це в принципі не може звільнити Державу від будь-якої відповідальності за надмірну тривалість відповідного провадження.

540. Застосовність пункту 1 статті 6 до попереднього провадження або тимчасових заходів, включаючи судові заборони, залежатиме від того, чи дотримані певні умови (*«Мікалефф проти Мальти» (Micallef v. Malta)* [ВП], 2009, §§ 83-86)⁴³.

541. Провадження за попередніми рішенням Суду справедливості Європейського Союзу не береться до уваги при оцінці тривалості часу, що належить національним органам (*«Сатакуннан Марккінапорссі Ой» та «Сатамедіа Ой» проти Фінляндії» (Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland)* [ВП], 2017, § 208; *«Пафітіс та інші проти Греції» (Pafitis and Others v. Greece)*, 1998, § 95⁴⁴).

542. Якщо Держава запровадила компенсаційний засіб правового захисту за порушення принципу розумного строку і цей засіб, розглянутий в цілому, не призвів до втрати заявником статусу «жертви» для цілей статті 34 Конвенції, це становить «обтяжуючу обставину» в контексті порушення пункту 1 статті 6 щодо перевищення розумного строку (*«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2006, § 225).

b. Критерії

543. Розумність тривалості провадження має оцінюватися з огляду на обставини справи та відповідно до таких критеріїв: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також питання, що стали предметом спору й вирішення яких мало значення для заявника (*«Комінгерсол С.А. проти Португалії» (Comingersoll S.A. v. Portugal)* [ВП], 2000; *«Фрідлендер проти Франції» (Frydlender v. France)* [ВП], 2000, § 43; *«Шюрмелі проти Німеччини» (Sürmeli v. Germany)* [ВП], 2006, § 128; *«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 143; *«Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)*, 2019, § 209). Рішення у справі *«Белінський проти Польщі» (Bieliński v. Poland)*, 2022, узагальнило застосовні принципи судової практики (§§ 42-44).

i. Складність справи

544. Складність справи може стосуватися як фактів, так і права (*«Папахелас проти Греції» (Papachelas v. Greece)* [ВП], 1999, § 39; *«Катте Кліче де ла Гранж проти Італії» (Katte Klitsche de la Grange v. Italy)*, 1994, § 55). Це може стосуватися, наприклад, участі у справі кількох сторін

⁴³ Див. підрозділ «Сфера застосування».

⁴⁴ Див. тематичний посібник з *права Європейського Союзу в практиці Суду* (лише французькою мовою; англійська версія незабаром буде опублікована).

(«*X. проти Сполученого Королівства*» (*H. v. the United Kingdom*), 1987, § 72) або різних доказів, які необхідно отримати («*Гумен проти Польщі*» (*Humen v. Poland*) [ВП], 1999, § 63). Справа може бути юридично складною через брак прецедентів на національному рівні або необхідність звернення до Суду ЄС з питань, що стосуються тлумачення європейського права («*Сатакуннан Марккінапорссі Ой*» та «*Сатамедіа Ой*» проти Фінляндії» (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*), 2017, § 212).

545. У справі «*Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії*» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], 2019, провадження за цивільним позовом мало «значну фактичну складність», що стало ще більшою проблемою через велику кількість необхідних експертних висновків (§ 210) — щодо експертних висновків порівняйте з рішенням у справі «*К та Р проти Словенії*» (*Q and R v. Slovenia*), § 79, 2022.

546. Складність національного провадження може пояснити його тривалість («*Тірс проти Сан-Маріно*» (*Tierce v. San Marino*), 2003, § 31). Однак, визнаючи складність проваджень у справах про неплатоспроможність, Суд встановив, що провадження тривалістю близько двадцять п'ять років і шість місяців не відповідає вимозі «розумного строку» («*Чіполлетта проти Італії*» (*Cipolletta v. Italy*), 2018, § 44).

547. Навіть якщо справа сама по собі не є особливо складною, відсутність ясності й передбачуваності в національному законодавстві може також ускладнити її розгляд і в такий спосіб збільшити тривалість провадження («*Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії*» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*) [ВП], 2016, § 150).

ii. Поведінка заявника

548. Пункт 1 статті 6 не вимагає від заявників активної співпраці з судовими органами, і їх не можна звинувачувати в тому, що вони повною мірою використовують засоби правового захисту, доступні їм відповідно до національного законодавства («*Еркнер і Хофауер проти Австрії*» (*Erkner and Hofauer v. Austria*), 1987, § 68), або за наслідки, пов'язані з їхнім станом здоров'я («*Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії*» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], 2019, § 211). Водночас національні органи влади не можуть нести відповідальність за будь-яке збільшення тривалості провадження (*там само*).

549. Від зацікавленої особи вимагається лише проявити старанність у виконанні процесуальних дій, що її стосуються, утримуватися від використання тактики затягування та скористатися можливостями, наданими національним законодавством для скорочення строків провадження («*Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії*» (*Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain*), 1989, § 35). Суд розгляне вплив таких клопотань на тривалість провадження («*К та Р проти Словенії*» (*Q and R v. Slovenia*), 2002, § 78).

550. Поведінка заявників є об'єктивним фактом, який не може бути приписаний Державі-відповідачу і який необхідно брати до уваги з метою визначення того, чи був перевищений розумний строк, зазначений у пункті 1 статті 6 («*Пуасс проти Австрії*» (*Poiss v. Austria*), § 57; «*Візінгер проти Австрії*» (*Wiesinger v. Austria*), 1991, § 57; «*Гумен проти Польщі*» (*Humen v. Poland*) [ВП], 1999, § 66). Поведінка заявника сама по собі не може бути використана для виправдання періодів бездіяльності.

551. Деякі приклади щодо поведінки заявника:

- недостатня поспішність сторін у поданні своїх матеріалів може суттєво вплинути на сповільнення провадження («*Вернілло проти Франції*» (*Vernillo v. France*), 1991, § 34);
- часта/неодноразова зміна адвоката («*Кьоніг проти Німеччини*» (*König v. Germany*), 1978, § 103);
- вимоги або бездіяльність, які впливають на ведення провадження («*Аквавіва проти*

Франції» (*Acquaviva v. France*), 1995, § 61), або недостатня старанність у виконанні процесуальних дій («Кіні проти Ірландії» (*Keaney v. Ireland*), 2020, § 95); див. також «Шюрмелі проти Німеччини» (*Sürmeli v. Germany*) [ВП], 2006, § 131);

- спроба досягти дружнього врегулювання («Піцетті проти Італії» (*Pizzetti v. Italy*), 1993, § 18; «Лайно проти Італії» (*Laino v. Italy*) [ВП], 1999, § 22);
- помилкове порушення справи в суді, який не має відповідної юрисдикції («Бомартен проти Франції» (*Beaumartin v. France*), 1994, § 33);
- сутяжницька поведінка, що підтверджується численними заявами та іншими позовами («Перейра да Сілва проти Португалії» (*Pereira da Silva v. Portugal*), 2016, §§ 76-79).

552. Незважаючи на те, що національні органи влади не можуть нести відповідальність за поведінку відповідача, тактика затягування, яку використовує одна зі сторін, не звільняє органи влади від обов'язку забезпечити проведення судового розгляду в розумні строки («Мінчева проти Болгарії» (*Mincheva v. Bulgaria*), 2010, § 68).

iii. Дії відповідних органів влади

553. Держава несе відповідальність за всі свої органи влади: не лише судові органи, але й усі державні установи (**Error! Hyperlink reference not valid.**, 1988, § 60); щодо обсягу відповідальності Держави див. «Белінський проти Польщі» (*Bieliński v. Poland*), 2022, § 44, стосовно затримок у розгляді справ, затримок у підготовці звітів, зокрема експертних висновків, структурних недоліків, а також заходів, яких необхідно вжити/ресурсів, які необхідно виділити в рамках судової системи. Тільки затримки з вини Держави можуть виправдати висновок про недотримання вимоги «розумного строку» («Гумен проти Польщі» (*Humen v. Poland*) [ВП], 1999, § 66; «Бухгольц проти Німеччини» (*Buchholz v. Germany*), 1981, § 49; «Папагеоргіу проти Греції» (*Parageorgiou v. Greece*), 1997, § 40). Суд розглядає провадження в цілому, а це означає, що хоча національні органи влади можуть вважатися відповідальними за певні процесуальні недоліки, які спричинили затримки в провадженні, вони все одно могли виконати свій обов'язок щодо швидкого розгляду справи відповідно до статті 6 («Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], 2019, § 211).

554. Навіть у правових системах, що застосовують принцип, згідно з яким процесуальна ініціатива покладається на сторони провадження, позиція останніх не звільняє суди від обов'язку забезпечити швидкий судовий розгляд, передбачений пунктом 1 статті 6 («Шюрмелі проти Німеччини» (*Sürmeli v. Germany*) [ВП], 2006, § 129; «Пафітіс та інші проти Греції» (*Pafitis and Others v. Greece*), 1998, § 93; «Тірс проти Сан-Маріно» (*Tierce v. San Marino*), 2003, § 31).

555. Те ж саме стосується випадків, коли під час провадження необхідна співпраця експерта: відповідальність за підготовку справи та швидке проведення судового розгляду покладається на суддю («Шюрмелі проти Німеччини» (*Sürmeli v. Germany*) [ВП], 2006, § 129; «Капуано проти Італії» (*Caruano v. Italy*), 1987, §§ 30-31; «Версіні проти Франції» (*Versini v. France*), 2001, § 29).

556. Незважаючи на те, що зобов'язання ухвалювати рішення протягом «розумного строку» поширюється і на конституційні суди, його не можна тлумачити так само, як у випадку зі звичайними судами. Роль конституційного суду як охоронця Конституції робить особливо необхідним, щоб він інколи враховував інші міркування, ніж тільки хронологічний порядок, в якому справи вносяться до реєстру, зокрема характер справи та її важливість у політичному і соціальному розумінні (порівняйте рішення у справах «Оршущ та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, § 109; «Зюссманн проти Німеччини» (*Süßmann v. Germany*), 1996, §§ 56-58; «Фоггенрайтер проти Німеччини» (*Voggenreiter v. Germany*), 2004, §§ 51-52). Крім того, хоча стаття 6 вимагає, щоб судовий розгляд був швидким, вона також наголошує на більш загальному принципі належного здійснення правосуддя («Фон Мальцан та інші проти Німеччини» (*Von Maltzan and Others v. Germany*) [ВП], 2005, § 132). Водночас хронічне

перевантаження не може виправдати надмірну тривалість провадження (*«Пробстмайер проти Німеччини» (Probstmeier v. Germany)*, 1997, § 64). Щодо необґрунтовано тривалого провадження в конституційному суді, див. *«Компанія “Проект-Трейд д.о.о.” проти Хорватії» (Project-Trade d.o.o. v. Croatia)*, 2020, §§ 101-102, і щодо призупинення розгляду справи судами загальної юрисдикції до прийняття позиції Конституційним Судом, див. *«Белінський проти Польщі» (Bieliński v. Poland)*, 2022, § 47.

557. Оскільки саме Держави-члени повинні організувати свої правові системи в такий спосіб, щоб гарантувати право на отримання судового рішення протягом розумного строку, надмірне навантаження не може братися до уваги (*«Вокатуро проти Італії» (Vocaturò v. Italy)*, 1991, § 17; *«Каппелло проти Італії» (Cappello v. Italy)*, 1992, § 17; щодо винятково великого навантаження див., наприклад, *«Белінський проти Польщі» (Bieliński v. Poland)*, 2022, § 46). Утім тимчасова завантаженість справами не тягне за собою відповідальності з боку Держави за умови, що остання вжила достатньо швидких заходів для виправлення виняткової ситуації такого роду (*«Бухгольц проти Німеччини» (Buchholz v. Germany)*, 1981, § 51). Методи, що можуть тимчасово застосовуватися, включають вибір порядку розгляду справ, який ґрунтується не лише на даті їхнього надходження, але й на ступені їхньої терміновості та важливості, і, зокрема, значимості предмету спору для зацікавлених осіб. Однак, якщо такий стан справ затягується і стає питанням структурної організації, таких методів вже недостатньо, і Держава має забезпечити вжиття ефективних заходів (*«Циммерманн і Штайнер проти Швейцарії» (Zimmermann and Steiner v. Switzerland)*, 1983, § 29; *«Гінчо проти Португалії» (Guincho v. Portugal)*, 1984, § 40). Той факт, що подібні ситуації затримки стали звичним явищем, не виправдовує надмірної тривалості провадження (*«Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії» (Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain)*, 1989, § 40).

558. Крім того, запровадження реформи, спрямованої на прискорення розгляду справ, не може виправдовувати затримки, оскільки Держави зобов'язані організувати набуття чинності й виконання цих заходів у такий спосіб, щоб уникнути затягування розгляду справ, що вже перебувають на розгляді (*«Фісаноммі проти Італії» (Fisanotti v. Italy)*, 1998, § 22). У зв'язку з цим, належність або неналежність національних засобів правового захисту, запроваджених Державою-членом з метою запобігання або вирішення проблеми надмірно тривалого провадження, повинна оцінюватися з огляду на принципи, встановлені Судом (*«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (№ 1))* [ВП], 2006, §§ 178 і далі та 223). Глибока реформа національної системи правосуддя, яка впливає на операційну спроможність конкретного суду, не звільняє Державу від її конвенційного зобов'язання діяти сумлінно (*«Бара та Кола проти Албанії» (Bara and Kola v. Albania)*, 2021, §§ 68-71).

559. Державу також було визнано відповідальною за недотримання вимоги розумного строку у справі, в якій надмірний обсяг судової діяльності був зосереджений на психічному стані заявника. Національні суди продовжували мати сумніви з цього приводу, незважаючи на п'ять звітів, що засвідчували здоровий глузд заявника, і відхилення двох заяв про встановлення опіки; крім того, судовий розгляд тривав понад дев'ять років (*«Бок проти Німеччини» (Bock v. Germany)*, 1989, § 47).

560. Страйк адвокатів сам по собі не може покласти на Договірну Державу відповідальність за дотримання вимоги «розумного строку»; однак зусилля, докладені Державою для скорочення будь-якої затримки, що виникла в результаті цього, повинні братися до уваги для цілей визначення того, чи було дотримано цю вимогу (*«Папагеоргіу проти Греції» (Parageorgiou v. Greece)*, 1997, § 47).

561. У випадку, коли неодноразова зміна судді сповільнює розгляд справи, оскільки кожен з суддів повинен починати з ознайомлення зі справою, це не може звільнити Державу від її зобов'язань щодо дотримання розумного строку, оскільки завданням Держави є забезпечення належної організації відправлення правосуддя (*«Лехнер і Гесс проти Австрії» (Lechner and Hess)*

v. Austria), 1987, § 58).

562. Незважаючи на те, що до функцій Суду не входить аналіз того, як національні суди тлумачили і застосовували національне законодавство, він, однак, вважає, що рішення, які скасовують попередні висновки і направляють справу на новий розгляд, зазвичай пов'язані з помилками, допущеними судами нижчих інстанцій, і що повторення таких рішень може вказувати на недоліки в системі правосуддя (*«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania)* [ВП], 2016, § 147).

iv. Що є предметом спору

563. Приклади категорій справ, які за своєю природою вимагають особливого підходу:

- Особливої ретельності вимагають справи, що стосуються цивільного стану та дієздатності (*«Бок проти Німеччини» (Bock v. Germany)*, 1989, § 49; *«Лайно проти Італії» (Laino v. Italy)* [ВП], 1999, § 18; *«Мікуліч проти Хорватії» (Mikulić v. Croatia)*, 2002, § 44).
- Справи про опіку над дітьми повинні розглядатися швидко (*«Хокканен проти Фінляндії» (Hokkanen v. Finland)*, 1994, § 72; *«Нідербьостер проти Німеччини» (Niederböster v. Germany)*, 2003, § 39), тим більше, коли плин часу може мати незворотні наслідки для стосунків між батьками та дітьми (*«Цикакіс проти Німеччини» (Tsikakis v. Germany)*, 2011, §§ 64 і 68) — так само, як і справи, що стосуються батьківської відповідальності та прав на спілкування з дитиною, вимагають особливої швидкості (*«Лайно проти Італії» (Laino v. Italy)* [ВП], 1999, § 22; *«Паульсон-Медален та Свенссон проти Швеції» (Paulsen-Medalen and Svensson v. Sweden)*, 1998, § 39). Вимога особливої старанності застосовується до проваджень щодо влаштування дітей в прийомну сім'ю, ініційованих бабусями і дідусями, чиї онуки залишилися без батьківського піклування (*«К та Р проти Словенії» (Q and R v. Slovenia)*, 2022, § 80).
- Трудові спори за своєю природою вимагають швидкого вирішення (*«Фрідлендер проти Франції» (Frydlender v. France)* [ВП], 2000, § 45; *«Вокатуро проти Італії» (Vocaturò v. Italy)*, 1991, § 17; і *«Руотоло проти Італії» (Ruotolo v. Italy)*, 1992, § 17; див. також посилання у рішенні у справі *«Бара та Кола проти Албанії» (Bara and Kola v. Albania)*, 2021, § 72) — незалежно від того, чи йдеться про доступ до вільної професії (*«Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece)* [ВП], 2000, §§ 60, 62), все професійне життя заявника (*«Кьоніг проти Німеччини» (König v. Germany)*, 1978, § 111), продовження роботи заявника (*«Гарсія проти Франції» (Garcia v. France)*, 2000, § 14), оскарження звільнення (*«Фрідлендер проти Франції» (Frydlender v. France)* [ВП], 2000, § 45; *«Буххольц проти Німеччини» (Buchholz v. Germany)*, 1981, § 52), відсторонення заявника від роботи (*«Обермайєр проти Австрії» (Obermeier v. Austria)*, 1990, § 72), переведення (*«Сарторі проти Франції» (Sartory v. France)*, 2009, § 34) чи поновлення на роботі (*«Руотоло проти Італії» (Ruotolo v. Italy)*, 1992, § 117), або коли сума, що стягується, має життєво важливе значення для заявника (*«Дусталі проти Франції» (Doustaly v. France)*, 1998, § 48). До цієї категорії відносяться спори про пенсії (*«Борджезе проти Італії» (Borgese v. Italy)*, 1992, § 1818; див. також *«Белінський проти Польщі» (Bieliński v. Poland)*, 2022, § 48). Щодо спору про підвищення на посаді див. *«Бара та Кола проти Албанії» (Bara and Kola v. Albania)*, 2021, § 72).
- Виняткова ретельність вимагається від органів влади у випадку заявника, який страждає на «невиліковну хворобу» і має «скорочену тривалість життя» (*«Х проти Франції» (X v. France)*, 1992, § 47; *«А. та інші проти Данії» (A. and Others v. Denmark)*, 1996, §§ 78-81; *«Пайло проти Франції» (Pailot v. France)*, 1998, § 68).

564. Інші прецеденти:

- Від відповідних судових органів вимагалася особлива ретельність при розслідуванні

скарги, поданої особою, яка стверджувала, що вона зазнала насильства з боку співробітників поліції («*Калок проти Франції*» (*Caloc v. France*), 2000, § 120).

- У справі, де пенсія по інвалідності заявника становила основну частину його доходів, провадження, за допомогою якого він домагався збільшення цієї пенсії у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, мало для нього особливе значення, що виправдовувало особливу старанність з боку національних органів («*Мосьє проти Франції*» (*Mocíe v. France*), 2003, § 22); див. також у цьому контексті справу про скорочення засобів до існування — «*Белінський проти Польщі*» (*Bieliński v. Poland*), 2022, § 48).
- У справі за позовом про відшкодування шкоди, поданим заявницею, яка зазнала фізичної шкоди і якій було 65 років на момент подання заяви про вступ до провадження як цивільний позивач, питання, що розглядалося, вимагало особливої ретельності від національних органів влади («*Кодарча проти Румунії*» (*Codarcea v. Romania*), 2009, § 89).
- Предмет спору може також стосуватися права на освіту заявника («*Оршуш та інші проти Хорватії*» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, § 109).

565. Натомість особлива старанність не вимагається, наприклад, для позову про відшкодування шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди («*Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії*» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], 2019, § 213), або для поділу майна померлої особи між спадкоємцями, як зазначено у рішенні у справі «*Омдаль проти Норвегії*» (*Omdahl v. Norway*), 2021, §§ 63-64).

566. Щодо справи про затримку в складанні мотивів судового рішення, див. «*Мірла та інші проти Румунії*» (*Mierlă and Others v. Romania*) (ухв.), 2022, § 80.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (с) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.ЄСПЛ.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) та Комісії (рішення та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами.

—А—

- [«А. проти Сполученого Королівства» \(A. v. the United Kingdom\)](#), № 35373/97, ЄСПЛ 2002-Х
- [«А. та інші проти Данії» \(A. and Others v. Denmark\)](#), 08 лютого 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-I
- [«А.К. проти Ліхтенштейну» \(A.K. v. Liechtenstein\)](#), № 38191/12, 09 липня 2015 року
- [«А.Т. проти Словенії» \(A.T. v. Slovenia\)](#), № 20952/21, 20 вересня 2022 року
- [«Августо проти Франції» \(Augusto v. France\)](#), № 71665/01, 11 січня 2007 року
- [«Авотінш проти Латвії» \(Avotiņš v. Latvia\)](#) [ВП], № 17502/07, 23 травня 2016 року
- [«Агрокомплекс проти України» \(Agrokompleks v. Ukraine\)](#), № 23465/03, 06 жовтня 2011 року
- [«Адорісіо та інші проти Нідерландів» \(Adorisio and Others v. the Netherlands\)](#) (ухв.), № 47315/13 та 2 інших, 17 березня 2015 року
- [«Аертс проти Бельгії» \(Aerts v. Belgium\)](#), 30 липня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-V
- [«Аззопарді та інші проти Мальти» \(Azzopardi and Others v. Malta\)](#) (ухв.), №№ 16467/17 та 24115/17, 12 березня 2019 року
- [«Азієнда Аґрікола Сільверфунгі С.а.с. та інші проти Італії» \(Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy\)](#), № 48357/07 та 3 інших, 24 червня 2014 року
- [«Аїт-Мухуб проти Франції» \(Aït-Mouhoub v. France\)](#), 28 жовтня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-VIII
- [«Айдін та інші проти Туреччини» \(Aydin and Others v. Türkiye\)](#) (ухв.), № 23721/11, 16 травня 2023 року

- «Айзенштекен проти Австрії» (*Eisenstecken v. Austria*), № 29477/95, ЄСПЛ 2000-Х
- «Айхан Ахундов проти Азербайджану» (*Ay Khan Akhundov v. Azerbaijan*), № 43467/06, 01 червня 2023 року
- «Акар та інші проти Туреччини» (*Acar and Others v. Turkey*) (ухв.), № 26878/07 та 32446/07, 12 грудня 2017 року
- «Акашев проти Росії» (*Akashev v. Russia*), № 30616/05, 12 червня 2008 року
- «Аквавіва проти Франції» (*Acquaviva v. France*), 21 листопада 1995 року, серія А № 333-А
- «Аксен проти Німеччини» (*Axen v. Germany*), 08 грудня 1983 року, серія А № 72
- «Аксой проти Туреччини» (*Aksoy v. Turkey*), 18 грудня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-VI
- «Актай проти Туреччини» (*Aktay v. Türkiye*) (ухв.), № 56064/16, 09 січня 2024 року
- «Алавердян проти Вірменії» (*Alaverdyan v. Armenia*) (ухв.), № 4523/04, 24 серпня 2010 року
- «Алатулккіла та інші проти Фінляндії» (*Alatulkkila and Others v. Finland*), № 33538/96, 28 липня 2005 року
- «Албу та інші проти Румунії» (*Albu and Others v. Romania*), № 34796/09 та 63 інших, 10 травня 2012 року
- «Александар Сабєв проти Болгарії» (*Aleksandar Sabev v. Bulgaria*), № 43503/08, 19 липня 2018 року
- «Александрє проти Португалії» (*Alexandre v. Portugal*), № 33197/09, 20 листопада 2012 року
- «Александреску та інші проти Румунії» (*Alexandrescu and Others v. Romania*), № 56842/08 та 7 інших, 24 листопада 2015 року
- «Алі Різа проти Швейцарії» (*Ali Riza v. Switzerland*), № 74989/11, 13 липня 2021 року
- «Алі Різа та інші проти Туреччини» (*Ali Riza and Others v. Turkey*), № 30226/10 та 4 інших, 28 січня 2020 року
- «Аллан Якобссон проти Швеції (№ 2)» (*Allan Jacobsson v. Sweden (№ 2)*), 19 лютого 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-I
- «Алпєєва і Джалагонія проти Росії» (*Alpeyeva and Djalagoniya v. Russia*), № 7549/09 і 33330/11, 12 червня 2018 року
- «Алтай проти Туреччини (№ 2)» (*Altay v. Turkey (№ 2)*), № 11236/09, 09 квітня 2019 року
- «Аль-Адсані проти Сполученого Королівства» (*Al-Adsani v. the United Kingdom*) [ВП], № 35763/97, ЄСПЛ 2001-XI
- «Альберт і Ле Компт проти Бельгії» (*Albert and Le Compte v. Belgium*), 10 лютого 1983 року, серія А № 58
- «Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії» (*Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland*) [ВП], № 5809/08, ЄСПЛ 2016
- «Альмінович проти Росії» (*Alminovich v. Russia*) (ухв.), № 24192/05, 20 жовтня 2019 року
- «Амат-Г Лтд і Мебагішвілі проти Грузії» (*Amat-G Ltd and Mebaghishvili v. Georgia*), № 2507/03, ЄСПЛ 2005-VIII
- «Анагностопулос та інші проти Греції» (*Anagnostopoulos and Others v. Greece*), № 39374/98, ЄСПЛ 2000-ХІ
- «Анагносту-Дедулі проти Греції» (*Anagnostou-Dedouli v. Greece*), № 24779/08, 16 вересня 2010 року
- «Андерссон проти Швеції» (*Andersson v. Sweden*), № 17202/04, 07 грудня 2010 року
- «Анджелкович проти Сербії» (*Anđelković v. Serbia*), № 1401/08, 09 квітня 2013 року
- «Андре та інші проти Франції» (*Andret and Others v. France*) (ухв.), № 1956/02, 25 травня 2004 року
- «Андрєєва проти Латвії» (*Andrejeva v. Latvia*) [ВП], № 55707/00, ЄСПЛ 2009
- «Андронікашвілі проти Грузії» (*Andronikashvili v. Georgia*) (ухв.), № 9297/08, 22 червня 2010 року
- «Андронікоу та Константіну проти Кіпру» (*Andronicou and Constantinou v. Cyprus*), 09 жовтня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VI

- «Анкаркрона проти Швеції» (*Ankarcrona v. Sweden*) (ухв.), № 35178/97, ЄСПЛ 2000-VI
- «Анкерль проти Швейцарії» (*Ankerl v. Switzerland*), 23 жовтня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-V
- «Анноні ді Гуссола та інші проти Франції» (*Annoni di Gussola and Others v. France*), № 31819/96 і 33293/96, ЄСПЛ 2000-XI
- «Анхойзер-Буш Інк. проти Португалії» (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*) [ВП], № 73049/01, ЄСПЛ 2007-I
- «Апай проти Туреччини» (*Apay v. Turkey*), № 3964/05, 11 грудня 2007 року
- «АПЕХ Ільдєзеттеінек Севетшеге та інші проти Угорщини» (*АРЕН Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary*), № 32367/96, ЄСПЛ 2000-X
- «Апостол проти Грузії» (*Apostol v. Georgia*), № 40765/02, ЄСПЛ 2006-XIV
- «Арванітакіс проти Франції» (*Arvanitakis v. France*) (ухв.), № 46275/99, ЄСПЛ 2000-XII
- «Арванітакіс та інші проти Греції» (*Arvanitakis and Others v. Greece*) (ухв.), № 21898/10, 26 серпня 2014 р.
- «Аргіру та інші проти Греції» (*Argyrou та інші проти Греції*), № 10468/04, 15 січня 2009 року
- «Арлевін проти Швеції» (*Arlewin v. Sweden*), № 22302/10, 01 березня 2016 року
- «Арнольдї проти Італії» (*Arnoldi v. Italy*), № 35637/04, 07 грудня 2017 року
- «Аррібас Антон проти Іспанії» (*Arribas Antón v. Spain*), № 16563/11, 20 січня 2015 року
- «Аррозпідє Сарасола та інші проти Іспанії» (*Arrozpide Sarasola and Others v. Spain*), № 65101/16 та 2 інших, 23 жовтня 2018 року
- «Аснар проти Франції (№ 2)» (*Asnar v. France (№ 2)*), № 12316/04, 18 жовтня 2007 року
- «Асоціація "Бурестоп 55" та інші проти Франції» (*Association Burestop 55 and Others v. France*), № 56176/18 та 5 інших, 01 липня 2021 року
- «Астікос Кай Паратерістікос Ойкодомікос Синетайрісмос Ахіоматикон і Карагіоргос проти Греції» (*Astikos Kai Paratheristikos Oikodomikos Synetairismos Axiomatikon and Karagiorgos v. Greece*) (ухв.), №№ 29382/16 та 489/17, 09 травня 2017 року
- «Астікос Ойкодомікос Синетайрісмос Неа Константінополіс проти Греції» (*Astikos Oikodomikos Synetairismos Nea Konstantinoupolis*) (ухв.), № 37806/02, 20 січня 2005 року
- «Атанасова проти Болгарії» (*Atanasova v. Bulgaria*), № 72001/01, 02 жовтня 2008 року
- «Атанасовські проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Atanasovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 36815/03, 14 січня 2010 року
- «Атанассоглу та інші проти Швейцарії» (*Athanassoglou and Others v. Switzerland*) [ВП], № 27644/95, ЄСПЛ 2000-IV
- «Атеш Мімарлік Мюхендіслік А.Ш. проти Туреччини» (*Ateş Mimarlık Mühendislik A.Ş. v. Turkey*), № 33275/05, 25 вересня 2012 року
- «Ачімовіч проти Хорватії» (*Aćimović v. Croatia*), № 61237/00, ЄСПЛ 2003-XI
- «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*), 28 травня 1985 року, серія А № 93

—Б—

- «Б. і П. проти Сполученого Королівства» (*B. and P. v. the United Kingdom*), №№ 36337/97 та 35974/97, ЄСПЛ 2001-III
- «Баєр проти Німеччини» (*Bayer v. Germany*), № 8453/04, 16 липня 2009 року
- «Байдар проти Нідерландів» (*Baydar v. the Netherlands*), № 55385/14, 24 квітня 2018 року
- «Бака проти Угорщини» (*Baka v. Hungary*) [ВП], № 20261/12, ЄСПЛ 2016
- «Бакаксиз проти Туреччини» (*Bacaksız v. Turkey*), № 24245/09, 10 грудня 2019 року
- «Бакан проти Туреччини» (*Bakan v. Turkey*), № 50939/99, 12 червня 2007 року
- «Бакоюнні проти Греції» (*Bakoyanni v. Greece*), № 31012/19, 20 грудня 2022 року
- «Балан проти Республіки Молдова (№ 2)» (*Balan v. the Republic of Moldova (№ 2)*), № 49016/10, 29 листопада 2022 року

- «*Баллікташ Бінголлу проти Туреччини*» (*Ballıktaş Bingöllü v. Turkey*), № 76730/12, 22 червня 2021 року
- «*Бальмер-Шафрот та інші проти Швейцарії*» (*Balmer-Schafroth and Others v. Switzerland*), 26 серпня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-IV
- «*Баляк та інші проти Хорватії*» (*Baljak and Others v. Croatia*), № 41295/19, 25 листопада 2021 року
- «*Бара та Кола проти Албанії*» (*Bara and Kola v. Albania*), №№ 43391/18 та 17766/19, 12 жовтня 2021 року
- «*Барач та інші проти Чорногорії*» (*Barać and Others v. Montenegro*), № 47974/06, 13 грудня 2011 року
- «*Барік Едіді проти Іспанії*» (*Barik Edidi v. Spain*) (ухв.), № 21780/13, 26 квітня 2016 року
- «*Бег С.п.а. проти Італії*» (*Beg S.p.a. v. Italy*), № 5312/11, 20 травня 2021 року
- «*Беер проти Австрії*» (*Beer v. Austria*), № 30428/96, 06 лютого 2001 року
- «*Белеш та інші проти Чеської Республіки*» (*Běleš and Others v. the Czech Republic*), № 47273/99, ЄСПЛ 2002-IX
- «*Белле проти Франції*» (*Bellet v. France*), 04 грудня 1995 року, серія А № 333-В
- «*Белліцці проти Мальти*» (*Bellizzi v. Malta*), № 46575/09, 21 червня 2011 року
- «*Бен Амаму проти Італії*» (*Ben Amamou v. Italy*), № 49058/20, 29 червня 2023 року
- «*Бенефіціо Каппелла Паоліні проти Сан-Маріно*» (*Beneficio Cappella Paolini v. San Marino*), № 40786/98, ЄСПЛ 2004-VIII (витяги)
- «*Бентем проти Нідерландів*» (*Benthem v. the Netherlands*), 23 жовтня 1985 року, серія А № 97
- «*Берже проти Франції*» (*Berger v. France*), № 48221/99, ЄСПЛ 2002-Х (витяги)
- «*Бертуцці проти Франції*» (*Bertuzzi v. France*), № 36378/97, ЄСПЛ 2003-III
- «*Беснік Кані проти Албанії*» (*Besnik Cani v. Albania*), № 37474/20, 04 жовтня 2022 року
- «*Беширі та інші проти Албанії*» (*Beshiri and Others v. Albania*) (ухв.), № 29026/06, 17 березня 2020 року
- «*Беян проти Румунії (№ 1)*» (*Beian v. Romania (№ 1)*), № 30658/05, ЄСПЛ 2007-V (витяги)
- «*Белінський проти Польщі*» (*Bieliński v. Poland*), № 48762/19, 21 липня 2022 року
- «*Білан проти Хорватії*» (*Bilan v. Croatia*) (ухв.), № 57860/14, 20 жовтня 2020 року
- «*Білген проти Туреччини*» (*Bilgen v. Turkey*), № 1571/07, 09 березня 2021 року
- «*Блейк проти Сполученого Королівства*» (*Blake v. the United Kingdom*), № 68890/01, 26 вересня 2006 року
- «*Блюхер проти Чеської Республіки*» (*Blücher v. the Czech Republic*), № 58580/00, 11 січня 2005 року
- «*Бок проти Німеччини*» (*Bock v. Germany*), 29 березня 1989 року, серія А № 150
- «*Бомартен проти Франції*» (*Beaumartin v. France*), 24 листопада 1994 року, серія А № 296-В
- «*Бонковська проти Польщі*» (*Bąkowska v. Poland*), № 33539/02, 12 січня 2010 року
- «*Борджезе проти Італії*» (*Borgese v. Italy*), 26 лютого 1992 року, серія А № 228-В
- «*Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії*» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, CEDH 2005-VI
- «*Боттацці проти Італії*» (*Bottazzi v. Italy*) [ВП], № 34884/97, ЄСПЛ 1999-V
- «*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*), № 7577/02, 3 травня 2007 року
- «*Бочан проти України (№ 2)*» (*Bochan v. Ukraine (№ 2)*) [ВП], № 22251/08, ЄСПЛ 2015
- «*Браян проти Сполученого Королівства*» (*Bryan v. the United Kingdom*), 22 листопада 1995 року, серія А № 335-А
- «*Брітіш-Американ Тобако Лтд проти Нідерландів*» (*British-American Tobacco Company Ltd v. the Netherlands*), 20 листопада 1995 року, серія А № 331
- «*Брода і Бояра проти Польщі*» (*Broda and Wojara v. Poland*), № 26691/18 і 27367/18, 29 червня 2021 року
- «*Бруалла Гомес де ла Торре проти Іспанії*» (*Brualla Gómez de la Torre v. Spain*), 19 грудня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VIII

«Брудницька та інші проти Польщі» (*Brudnicka and Others v. Poland*), № 54723/00, ЄСПЛ 2005-II

«Брумареску проти Румунії» (*Brumărescu v. Romania*) [ВП], № 28342/95, ЄСПЛ 1999-VII

«Бузеску проти Румунії» (*Buzescu v. Romania*), № 61302/00, 24 травня 2005 року

«Буй проти Хорватії» (*Buj v. Croatia*), № 24661/02, 01 червня 2006 року

«Буйок проти Франції» (*Bouilloc v. France*) (ухв.), № 34489/03, 28 листопада 2006 року

«Булуа проти Люксембургу» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], № 37575/04, ЄСПЛ 2012

«Бург та інші проти Франції» (*Burg and Others v. France*) (ухв.), № 34763/02, ЄСПЛ 2003-II

«Бурдов проти Росії (№ 2)» (*Burdov v. Russia (№ 2)*), № 33509/04, ЄСПЛ 2009

«Бурдов проти Росії» (*Burdov v. Russia*), № 59498/00, ЄСПЛ 2002-III

«Бурса Баросу Башканлігі та інші проти Туреччини» (*Bursa Barosu Başkanlığı and Others v. Turkey*), № 25680/05, 19 червня 2018 року

«Бурсач та інші проти Хорватії» (*Bursać and Others v. Croatia*), № 78836/16, 28 квітня 2022 року

«Буххольц проти Німеччини» (*Buchholz v. Germany*), 06 травня 1981 року, серія А № 42

«Бушемі проти Італії» (*Buscemi v. Italy*), № 29569/95, ЄСПЛ 1999-VI

«Бьозе проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], № 71409/10, 09 листопада 2018 року

«Бьяджіолі проти Сан-Марино» (*Biagioli v. San Marino*) (ухв.), № 8162/13, 08 липня 2014 року

«Бюфферн проти Франції» (*Bufferne v. France*) (ухв.), № 54367/00, ЄСПЛ 2002-III (витяги)

— В —

«Вагнер і Ж.М.В.Л. проти Люксембургу» (*Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg*), № 76240/01, 28 червня 2007 р.

«Вайсман та інші проти Румунії» (*Weissman and Others v. Romania*), № 63945/00, ЄСПЛ 2006-VII (витяги)

«Валенса проти Польщі» (*Wałęsa v. Poland*), № 50849/21, 23 листопада 2023 року

«Валліхаузер проти Австрії» (*Wallishauser v. Austria*), № 156/04, 17 липня 2012 року

«Валова, Слезак і Слезак проти Словаччини» (*Valová, Slezák and Slezák v. Slovakia*), № 44925/98, 01 червня 2004 року

«Ван де Гурк проти Нідерландів» (*Van de Hurk v. the Netherlands*), 19 квітня 1994 року, серія А № 288

«Ван Марле та інші проти Нідерландів» (*Van Marle and Others v. the Netherlands*), 26 червня 1986 року, серія А № 101

«Ван Оршовен проти Бельгії» (*Van Orshoven v. Belgium*), 25 червня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-III

«Варданян і Нанушян проти Вірменії» (*Vardanyan and Nanushyan v. Armenia*), № 8001/07, 27 жовтня 2016 року

«Варела Ассаліно проти Португалії» (*Varela Assalino v. Portugal*) (ухв.), № 64336/01, 25 квітня 2002 р.

«Варсіцька проти Польщі» (*Warsicka v. Poland*), № 2065/03, 16 січня 2007 року

«Василь Васильєв проти Болгарії» (*Vasil Vasilev v. Bulgaria*), № 7610/15, 16 листопада 2021 року

«Васільченко проти Росії» (*Vasilchenko v. Russia*), № 34784/02, 23 вересня 2010 року

«Веготекс Інтернешнл С.А. проти Бельгії» (*Vegotex International S.A. v. Belgium*) [ВП], № 49812/09, 03 листопада 2022 року

«Вейт і Кеннеді проти Німеччини» (*Waite and Kennedy v. Germany*) [ВП], № 26083/94, ЄСПЛ 1999-I

«Верес проти Іспанії» (*Veres v. Spain*), № 57906/18, 08 листопада 2022 року

«Вержбицький проти Польщі» (*Wierzbicki v. Poland*), № 24541/94, 18 червня 2002 року

«Вермелен проти Бельгії» (*Vermeulen v. Belgium*), 20 лютого 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-I

- «Вернер проти Австрії» (*Werner v. Austria*), 24 листопада 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VII
- «Вернілло проти Франції» (*Vernillo v. France*), 20 лютого 1991 року, серія А, № 198
- «Версіні проти Франції» (*Versini v. France*), № 40096/98, 10 липня 2001 року
- «Веттштайн проти Швейцарії» (*Wettstein v. Switzerland*), № 33958/96, ЄСПЛ 2000-XII
- «Візінгер проти Австрії» (*Wiesinger v. Austria*), 30 жовтня 1991 року, серія А № 213
- «Вік проти Німеччини» (*Wick v. Germany*), № 22321/19, 04 червня 2024 року
- «Віктор Лауренціу Марін проти Румунії» (*Victor Laurențiu Marin v. Romania*), № 75614/14, 12 січня 2021 року
- «Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], № 63235/00, ЄСПЛ 2007-II
- «Вінен і Міжрегіональний центр госпітальєрів Едіт-Кавелл проти Бельгії» (*Wynen and Centre hospitalier interrégional Edith-Cavell v. Belgium*), № 32576/96, ЄСПЛ 2002-VIII
- «Вітрильний клуб Халкідіки "І Келіфос" проти Греції» (*Sailing Club of Chalkidiki «I Kelyfos» v. Greece*), № 6978/18 та 8547/18, 21 листопада 2019 року
- «Вокатуро проти Італії» (*Vocaturò v. Italy*), 24 травня 1991 року, серія А № 206-С
- «Вош проти Польщі» (*Woś v. Poland*), № 22860/02, ЄСПЛ 2006-VII

—Г—

- «Г.Л. і С.Л. проти Франції» (*G.L. and S.L. v. France*) (ухв.), № 58811/00, ЄСПЛ 2003-III (витяги)
- «Гайтані проти Швейцарії» (*Gajtani v. Switzerland*), № 43730/07, 09 вересня 2014 року
- «Ганкін та інші проти Росії» (*Gankin and Others v. Russia*), № 2430/06 та 3 інших, 31 травня 2016 року
- «Ганчі проти Італії» (*Ganci v. Italy*), № 41576/98, ЄСПЛ 2003-XI
- «Гаспарі проти Словенії» (*Gaspari v. Slovenia*), № 21055/03, 21 липня 2009 року
- «Гелмерс проти Швеції» (*Helmers v. Sweden*), 29 жовтня 1991 року, серія А № 212-А
- «Гельмут Блум проти Австрії» (*Helmut Blum v. Austria*), № 33060/10, 05 квітня 2016 року
- «Георґел і Джорджета Стоїческу проти Румунії» (*Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania*), № 9718/03, 26 липня 2011 року
- «Георґіадіс проти Греції» (*Georgiadis v. Greece*), 29 травня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-III
- «Гераян Хорхурд Патґамаворакян Акумб проти Вірменії» (*Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia*) (ухв.), № 11721/04, 14 квітня 2009 року
- «Герасимов та інші проти Росії» (*Gerasimov and Others v. Russia*), № 29920/05 та 10 інших, 01 липня 2014 року
- «Герма проти Німеччини» (*Herma v. Germany*) (ухв.), № 54193/07, 08 грудня 2009 року
- «Гессе-Ангер і Ангер проти Німеччини» (*Hesse-Anger and Anger v. Germany*) (ухв.), № 45835/99, ЄСПЛ 2001-VI
- «Гіге і СГЕН-СФДТ проти Франції» (*Guigue and SGEN-CFDT v. France*) (ухв.), № 59821/00, ЄСПЛ 2004-I
- «Гіл Санжуан проти Іспанії» (*Gil Sanjuan v. Spain*), № 48297/15, 26 травня 2020 року
- «Гінчо проти Португалії» (*Guincho v. Portugal*), 10 липня 1984 року, серія А № 81
- «Гнахоре проти Франції» (*Gnahoré v. France*), № 40031/98, ЄСПЛ 2000-IX
- «Говард Мур та інші проти Швейцарії» (*Howald Moor and Others v. Switzerland*), № 52067/10 та 41072/11, 11 березня 2014 року
- «Гогіч проти Хорватії» (*Gogić v. Croatia*), № 1605/14, 08 жовтня 2020 року
- «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), 21 лютого 1975 року, серія А № 18
- «Голуб проти Чеської Республіки» (*Holub v. the Czech Republic*) (ухв.), № 24880/05, 14 грудня 2010 року

«Голубович проти Хорватії» (*Golubović v. Croatia*), № 43947/10, 27 листопада 2012 року
«Гораїз Лізаррага та інші проти Іспанії» (*Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain*), № 62543/00, ЄСПЛ 2004-III
«Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*), 19 березня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-II
«Гору проти Греції (№ 4)» (*Gorou v. Greece (№ 4)*), № 9747/04, 11 січня 2007 року
«Гору проти Греції (№ 2)» (*Gorou v. Greece (№ 2)*) [ВП], № 12686/03, 20 березня 2009 року
«Готрін та інші проти Франції» (*Gautrin and Others v. France*), 20 травня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-III
«Гражулевічюте проти Литви» (*Gražulevičiūtė v. Lithuania*), № 53176/17, 14 грудня 2021 року
«Гранос Органікалос Націоналес С.А. проти Німеччини» (*Granos Organicos Nacionales S.A. v. Germany*), № 19508/07, 22 березня 2012 року
«Грасія Гонсалес проти Іспанії» (*Gracia Gonzalez v. Spain*), № 65107/16, 06 жовтня 2020 року
«Грейс Гатт проти Мальти» (*Grace Gatt v. Malta*), № 46466/16, 08 жовтня 2019 року
«Греко-католицька парафія Лупені та інші проти Румунії» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*) [ВП], № 76943/11, ЄСПЛ 2016 (витяги)
«Гренасія проти Люксембургу» (*Ghrenassia v. Luxembourg*), № 27160/19, 07 грудня 2021 року
«Грецькі нафтопереробні заводи “Стран” та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), 09 грудня 1994 року, серія А № 301-В
«Гумен проти Польщі» (*Humen v. Poland*) [ВП], № 26614/95, 15 жовтня 1999 року
«Гуменюк та інші проти України» (*Gumenyuk and Others v. Ukraine*), № 11423/19, 22 липня 2021 року
«Гюч проти Туреччини» (*Göç v. Turkey*) [ВП], № 36590/97, ЄСПЛ-2002-V
«Гюлюмян та інші проти Вірменії» (*Gyulumyan and Others v. Armenia*) (ухв.), № 25240/20 та 3 інших, 21 листопада 2023 року
«Гюльмез проти Туреччини» (*Gülmez v. Turkey*), № 16330/02, 20 травня 2008 року

—Г—

«Гарсія Манібардо проти Іспанії» (*García Manibardo v. Spain*), № 38695/97, ЄСПЛ 2000-II
«Гарсія проти Франції» (*Garcia v. France*), № 41001/98, 26 вересня 2000 року
«Гарсія Руїс проти Іспанії» (*García Ruiz v. Spain*) [ВП], № 30544/96, ЄСПЛ 1999-I
«Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], № 43572/18, 15 березня 2022 року
«Гурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (*Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*) [ВП], № 26374/18, 01 грудня 2020 року

—Д—

«Давчев проти Болгарії» (*Davchev v. Bulgaria*) (ухв.), № 39247/14, 19 вересня 2023 року
«Дагтекін та інші проти Туреччини» (*Dağtekin and Others v. Turkey*), № 70516/01, 13 грудня 2007 року
«Далеа проти Франції» (*Dalea v. France*) (ухв.), № 964/07, 02 лютого 2010 року
«Дан проти Республіки Молдова (№ 2)» (*Dan v. the Republic of Moldova (no. 2)*), 57575/14, 10 листопада 2020 року
«Дахбі проти Італії» (*Dhahbi v. Italy*), № 17120/09, 08 квітня 2014 року
«Де Бруїн проти Нідерландів» (*De Bruin v. the Netherlands*) (ухв.), № 9765/09, 17 вересня 2013 року
«Де Жуффе де ла Прадель проти Франції» (*De Geouffre de la Pradelle v. France*), 16 грудня 1992 року, серія А № 253-В
«Де Моор проти Бельгії» (*De Moor v. Belgium*), 23 червня 1994 року, серія А № 292-А

- «*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*), № 43395/09, ЄСПЛ 2017 (витяги)
- «*Де Хаан проти Нідерландів*» (*De Haan v. the Netherlands*), 26 серпня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-IV
- «*Де Хаес і Гійсєльс проти Бельгії*» (*De Haes and Gijssels v. Belgium*), 24 лютого 1997 р., Звіти про рішення та ухвали 1997-I
- «*Дебелд проти Бельгії*» (*Debled v. Belgium*), 22 вересня 1994 року, серія А № 292-В
- «*Девінар проти Словенії*» (*Devinar v. Slovenia*), № 28621/15, 22 травня 2018 року
- «*Дель Соль проти Франції*» (*Del Sol v. France*), № 46800/99, ЄСПЛ 2002-II
- «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], № 76639/11, 25 вересня 2018 року
- «*Дж.К. та інші проти Бельгії*» (*J.C. and Others v. Belgium*), № 11625/17, 12 жовтня 2021 року
- «*Джаллоу проти Норвегії*» (*Jallow v. Norway*), № 36516/19, 02 грудня 2021 року
- «*Джеймс та інші проти Сполученого Королівства*» (*James and Others v. the United Kingdom*), 21 лютого 1986 року, серія А № 98
- «*Дженіца Мокану проти Румунії*» (*Jenița Mocanu v. Romania*), № 11770/08, 17 грудня 2013 року
- «*Джиджева-Трендафілова проти Болгарії*» (*Dzhidzheva-Trendafilova v. Bulgaria*) (ухв.), № 12628/09, 9 жовтня 2012 р.
- «*Джоджай проти Албанії*» (*Xhoxhaj v. Albania*), № 15227/19, 09 лютого 2021 року
- «*Джон проти Німеччини*» (*John v. Germany*) (ухв.), № 15073/03, 13 лютого 2007 року
- «*Джонс та інші проти Сполученого Королівства*» (*Jones and Others v. the United Kingdom*), № 34356/06 та 40528/06, ЄСПЛ 2014
- «*Ді Джованні проти Італії*» (*Di Giovanni v. Italy*), № 51160/06, 09 липня 2013 року
- «*Ді Педє проти Італії*» (*Di Pede v. Italy*), 26 вересня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-IV
- «*Діліпак і Каракая проти Туреччини*» (*Dilipak and Karakaya v. Turkey*), №№ 7942/05 та 24838/05, 04 березня 2014 року
- «*Дімопулос проти Туреччини*» (*Dimopoulos v. Turkey*), № 37766/05, 02 квітня 2019 року
- «*Доймеланд проти Німеччини*» (*Deumeland v. Germany*), 29 травня 1986 року, серія А № 100
- «*Доленц проти Словенії*» (*Dolenc v. Slovenia*), № 20256/20, 20 жовтня 2022 року
- «*Долінська-Фічек і Озімек проти Польщі*» (*Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland*), № 49868/19 та 57511/19, 08 листопада 2021 року
- «*Долька та інші проти Румунії*» (*Dolca and Others v. Romania*) (ухв.), № 59282/11 та 2 інших, 04 вересня 2012 року
- «*Домбо Бехер Б.В. проти Нідерландів*» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), 27 жовтня 1993 року, серія А № 274
- «*Донадзе проти Грузії*» (*Donadze v. Georgia*), № 74644/01, 07 березня 2006 року
- «*Дос Сантос Каладо та інші проти Португалії*» (*Dos Santos Calado and Others v. Portugal*), № 55997/14 та 3 інших, 31 березня 2020 року
- «*Дотта проти Італії*» (*Dotta v. Italy*) (ухв.), № 38399/97, 07 вересня 1999 року
- «*Драган Ковачевич проти Хорватії*» (*Dragan Kovačević v. Croatia*), № 49281/15, 12 травня 2022 року
- «*Дріза проти Албанії*» (*Driza v. Albania*), № 33771/02, ЄСПЛ 2007-V (витяги)
- «*Дурізоццо проти Італії*» (*Durisolto v. Italy*) (ухв.), № 62804/13, 6 травня 2014 року
- «*Дусталі проти Франції*» (*Doustaly v. France*), 23 квітня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-II
- «*Дьєнне проти Франції*» (*Diennet v. France*), 26 вересня 1995 року, серія А № 325-А
- «*Дьорі проти Швеції*» (*Döry v. Sweden*), № 28394/95, 12 листопада 2002 року
- «*Дьюєр проти Бельгії*» (*Deweer v. Belgium*), 27 лютого 1980 року, серія А № 35
- «*Дюкре проти Франції*» (*Ducret v. France*), № 40191/02, 12 червня 2007 року
- «*Дюлауранс проти Франції*» (*Dulaurans v. France*), № 34553/97, 21 березня 2000 року

—Е—

- «Еверс проти Німеччини» (*Evers v. Germany*), № 17895/14, 28 травня 2020 року
«ЕЕГ-Слахтуїс Фербіст Ізегем проти Бельгії» (*EEG-Slachthuis Verbist Izegem v. Belgium*) (ухв.), № 60559/00, ЄСПЛ 2005-XII
«Езгета проти Хорватії» (*Ezgeta v. Croatia*), № 40562/12, 07 вересня 2017 року
«Ейр Канада проти Сполученого Королівства» (*Air Canada v. the United Kingdom*), 05 травня 1995 року, серія А № 316-А
«Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*), 09 жовтня 1979 року, серія А № 32
«Ейфадж С.А. та інші проти Швейцарії» (*Eiffage S.A. and Others v. Switzerland*) (ухв.), № 1742/05, 15 вересня 2009 року
«Екер проти Туреччини» (*Eker v. Turkey*), № 24016/05, 24 жовтня 2017 року
«Ексель проти Чеської Республіки» (*Exel v. the Czech Republic*), № 48962/99, 05 липня 2005 року
«Елкомп сп. з о.о. проти Польщі» (*Elcomp sp. z o.o. v. Poland*), № 37492/05, 19 квітня 2011 року
«Еллес та інші проти Швейцарії» (*Ellès та інші проти Швейцарії*), № 12573/06, 16 грудня 2010 року
«Ельсхольц проти Німеччини» (*Elsholz v. Germany*) [ВП], № 25735/94, ЄСПЛ 2000-VIII
«Емеса Шугар Н.В. проти Нідерландів» (*Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands*) (ухв.), № 62023/00, 13 січня 2005 року
«Емін Арак проти Туреччини» (*Emine Araç v. Turkey*), № 9907/02, ЄСПЛ 2008
«Емінагаоглу проти Туреччини» (*Eminağaoğlu v. Turkey*), № 76521/12, 09 березня 2021 року
«Енеа проти Італії» (*Enea v. Italy*) [ВП], № 74912/01, ЄСПЛ 2009
«Еркнер і Хофауер проти Австрії» (*Erkner and Hofauer v. Austria*), 23 квітня 1987 року, серія А № 117
«Ернст та інші проти Бельгії» (*Ernst and Others v. Belgium*), № 33400/96, 15 липня 2003 року
«Ессааді проти Франції» (*Essaadi v. France*), № 49384/99, 26 лютого 2002 року
«Естіма Хорхе проти Португалії» (*Estima Jorge v. Portugal*), 21 квітня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-II
«Етерніт проти Франції» (*Eternit v. France*) (ухв.), № 20041/10, 27 березня 2012 року
«Ефстратіу та інші проти Греції» (*Efstratiou and Others v. Greece*), № 53221/14, 19 листопада 2020 року

—Є—

- «Євдокимов та інші проти Росії» (*Yevdokimov and Others v. Russia*), № 27236/05 та 10 інших, 16 лютого 2016 року

—Ж—

- «Журек проти Польщі» (*Żurek v. Poland*), № 39650/18, 16 червня 2022 року

—З—

- «З та інші проти Сполученого Королівства» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП], № 29392/95, ЄСПЛ 2001-V
«Error! Hyperlink reference not valid.», № 53723/13, 21 травня 2015 року
«Загородніков проти Росії» (*Zagorodnikov v. Russia*), № 66941/01, 07 червня 2007 року
«Заллі проти Албанії» (*Zalli v. Albania*) (ухв.), № 52531/07, 08 лютого 2011 року
«Зандер проти Швеції» (*Zander v. Sweden*), 25 листопада 1993 року, серія А № 279-B

- «*Заплетал проти Чехії*» (*Zapletal v. the Czech Republic*) (ухв.), № 12720/06, 30 листопада 2010 року
- «*Заппія проти Італії*» (*Zappia v. Italy*), 26 вересня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-IV
- «*ЗАТ «Авіакомпанія «А.Т.І.» проти України*» (*Aviakompaniya A.T.I., ZAT v. Ukraine*), № 1006/07, 05 жовтня 2017 року
- «*Звольський та Звольська проти Чехії*» (*Zvolsky and Zvolska v. the Czech Republic*), № 46129/99, ЄСПЛ 2002-IX
- «*Зелінські та Прадаль і Гонсалес та інші проти Франції*» (*Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France*) [ВП], № 24846/94 та 9 інших, ЄСПЛ 1999-VII
- «*Золлманн проти Сполученого Королівства*» (*Zollmann v. the United Kingdom*) (ухв.), № 62902/00, ЄСПЛ 2003-XII
- «*Золотас проти Греції*» (*Zolotas v. Greece*), № 38240/02, 02 червня 2005 року
- «*Зоммерфельд проти Німеччини*» (*Sommerfeld v. Germany*) [ВП], № 31871/96, ЄСПЛ 2003-VIII (витяги)
- «*Зубак проти Хорватії*» (*Zubac v. Croatia*) [ВП], № 40160/12, 05 квітня 2018 року
- «*Зубулідіс проти Греції (№ 3)*» (*Zouboulidis v. Greece (№ 3)*), № 57246/21, 04 червня 2024 року
- «*Зустович проти Хорватії*» (*Zustović v. Croatia*), № 27903/15, 22 квітня 2021 року
- «*Зюссманн проти Німеччини*» (*Süßmann v. Germany*), 16 вересня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-IV

— I —

- «*І.Т.С. Лтд проти Мальти*» (*I.T.C. Ltd v. Malta*) (ухв.), № 2629/06, 11 грудня 2007 року
- «*Іван Атанасов проти Болгарії*» (*Ivan Atanasov v. Bulgaria*), № 12853/03, 02 грудня 2010 року
- «*Івон проти Франції*» (*Yvon v. France*), № 44962/98, ЄСПЛ 2003-V
- «*Ігранов та інші проти Росії*» (*Igranov and Others v. Russia*), № 63246/10, 09 січня 2018 року
- «*Ілнзехер проти Німеччини*» (*Ilmseher v. Germany*) [ВП], №№ 10211/12 та 27505/14, 04 грудня 2018 року
- «*Імобіліаре Саффі проти Італії*» (*Immobiliare Saffi v. Italy*) [ВП], № 22774/93, ЄСПЛ 1999-V
- «*Іммубль Груп Коссер проти Франції*» (*Immeubles Groupe Kosser v. France*), № 38748/97, 21 березня 2002 року
- «*Індра проти Словаччини*» (*Indra v. Slovakia*), № 46845/99, 01 лютого 2005 року
- «*Ішгін проти Туреччини*» (*Işgin v. Türkiye*), № 41747/10, 04 жовтня 2022 року
- «*Ішяр проти Болгарії*» (*Işyar v. Bulgaria*), № 391/03, 20 листопада 2008 року

— Й —

- «*Йованович проти Сербії*» (*Jovanović v. Serbia*), № 32299/08, 02 жовтня 2012 року

— К —

- «*К.Д.Б. проти Нідерландів*» (*K.D.B. v. the Netherlands*), 27 березня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-II
- «*К.С. проти Фінляндії*» (*K.S. v. Finland*), № 29346/95, 31 травня 2001 року
- «*Кавайда проти Чеської Республіки*» (*Cavajda v. the Czech Republic*) (ухв.), № 17696/07, 29 березня 2011
- «*Какамукас та інші проти Греції*» (*Kakamoukas and Others v. Greece*) [ВП], № 38311/02, 15 лютого 2008 року

- «Калогеропулу та інші проти Греції та Німеччини» (*Kalogeropoulos and Others v. Greece and Germany*) (ухв.), № 59021/00, ЄСПЛ 2002-Х
- «Калок проти Франції» (*Caloc v. France*), № 33951/96, ЄСПЛ 2000-ІХ
- «Камара проти Бельгії» (*Samara v. Belgium*), № 49255/22, 18 липня 2023 року
- «Камелія Богдан проти Румунії» (*Camelia Bogdan v. Romania*), № 36889/18, 20 жовтня 2020 року
- «Каменова проти Болгарії» (*Kamenova v. Bulgaria*), № 62784/09, 12 липня 2018 року
- «Каменос проти Кіпру» (*Katenos v. Cyprus*), № 147/07, 31 жовтня 2017 року
- «Кан'ете де Гоньї проти Іспанії» (*Cañete de Goñi v. Spain*), № 55782/00, ЄСПЛ 2002-VIII
- «Кангі та інші проти Туреччини» (*Cangi and Others v. Türkiye*), № 48173/18, 14 листопада 2023 року
- «Канела Сантьяго проти Іспанії» (*Canela Santiago v. Spain*) (ухв.), № 60350/00, 04 жовтня 2001 року
- «Капітал Банк АД проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*), № 49429/99, ЄСПЛ 2005-XII (витяги)
- «Каппелло проти Італії» (*Carrello v. Italy*), 27 лютого 1992 року, серія А № 230-Ф
- «Капуано проти Італії» (*Caruano v. Italy*), від 25 червня 1987 року, серія А № 119
- «Карахасаноглу проти Туреччини» (*Karahasanoglu v. Turkey*), № 21392/08 та 2 інших, 16 березня 2021 року
- «Кармель Саліба проти Мальти» (*Carmel Saliba v. Malta*), № 24221/13, 29 листопада 2016 року
- «Карой Надь проти Угорщини» (*Károly Nagy v. Hungary*) [ВП], № 56665/09, ЄСПЛ 2017
- «Каррар проти Бельгії» (*Karrar v. Belgium*), № 61344/16, 31 серпня 2021 року
- «Катана проти Республіка Молдова» (*Catană v. the Republic of Moldova*), № 43237/13, 21 лютого 2023 року
- «Катте Кліче де ла Гранж проти Італії» (*Katte Klitsche de la Grange v. Italy*), 27 жовтня 1994 року, серія А № 293-В
- «Кацікерос проти Греції» (*Katsikeros v. Greece*), № 2303/19, 21 липня 2022 року
- «Кеммаш проти Франції (№ 3)» (*Kemmache v. France*) (no. 3), 24 листопада 1994 року, серія А № 296-С
- «Кенеді проти Угорщини» (*Kenedi v. Hungary*), № 31475/05, 26 травня 2009 року
- «Кероярві проти Фінляндії» (*Kerojärvi v. Finland*), 19 липня 1995 року, серія А № 322
- «Кетенічу проти Румунії» (*Căţănicu v. Romania*) (ухв.), № 22717/17, 06 грудня 2018 року
- «Киртатос проти Греції» (*Kyrtatos v. Greece*), № 41666/98, ЄСПЛ 2003-VI (витяги)
- «Кіліч та інші проти Туреччини» (*Kılıç and Others v. Turkey*) (ухв.), № 33162/10, 03 грудня 2013 року
- «Кінгслі проти Сполученого Королівства» (*Kingsley v. the United Kingdom*) [ВП], № 35605/97, ЄСПЛ 2002-IV
- «Кіні проти Ірландії» (*Keanev v. Ireland*), № 72060/17, 30 квітня 2020 року
- «Кінський проти Чеської Республіки» (*Kinsky v. the Czech Republic*), № 42856/06, 09 лютого 2012 року
- «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*) [ВП], № 25781/94, ЄСПЛ 2001-IV
- «Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], № 73797/01, ЄСПЛ 2005-XIII
- «Кітановська та Барбуловські проти Північної Македонії» (*Kitanovska and Barbulovski v. North Macedonia*), № 53030/19 та 31378/20, 09 травня 2023 року
- «Клав'єн проти Швейцарії» (*Clavien v. Switzerland*) (ухв.), № 16730/15, 12 вересня 2017 року
- «Кларк проти Сполученого Королівства» (*Clarke v. the United Kingdom*) (ухв.), № 23695/02, ЄСПЛ 2005-Х (витяги)
- «Клауз проти Хорватії» (*Klauz v. Croatia*), № 42856/06, 09 лютого 2012 року
- «Клаузекер проти Німеччини» (*Klausecker v. Germany*) (ухв.), № 415/07, 06 січня 2015 року
- «Клейн та інші проти Нідерландів» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) [ВП], № 39343/98 та 3 інших, ЄСПЛ 2003-VI

- «Клінік де Акаціас та інші проти Франції» (*Clinique des Acacias and Others v. France*), № 65399/01 та 3 інших, 13 жовтня 2005 року
- «Ковеші проти Румунії» (*Kövesi v. Romania*), № 3594/19, 05 травня 2020 року
- «Кодарча проти Румунії» (*Codarcea v. Romania*), № 31675/04, 02 червня 2009 року
- «Кожемякіна проти Литви» (*Kožemiakina v. Lithuania*), № 231/15, 02 жовтня 2018 року
- «Козій проти України» (*Koziy v. Ukraine*), № 10426/02, 18 червня 2009 року
- «Кок проти Турції» (*Kök v. Turkey*), № 1855/02, 19 жовтня 2006 р.
- «Коккіарелла проти Італії» (*Cocchiarella v. Italy*) [ВП], № 64886/01, ЄСПЛ 2006-V
- «Коллоредо Маннсфельд проти Чеської Республіки» (*Colloredo Mannsfeld v. the Czech Republic*), № 15275/11 та 76058/12, 15 грудня 2016 року
- «Комінгерсол С.А. проти Португалії» (*Comingersoll S.A. v. Portugal*) [ВП], № 35382/97, ЄСПЛ 2000-IV
- «Компанія “Ксеро Флор у Польщі сп. з о.о.” проти Польщі» (*Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland*), № 4907/18, 07 травня 2021 року
- «Компанія “Леваж Престашенс Сервісез” проти Франції» (*Levages Prestations Services v. France*), 23 жовтня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-V
- «Компанія “Проект-Трейд д.о.о.” проти Хорватії» (*Project-Trade d.o.o. v. Croatia*), № 1920/14, 19 листопада 2020 року
- «Конкурентен.но АС проти Норвегії» (*Konkurrenten.no AS v. Norway*) (ухв.), № 47341/15, 05 листопада 2019 року
- Консультативний висновок щодо процесуального статусу та прав біологічних батьків у справі про усиновлення повнолітньої особи [ВП], заява № P16-2022-001, Верховний Суд Фінляндії, 13 квітня 2023 року
- «Конталексіс проти Греції» (*Kontalexis v. Greece*), № 59000/08, §§ 42-44, 31 травня 2011 року
- «Кордова проти Італії (№ 1)» (*Cordova v. Italy (№ 1)*), № 40877/98, ЄСПЛ 2003-I
- «Кордова проти Італії (№ 2)» (*Cordova v. Italy (№ 2)*), № 45649/99, ЄСПЛ 2003-I (витяги)
- «Корнеші проти Румунії» (*Corneschi v. Romania*), № 21609/16, 11 січня 2022 року
- «Корпорація розвитку Центрального Середземномор'я проти Мальти (№ 2)» (*Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (№ 2)*), № 18544/08, 22 листопада 2011 року
- «Космідіс і Косміду проти Греції» (*Kosmidis and Kosmidou v. Greece*), № 32141/04, 8 листопада 2007 року
- «Котора проти Румунії» (*Cotora v. Romania*), № 30745/18, 17 січня 2023 року
- «Краска проти Швейцарії» (*Kraska v. Switzerland*), 19 квітня 1993 року, серія А № 254-B
- «Кресс проти Франції» (*Kress v. France*) [ВП], № 39594/98, ЄСПЛ 2001-VI
- «Кривцова проти Росії» (*Krivtsova v. Russia*), № 35802/16, 12 липня 2022 року
- «Крикорян проти Франції» (*Krikorian v. France*) (ухв.), № 6459/07, 26 листопада 2013 року
- «Крістіансен і Тайвік проти Норвегії» (*Kristiansen and Tyvik AS v. Norway*), № 25498/08, 02 травня 2013 року
- «Кройц проти Польщі» (*Kreuz v. Poland*), № 28249/95, ЄСПЛ 2001-VI
- «Кромптон проти Сполученого Королівства» (*Crompton v. the United Kingdom*), № 42509/05, 27 жовтня 2009 року
- «Крунослава Зовко проти Хорватії» (*Krunoslava Zovko v. Croatia*), № 56935/13, 23 травня 2017 року
- «Крчмарж та інші проти Чеської Республіки» (*Krčmář and Others v. the Czech Republic*), № 35376/97, 03 березня 2000 року
- «Ксав'є Лукас проти Франції» (*Xavier Lucas v. France*), № 15567/20, 09 червня 2022 року
- «Кубаніт проти Румунії» (*Cubanit v. Romania*) (ухв.), № 31510/02, 04 січня 2007 року
- «Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*) [ВП], № 30210/96, ЄСПЛ 2000-XI
- «Кужелев та інші проти Росії» (*Kuzhelev and Others v. Russia*), № 64098/09 та 6 інших, 15 жовтня 2019 року

«Кукконен проти Фінляндії (№ 2)» (*Kukkonen v. Finland*) (№ 2), № 47628/06, 13 січня 2009 року
«Куликов та інші проти України» (*Kulykov and Others v. Ukraine*), № 5114/09 та 17 інших, 19 січня 2017 року
«Куліас проти Кіпру» (*Koulias v. Cyprus*), № 48781/12, 26 травня 2020 року
«Кунерт проти Польщі» (*Kunert v. Poland*), № 8981/14, 04 квітня 2019 року
«Купер проти Сполученого Королівства» (*Cooper v. the United Kingdom*) [ВП], № 48843/99, ЄСПЛ 2003-XII
«Курал проти Туреччини» (*Kural v. Türkiye*), № 84388/17, 19 березня 2024 року
«Куркут та інші проти Туреччини» (*Kurkut and Others v. Türkiye*), № 58901/19 та 6 інших, 25 червня 2024 року
«Куршун проти Туреччини» (*Kurşun v. Turkey*), № 22677/10, 30 жовтня 2018 року
«Кусо Пермуї проти Іспанії» (*Couso Permuı v. Spain*), № 2327/20, 25 липня 2024 року
«Кутіч проти Хорватії» (*Kutić v. Croatia*), № 48778/99, ЄСПЛ 2002-II
«Куттуммель проти Австрії» (*Koottummel v. Austria*), № 49616/06, 10 грудня 2009 року
«Кушогулу проти Болгарії» (*Kushoglu v. Bulgaria*), № 48191/99, 10 травня 2007 року
«Кьоксой проти Туреччини» (*Köksoy v. Turkey*), № 31885/10, 13 січня 2021 року
«Кьоніг проти Німеччини» (*König v. Germany*), 28 червня 1978 року, серія А № 27
«Кюблер проти Німеччини» (*Kübler v. Germany*), № 32715/06, 13 січня 2011 року

—Л—

«Л. проти Сполученого Королівства» (*L. v. the United Kingdom*) (ухв.), № 34222/96, ЄСПЛ 1999-VI
«Л'Ераблієр А.С.Б.Л. проти Бельгії» (*L'Érablièr A.S.B.L. v. Belgium*), № 49230/07, ЄСПЛ 2009
«Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), № 58442/00, 28 листопада 2002 року
«Лаїно проти Італії» (*Laino v. Italy*) [ВП], № 33158/96, ЄСПЛ 1999-I
«Ламанна проти Австрії» (*Lamanna v. Austria*), № 28923/95, 10 липня 2001 року
«Лангборгер проти Швеції» (*Langborger v. Sweden*), 22 червня 1989 року, серія А № 155
«Ласковська проти Польщі» (*Laskowska v. Poland*), № 77765/01, 13 березня 2007 року
«Лачі проти Албанії» (*Laçi v. Albania*), № 28142/17, 19 жовтня 2021 року
«Ле Кальвес проти Франції» (*Le Calvez v. France*), 29 липня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-V
«Ле Комт, Ван Левен і Де Мейєр проти Бельгії» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 23 червня 1981 року, Серія А № 43
«Левро проти Монако» (*Levrault v. Monaco*) (ухв.), № 47070/20, 08 липня 2024 року
«Легрос та інші проти Франції» (*Legros and Others v. France*), № 72173/17 та 17 інших, 09 листопада 2023 року
«Леді С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (*Lady S.R.L. v. Republic of Moldova*), № 39804/06, 23 жовтня 2018 року
«Лейден проти Франції (№ 2)» (*Laidin v. France*) (№ 2), № 39282/98, 07 січня 2003 року
«Летінчіч проти Хорватії» (*Letinčić v. Croatia*), № 7183/11, 03 травня 2016 року
«Лехнер і Гесс проти Австрії» (*Lechner and Hess v. Austria*), 23 квітня 1987 року, серія А № 118
«Ліберт проти Бельгії» (*Libert v. Belgium*) (ухв.), № 44734/98, 08 липня 2004 року
«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*), 08 липня 1986 року, серія А № 102
«Ло Фермо проти Італії» (*Lo Fermo v. Italy*) (ухв.), № 58977/12, 20 червня 2023 року
«Лобо Мачадо проти Португалії» (*Lobo Machado v. Portugal*), 20 лютого 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-I
«Ловріч проти Хорватії» (*Lovrić v. Croatia*), № 38458/15, 04 квітня 2017 року
«Лоїзідес проти Кіпру» (*Loizides v. Cyprus*), № 31029/15, 05 липня 2022 року
«Локіфер проти Бельгії» (*Loquifer v. Belgium*), № 79089/13 та 2 інших, 20 липня 2021 року

«Лопез Рібальда та інші проти Іспанії» (*López Ribalda and Others v. Spain*), [ВП], № 1874/13 та 8567/13, 17 жовтня 2019 року
«Лоренцетті проти Італії» (*Lorenzetti v. Italy*), № 32075/09, 10 квітня 2012 року
«Лоренцо Брагадо та інші проти Іспанії» (*Lorenzo Bragado and Others v. Spain*), № 53193/21 та 5 інших, 22 червня 2023 року
«Лосте проти Франції» (*Looste v. France*), № 59227/12, 03 листопада 2022 року
«Луазо проти Франції» (*Loiseau v. France*) (ухв.), № 46809/99, ЄСПЛ 2003-XII
«Лука проти Румунії» (*Luka v. Romania*), № 34197/02, 21 липня 2009 року
«Лунарі проти Італії» (*Lunari v. Italy*), № 21463/93, 11 січня 2001 року
«Лундевалль проти Швеції» (*Lundevall v. Sweden*), № 38629/97, 12 листопада 2002 року
«Луордо проти Італії» (*Luordo v. Italy*), № 32190/96, ЄСПЛ 2003-IX
«Лупаш та інші проти Румунії» (*Lupaş and Others v. Romania*), № 1434/02 та 2 інших, ЄСПЛ 2006-XV (витяги)

—M—

«М.К. та інші проти Франції» (*M.K. and Others v. France*), № 34349/18 та 2 інших, 08 грудня 2022 року
«М.Л. проти Словаччини» (*M.L. v. Slovakia*), № 34159/17, 14 жовтня 2021 року
«М.М. проти Франції» (*M.M. v. France*) [ВП], № 13303/21, 16 квітня 2024 року
«М.Н. та інші проти Бельгії» (*M.N. and Others v. Belgium*) (ухв.) [ВП], № 3599/18, 05 травня 2020 року
«М.Х. проти Польщі» (*M.H. v. Poland*), № 73247/14, 01 грудня 2022 року
«Маауїя проти Франції» (*Maouiia v. France*) [ВП], № 39652/98, ЄСПЛ 2000-X
«Магнін проти Франції» (*Magnin v. France*) (ухв.), № 26219/08, 10 травня 2012 року
«Магомедов та інші проти Росії» (*Magomedov and Others v. Russia*), № 33636/09 та 9 інших, 28 березня 2017 року
«Майорана проти Італії» (*Majorana v. Italy*) (ухв.), № 75117/01, 26 травня 2005 року
«МакВікар проти Сполученого Королівства» (*McVicar v. the United Kingdom*), № 46311/99, ЄСПЛ 2002-III
«МакГінлі та Іган проти Сполученого Королівства» (*McGinley and Egan v. the United Kingdom*), 09 червня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-III
«МакГонелл проти Сполученого Королівства» (*McGonnell v. the United Kingdom*), № 28488/95, ЄСПЛ 2000-II
«МакЕлхінні проти Ірландії» (*McElhinney v. Ireland*) [ВП], № 31253/96, ЄСПЛ 2001-XI (витяги)
«Маккей та ВВС Шотландія проти Сполученого Королівства» (*McKay and BBC Scotland v. the United Kingdom*), № 10734/05, 07 грудня 2010 року
«МакМайкл проти Сполученого Королівства» (*McMichael v. the United Kingdom*), 24 лютого 1995 року, серія А № 307-B
«Макрилакис проти Греції» (*Макрылакис v. Greece*), № 34812/15, 17 листопада 2022 року
«Малхаус проти Чеської Республіки» (*Malhous v. the Czech Republic*) [ВП], № 33071/96, 12 липня 2001 року
«Маматкулов і Аскарів проти Туреччини» (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*) [ВП], № 46827/99 та 46951/99, ЄСПЛ 2005-I
«Манойлеску і Добреску проти Румунії та Росії» (*Manoilescu and Dobrescu v. Romania and Russia*) (ухв.), № 60861/00, ЄСПЛ 2005 VI
«Мансано Діас проти Бельгії» (*Manzano Diaz v. Belgium*), № 26402/17, 18 травня 2021 року
«Мантованеллі проти Франції» (*Mantovanelli v. France*), 18 березня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-II
«Марина Ауканада Груп С.Л. проти Іспанії» (*Marina Aucanada Group S.L. v. Spain*), № 7567/19, 08 листопада 2022 року

- «Маріні проти Албанії» (*Marini v. Albania*), № 3738/02, 18 грудня 2007 року
- «Маріч проти Хорватії» (*Marić v. Croatia*) (ухв.), № 37333/17, 10 листопада 2020 року
- «Марк-Антуан проти Франції» (*Marc-Antoine v. France*) (ухв.), № 54984/09, 04 червня 2013 року
- «Маркович та інші проти Італії» (*Markovic and Others v. Italy*) [ВП], № 1398/03, ЄСПЛ 2006-XIV
- «Мартіні проти Франції» (*Martinie v. France*) [ВП], № 58675/00, ЄСПЛ 2006-VI
- «Мартінс Мореїра проти Португалії» (*Martins Moreira v. Portugal*), 26 жовтня 1988 року, серія А № 143,
- «Мартінс Мореїра проти Португалії» (*Martins Moreira v. Portugal*), 23 жовтня 1990 року, серія А № 189
- «Марушич проти Хорватії» (*Marušić v. Croatia*) (ухв.), № 79821/12, 23 травня 2017 року
- «Марчелло Віола проти Італії» (*Marcello Viola v. Italy*), № 45106/04, ЄСПЛ 2006-XI (витяги)
- «Массон і Ван Зон проти Нідерландів» (*Masson and Van Zon v. the Netherlands*), 28 вересня 1995 року, серія А № 327-A
- «Матері південної Чехії проти Чеської республіки» (*Sdružení Jihočeské Matky v. the Czech Republic*) (ухв.), № 19101/03, 10 липня 2006 року
- «Матеус проти Франції» (*Matheus v. France*), № 62740/00, 31 березня 2005 року
- «Матс Якобссон проти Швеції» (*Mats Jacobsson v. Sweden*), 28 червня 1990 року, серія А № 180-A
- «Межнарич проти Хорватії» (*Mežnarić v. Croatia*), № 71615/01, 15 липня 2005 року
- «Мелі та Свінкельс Феміді Брюерс Н.В. проти Албанії» (*Meli and Swinkels Family Brewers N.V. v. Albania*), №№ 41373/21 та 48801/21, 16 липня 2024 року
- «Мельник проти України» (*Melnyk v. Ukraine*), № 23436/03, 28 березня 2006 року
- «Менчинська проти Росії» (*Menchinskaya v. Russia*), № 42454/02, 15 січня 2009 року
- «Меріго проти Франції» (*Mérigaud v. France*), № 32976/04, 24 вересня 2009 року
- «Меркіка та інші проти Мальти» (*Mercieca and Others v. Malta*), № 21974/07, 14 червня 2011 року
- «Метаксас проти Греції» (*Metaxas v. Greece*), № 8415/02, 27 травня 2004 року
- «Михайло Михайлеску проти Румунії» (*Mihail Mihăilescu v. Romania*), № 3795/15, 12 січня 2021 року
- «Михайло Михайлеску проти Румунії» (*Mihail Mihăilescu v. Romania*), № 58138/09, 06 жовтня 2020 року
- «Мікалефф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], № 17056/06, ЄСПЛ 2009
- «Мікуліч проти Хорватії» (*Mikulić v. Croatia*), № 53176/99, ЄСПЛ 2002-I
- «Міладінова проти Болгарії» (*Miladinova v. Bulgaria*), № 31604/17, 07 лютого 2023 року
- «Мілатова та інші проти Чеської Республіки» (*Milatová and Others v. the Czech Republic*), № 61811/00, ЄСПЛ 2005-V
- «Міллер проти Швеції» (*Miller v. Sweden*), № 55853/00, 08 лютого 2005 року
- «Мінчева проти Болгарії» (*Mincheva v. Bulgaria*), № 21558/03, 02 вересня 2010 року
- «Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), № 38366/97 та 9 інших, ЄСПЛ 2000-I
- «Міракл Юроп Кфт проти Угорщини» (*Miracle Europe Kft. v. Hungary*), № 57774/13, 12 січня 2016 року
- «Мірла та інші проти Румунії» (*Mierlă and Others v. Romania*) (ухв.), № 25801/17 та два інших, 17 травня 2022 року
- «Міровні Інститут проти Словенії» (*Mirovni Inštitut v. Slovenia*), № 32303/13, 13 березня 2018 року
- «Міролюбовс та інші проти Латвії» (*Miroļubovs and Others v. Latvia*), № 798/05, 15 вересня 2009 року
- «Міряна Петрова проти Болгарії» (*Miryana Petrova v. Bulgaria*), № 57148/08, 21 липня 2016 року

«Міссен проти Бельгії» (*Miessen v. Belgium*), № 31517/12, 18 жовтня 2016 року
«Міська лікарня Сент-П'єр д'Олерон та інші проти Франції» (*Hôpital local Saint-Pierre d'Oléron and Others v. France*), № 18096/12 та 20 інших, 08 листопада 2018 року
«Міхалаче проти Румунії» (*Mihalache v. Romania*) [ВП], № 54012/10, 08 липня 2019 року
«Міхно проти України» (*Mikhno v. Ukraine*), № 32514/12, 01 вересня 2016 року
«Міхова проти Італії» (*Mihova v. Italy*) (ухв.), № 25000/07, 30 березня 2010 року
«Міхолопа проти Латвії» (*Miholapa v. Latvia*), № 61655/00, 31 травня 2007 року
«Мозер проти Австрії» (*Moser v. Austria*), № 12643/02, 21 вересня 2006 року
«Молла Салі проти Греції» (*Molla Sali v. Greece*) [ВП], № 20452/14, 19 грудня 2018 року
«Молчанова проти України» (*Molchanova v. Ukraine*) (ухв.), № 4465/18, 26 вересня 2023 року
«Момчилович проти Хорватії» (*Momčilović v. Croatia*), № 11239/11, 26 березня 2015 року
«Момчилович проти Сербії» (*Momčilović v. Serbia*), № 23103/07, 02 квітня 2013 року
«Монкорне де Комон проти Франції» (*Montcornet de Caumont v. France*) (ухв.), № 59290/00, ЄСПЛ 2003-VII
«Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), 02 березня 1987 року, серія А № 115
«Монт Бланк Трейдінг, Лтд» та «Антарес Титаніум Трейдінг, Лтд» проти України» (*Mont Blanc Trading Ltd and Antares Titanium Trading Ltd v. Ukraine*), № 11161/08, 14 січня 2021 року
«Моравська проти Польщі» (*Morawska v. Poland*) (ухв.), № 3508/12, 07 січня 2020 року
«Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (№ 2)*) [ВП], № 19867/12, ЄСПЛ 2017 (витяги)
«Морель проти Франції» (*Morel v. France*), № 34130/96, ЄСПЛ 2000-VI
«Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [ВП], № 29369/10, ЄСПЛ 2015
«Мороко проти Росії» (*Moroko v. Russia*), № 20937/07, 12 червня 2008 року
«Морське торговельно-судноплавне агентство "Космос" проти України» (*Cosmos Maritime Trading and Shipping Agency v. Ukraine*), № 53427/09, 27 червня 2019 року
«Мостeanу та інші проти Румунії» (*Mosteanu and Others v. Romania*), № 33176/96, 26 листопада 2002 року
«Мосьє проти Франції» (*Mocié v. France*), № 46096/99, 08 квітня 2003 року
«Мугоша проти Чорногорії» (*Mugoša v. Montenegro*), № 76522/12, 21 червня 2016 року
«Мунтяну проти Румунії» (*Munteanu v. Romania*) (ухв.), № 54640/13, 11 лютого 2020 року
«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (*Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey*) [ВП], № 24014/05, 14 квітня 2015 року
«Мусумечі проти Італії» (*Musumeci v. Italy*), № 33695/96, 11 січня 2005 року
«Муту і Пехштейн проти Швейцарії» (*Mutu and Pechstein v. Switzerland*), № 40575/10 і 67474/10, 02 жовтня 2018 року

—H—

«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (*N.D. and N.T. v. Spain*) [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, 13 лютого 2020 року
«Назсиз проти Туреччини» (*Nazsız v. Turkey*) (ухв.), № 22412/05, 26 травня 2009 року
«Найт-Ліман проти Швейцарії» (*Nait-Liman v. Switzerland*) [ВП], № 51357/07, 15 березня 2018 року
«Накі та АМЕД Спортіф Фаалієтлер Кулюбю Дернегі проти Туреччини» (*Naki and AMED Sportif Faaliyetler Kulübü Derneği v. Turkey*), № 48924/16, 18 травня 2021 року
«Наку проти Литви та Швеції» (*Naku v. Lithuania and Sweden*), № 26126/07, 08 листопада 2016 року
«Налбант та інші проти Туреччини» (*Nalbant and Others v. Turkey*), № 59914/16, 03 травня 2022 року

- «Наталія Михайленко проти України» (*Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine*), № 49069/11, 30 травня 2013 року
- «Національна група інформації і протидії заводу “Мелокс” – Група «Зупинимо “Мелокс” і МОКС-паливо» (*Collectif national d’information et d’opposition à l’usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox v. France*) (ухв.), № 75218/01, 28 березня 2006
- «Національне та провінційне будівельне товариство, Лідське постійне будівельне товариство та Йоркширське будівельне товариство проти Руамо-Уні» (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society et Yorkshire Building Society c. Royaume-Uni*), 23 жовтня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VII
- «Національний синдикат журналістів та інші проти Франції» (*Syndicat National Des Journalistes and Others v. France*), № 41236/18, 14 грудня 2023 року
- «Ндайегаміє-Мпорамазіна проти Швейцарії» (*Ndayegamiye-Mporamazina v. Switzerland*), № 16874/12, 05 лютого 2019 року
- «Неделчо Попов проти Болгарії» (*Nedelcho Popov v. Bulgaria*), № 61360/00, 22 листопада 2007 року
- «Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey*) [ВП], № 13279/05, 20 жовтня 2011 року
- «Нешев проти Болгарії» (*Neshev v. Bulgaria*) (ухв.), № 40897/98, 13 березня 2003 року
- «Нідербьостер проти Німеччини» (*Niederböster v. Germany*), № 39547/98, ЄСПЛ 2003-IV (витяги)
- «Нідерест-Хубер проти Швейцарії» (*Nideröst-Huber v. Switzerland*), 18 лютого 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-I
- «Ніколає Віргіліу Танасе проти Румунії» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], № 41720/13, 25 червня 2019 року
- «Ніколас проти Кіпру» (*Nicholas v. Cyprus*) (ухв.), № 37371/97, 14 березня 2000 року
- «Ніколас проти Кіпру» (*Nicholas v. Cyprus*), № 63246/10, 09 січня 2018 року
- «Ніколова і Вандова проти Болгарії» (*Nikolova and Vandova v. Bulgaria*), № 20688/04, 17 грудня 2013 року
- «Ніколудакіс проти Греції» (*Nikoloudakis v. Greece*), № 35322/12, 26 березня 2020 року
- «Ніколян проти Вірменії» (*Nikolyan v. Armenia*), № 74438/14, 03 жовтня 2019 року
- «Нун’єш Діаш проти Португалії» (*Nunes Dias v. Portugal*) (ухв.), № 2672/03 та 69829/01, ЄСПЛ 2003-IV

- «Об’єднання проти промислового тваринництва проти Швейцарії (№ 2)» (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland (№ 2)*), № 32772/02, 04 жовтня 2007 року
- «Обермайєр проти Австрії» (*Obermeier v. Austria*), 28 червня 1990 року, серія А № 179
- «Овчаренко і Колос проти України» (*Ovcharenko and Kolos v. Ukraine*), № 27276/15 та 33692/15, 12 січня 2023 року
- «Огієріакхі проти Ірландії» (*Ogieriakhi v. Ireland*) (ухв.), № 57551/17, 30 квітня 2019 року
- «ОГІС-Інститут Станіслає, ОГЕК Сент-П’є Х і Бланш де Кастіль та інші проти Франції» (*OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France*), № 42219/98 і 54563/00, 27 травня 2004 року
- «Оерлеманс проти Нідерландів» (*Oerlemans v. the Netherlands*), 27 листопада 1991 року, серія А № 219
- «Озінгер проти Австрії» (*Osinger v. Austria*), № 54645/00, 24 березня 2005 року
- «Октай Алкан проти Туреччини» (*Oktay Alkan v. Türkiye*), № 24492/21, 20 червня 2023 року
- «Окяй та інші проти Туреччини» (*Okyay and Others v. Turkey*), № 36220/97, ЄСПЛ 2005-VII
- «Олейніков проти Росії» (*Oleynikov v. Russia*), № 36703/04, 14 березня 2013 року
- «Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), № 21722/11, ЄСПЛ 2013

- «Олссон проти Швеції (№ 1)» (*Olsson v. Sweden (№ 1)*), 24 березня 1988 року, серія А № 130
- «Олуїч проти Хорватії» (*Olujić v. Croatia*), № 22330/05, 05 лютого 2009 року
- «Омдаль проти Норвегії» (*Omdahl v. Norway*), № 46371/18, 22 квітня 2021 року
- «Онберг проти Австрії» (*Ohneberg v. Austria*), № 10781/08, 18 вересня 2012 року
- «Ооржак проти Росії» (*Oorzhak v. Russia*), № 4830/18, 30 березня 2021 року
- «Організація “Матері Сребрениці” та інші проти Нідерландів» (*Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands*) (ухв.), № 65542/12, ЄСПЛ 2013 (витяги)
- «Організація національних синдикатів вільних ув’язнених (ОНСВУ) проти Франції» (*Organisation nationale des syndicats d’infirmiers libéraux (ONSIL) v. France*) (ухв.), № 39971/98, ЄСПЛ 2000-IX
- «Ортенберг проти Австрії» (*Ortenberg v. Austria*), від 25 листопада 1994 року, серія А, № 295-В
- «Оршуш та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], № 15766/03, ЄСПЛ 2010
- «Осман проти Сполученого Королівства» (*Osman v. the United Kingdom*), 28 жовтня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-VIII

— П —

- «П., К. і С. проти Сполученого Королівства» (*P., C. and S. v. the United Kingdom*), № 56547/00, ЄСПЛ 2002-VI
- «Пабла Кю проти Фінляндії» (*Pabla Ky v. Finland*), № 47221/99, ЄСПЛ 2004-V
- «Пайло проти Франції» (*Pailot v. France*), 22 квітня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-II
- «Пайонк та інші проти Польщі» (*Pajqk and Others v. Poland*), № 25226/18 та 3 інших, 24 жовтня 2023 року
- «Паксас проти Литви» (*Paksas v. Lithuania*) [ВП], № 34932/04, ЄСПЛ 2011
- «Палуда проти Словаччини» (*Paluda v. Slovakia*), № 33392/12, 23 травня 2017 року
- «Паммель проти Німеччини» (*Pammel v. Germany*), 01 липня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-IV
- «Панджегейгалехей проти Данії» (*Panjeheighalehei v. Denmark*) (ухв.), № 11230/07, 13 жовтня 2009
- «Папагеоргіу проти Греції» (*Parageorgiou v. Greece*), 22 жовтня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VI
- «Папаіоанну проти Греції» (*Papaioannou v. Greece*), № 18880/15, 02 червня 2016 року
- «Папаррігопулос проти Греції» (*Paparrigopoulos v. Greece*), № 61657/16, 30 червня 2022 року
- «Папахелас проти Греції» (*Parachelas v. Greece*) [ВП], № 31423/96, ЄСПЛ 1999-II
- «Папон проти Франції» (*Paron v. France*) (ухв.), № 344/04, ЄСПЛ 2005-XI
- «Парлов-Ткалчич проти Хорватії» (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*), № 24810/06, 22 грудня 2009 року
- «Парол проти Польщі» (*Parol v. Poland*), № 65379/13, 11 жовтня 2018 року
- «Паскуїні проти Сан-Марино» (*Pasquini v. San Marino*), № 50956/16, 02 травня 2019 року
- «Пасторе проти Італії» (*Pastore v. Italy*) (ухв.), № 46483/99, 25 травня 1999 року
- «Патріколо та інші проти Італії» (*Patricolo and Others v. Italy*), № 37943/17 та 2 інших, 23 травня 2024 року
- «Паульсон-Медален та Свенссон проти Швеції» (*Paulsen-Medalen and Svensson v. Sweden*), 19 лютого 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-I
- «Паун Йованович проти Сербії» (*Paun Jovanović v. Serbia*), № 41394/15, 07 лютого 2023 року
- «Пафітіс та інші проти Греції» (*Pafitis and Others v. Greece*), 26 лютого 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-I
- «Педро Рамос проти Швейцарії» (*Pedro Ramos v. Switzerland*), № 10111/06, 14 жовтня 2010 року
- «Пелекі проти Греції» (*Peleki v. Greece*), № 69291/12, 05 березня 2020 року

- «Пеллегрін проти Франції» (*Pellegrin v. France*) [ВП], № 28541/95, ЄСПЛ 1999-VIII
- «Пеллегріні проти Італії» (*Pellegrini v. Italy*), № 30882/96, ЄСПЛ 2001-VIII
- «Пенаф'єл Салгадо проти Іспанії» (*Peñafiel Salgado v. Spain*) (ухв.), № 65964/01, 16 квітня 2002 року
- «Пенгезов проти Болгарії» (*Pengezov v. Bulgaria*), № 66292/14, 10 жовтня 2023 року
- «Перез проти Франції» (*Perez v. France*) [ВП], № 47287/99, ЄСПЛ 2004-I
- «Перейра да Сілва проти Португалії» (*Pereira da Silva v. Portugal*), № 77050/11, 22 березня 2016 року
- «Перес де Рада Каваніллес проти Іспанії» (*Pérez de Rada Cavanilles v. Spain*), 28 жовтня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-VIII
- «Перуш проти Словенії» (*Peruš v. Slovenia*), № 35016/05, 27 вересня 2012 року
- «Пескадор Валеро проти Іспанії» (*Pescador Valero v. Spain*), № 62435/00, ЄСПЛ 2003-VII
- «Петко Петков проти Болгарії» (*Petko Petkov v. Bulgaria*), № 2834/06, 19 лютого 2013 року
- «Петрелла проти Італії» (*Petrella v. Italy*), № 24340/07, 18 березня 2021 року
- «Петрович та інші проти Чорногорії» (*Petrović and Others v. Montenegro*), № 18116/15, 17 липня 2018 року
- «Петур Тур Сігурдссон проти Ісландії» (*Pétur Thór Sigurðsson v. Iceland*), № 39731/98, ЄСПЛ 2003-IV
- «Піні та інші проти Румунії» (*Pini and Others v. Romania*), №№ 78028/01 та 78030/01, ЄСПЛ 2004-V (витяги)
- «Пінкас та інші проти Боснії та Герцеговини» (*Pinkas and Others v. Bosnia and Herzegovina*), № 8701/21, 04 жовтня 2022 року
- «Піцетті проти Італії» (*Pizzetti v. Italy*), 26 лютого 1993 року, серія А № 257-C
- «Пішкін проти Туреччини» (*Pişkin v. Turkey*), № 33399/18, 15 грудня 2020 року
- «Платаку проти Греції» (*Platakou проти Греції*), № 38460/97, ЄСПЛ 2001-I
- «Плацці проти Швейцарії» (*Plazzi v. Switzerland*), № 44101/18, 08 лютого 2022 року
- «Подбельські і ППС Полпуре проти Польщі» (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*), № 39199/98, 26 липня 2005 року
- «Полях та інші проти України» (*Polyakh and Others v. Ukraine*), № 58812/15 та 4 інших, 17 жовтня 2019 року
- «Португальська ліга професійного футболу проти Португалії» (*Liga Portuguesa de Futebol Profissional v. Portugal*) (ухв.), № 49639/09, 3 квітня 2012 року
- «Пості та Рахко проти Фінляндії» (*Posti and Rahko v. Finland*), № 27824/95, ЄСПЛ 2002-VII
- «Потоцька та інші проти Польщі» (*Potocka and Others v. Poland*), № 33776/96, ЄСПЛ 2001-X
- «Поціус проти Литви» (*Pocius v. Lithuania*), № 35601/04, 06 липня 2010 року
- «Праведная проти Росії» (*Pravednaya v. Russia*), № 69529/01, 18 листопада 2004 року
- «Преда та Дардарі проти Італії» (*Preda and Dardari v. Italy*) (ухв.), № 28160/95 і 28382/95, ЄСПЛ 1999-III
- «Претто та інші проти Італії» (*Pretto and Others v. Italy*), 08 грудня 1983 року, серія А № 71
- «Придатченко та інші проти Росії» (*Pridatchenko and Others v. Russia*), № 2191/03 та 3 інших, 21 червня 2007 р.
- «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини» (*Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*) [ВП], № 42527/98, ЄСПЛ 2001-VIII
- «Пробстмайєр проти Німеччини» (*Probstmeier v. Germany*), 01 липня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-IV
- «Продан проти Молдови» (*Prodan v. Moldova*), № 49806/99, ЄСПЛ 2004-III (витяги)
- «Прокола проти Люксембургу» (*Procola v. Luxembourg*), 28 вересня 1995 року, серія А № 326
- «Пуасс проти Австрії» (*Poiss v. Austria*), 23 квітня 1987 року, серія А № 117
- «Пудас проти Швеції» (*Pudas v. Sweden*), 27 жовтня 1987 року, серія А № 125-A
- «Пуолітайвал і Піртіахо проти Фінляндії» (*Puolitaival and Pirttiahho v. Finland*), № 54857/00, 23 листопада 2004 року

«П'єр-Блок проти Франції» (*Pierre-Bloch v. France*), 21 жовтня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VI

«П'юнкя проти Естонії» (*Põnkä v. Estonia*), № 64160/11, 08 листопада 2016 року

— Р —

«Р.П. та інші проти Сполученого Королівства» (*R.P. та інші проти Сполученого Королівства*), № 38245/08, 09 жовтня 2012 року

«Р.С. проти Німеччини» (*R.S. v. Germany*) (ухв.), № 19600/15, 28 березня 2017 року

«Радомілья та інші проти Хорватії» (*Radomilja and Others v. Croatia*) [ВП], № 37685/10 та 22768/12, 20 березня 2018 року

«Раза проти Болгарії» (*Raza v. Bulgaria*), № 31465/08, 11 лютого 2010 року

«Райлян проти Росії» (*Raylyan v. Russia*), № 22000/03, 15 лютого 2007 року

«Рамляк проти Хорватії» (*Ramljak v. Croatia*), № 5856/13, 27 червня 2017 року

«Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], № 55391/13 та 2 інших, 06 листопада 2018 року

«Регнер проти Чеської Республіки» (*Regner v. the Czech Republic*) [ВП], № 35289/11, 19 вересня 2017 року

«Релігійне об'єднання Свідків Єгови та інші проти Австрії» (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*), № 40825/98, 31 липня 2008 року

«Репчевіраг Сьоветкезет проти Угорщини» (*Repcevirág Szövetkezet v. Hungary*), № 70750/14, 30 квітня 2019 року

«Речкович проти Польщі» (*Reczkowicz v. Poland*), № 43447/19, 22 липня 2021 року

«Рефах Партісі (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (*Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*) (ухв.), № 41340/98 та 3 інших, 3 жовтня 2000 р.

«Рінгайзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), 16 липня 1971 року, серія А № 13

«Робінс проти Сполученого Королівства» (*Robins v. the United Kingdom*), 23 вересня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-V

«Розалія Аврам проти Румунії» (*Rozalia Avram v. Romania*), № 19037/07, 16 вересня 2014 року

«Ройтер проти Німеччини» (*Reuther v. Germany*) (ухв.), № 74789/01, ЄСПЛ 2003-IX

«Рольф Густафсон проти Швеції» (*Rolf Gustafson v. Sweden*), 01 липня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-IV

«Романчик проти Франції» (*Romańczyk v. France*), № 7618/05, 18 листопада 2010 року

«Рональд Вермеулен проти Бельгії» (*Ronald Vermeulen v. Belgium*), № 5475/06, 17 липня 2018 року

«Ротару проти Румунії» (*Rotaru v. Romania*) [ВП], № 28341/95, ЄСПЛ 2000-V

«Рочелла проти Італії» (*Rocella v. Italy*), 44764/16, 15 червня 2023 року

«Рош проти Сполученого Королівства» (*Roche v. the United Kingdom*) [ВП], 32555/96, ЄСПЛ 2005-X

«РТБФ проти Бельгії» (*RTBF v. Belgium*), № 50084/06, ЄСПЛ 2011

«Руїз Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*), 09 грудня 1994 року, серія А № 303-A

«Руїс-Матеос проти Іспанії» (*Ruiz-Mateos v. Spain*), 23 червня 1993 року, серія А № 262

«Руотоло проти Італії» (*Ruotolo v. Italy*), 27 лютого 1992 року, серія А № 230-D

«Русуніду проти Кіпру» (*Rousounidou проти Кіпру*) (ухв.), № 38744/21, 25 січня 2024 року

«Руяну проти Румунії» (*Ruianu v. Romania*), № 34647/97, 17 червня 2003 року

«Рябих проти Росії» (*Ryabukh v. Russia*), № 52854/99, ЄСПЛ 2003-IX

«Рякіб Бірюков проти Росії» (*Ryakib Biryukov v. Russia*), № 14810/02, ЄСПЛ 2008

—С—

- «С., В. і А. проти Данії» (*S., V. and A. v. Denmark*) [ВП], № 35553/12 та 2 інших, 22 жовтня 2018 року
- «С.Дж.І.Л. та Кофферати проти Італії (№ 2)» (*C.G.I.L. and Cofferati v. Italy (№ 2)*), № 2/08, 06 квітня 2010 року
- «С.Н. проти Люксембургу» (*C.N. v. Luxembourg*), № 59649/18, 12 жовтня 2021 року
- «Сабех Ель-Лейль проти Франції» (*Sabeh El Leil v. France*) [ВП], № 34869/05, 29 червня 2011 року
- «Сабін Попеску проти Румунії» (*Sabin Popescu v. Romania*), № 48102/99, 2 березня 2004 року
- «Саблон проти Бельгії» (*Sablon v. Belgium*), № 36445/97, 10 квітня 2001 року
- «Савіно та інші проти Італії» (*Savino and Others v. Italy*), № 17214/05 та 2 інших, 28 квітня 2009 року
- «Савицький проти України» (*Savitskyu v. Ukraine*), № 38773/05, 26 липня 2012 року
- «Сакелларопулос проти Греції» (*Sakellaropoulos v. Greece*) (ухв.), № 38110/08, 06 січня 2011 року
- «Саккочча проти Австрії» (*Saccoccia v. Austria*) (ухв.), № 69917/01, 05 липня 2007 року
- «Саккочча проти Австрії» (*Saccoccia v. Austria*), № 69917/01, 18 грудня 2008 року
- «Салезі проти Італії» (*Salesi v. Italy*), від 26 лютого 1993 року, серія А № 257-Е
- «Саломонссон проти Швеції» (*Salomonsson v. Sweden*), № 38978/97, 12 листопада 2002 року
- «Сангліє проти Франції» (*Sanglier v. France*), № 50342/99, 27 травня 2003 року
- «Сан-Леонард Бенд Клуб проти Мальти» (*San Leonard Band Club v. Malta*), № 77562/01, ЄСПЛ 2004-IX
- «Санофі Пастер проти Франції» (*Sanofi Pasteur v. France*), № 25137/16, 13 лютого 2020 року
- «Сантамброджіо проти Італії» (*Santambrogio v. Italy*), № 61945/00, 21 вересня 2004 року
- «Сантос Пінту проти Португалії» (*Santos Pinto v. Portugal*), № 39005/04, 20 травня 2008 року
- «Сара Лінд Еггертсдоттір проти Ісландії» (*Sara Lind Eggertsdóttir v. Iceland*), № 31930/04, 05 липня 2007 року
- «Сарторі проти Франції» (*Sartory v. France*), № 40589/07, 24 вересня 2009 року
- «Сасе Електрик Тікарет ве Санайі А.Ш. проти Туреччини» (*Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş. v. Turkey*), № 20577/05, 22 жовтня 2013 року
- «Сасілор Лормін проти Франції» (*Sacilor Lormines v. France*), № 65411/01, ЄСПЛ 2006-XIII
- «“Сатакуннан Марккінапорссі Ой” та “Сатамедіа Ой” проти Фінляндії» (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*) [ВП], № 931/13, ЄСПЛ 2017 (витяги)
- «Сауд проти Франції» (*Saoud v. France*), № 9375/02, 09 жовтня 2007 року
- «Свіленгачанін та інші проти Сербії» (*Svilengacanicin and Others v. Serbia*), № 50104/10 та 9 інших, 12 січня 2021 року
- «Святі монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*), 09 грудня 1994 року, серія А № 301-А
- «Седат Доған проти Туреччини» (*Sedat Doğan v. Turkey*), № 48909/14, 18 травня 2021 року
- «Секул проти Хорватії» (*Sekul v. Croatia*) (ухв.), № 43569/13, 30 червня 2015 року
- «Селін Аслі Озтюрк проти Туреччини» (*Selin Aslı Öztürk v. Turkey*), № 39523/03, 13 жовтня 2009 року
- «Селмані та інші проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Selmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 67259/14, 09 лютого 2017 року
- «Сингелідіс проти Греції» (*Syngelidis v. Greece*), № 24895/07, 11 лютого 2010 року
- «Сігалас проти Греції» (*Sigalas v. Greece*), № 19754/02, 22 вересня 2005 року
- «Сігель проти Франції» (*Siegel v. France*), № 36350/97, ЄСПЛ 2000-XII
- «Сігле проти Румунії» (*Siegle v. Romania*), № 23456/04, 16 квітня 2013 року
- «Сігма Радіо Телебачення ЛТД проти Кіпру» (*Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus*), № 32181/04 та 35122/05, 21 липня 2011 року

- «Сілва Понтес проти Португалії» (*Silva Pontes v. Portugal*), 23 березня 1994 року, серія А № 286-А
- «Сінгілли Холдинг А.Ш. та Сінгіллоглу проти Туреччини» (*Cingilli Holding A.Ş. and Cingilloğlu v. Turkey*), № 31833/06 та 37538/06, 21 липня 2015 року
- «Сіндріч і Бешліч проти Хорватії» (*Cindrić and Bešlić v. Croatia*), № 72152/13, 06 вересня 2016 року
- «Сіне Цаггаракіс А.Е.Е. проти Греції» (*Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece*), № 17257/13, 23 травня 2019 року
- «Скальцо проти Італії» (*Scalzo v. Italy*), № 8790/21, 06 грудня 2022 року
- «Скеррі проти Мальти» (*Scerri v. Malta*), № 36318/18, 07 липня 2020 року
- «Скіпані та інші проти Італії» (*Schipani and Others v. Italy*), № 38369/09, 21 липня 2015 року
- «Скордіно проти Італії (№ 1)» (*Scordino v. Italy (№ 1)*) [ВП], № 36813/97, ЄСПЛ 2006-V
- «Скоробогатих проти Росії» (*Skorobogatykh v. Russia*) (ухв.), № 37966/02, 08 червня 2006 року
- «Сломка проти Польщі» (*Słomka проти Польщі*), № 68924/12, 06 грудня 2018 року
- «Смірнов проти Росії» (*Smirnov v. Russia*) (ухв.), № 14085/04, 06 липня 2006 року
- «Совтрансавто Холдинг проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), № 48553/99, ЄСПЛ 2002-VII
- «Сокурєнко і Стригун проти України» (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*), №№ 29458/04 та 29465/04, 20 липня 2006 року
- «Сомораяї проти Угорщини» (*Somorjai v. Hungary*), № 60934/13, 28 серпня 2018 року
- «Сотіріс і Нікос Кутрас АТТЕЕ проти Греції» (*Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece*), № 39442/98, ЄСПЛ 2000-XII
- «Спілка виробничих організацій “Недерландсе Коккельвіссерій Ю.А.” проти Нідерландів» (*Coöperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. v. Netherlands*) (ухв.), № 13645/05, ЄСПЛ 2009
- «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), 23 вересня 1982 року, серія А № 52
- «Спуліс і Вашкевичс проти Латвії» (*Spūlis and Vaškevičs v. Latvia*) (ухв.), № 2631/10 і 12253/10, 18 листопада 2014 року
- «Срамек проти Австрії» (*Sramek v. Austria*), 22 жовтня 1984 року, серія А № 84
- «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства» (*Stubbings and Others v. the United Kingdom*), 22 жовтня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-IV
- «Ставроулакис проти Греції» (*Stavroulakis v. Greece*) (ухв.), № 22326/10, 28 січня 2014 року
- «Станев проти Болгарії» (*Stanev v. Bulgaria*) [ВП], № 36760/06, ЄСПЛ 2012
- «Станкевич проти Польщі» (*Stankiewicz v. Poland*), № 46917/99, ЄСПЛ 2006-VI
- «Станков проти Болгарії» (*Stankov v. Bulgaria*), № 68490/01, 12 липня 2007 року
- «Стар Кейт Епілекта Гевмата та інші проти Греції» (*Star Cate Epilekta Gevmata and Others v. Greece*) (ухв.), № 54111/07, 06 липня 2010 року
- «Старошик проти Польщі» (*Staroszczyk v. Poland*), № 59519/00, 22 березня 2007 року
- «Стегареску і Бахрін проти Португалії» (*Stegarescu and Bahrin v. Portugal*), № 46194/06, 06 квітня 2010 року
- «Степінська проти Франції» (*Stepinska v. France*), № 1814/02, 15 червня 2004 року
- «Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Steel and Morris v. the United Kingdom*), № 68416/01, ЄСПЛ 2005-II
- «Стіліанідіс проти Кіпру» (*Stylianidis v. Cyprus*) (ухв.), № 24269/18, 08 лютого 2024 року
- «Стіхтінг Ландгоед Стінберген та інші проти Нідерландів» (*Stichting Landgoed Steenberg and Others v. the Netherlands*), № 19732/17, 16 лютого 2021 року
- «Стойменовіч і Мілошевіч проти Північної Македонії» (*Stoimenovikj and Miloshevikj v. North Macedonia*), № 59842/14, 25 березня 2021 року
- «Стояногло проти Республіки Молдова» (*Stoianoglo v. the Republic of Moldova*), № 19371/22, 24 жовтня 2023 року

«*Страуме проти Латвії*» (*Straume v. Latvia*), № 59402/14, 02 червня 2022 року
«*Стуруа проти Грузії*» (*Sturua v. Georgia*), № 45729/05, 28 березня 2017 року
«*Суда проти Чеської Республіки*» (*Suda v. the Czech Republic*), № 59773/00, 11 вересня 2007 року
«*Суомінен проти Фінляндії*» (*Suominen v. Finland*), № 37801/97, 01 липня 2003 року
«*Суччі та інші проти Італії*» (*Succi and Others v. Italy*), № 55064/11 та 2 інших, 28 жовтня 2021 року
«*Сюч проти Австрії*» (*Szücs v. Austria*), 24 листопада 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VII
«*Сяковська проти Польщі*» (*Siakowska v. Poland*), № 8932/05, 22 березня 2007 року

—Т—

«*Таббане проти Швейцарії*» (*Tabbane v. Switzerland*) (ухв.), № 41069/12, 01 березня 2016 року
«*Табор проти Польщі*» (*Tabor v. Poland*), № 12825/02, 27 червня 2006 року
«*Тамазунт та інші проти Франції*» (*Tamazount and Others v. France*), № 17131/19 та 4 інших, 04 квітня 2024 року
«*Таратухін проти Росії*» (*Taratukhin v. Russia*) (ухв.), № 74778/14, 15 вересня 2020 року
«*Татішвілі проти Росії*» (*Tatishvili v. Russia*), № 1509/02, ЄСПЛ 2007-I
«*Ташкін та інші проти Туреччини*» (*Taşkin and Others v. Turkey*), № 46117/99, ЄСПЛ 2004-X
«*Тел проти Туреччини*» (*Tel v. Turkey*), № 36785/03, 17 жовтня 2017 року
«*Телерадіокомпанія "Руставі 2" Лтд та інші проти Грузії*» (*Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia*), № 16812/17, 18 липня 2019 року
«*Тенсе проти Словенії*» (*Tence v. Slovenia*), № 37242/14, 31 травня 2016 року
«*Терновскіс проти Латвії*» (*Ternovskis v. Latvia*), № 33637/02, 29 квітня 2014 року
«*Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів*» (*Terra Woningen B.V. v. the Netherlands*), 17 грудня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-VI
«*Тест-Ахатс проти Бельгії*» (*Test-Achats v. Belgium*), № 77039/12, 13 грудня 2022 року
«*Тетеріні проти Росії*» (*Teteriny v. Russia*), № 11931/03, 30 червня 2005 року
«*Тиграк проти Туреччини*» (*Tiğrak v. Turkey*), № 70306/10, 06 липня 2021 року
«*Тимофєєв і Поступкін проти Росії*» (*Timofeyev and Postupkin v. Russia*), №№ 45431/14 та 22769/15, 19 січня 2021 року
«*Титан Тотал Груп С.Р.Л. проти Республіки Молдова*» (*Titan Total Group S.R.L. v. the Republic of Moldova*), № 61458/08, 6 липня 2021 року
«*Тіам проти Франції*» (*Thiam v. France*), № 80018/12, 18 жовтня 2018 року
«*Тіманн проти Франції та Німеччини*» (*Tiemann v. France and Germany*) (ухв.), № 47457/99 та 47458/99, ЄСПЛ 2000-IV
«*Тімпау проти Румунії*» (*Țîmpău v. Romania*), № 70267/17, 05 грудня 2023 року
«*Тіннеллі і Сини Лтд та інші і МакЕлдафф та інші проти Сполученого Королівства*» (*Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom*), 10 липня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-IV
«*Тірс проти Сан-Маріно*» (*Tierce v. San Marino*), № 69700/01, ЄСПЛ 2003-VII
«*Тлімменос проти Греції*» (*Thlimmenos v. Greece*) [ВП], № 34369/97, ЄСПЛ 2000-IV
«*ТММОБ і Каракуш Кандан проти Туреччини*» (*ТММОБ and Karakuş Candan v. Türkiye*), № 46514/15, 11 червня 2024 року
«*ТОВ Лінк Ойл СПБ проти Росії*» (*ООО Link Oil SPB v. Russia*) (ухв.), № 42600/05, 25 червня 2009 року
«*Товариство анонімних мешканців гуртожитків "Земля і сім'я" проти Франції*» (*Société anonyme d'habitations à loyers modérés Terre et Famille*) (ухв.), № 62033/00, 17 лютого 2004

- «Товариство управління портом Камполоро і фермерське господарство Камполоро проти Франції» (*Société de gestation du port de Campoloro i Société de fermière de Campoloro v. France*), № 57516/00, 26 вересня 2006 року
- «Тозічка проти Польщі» (*Toziczka v. Poland*), № 29995/08, 24 липня 2012 року
- «Тойванен проти Фінляндії» (*Toivanen v. Finland*), № 46131/19, 09 листопада 2023 року
- «Токоно та Професори Прометейшти проти Молдови» (*Tocono and Profesorii Prometeiști v. Moldova*), № 32263/03, 26 червня 2007 року
- «Толстой Милославський проти Сполученого Королівства» (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*), 13 липня 1995 року, серія А № 316-В
- «Торрі проти Італії» (*Torri v. Italy*), 01 липня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-IV
- «Тості проти Італії» (*Tosti v. Italy*) (ухв.), № 27791/06, 12 травня 2009 року
- «Трансадо - Транспортес Флувіаіс Ду Садо, С.А. проти Португалії» (*Transado - Transportes Fluviais Do Sado, S.A.*) (ухв.), № 35943/02, ЄСПЛ 2003-XII
- «Трапезніков та інші проти Росії» (*Trapeznikov and Others v. Russia*), № 5623/09 та 3 інших, 05 квітня 2016 року
- «Тре Тракторер проти Швеції» (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*), 07 липня 1989 року, серія А № 159
- «Тревісанато проти Італії» (*Trevisanato v. Italy*), № 32610/07, 15 вересня 2016 року
- «Трегубенко проти України» (*Tregubenko v. Ukraine*), № 61333/00, 02 листопада 2004 року
- «Трегует проти Росії» (*Treguet v. Russia*), № 45580/15, 20 вересня 2022 року
- «Треска проти Албанії та Італії» (*Treska проти Албанії та Італії*) (ухв.), № 26937/04, ЄСПЛ 2006-XI (витяги)
- «Тсфайо проти Сполученого Королівства» (*Tsfayo v. the United Kingdom*), № 60860/00, 14 листопада 2006 року
- «Тузінський проти Польщі» (*Tuziński v. Poland*) (ухв.), № 40140/98, 30 березня 1999 року
- «Туля проти Польщі» (*Tuleya v. Poland*), № 21181/19 і 51751/20, 06 липня 2023 року
- «Турізм Д'еффер проти Франції» (*Tourisme d'affaires v. France*), № 17814/10, 16 лютого 2012 року
- «Турчанік проти Польщі» (*Turczanik v. Poland*), № 38064/97, ЄСПЛ 2005-VI
- «Тьєррі проти Франції» (*Thierry v. France*) (ухв.), № 37058/19, 31 січня 2023 року

—у—

- «УАБ Амберкор ДС і УАБ Аркус Новус проти Литви» (*UAB Ambercore DC and UAB Arcus Novus v. Lithuania*), № 56774/18, 13 червня 2023 року
- «Ужукаускас проти Литви» (*Užukauskas v. Lithuania*), № 16965/04, 06 липня 2010 року
- «Узар проти Туреччини» (*Uçar v. Turkey*) (ухв.), № 12960/05, 29 вересня 2009 р.
- «Узуніс та інші проти Греції» (*Ouzounis and Others v. Greece*), № 49144/99, 18 квітня 2002 року
- «Уллєнс де Схутен і Резабек проти Бельгії» (*Ullens de Schooten and Rezabek v. Belgium*), № 3989/07 та 38353/07, 20 вересня 2011 року
- «Ульянов проти України» (*Ulyanov v. Ukraine*) (ухв.), № 16472/04, 05 жовтня 2010 року
- «Уречан і Павліченков проти Республіки Молдова» (*Urechean and Pavlicencov. Republic of Moldova*), № 27756/05 і 41219/07, 02 грудня 2014 року

—ф—

- «Фабріс проти Франції» (*Fabris v. France*) [ВП], № 16574/08, ЄСПЛ 2013 (витяги)
- «Фаед проти Сполученого Королівства» (*Fayed v. the United Kingdom*), 21 вересня 1994 року, серія А № 294-В

- «Фазія Алі проти Сполученого Королівства» (*Fazia Ali v. the United Kingdom*), № 40378/10, 20 жовтня 2015 року
- «Фазлійський проти Болгарії» (*Fazliyski v. Bulgaria*), № 40908/05, 16 квітня 2013 року
- «Фаранж С.А. проти Франції» (*Farange S.A. v. France*) (ухв.), № 77575/01, 14 вересня 2004 р.
- «Федерація релігійних громад Австрії проти Австрії» (*Föderation der Aleviten Gemeinden in Österreich v. Austria*), № 64220/19, 05 березня 2024 року
- «Фейлазу проти Мальти» (*Feilazoo v. Malta*), № 6865/19, 11 березня 2021 року
- «Фельдбрюгге проти Нідерландів» (*Feldbrugge v. the Netherlands*), 29 травня 1986 року, серія А № 99
- «“Ферейн КлімаСеніоріннен Швайц” та інші проти Швейцарії» (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*) [ВП], № 53600/20, 09 квітня 2024 року
- «Ферлагсгруппе Ньюс ГмБХ проти Австрії» (*Verlagsgruppe News GmbH v. Austria*) (ухв.), № 62763/00, 16 січня 2003 року
- «Фернандеш де Олівейра проти Португалії» (*Fernandes de Oliveira v. Portugal*) [ВП], № 78103/14, 31 січня 2019 року
- «Феррадіні проти Італії» (*Ferrazzini v. Italy*) [ВП], № 44759/98, ЄСПЛ 2001-VII
- «Феррейра Алвеш проти Португалії (№ 3)» (*Ferreira Alves v. Portugal (№ 3)*), № 25053/05, 21 червня 2007 року
- «Філіс проти Греції (№ 1)» (*Philis v. Greece (№ 1)*), 27 серпня 1991 року, серія А № 209
- «Філіс проти Греції (№ 2)» (*Philis v. Greece (№ 2)*), 27 червня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-IV
- «Фісанотті проти Італії» (*Fisanotti v. Italy*), 23 квітня 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-II
- «Фіуме проти Італії» (*Fiume v. Italy*), № 20774/05, 30 червня 2009 року
- «Фішер проти Австрії» (*Fischer v. Austria*), 26 квітня 1995 року, серія А № 312
- «Флейшнер проти Німеччини» (*Fleischner v. Germany*), № 61985/12, 03 жовтня 2019 року
- «Флоріндо де Алмейда Васконселуш Грамаксо проти Португалії» (*Florindo de Almeida Vasconcelos Gramacho v. Portugal*), № 26968/16, 13 грудня 2022 року
- «Флюкс проти Молдови» (№ 2) (*Flux v. Moldova (№ 2)*), № 31001/03, 03 липня 2007 року
- «Фогарті проти Сполученого Королівства» (*Fogarty v. the United Kingdom*) [ВП], № 37112/97, ЄСПЛ 2001-XI (витяги)
- «Фоггенрайтер проти Німеччини» (*Voggenreiter v. Germany*), № 47169/99, ЄСПЛ 2004-I (витяги)
- «Фодор проти Німеччини» (*Fodor v. Germany*) (ухв.), № 25553/02, 11 грудня 2006 року
- «Фоменко та інші проти Росії» (*Fomenko and Others v. Russia*) (ухв.), № 42140/05 та 4 інших, 24 вересня 2019 р.
- «Фон Мальцан та інші проти Німеччини» (*Von Maltzan and Others v. Germany*) [ВП], № 71916/01 та 2 інших, ЄСПЛ 2005-V
- «Форрер-Ніденталь проти Німеччини» (*Forrer-Niedenthal v. Germany*), № 47316/99, 20 лютого 2003 року
- «Фочіак проти Румунії» (*Fociac v. Romania*), № 2577/02, 03 лютого 2005 року
- «Францескакі проти Греції» (*Frantzeskaki v. Greece*) (ухв.), № 57275/17 та 2 інших, 12 лютого 2019 року
- «Фредін проти Швеції (№ 2)» (*Fredin v. Sweden (№ 2)*), 23 лютого 1994 року, серія А № 283-A
- «Фрезадзу проти Греції» (*Frezadou v. Greece*), № 2683/12, 08 листопада 2018 року
- «Фрейле Ітурральде проти Іспанії» (*Fraile Iturralde v. Spain*) (ухв.), № 66498/17, 07 травня 2019 року
- «Фрете проти Франції» (*Fretté v. France*), № 36515/97, ЄСПЛ 2002-I
- «Фрідлендер проти Франції» (*Frydlender v. France*) [ВП], № 30979/96, ЄСПЛ 2000-VII
- «Фуклев проти України» (*Fuklev v. Ukraine*), № 71186/01, 07 червня 2005 року

—X—

- «*X. проти Бельгії*» (*H. v. Belgium*), 30 листопада 1987 року, серія А № 127-В
- «*X. проти Сполученого Королівства*» (*H. v. the United Kingdom*), 08 липня 1987 року, серія А № 120
- «*X. проти Франції*» (*H. v. France*), 24 жовтня 1989 року, серія А № 162-А
- «*X проти Франції*» (*X v. France*), 31 березня 1992 року, серія А № 234-С
- «*X та інші проти Росії*» (*X and Others v. Russia*), №№ 78042/16 та 66158/14, 14 січня 2020 року
- «*Хамзагіч проти Хорватії*» (*Hamzagic v. Croatia*), № 68437/13, 09 грудня 2021 року
- «*Хамідов проти Росії*» (*Khamidov v. Russia*), № 72118/01, 15 листопада 2007 року
- «*Ханжевачки проти Хорватії*» (*Hanževački v. Croatia*), № 49439/21, 05 вересня 2023 року
- «*Хансен проти Норвегії*» (*Hansen v. Norway*), № 15319/09, 02 жовтня 2014 року
- «*Харабін проти Словаччини*» (*Harabin v. Slovakia*), № 58688/11, 20 листопада 2012 року
- «*Харіш проти Німеччини*» (*Harisch v. Germany*), № 50053/16, 11 квітня 2019 року
- «*Хасан Тунч та інші проти Туреччини*» (*Hasan Tunç and Others v. Turkey*), № 19074/05, 31 січня 2017 року
- «*Хаяті Челебі та інші проти Туреччини*» (*Hayati Çelebi and Others v. Turkey*), № 582/05, 09 лютого 2016 року
- «*Хелле проти Фінляндії*» (*Helle v. Finland*), 19 грудня 1997 року, Звіти про рішення та ухвали 1997-VIII
- «*Хентріч проти Франції*» (*Hentrich v. France*), 22 вересня 1994 року, серія А № 296-А
- «*Хіггінс та інші проти Франції*» (*Higgins and Others v. France*), 19 лютого 1998 року, Звіти про рішення та ухвали 1998-I
- «*Хірвісаарі проти Фінляндії*» (*Hirvisaari v. Finland*), № 49684/99, 27 вересня 2001 року
- «*Хіро Балані проти Іспанії*» (*Hiro Balani v. Spain*), 09 грудня 1994 року, серія А № 303-В
- «*Хоканссон і Стурессон проти Швеції*» (*Håkansson and Sturesson v. Sweden*), 21 лютого 1990 року, серія А № 171-А
- «*Хокканен проти Фінляндії*» (*Hokkanen v. Finland*), 23 вересня 1994 року, серія А № 299-А
- «*Холдінг і Барнс ПЛК проти Сполученого Королівства*» (*Holding and Barnes PLC v. the United Kingdom*) (ухв.), № 2352/02, ЄСПЛ 2002-IV
- «*Хорватська федерація гольфу проти Хорватії*» (*Croatian Golf Federation v. Croatia*), № 66994/14, 17 грудня 2020 року
- «*Хорватське радіо і телебачення проти Хорватії*» (*Croatian Radio and Television v. Croatia*), № 52132/19 та 19 інших, 02 березня 2023 року
- «*Хоттер проти Австрії*» (*Hotter v. Austria*) (ухв.), № 18206/06, 07 жовтня 2010 року
- «*Храброва проти Росії*» (*Khrabrova v. Russia*), № 18498/04, 02 жовтня 2012 року
- «*Худакова та інші проти Словаччини*» (*Hudáková and Others v. Slovakia*), № 23083/05, 27 квітня 2010 року
- «*Хуртер проти Швейцарії*» (*Hurter v. Switzerland*), № 53146/99, 15 грудня 2005 року
- «*Хуссейн та інші проти Бельгії*» (*Hussein and Others v. Belgium*), № 45187/12, 16 березня 2021 року

—Ц—

- «*Цанова-Гечева проти Болгарії*» (*Tsanova-Gecheva v. Bulgaria*), № 43800/12, 15 вересня 2015 року
- «*Центро Європа 7 С.р.л. і Ді Стефано проти Італії*» (*Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy*) [ВП], № 38433/09, ЄСПЛ 2012
- «*Центрум Хандлоу Агора СП. З О.О. проти Польщі*» (*Centrum Handlowe Agora SP. Z O.O. v. Poland*) (ухв.), № 8928/13, 20 лютого 2024
- «*Циглер проти Швейцарії*» (*Ziegler v. Switzerland*), № 33499/96, 21 лютого 2002 року

«Цикакіс проти Німеччини» (*Tsikakis v. Germany*), № 1521/06, 10 лютого 2011 року
«Циммерманн і Штайнер проти Швейцарії» (*Zimmermann and Steiner v. Switzerland*), 13 липня 1983 року, серія А № 66
«Цудак проти Литви» (*Cudak v. Lithuania*) [ВП], № 15869/02, ЄСПЛ 2010
«Цулукідзе і Русулашвілі проти Грузії» (*Tsulukidze and Rusulashvili v. Georgia*), № 44681/21 та 17256/22, 29 серпня 2024 року
«Цумтобель проти Австрії» (*Zumtobel v. Austria*), 21 вересня 1993 року, серія А № 268-А

— Ч —

«Чела проти Албанії» (*Čela v. Albania*), № 73274/17, 29 листопада 2022 року
«Чепмен проти Бельгії» (*Charman v. Belgium*) (ухв.), № 39619/06, 5 березня 2013 року
«Чернюс і Рінкявічюс проти Литви» (*Černius and Rinkevičius v. Lithuania*), №№ 73579/17 і 14620/18, 18 лютого 2020 року
«Чечеллі та інші проти Туреччини» (*Çoçelli and Others v. Türkiye*), № 81415/12, 11 листопада 2020 року
«Чивінскайте проти Литви» (*Čivinskaitė v. Lithuania*), № 21218/12, 15 вересня 2020 року
«Чимпершек проти Словенії» (*Cimperšek v. Slovenia*), № 58512/16, 30 червня 2020 року
«Чіполлетта проти Італії» (*Cipolletta v. Italy*), № 38259/09, 11 січня 2018 року
«Чіпрова проти Чеської Республіки» (*Ciprová v. the Czech Republic*) (ухв.), № 33273/03, 22 березня 2005 року
«Чічманець проти Словаччини» (*Čičmanec v. Slovakia*), № 65302/11, 28 червня 2016 року
«Чоліч проти Хорватії» (*Čolić v. Croatia*), № 49083/18, 18 листопада 2021 року

— Ш —

«Шамат проти Туреччини» (*Şamat v. Turkey*), № 29115/07, 21 січня 2020 року
«Шаркхі та інші проти Албанії» (*Sharxhi and Others v. Albania*), № 10613/16, 11 січня 2018 року
«Шварц і Кавнік проти Словенії» (*Švarc and Kavnik v. Slovenia*), № 75617/01, 08 лютого 2007 року
«Шевроль проти Франції» (*Chevrol v. France*), № 49636/99, ЄСПЛ 2003-III
«Шикіч проти Хорватії» (*Šikić v. Croatia*), № 9143/08, 15 липня 2010 року
«Шмідт проти Латвії» (*Schmidt v. Latvia*), № 22493/05, 27 квітня 2017 року
«Шоде проти Франції» (*Chaudet v. France*), № 49037/06, 29 жовтня 2009 року
«Шпейль проти Австрії» (*Speil v. Austria*) (ухв.), № 42057/98, 05 вересня 2002 року
«Штек-Ріш та інші проти Ліхтенштейну» (*Steck-Risch and Others v. Liechtenstein*), № 63151/00, 19 травня 2005 року
«Шторк проти Німеччини» (*Storck v. Germany*), № 61603/00, ЄСПЛ 2005-V
«Шулер-Зграгген проти Швейцарії» (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*), 24 червня 1993 року, серія А № 263
«Шутен та Мельдрум проти Нідерландів» (*Schouten and Meldrum v. the Netherlands*), 09 грудня 1994 року, серія А № 304
«Шюрмелі проти Німеччини» (*Sürmeli v. Germany*) [ВП], № 75529/01, ЄСПЛ 2006-VII

— Ю —

«Юнедік проти Франції» (*Unédic v. France*), № 20153/04, 18 грудня 2008 року

- «Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії» (*Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain*), 07 липня 1989 року, серія А № 157
- «Юрисич і колегіум Мерерау проти Австрії» (*Juriscic and Collegium Mehrerau v. Austria*), № 62539/00, 27 липня 2006 року
- «Юричич проти Хорватії» (*Juričić v. Croatia*), № 58222/09, 26 червня 2011 року
- «Ющишин проти Польщі» (*Juszczyszyn v. Poland*), № 35599/20, 06 жовтня 2022 року

—Я—

- «Яворівська проти Росії» (*Yavorivskaya v. Russia*), № 34687/02, 21 липня 2005 року
- «Ягтілар та інші проти Греції» (*Yagtzilar and Others v. Греція*), № 41727/98, ЄСПЛ 2001-XII
- «Яковлев проти Росії» (*Yakovlev v. Russia*), № 72701/01, 15 березня 2005 року
- «Якутавічюс проти Литви» (*Jakutavičius v. Lithuania*), № 42180/19, 13 лютого 2024 року
- «Яначек проти Чеської Республіки» (*Janáček v. the Czech Republic*), № 9634/17, 02 лютого 2023 року
- «Янке і Ленобль проти Франції» (*Jahnke and Lenoble v. France*) (ухв.), № 40490/98, ЄСПЛ 2000-IX
- «Янков проти Болгарії» (*Yankov v. Bulgaria*) (ухв.), № 44768/10, 18 червня 2019 року
- «Янн-Цвікер і Янн проти Швейцарії» (*Jann-Zwicker and Jann v. Switzerland*), № 4976/20, 13 лютого 2024 року